

Cilt/Volume: 42 | Sayı/Issue: 2 | Yıl/Year 2022

ISSN 1304-4680
E-ISSN 2602-2982

PSİKOLOJİ ÇALIŞMALARI

STUDIES IN PSYCHOLOGY

PSİKOLOJİ ÇALIŞMALARI STUDIES IN PSYCHOLOGY

Dizinler / Indexing and Abstracting

Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TÜBİTAK-ULAKBİM TR Index

Türk Psikiyatri Dizini

DOAJ (Directory of Open Access Journals)

ERIH PLUS

EBSCO Academic Search Ultimate

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

SOBIAD

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati Develi

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. H. Özlem Sertel Berk

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü
BALABANAĞA MAH. ORDU CAD. NO:6 34459, LALELİ - FATİH/İSTANBUL, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212)455 57 00 / 15793

E-mail: sp@istanbul.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iupcd>

<https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/sp/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
The publication languages of the journal are Turkish and English.

Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında, yılda üç sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published triannually in April, August and December.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. İlknur ÖZALP TÜRETGEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – ilknuroz@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor in Chief

Arş. Gör. Dr. Nermin TAŞKALE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – nermin.taskale@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Esin TEMELOĞLU ŞEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – esin.sen@istanbul.edu.tr

Yönetici Editör / Managing Editor

Arş. Gör. Dr. Esin TEMELOĞLU ŞEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – esin.sen@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Zeynep Büşra Coşar YILMAZ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
– zeynep.cosar@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyesi / Editorial Management Board Member

Prof. Dr. Sevim CESUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – cesur@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İlknur ÖZALP TÜRETGEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – ilknuroz@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Sema KARAKELLE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – semakara@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Esin TEMELOĞLU ŞEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – esin.sen@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Arsun Uras YILMAZ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, İstanbul, Türkiye – auras@istanbul.edu.tr

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Sevim CESUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – cesur@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Sema KARAKELLE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – semakara@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Nuran AYDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – aydemir@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Göklem TEKDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – tekdemir@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üy. Hayriye GÜLEÇ, Bursa Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bursa, Türkiye – hayriyegulec@uludag.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Prof. Dr. H. Özlem SERTEL BERK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – osberk@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Gül Deniz DERİN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – gul.derin@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Canan ÇELİKADAM, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – canan.cellkadam@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Tefvik ALICI, Bursa Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bursa, Türkiye – alici@uludag.edu.tr
- Prof. Dr. Nuran AYDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – aydemirn@istanbul.edu.tr
- Assist. Prof. Gökçe BASBUG, Sungkyunkwan University, GSB Faculty, Seoul, Korea – gokce@skku.edu
- Doç. Dr. Mahmut BAYAZIT, Sabancı Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye – mbayazit@sabanciuniv.edu
- Prof. Dr. Charissa CHEAH, The University of Maryland, College of Arts, Humanities, and Social Sciences, Department of Psychology, Baltimore, USA – ccheah@umbc.edu
- Prof. Dr. Sevim CESUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – cesur@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Anastasia EFKLİDES, Aristotle University of Thessaloniki, Faculty of Philosophy, School of Psychology, Thessaloniki, Yunanistan – cathan@psy.auth.gr
- Prof. Dr. Ulas Basar GEZGIN, Duy Tan University, Faculty of Arts & Humanities, Danang, Vietnam – ulasbasar@gmail.com
- Prof. Dr. Aylin KÜNTAY, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – akuntay@ku.edu.tr
- Prof. Dr. Gökhan MALKOÇ, İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – gmalkoc@medipol.edu.tr
- Prof. Dr. Ian PARKER, University of Leicester, School of Management, Leicester, United Kingdom – discourseunit@gmail.com
- Prof. Dr. H. Özlem SERTEL BERK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – osberk@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Emma SORBRING, Höögskolan Väst / West University, Division of Psychology, Pedagogy and Sociology, Trollhättan, Sweden – emma.sorbring@hv.se
- Prof. Dr. Diane SUNAR, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – diane.sunar@bilgi.edu.tr
- Doç. Dr. Göklem TEKDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – tekdemir@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Şeyda TÜRK SMITH, Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – seyda.turk@acibadem.edu.tr
- Prof. Dr. Pınar ÜNSAL, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – pinsal@istanbul.edu.tr
- Dr. Orkun YETKİLİ, University of Westminster, College of Liberal Arts And Sciences, Department of Psychology, London, United Kingdom – o.yetkili@westminster.ac.uk
- Dr. Avlaev Orif UMİROVIC, Çirçik Devlet Üniversitesi, Çirçig, Uzbekistan – oavlaev1970@mail.ru
- Umida Aliboyevna BO'TAYEVA, Samarkand State University, Department of Theory and Practice of Psychology, Uzbekistan – botayeva83@mail.ru

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Derleme Makaleleri / Review Articles

- Psikolojik Görüşme Eğitiminde Sanal Danışan Uygulamaları: Sistematik Bir Derleme
Virtual Client Applications in Psychological Interview Training : A Systematic Review
Gamze Gültekin, Orçun Yorulmaz..... 257

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması
The Adaptation of the Schadenfreude Scale into Turkish Culture
Mehmet Can Sevinçli, Yasemin Abayhan 291

- Pandemide Yas: Dini ve Kültürel Ritüellerini Yerine Getiremeyen Bireylerin Deneyimleri
Grief During the Pandemic: The Experiences of Individuals Unable to Fulfill Their Religious and Cultural Rituals
**Eylül Ceren Hekimoğlu, Münevver Zuhâl Bilik, S. Berfin Uçurum,
İrem Erten, Demet Can 319**

- Borderline Kişilik Envanteri'nin Psikometrik Özelliklerinin Ergen Örnekleminde Sınanması
Examination of the Psychometric Properties of the Borderline Personality Inventory in an Adolescent Sample
Yasemin Kahya, Koret Munguldar, Melis Gün 365

- Gelişimsel Niş Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi
Adapting the Evolved Developmental Niche History to Turkish and Investigating Its Psychometric Properties
**Esin Şener, Gülpembe Yüceol Akşit, A. Berna Aytac,
Ayşe Vildan Acar Bayraktar, Zeynep Çakmak, Suzan Çen Yağız 397**

- Psikoloji Öğrencilerinin Kariyer Uyum Yetenekleri: Demografik Faktörler, Kişilik ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Rolü
The Career Adaptability of Psychology Students: The roles of Demographic Variables, Personality, and Positive Psychological Capital
Selma Arıkan 427

- The Relationship between Gender Gap in Employment and Hofstede's Culture Dimensions depending on Country Scores
Ülke Verilerine göre İşgücüne Katılımda Cinsiyet Ayrımı ve Hofstede'nin Kültür Boyutları arasındaki İlişki
Hilal Terzi, Fatih Özdemir, Türker Özkan 473

Psikolojik Görüşme Eğitiminde Sanal Danışan Uygulamaları: Sistemik Bir Derleme

Virtual Client Applications in Psychological Interview Training : A Systematic Review

Gamze Gültekin¹, Orçun Yorulmaz²

¹Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi/Psikoloji Bölümü, İzmir-Türkiye
²Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi/Psikoloji Bölümü, İzmir-Türkiye

ORCID: G.G. 0000-0003-4502-9280;
O.Y. 0000-0002-0017-2668

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gamze Gültekin,
Dokuz Eylül Üniversitesi, Psikoloji Bölümü,
Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Psikoloji Bölümü Tınaztepe Yerleşkesi, 35390
Buca/İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail:
gamzegulteakin@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 12.04.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.01.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
25.02.2022

Kabul/Accepted: 07.03.2022

Online Yayın/Published Online: xx.xx.2022

Citation/Atf: Gültekin, G., & Yorulmaz, O. (2022). Psikolojik görüşme eğitiminde sanal danışan uygulamaları: Sistemik bir derleme. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 42(2): 257–290. <https://doi.org/10.26650/SP2021-913947>

Öz

Son yıllarda teknoloji aracılığı ile oluşturulan sanal danışan uygulamalarının geleneksel uygulama ve eğitim yöntemlerine alternatif olarak çeşitli sağlık disiplinlerinde kullanıldığı, ancak psikolojik sağlık alanında görece yeni gündeme geldiği görülmektedir. Bu çalışmada, henüz kullanımı yaygınlaşmamış olan psikolojik sağlık alanına özgü sanal danışan uygulamalarına yakından bakabilme amacı ile alanyazındaki bilimsel araştırma desenlerinin temel alındığı çalışmaların sistemik olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Tarama kapsamını geniş tutmak üzere ilgili anahtar kelimeler ile oluşturulmuş arama terimleri aracılığıyla Web of Science ve Scopus veritabanları taranmıştır. Dahil etme kriterleri doğrultusunda psikoloji ve psikiyatri eğitimi kapsamındaki sanal danışan uygulamalarını içeren 16 araştırma sistemik olarak incelenmiştir. Bulgular, bilimsel çalışmaların amaçları, bu çalışmalarda kullanılan sanal uygulamaların özellikleri, çalışmaların değerlendirme amaçlı kullandığı ölçüm araçları ve son olarak çalışmaların ulaştığı sonuçlar kapsamında değerlendirilmiştir. Bu derleme çalışmasının bulguları sonucunda çeşitli tasarım ve teknik özelliklere sahip sanal danışan uygulamalarının geliştirildiği görülmüştür. Araştırmaların amaçlarına göre kullanılan ölçüm yöntemleri incelendiğinde ölçümlerin birbirinden farklılaştığı bulunmuştur. Araştırmaların bulgularına bakıldığında, sanal danışan uygulamalarına ilişkin kullanıcı deneyimini ölçen çalışmalar bu uygulamaların katılımcılar tarafından ağırlıklı olarak olumlu yönde değerlendirildiğini göstermektedir. Ayrıca bu uygulamaların psikolojik sorunları değerlendirme becerisi başta olmak üzere, empatik iletişim becerisi, görüşmeye ilişkin öz-yeterlik gibi çeşitli açılara yönelik katılımcıları geliştirdiği görülmüştür. Yine de uygulamalar esnasında yaşanan bazı aksaklıklar ve uygulamaların geliştirilmesine yönelik sunulan geribildirimler de mevcuttur. Bu bağlamda sanal danışan uygulamalarının güvenli ve destekleyici bir deneyimleme aracı olarak, psikolojik görüşme eğitiminde kullanımının ümit vadettiği çıkarımı yapılabilir. Yine de mevcut araştırmalardaki kısıtlılıklar göz önünde bulundurulduğunda, psikolojik görüşme eğitimine yönelik teknolojinin daha etkin ve başarılı şekilde kullanılabilmesi ve önerilen uygulamaların etkinliğinin kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi için hem sanal danışan tasarımı hem araştırma deseni açısından farklı yöntemlerin hesaba katıldığı daha fazla sayıda deneysel çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanal danışan uygulamaları, simülasyon, psikolojik görüşme, teknoloji

ABSTRACT

Virtual client applications created with technology are seen to have been used in recent years in various health disciplines as an alternative to traditional practice and training methods. Even more recently, they have become a topic in the field of mental health. This study aims to systematically examine the empirical studies in the literature to get a clearer picture of the virtual client applications that are specific to the mental health field but have yet to become widespread. To broaden the scope of the search, the Web of Science and Scopus databases were scanned according to the search terms created using the relevant keywords. The study has systematically reviewed 16 empirical studies on virtual simulations in the field of psychology and psychiatry education in line with the inclusion criteria. The findings have been evaluated within the scope of the scientific studies' aims, the characteristics of the virtual applications used in these studies, the measurement tools used for evaluating the studies, and finally the results from these studies. As a result of the findings from this review, virtual client applications were seen to have been developed with various designs and technical features. When examining the measurement methods used according to the aims of the studies, the methods were found to differ from one another. When considering the findings from these studies, studies measuring users' experiences with virtual client applications indicated the participants to have predominantly evaluated the virtual client applications positively. In addition, these studies indicated the virtual client applications to have improved various aspects of the participants, such as their psychopathological assessment skills, empathic communication skills, and interviewer self-efficacies. However, some problems were experienced during the applications, and feedback was found on how to improve the applications. In this context, the use of virtual client applications as a safe and supportive tool for gaining experience in psychological interview training can be concluded as promising. Still, when considering the limitations of the current studies, more experimental studies are needed that take different methods into account in terms of both virtual client design and research design in order to be able to use technology for psychological interview training more effectively and successfully and for understanding the effectiveness of the proposed applications more comprehensively.

Keywords: Virtual client applications, simulation, psychological interview, technology

EXTENDED ABSTRACT

Virtual client applications can be defined as interactive computer simulations of real clinical situations for purposes such as practice and training (Ellaway et al., 2006). Virtual client applications are used for medical, dentistry, nursing, pharmacy (Cook et al., 2010), and social work students (Washburn & Zhou, 2018). However, these applications are relatively new in mental health education. Virtual contexts may have benefits in mental health education, such as providing experiential learning, visualizations, and simulations of difficult situations and being able to tailor them according to what is needed (Mantovani et al., 2003). As far as is known, no systematic review of virtual client applications has yet to occur regarding psychological interview training. Therefore, a systematic review has been conducted to obtain a general picture of the status of the literature regarding virtual client applications, particularly in the field of psychological interview training. The framework was arrived at by categorizing the findings in psychology- and psychiatry-related studies under the following subheadings: virtual client applications' objectives, design characteristics, measurement methods, and findings.

Method

The Web of Science and Scopus databases were searched using relevant keywords. The keywords of virtual patient, virtual human, clinical interview, interview skills, psychology,

psychiatry, and other related terms were searched within studies' titles, abstracts, and keywords. The search was conducted in August 2020. Journal articles and conference proceedings were selected from among the search results, and all dates up to August 2020 were included. As a result, 16 studies were included in the systematic review by following the criteria of preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses (PRISMA).

Results

The objectives of the virtual client applications were categorized as assessing usability, learning diagnostic skills, learning interview skills, developing psychological factors (i.e., self-efficacy, self-confidence), and comparing methods. The majority of the studies focused on the objectives of assessing usability and learning diagnostic skills in psychopathology. The design characteristics of the virtual clients varied among the studies in terms of the information provided about the virtual clients and the technical features of the applications. Some studies presented only psychopathological information about the virtual clients, while other studies had psychopathological information be accompanied by additional information about the virtual clients (e.g., epicrisis). The most preferred visual appearance was a moving avatar. Other preferred visual appearances were videos of real persons and photos of avatars. In addition, the virtual client applications had different technical features in terms of how to communicate with the virtual clients. One commonly preferred method was to send responses and ask questions using a multiple-choice format on the computer screen. Among the measurement methods, self-assessment scales were mostly used. Other forms of assessment were software-based assessment and standardized patient assessment.

In terms of assessing usability, the majority of participants were seen to have assessed the virtual client applications quite positively. In addition to these positive evaluations, participants reported some drawbacks such as poor animation quality, lack of spontaneity, and irrelevant responses from the virtual client. Lastly, the majority of the studies indicated the virtual client simulations to have improved participants' diagnostic, interview skills, and psychological factors (i.e., self-efficacy, self-confidence).

Discussion

Virtual client applications offer promising results for improving students' skills (Calinici et al., 2017; Dupuy et al., 2019, 2020; Foster et al., 2016; Gutiérrez-Maldonado et al., 2014, 2015; Matsumura et al., 2018; Pantziaras et al., 2015a; Washburn et al., 2020) and self-efficacy levels (Calinici et al., 2017; Pantziaras et al., 2015b; Washburn et al., 2020) in psychological interview training. These applications have also predominantly been perceived as user-friendly by students (e.g., Dupuy et al., 2019; Matsumura et al., 2018; Penaloza-Salazar et

al., 2011). Despite some of the positive indicators from the studies, other points may also be mentioned that need improvement. The majority of the studies focused on assessing usability assessment and developing diagnostic skills; therefore, other skills or psychological factors (e.g., Washburn et al., 2020) came after these aims. The design of the virtual clients was mostly based on a psychopathological disorder, and further studies may consider enhancing the characteristics of these virtual clients (e.g., demographics, history). The technological medium (e.g., head-mounted display compared to a computer screen) did not appear to influence skill development (Gutiérrez-Maldonado et al., 2015). However, individual characteristics (e.g., the sense of presence [of being in a virtual environment], openness to technology) may play a role regarding the usability of virtual client applications (Kenny et al., 2009) and should be considered in further studies. The measurement methods varied across the studies (e.g., Dupuy et al., 2019; Foster et al., 2015), and this variability made comparing the studies' outcomes difficult. Also, the difficulty levels of the skill measurements may plausibly have differed in relation to the nature of the virtual client application. Further studies may consider a format in which difficulty levels are adaptable according to the participant. Lastly, the research designs of the studies were mostly based on a single group, pretest-posttest design; only one study was found to implement a follow-up measure (Pantziaras et al., 2015a). In addition to weak research designs, most studies had a pilot structure which made drawing inferences challenging. In conclusion, virtual clients appear to be an alternative tool for supporting students in psychology- and psychiatry-related mental health fields. Although the present framework promises hope for the future, more randomized, controlled, and follow-up studies are needed in order to better understand the effectiveness of the proposed approaches.

Psikolojik görüşme eğitiminin nasıl olması gerektiğine dair geçmişten günümüze çeşitli yaklaşımlar sunulmaktadır. Bu kapsamda psikolojik sağlık alanındaki kişilerin temel görüşme becerilerini öğrenmesi ve pratik yapması amaçları ile yüz yüze rol oynama, yazılı vaka çalışmaları, kuramsal dersler, video gösterimi gibi yaygın olarak kullanılan geleneksel yöntemlerden söz edilebilir (Harris ve Flood, 2015). Son zamanlarda ise teknolojik gelişmelerin ışığında çeşitli psikolojik rahatsızlıklara yönelik kanıt-temelli tedavi alternatifleri olarak da görülen sanal gerçeklik uygulamalarının, klinik görüşme eğitimine yönelik olarak da kullanımı gündeme gelmektedir (Rizzo ve Talbot, 2016). Öğrencilerin görüşmecisi rolüne girerek gerçek olmayan bir danışan ile etkileşim kurmasını sağlayan ve sanal danışan olarak adlandırılan bu uygulamaların çeşitli sağlık bilimlerinde kullanıldığı bilinmekte (Kononowicz ve ark., 2015) ancak psikolojik sağlık alanında görece yeni geliştiği dikkati çekmektedir. Son dönemde yaşanan pandemi sürecinde eğitimin çevrimiçi ortama aktarılması ile teknolojik uygulamaların önemi somut olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ilerleyen dönemlerde sanal danışan uygulamalarının giderek önem kazanacağı ve bu uygulamalara olan ihtiyacın artacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda sanal danışan uygulamalarının başta kullanım alanları, yapısal özellikleri, etkileri olmak üzere çeşitli açılardan incelenmesinin bu alanda gelişim ve uygulamalara ilişkin çerçeve sağlama açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Bilindiği kadarı ile psikolojik görüşme eğitiminde sanal danışan uygulamalarına yönelik ulusal alanyazın kapsamında devam eden bir çalışma olsa da (Gültekin, 2019) henüz yayımlanmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra bilindiği kadarı ile psikolojik sağlık alanına yönelik sanal danışan uygulamalarını içeren bir derleme çalışması bulunmamaktadır. Bu nedenle mevcut araştırmanın temel amacı psikolojik sağlık alanına yönelik oluşturulmuş sanal danışan uygulamalarının sistematik olarak derlenmesidir. Bu sistematik derleme çalışması ile gelecek vadeden güncel bir konu olan sanal danışan uygulamalarına yönelik araştırmalar doğrultusunda kapsamlı bir çerçeve çizilerek alanyazına katkı sunulacaktır. Bu bilgilerin, özellikle uygulama geliştirmek veya uygulamaların etkilerini test etmek isteyen araştırmacılar ve alana ilgi duyan kişiler için fikir vermesinin yanında ülkemizde geliştirilecek uygulamalara dair yönlendirici olması umut edilmiştir.

Sanal Danışan Uygulamaları

‘Sanal hasta’ veya psikolojik görüşme terminolojisine uygun olarak ‘sanal danışan’ ifadesine yönelik çeşitli tanımlamalar olsa da en kapsayıcı tanımın, “sağlık ve tıp alanına yönelik alıştırma, eğitim ve değerlendirme amacıyla gerçek klinik durumların etkile-

şimli bir bilgisayar simülasyonu” olduğu söylenebilir (Ellaway ve ark., 2006, s. 2). Bu nedenle sanal danışan uygulamaları çeşitli senaryolar içerebilen ve ekrana dayalı iletişimden üç boyutlu ortamlara kadar farklılık gösteren sanal gerçeklik uygulamalarını kapsayan çeşitli bir yelpaze olarak düşünülebilir (Cook ve Triola, 2009; Ellaway ve ark., 2008; Talbot ve ark., 2012).

Sanal danışanların eğitim sürecinde kullanımının gündeme gelmesinde çeşitli etkenlerin rolü bulunmaktadır. Bu konudaki öncü etkenin, tıp alanında gerçek bir kişinin profesyonel olarak rol yapmasına dayanan geleneksel yaklaşımın (standart hasta) ekonomi, yer, zaman gibi alanlardaki bazı kısıtları olduğu söylenebilir (Rizzo ve Talbot, 2016). Bu kısıtlılıklara ek olarak psikolojik sağlık alanında da sanal uygulamalara yönelimin başlangıcında rol oynayan çeşitli etkenlerden söz edilebilir. Kuramsal derslerin karmaşık durumları değerlendirme için yeterli olmayabileceği, rol oynama egzersizlerinin yeterince gerçekçi olmayabileceği/yapan kişinin yeteneğine bağlı olabileceği (Beutler ve Harwood, 2004) ve öğrencilerin gerçek kişilerle görüşmemesi (Poulton ve Balasubramaniam, 2011) gibi çeşitli faktörlerin alternatif yöntem arayışına gidilmesinde etkisi vardır. Bu doğrultuda, klinik görüşmede sanal ortam ile danışan uygulamalarının herkes için standart bir şekilde tekrar edilebilir olması, zaman ve yer konusunda esneklik sağlama gibi avantajları da bu duruma katkıda bulunmaktadır (Talbot ve ark., 2012). Bireysel deneyimin aktif rol alma ve öğrenme sürecinde önemli bir rolü olduğu bilindiğinden (Kolb, 1984), sanal ortamların sağlık ile ilişkili eğitim alanında kullanılmasının yararları olabileceği de belirtilmektedir (Mantovani ve ark., 2003; Poulton ve Balasubramaniam, 2011). Bu yararlar arasında, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımının sağlanması, uygulamaların somutlaştırılması ve görselleştirilmesi, zor olaylar ya da yerler için gözlem ve değerlendirme yapma imkânının sağlanması, riskli durumlarda da (örn., danışanın zarar görme ihtimali) güvenli bir deneyim imkânının sunulması, oyunlaştırıcı etkilerle öğrencilerin motivasyonunun artırılması, uygulamaların kişiye/duruma özgü uyarlanabilirliğine ek olarak değerlendirme açısından kolaylık sağlayabilmesi belirtilmektedir (Mantovani ve ark., 2003).

Sanal Danışan Uygulamalarının Kullanım Alanları

Sanal gerçeklik uygulamalarında televizyon ya da bilgisayar ekranı, projeksiyon cihazı, üç boyutlu sanal gözlük gibi çeşitli araçlar kullanılmaktadır (Rizzo ve ark., 2018). Sanal danışan uygulamalarında da öğrenciler bu araçlar ile sanal bir danışan karşısında görüşmecî rolünü üstlenerek program içeriğine uygun bir (örn., mesaj, seçenekler, ses

tanıma) görüşme yapmaktadır (Ellaway ve ark., 2008; Huwendiek ve ark., 2009). Bu uygulamaların kişiler ile birebir temas kurmayı gerektiren farklı disiplinlere yönelik çeşitli durumların simülasyonunda kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu uygulamaların çeşitli fiziksel rahatsızlıklara yönelik ameliyat, fiziksel muayene gibi becerileri geliştirmeye yönelik olarak tıp alanında (örn., Courteille, Bergin, Stockeld, Ponzer ve Fors, 2008; Spillmann, Tuchschnid ve Harders, 2013) görece daha çok gündemde olduğu dikkat çekmektedir. Tıp alanının yanı sıra, diş hekimleri, hemşireler, eczacılar (Cook ve ark., 2010) ve sosyal hizmet görevlileri (Washburn ve Zhou, 2018) gibi meslek gruplarında eğitim aracı olarak kullanıldığı çalışmalar mevcuttur. Sözü edilen sağlık alanlarında çalışılan konular açısından değerlendirildiğinde, iletişim becerisi (Bearman ve ark., 2001; Sezer ve Sezer, 2019), kişilerarası beceriler (Halan ve ark., 2018), fiziksel muayene, tanı koyma ve hatta kötü haber verme gibi pek çok alanda (Carrard ve ark., 2020) ilgili becerilerin geliştirilmesi için sanal gerçeklik uygulamalarına başvurulduğu görülmektedir. Sağlık disiplinleri alanındaki sanal danışan uygulamalarının etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, farklı sağlık disiplinlerindeki öğrencilerle gerçekleştirilen 48 çalışmayı içeren bir sistematik derleme çalışmasında, sanal danışan uygulamasına katılan grupların herhangi bir eğitim uygulamasına katılmayan gruplara kıyasla öğrenme açısından daha yüksek sonuçlara sahip olduğu bulunmuştur (Cook ve ark., 2010). Etkili bir yöntem olduğu görülen bu uygulamaların sayısının sağlık alanında giderek arttığı görülmektedir. Örneğin, sağlık alanında eğitime yönelik geliştirilmiş sanal danışan uygulamalarının türlerini incelemeye yönelik bir sistematik derleme çalışmasında (Kononowicz ve ark., 2015), teknolojik uygulama içeren araştırma sayısının Cook ve arkadaşlarının (2010) makalesinde yer alan çalışma sayısının neredeyse beş kat fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Sanal danışan uygulamalarının kullanımının sağlık alanında giderek arttığı görülmektedir, ancak psikolojik sağlık alanına özgü sanal danışan uygulamalarına yönelik olarak, bilindiği kadarı ile hem uluslararası hem ulusal alanda yapılmış bir derleme çalışması bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, bilindiği kadarı ile ulusal alanyazın kapsamında sanal danışan uygulaması konusunda devam eden bir çalışma olsa da (Gültekin, 2019) henüz bu konuya ilişkin yayımlanmış bilimsel araştırma deseni içeren bir çalışma bulunmamaktadır. Sanal danışan uygulamalarının geleneksel yöntemlerin kısıtlılıklarını içermemesi nedeni ile psikolojik sağlık alanındaki eğitim süreçlerinde önemli bir yere sahip olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, uluslararası alanyazında yer alan ve psi-

kolojik görüşme pratiğini içeren sanal danışan uygulamalarının incelenmesine yönelik bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Mevcut araştırmada, bu uygulamaların hangi amaçlar için kullanılabilirliği, ne tür tasarım özelliklerine sahip olduğu, araştırmalarda ne tür ölçüm yöntemlerinin kullanıldığı ve elde edilen bulgular incelenmiş ve psikolojik görüşme eğitiminde kullanılabilirlik sanal danışan uygulamalarına dair kapsamlı bir çerçeveye sunmak amaçlanmıştır.

Yöntem

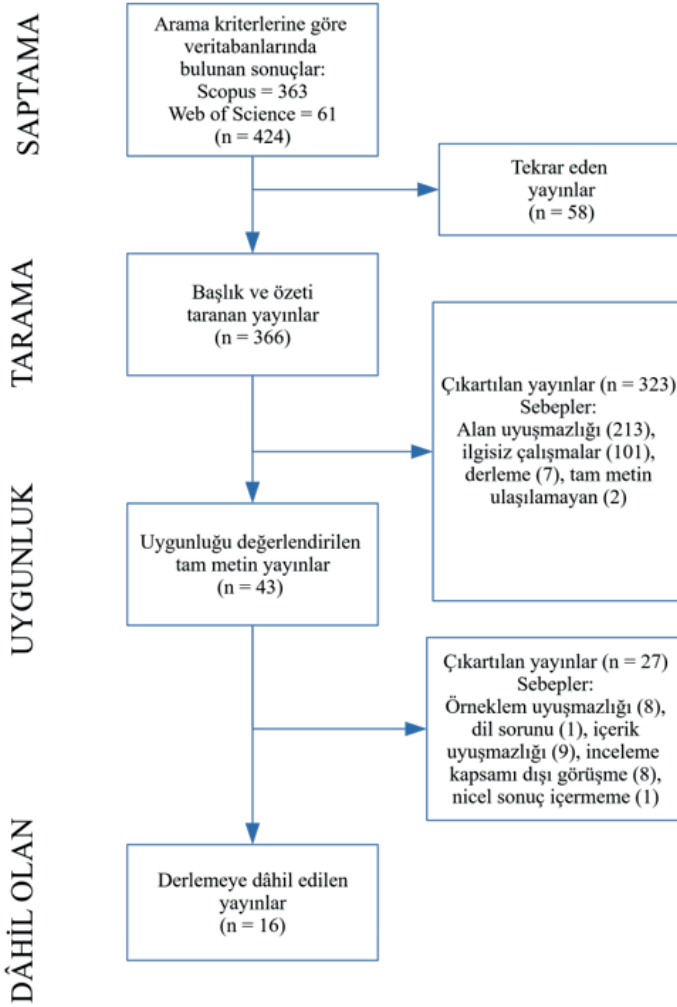
Tarama ve Seçim Süreci

Bu sistematik derleme çalışması, sistematik derlemelerin ve meta-analizlerin yazımında tercih edilen kanıta dayalı ölçütler (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses, PRISMA) temel alınarak gerçekleştirilmiştir (Moher ve ark., 2009). Bu derleme kapsamında, ilgili alana yönelik çalışmaları içermesi sebebiyle araştırmacıların bağlı olduğu kurum tarafından erişim sağlanabilen Web of Science ve Scopus veri tabanları taranmıştır. Başlık, özet ve anahtar terimler içerisinde “sanal hasta”, “sanal insan”, “klinik görüşme”, “görüşme becerileri”, “psikoloji”, “psikiyatri” ve ilişkili terimler¹ aratılmıştır. İlgili tarama Ağustos 2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Psikolojik sağlık alanındaki sanal danışan uygulamalarının henüz yeterince yaygın olmaması göz önünde bulundurularak herhangi bir tarih aralığı belirtilmemiştir. Yapılan tarama, İngilizce dili, makale ve bildiri kriterlerine sahip araştırmaları içerecek şekilde sınırlandırılmıştır.

Derlemeye dahil etme kriterleri arasında, sanal danışan içeren bilimsel araştırma desenine sahip çalışmaların psikoloji ve psikiyatri alanındaki katılımcıları içermesi ve psikolojik görüşme kapsamında teknolojik bir uygulama içermesi bulunmaktadır. Takip edilen aşamalar ve her aşamada incelenen/elenen çalışma sayıları Şekil 1’de sunulmuştur. Anahtar kelimeler ile yapılan tarama sonucunda toplam 424 çalışmaya ulaşılmıştır (Web of Science = 61, Scopus = 363). İlk aşamada tekrar eden 58 çalışma çıkartılmıştır. İkinci aşamada başlık ve özet arama kriterine göre taranmıştır. Bu aşamada, sağlık alanındaki sanal danışan uygulamalarını içermesine rağmen psikiyatri ve psikoloji alanındaki katılımcılarla yapılmamış olan çalışmalar, teknolojik uygulama içermeyen çalışmalar ve mühendislik çalışmaları elenmiştir. Üçüncü aşamada başlık ve özetle ara-

1 (Virtual patient” OR “Virtual human” OR “Virtual agent”) AND (“diagnostic skills” OR “diagnosis” OR “training” OR “clinical interview” OR “interview skills”) AND (“psychology” OR “psychiatry” OR “student”)

ma kriterlerine göre dışlanamayan tam metinler incelenmiş ve uygunluk kriterine göre derleme kapsamına dahil edilecek 16 çalışmaya ulaşılmıştır.

Şekil 1. Sistematik Derleme Süreci

Bulgular

Takip edilen aşamalar sonucunda 16 çalışma derlemeye dâhil olacak şekilde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışmaların tümündeki sanal danışan uygulamalarında, psikoloji ve psikiyatri alanı ile ilişkili çeşitli örneklerin simülasyonları yer almaktadır. İncelenen çalışmalara dair bilgiler toplu olarak Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1
Sistemantik Derlemeye Dâhil Edilmiş Olan Çalışmalara Dair Bilgiler

Makale	Çalışmanın Amacı	N	SU Tümü/Teknik İçerik	Kontrol Grubu (KG)	Ölçüm Araçları/Yöntemi	Ölçüm	Bulgular
Parsons ve ark. (2008)*	SU kullanım performansı	6 (1)	DB/A, Sl. S:30 dk.	-	SD'ye sorulan soru/yanıt eşleşmesi: -SD'nin davranışlarını içselleştirilmesi/dışlaştırılması ve DB semptom kategorilerine ilişkin sorular.	ST	SU kullanılabilirliğine ilişkin test başarılıdır. KD +: gerçek bir görüşmede olması gerektiği şekilde davranılması, SU'nin görsel tasarımı ve inandırıcılığı KD -: (yazarların ayrıntılı olarak bilgi vermediği) bazı alanlarda fonksiyonellik açısından zorluk
Kenny ve ark. (2009)	SU kullanım performansı (TB ve PD)	15 (1 ve 2)	TSSB/A, Sl, M S:15 dk.	-	ÖF: TAS, ITQ, VPQ1, JPQ1 Soru/yanıt eşleşmesi: SG'nin sistem tarafından transkript haline getirilmesi ST: PQ, JPQ2, VPQ2	ÖT ST	TB: TSSB'nin her alt boyutu için uygun sorular sorulmuştur. Soru/yanıt eşleşmesi: + PD: Varlık hissi ve teknolojiye açıklığın katılımcıların performansında düzenleyici etkiye sahip olduğu bulunmuştur.
Shah ve ark. (2010)*	SU kullanım performansı (TB ve KD)	67 (2)	MD/Y1, B G: +	-	TB: SG esnasında değerlendirme KD: eğitim aracı hakkında teknik sorular ve sistemi geliştirmeye yönelik öneriler bölümüne de yer veren 10 maddelik ölçek	ST	TB: Katılımcıların çoğu MD semptomlarını bulmuştur. KD +: MD semptomlarına ilişkin soru oluşturmayı öğrenme (%61), SG sonunda aldıkları geribildirim (%40) KD -: Empatik ifadelerle karşı SD'nin cevap vermesi/uygun olmayan bir cevap vermesi
Penalozza-Salazar ve ark. (2011)	SU kullanım performansı (KD)	67 (3)	OKB, YKB, ŞAB, BB, BKB, Ş, ŞB/A, Seç	-	Yazılım Kullanılabilirliği Ölçüm Envanteri (SUMI)	ST	KD: SUMI maddeleri olumlu yönde değerlendirilmiştir.
Gorriño ve ark. (2013)	Meslek gruplarının tedavi kararının incelenmesi (GB)	358 (4 ve 7)	İntihar düşüncesi/V, Seç. B, S: 15 dk	-	İntihar değerlendirmesine yönelik yapılan SG sonunda katılımcılardan, tedavi seçeneklerinden birimi seçmeleri beklenmiştir.	ST	Psikiyatristler yatılı hastane tedavisini tercih etmiştir.
Gutiérrez-Maldonado ve ark. (2014)	Formatif değerlendirme (FD) prosedürü geliştirme ve FD ile SU etkinliğini test etme (TB/YK)	42 (3) FD: 21 KG: 21	BN/A, Seç	FD yok, yalnızca SU	BN'ye yönelik psikopatolojik değerlendirme becerisini ölçen final sınavı	ST	TB: FD > KG

Makale	Çalışmanın Amacı	N	SU Tanı/Teknik İçerik	Kontrol Grubu (KG)	Ölçüm Araçları/ Yöntemi	Ölçüm	Bulgular
Foster ve ark. (2015)	SD ve video grubu içeren eğitimlerin etkinliğini test etme (TB/YK)	67 (1) SD:30 KG:33	BB/AF, Yİ, B G: +	SU yok, yalnızca örnek görüşme içeren video modülü izletilmiştir.	Standard danışan tarafından değerlendirilmiştir: Değerlendirme kontrol listesi İletişim kontrol listesi Not: Araştırmada temel ölçüt olarak intihar risk alanlarına yönelik soruların frekansları belirlenmiştir.	ST	TB: SG ile KG arasında intihar, öykü, semptom değerlendirme becerisi ve iletişim açısından bir fark bulunmamıştır. İntihar riski değerlendirme: SG daha çok alana yönelik soru sormuştur.
Gutiérrez-Maldonado ve ark. (2015)	SU teknolojilerinin etkinliği ve kullanım karşılaştırması (TB ve KD/YK)	52 (3) GG:26 KG:26	YB/A, Seç, SGG, B. S:50dk	Bilgisayarda SU	TB: 50 sorudan oluşan psikopatolojik tanıya yönelik görüşme becerisi testi KD: SUMI	ST	TB: Gruplar arası fark yoktur. KD: Gruplar arası fark yoktur.
Pantziaras ve ark. (2015a)	SU etkisinin değerlendirilmesi (TB ve GB)	32 (2)	TSSB, D/V, Seç, B. G: + S:45 dk.	-	TB ve GB bilgi düzeyini bir arada ölçen 11 tane çoktan seçmeli sorudan oluşan test	ÖT ST İZ	Bilgi düzeyleri: -Son testte artış göstermiştir. -Diğer ölçümler ve izlem arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Not: İzlem ölçümünü 26 katılımcı tamamlamıştır.
Pantziaras ve ark. (2015b)	SU'nun yardım etmede kendine güven düzeyine etkisi (PD)	32 (2)	TSSB, D/V,Seç, B. G: + S:45 dk.	-	HPRT Güven Ölçeği	ÖT ST	SU sonrasında yardım etmeye ilişkin genel güven seviyesinde anlamlı artış olmuştur.
Foster ve ark. (2016)	Farklı SU yöntemlerinin empati becerisine etkisi (PD/YK)	70 (1) (1) :35 (2) :18 KG:17	D/AF, Yİ, B.	Yalnızca SU	Standard danışan ve hakem tarafından değerlendirilmiştir: Değerlendirme kontrol listesi ilişkisi ve iletişim kontrol listesi	ST	Standard danışan ile olan görüşmede empati düzeyleri: Empati geribildirimli SD (1) için diğer gruplara (2,KG) kıyasla anlamlı olarak yüksek çıkmıştır. Geçmiş yaşamı görsel olarak sunulan SD ve KG arasında anlamlı fark yoktur.

Makale	Çalışmanın Amacı	N	SU Tanı/Teknik İçerik	Kontrol Grubu (KG)	Ölçüm Araçları/Yöntemi	Ölçüm	Bulgular
Çalınici ve ark. (2017)	SU senaryo türlerinin PB bilgisi ve öz-yeterliliğe etkisi (TB, PD/YK)	159 (1 ve 3) (1): 44 (2): 46 KG: 19	PB/AF, Seç, B.	Herhangi bir uygulama yok.	TB: 10 maddelik test Öz yeterlilik: CASS'ın seans yönetimi alt testi	ÖT ST	Bilgi düzeyleri ve öz-yeterlilik: Grup içi: Sanal gruplarda (1,2) artış var; KG'de yoktur. Gruplar arası: Sanal gruplarda KG'ye göre bilgi ve öz-yeterlilik düzeyleri açısından artış bulunmakta ancak sanal gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur.
Matsuura ve ark. (2018)	SU'nun demans bilgisi/ öğrenme motivasyonuna etkisi (TB, KD/YK)	79 (5) SD:36 KG:43	Demans/A, Seç, B.	Gerçek hasta görüşmesi + ders	TB: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuş 27 anahtar kelime içeren test KD: ARCS modeline dayanan motivasyon ölçeği, Sistem Kullanılabilirlik Ölçeği (SUS)	ÖT ST	TB: ST'de SD > KG. KD: SD'nin motivasyon ölçümleri ST'de anlamlı olarak artmıştır. SD'nin SUS puanı 68.82/100'dür.
Dupuy ve ark. (2019)	SU'nun MD değerlendirme, empatik iletişim becerisine etkisi (TB, PD, KD)	34 (1)	MD/A, Seç, TV.	-	TB: Çok seçenekli 13 soru içerisinde MD ilişkili görüşme esnasında belirledikleri semptomları seçmeleri istenmiştir. Empati: SU esasındaki seçim, yazılım programı	ST	-Semptom belirleme puanları empati sorularına göre anlamlı olarak daha yüksektir. -Psikiyatrid alanındakiler diğer katılımcılara göre semptom belirlenmede daha iyidir, ancak empati soruları için anlamlı fark yoktur. -Danışanın konuştuğu anlara kıyasla soru sorma ve dinleme anlarında daha fazla duygu ifade etmişlerdir. -SU'ya ilişkin ağırlıklı olarak olumlu geribildirim sunulmuştur.
Dupuy ve ark. (2020)	SU oluşturma, SU'nun semptomları belirleme ve empatik iletişim kurmaya etkisi (TB, PD, KD)	35 (1)	MD/A, Seç, TV. S:35 dk.	-	TB: Çok seçenekli 13 soru içerisinde MD ilişkili görüşme esnasında belirledikleri semptomları seçmeleri istenmiştir. Empati: SU esasındaki seçim, yazılım programı KD: Yan-yapılandırılmış görüşme	ST	-Semptom belirleme puanları empati sorularına göre anlamlı olarak daha yüksektir. -Psikiyatrid alanındakiler diğer katılımcılara göre semptom belirlenmede daha iyidir, ancak empati soruları için anlamlı fark yoktur. -Danışanın konuştuğu anlara kıyasla soru sorma ve dinleme anlarında daha fazla duygu ifade etmişlerdir. -Yararlılık, kullanıcı deneyimi ve gerçekçilik açısından olumlu geribildirim sunulmuştur.

Washburn ve ark. (2020)	SU'nun tanı değerlendirme becerileri ile öz- yeterliğe etkisi ve kullanımın değerlendirilmesi (TB, PD, KD/YK)	22 (3 ve 6) (1):7 (2):7 KG:8	KB, D, TSSB, MKK/A, Sİ, P G: + S: 45 dk.	ÖT, ST, SD ile alınmış, arada herhangi bir uygulama yoktur.	Tanı Raporlama Formu (DRF) Sosyal Çalışma Beceri Öz-Yeterlik Ölçeği (SWSSE) Kullanıcı Geribildirim Formu (UFF)	ÖT ST	TB: -Yalnızca SD (2) grupçı artış göstermiştir. -Gruplar arası anlamlı fark yoktur. Öz-yeterlik: -Sanal eğitim içeren gruplar (L2) grupçı anlamlı artış göstermiş ancak KG grupçı artış göstermemiştir. -Gruplar arası anlamlı fark yoktur. KD: -Tüm gruplar olumlu yönde değerlendirmiştir; gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur.
-------------------------------	---	---	---	---	--	----------	--

* Ölçüm/bulgular genel olarak ifade edilmiş ve detaylı bilgi sunulmamıştır.

Kısaltmalar:

G: Geribildirim, GG: Sanal Gözlük Grubu, KD: Kullanıcı Deneyimi, PD: Psikolojik Değişkenler, S: Süre, SD: Sanal Danışan, SG: Sanal Görüşme, SU: Sanal Uygulama, TB: Tam Değerlendirme Becerileri, YK: Yöntem Karşılaştırması
N: Örnekleme sayısı ve bilgisi; 1: Tip öğrencisi, 2: Psikiyatri şajyeri, 3: Psikoloji öğrencisi, 4: Psikiyatri şajyeri, 5: Psikiyatri öğrencisi, 6: Sosyal hizmet öğrencileri, 7: Diğer
Tanı; DB: Davranım Bozukluğu, TSSB: Travma Sonrası Stres Bozukluğu, MD: Majör Depresyon, OKB: Obsesif Kompulsif Bozukluk, YKB: Yaygın Kaygı Bozukluğu, ŞAB: Şizoafektif Bozukluk, BB: Bipolar Bozukluk, BKB: Borderline Kişilik Bozukluğu, Ş: Şizofreni, ŞB: Şizofreniform Bozukluk, BN: Bulimiya Nervoza, YB: Yeme Bozuklukları, D: Depresyon, MKK: Madde Kötüye Kullanımı, KB: Kaygı Bozukluğu
Teknik; A: Avatar (hareketli), AF: Avatar Fotoğrafı, B: Bilgisayar, M: Monitör, P: Projeksiyon, Seç : Seçenekli İletişim, SGG: Sanal Gerçeklik Gözlüğü, Sİ: Sesli İletişim, V: Video, Yİ: Yazılı İletişim
Ölçüm Araçları: Tellenen Absorption Scale (TAS), Immersive tendencies questionnaire (ITQ), Virtual Patient Pre-Questionnaire (VPQ1), Justina Pre-questionnaire (JPQ1), Presence questionnaire (PQ), Justina Post-questionnaire (JPQ2), Virtual Patient Post-questionnaire (VPQ2), Software Usability Measurement Inventory (SUMI), Harvard Program for Refugee Trauma (HPRT), Counselor Activity Self-Efficacy Scale (CASS), Attention Relevance Confidence Satisfaction (ARCS)
Ölçüm: ÖT: Ön test, ST: Son test, İZ: İzlem

Çalışmaların içerikleri doğrultusunda bulguların kategoriler altında sunulması tercih edilmiştir. Bu sebeple bilimsel çalışmaların amaçları, bu çalışmalarda kullanılan sanal uygulamaların özellikleri, çalışmaların değerlendirme amaçlı kullandığı ölçüm araçları ve son olarak çalışmaların ulaştığı sonuçlar olarak dört ana başlıkta derleme bulguları sunulmuştur. Derlemenin ilk bulgusu olan ‘çalışmaların amacı’ bölümü araştırmalarda yer alan ortak hedefler doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Bulguların devamında ise ölçüm araçları ve çalışmaların bulgularına ilişkin ana başlıklar bilimsel çalışmaların amaçları doğrultusunda ‘kullanıcı deneyimi’, ‘tanı değerlendirme becerileri’, ‘görüşme becerileri’ ve ‘psikolojik değişkenler’ alt başlıklarına ayrılarak sunulmuştur. Sanal uygulamaların özellikleri ise danışan öyküsünü içeren ‘danışan tasarımı’ ve sanal danışan ile kurulan etkileşimi tanımlayan ‘teknik özellikler’ başlıkları altında sunulmuştur.

Çalışmaların Amacı

Bu sistematik derlemede yer alan çalışmaların amaçlarının büyük ölçüde ortaklaştığı görülmektedir. Bazı çalışmaların birden fazla tanımlanmış amaç içerdiği söylenebilir. Bu nedenle çalışmaların amaçlarına ilişkin bulguların kategoriler altında sunulması tercih edilmiştir.

Kullanıcı Deneyimi

Kullanıcı deneyimi, katılımcıların sanal danışan uygulamalarına yönelik duygularını, tutumlarını ve deneyimlerini değerlendirmelerini içermektedir. Bu bağlamda, ortak bir enstitü olan Institute for Creative Technologies aracılığı ile geliştirilmiş olan çeşitli sanal danışanları içeren üç çalışmanın (Kenny ve ark., 2009; Parsons ve ark., 2008; Washburn ve ark., 2020) kullanıcı deneyimine yönelik topladığı ölçümlerde sanal danışan ile etkileşim deneyimi, uygulamaya yönelik tutumlar, sistem içerisindeki soru/yanıt eşleşmesi ve sanal danışan ile iletişimde teknolojiye açıklık gibi etkenler yer almaktadır. Majör depresyon tanısına yönelik geliştirilmiş olan sanal uygulamalar için kullanıcıların tutumları, uygulamanın avantajları ve kısıtlılıkları temelinde incelenmektedir (Dupuy ve ark., 2019, 2020; Shah ve ark., 2010). Benzer şekilde Penaloza-Salazar ve arkadaşlarının (2011) geliştirdikleri programı (*Simulated Interviews 3.0*) deneyimleyen katılımcıların kullanıcı memnuniyetini duygu, yararlılık, öğrenilebilirlik, etkinlik ve kontrol etkenleri açısından ölçerken; Gutiérrez-Maldonado ve arkadaşları (2015) ise sanal gerçeklik gözlüğü ve bilgisayar aracılığı ile ölçmüşlerdir. Son olarak, demans örneği sunan bir uygulamada, katılımcıların deneyimleri ve öğrenme motivasyonları ilgi, uygunluk, güven ve memnuniyet açısından değerlendirilmiştir (Matsumura ve ark., 2018).

Tanı Değerlendirme Becerileri

Tanı değerlendirme becerileri, katılımcıların çeşitli psikolojik rahatsızlık ve durumlara yönelik bilgi düzeylerinin ölçülmesini içermektedir. Buna göre araştırmalarda katılımcıların yeme bozukluğu (Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2014; Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2015), demans (Matsumura ve ark., 2018), intihar (Foster ve ark., 2015), panik bozukluk (Calinici ve ark., 2017), depresif özellikler ve alkol kötüye kullanımı (Foster ve ark., 2016), majör depresyon (Dupuy ve ark., 2019, 2020; Shah ve ark., 2010), travma sonrası stres bozukluğu (Kenny ve ark., 2009; Pantzias ve ark., 2015a) ile ilgili beceri düzeylerinin ölçüldüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra, DSM 5'te yer alan kaygı bozuklukları, madde kullanım bozuklukları, travma ve stres ile ilişkili bozukluklar, depresyon bozuklukları ve bipolar bozukluklar gibi bozukluklardan bir ya da birkaçını içerecek şekilde tanı değerlendirmedeki beceri düzeylerinin ölçüldüğü bir çalışmaya rastlanmıştır (Washburn ve ark., 2020).

Görüşme Becerileri

Çalışmalarda katılımcıların görüşme becerilerini ölçmeye yönelik empatik iletişim becerileri (Dupuy ve ark., 2019, 2020; Foster ve ark., 2015, 2016), temel iletişim becerileri (Pantzias ve ark., 2015a) ve intihar riski içeren bir durumda tedavi kararının incelenmesi (Gorrindo ve ark., 2013) ile ilgili hedefler olduğu görülmektedir.

Psikolojik Değişkenler

Katılımcıların kendilerine yönelik inançlarını inceleyen az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Buna göre panik bozukluk tanılı sanal danışan (Calinici ve ark., 2017) ve farklı tanılara sahip sanal danışanlar (Washburn ve ark., 2020) içeren çalışmalarda, görüşme sonrası katılımcıların görüşme becerilerine yönelik öz-yeterlik düzeylerinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Pantzias ve arkadaşları (2015b) ise travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon bozukluğuna sahip göçmen bir sanal danışanla gerçekleştirilen eğitim uygulamasından sonra katılımcıların bu özelliklere sahip danışan grubuna yardım etmedeki güven düzeylerini incelemiştir.

Yöntem Karşılaştırması

Şu ana kadar bahsi geçen çalışmaların bazılarında, farklı yöntemlerin etkilerinin karşılaştırıldığı da görülmüştür. Örneğin Washburn ve arkadaşları (2020) tanı değerlendirme becerisini geliştirmeye yönelik farklı eğitim koşullarının etkisini karşılaştırırken, Foster ve arkadaşları (2016) empatiyi geliştirmeye yönelik farklı eğitim koşullarının et-

kisini incelemiştir. Empatik iletişime olan etkinin değerlendirildiği çalışmada (Foster ve ark., 2016) katılımcıların empatik iletişimine yönelik geribildirim sunulan ‘empati geribildirimli sanal danışan grubu’ haricinde iki grup daha bulunmaktadır. Danışanı birebir takip etme simülasyonu oluşturma amacı ile danışanın geçmiş yaşamının Sims oyununda oluşturulan video kesitleriyle görsel olarak sunulduğu ‘geçmiş yaşamı sunulan sanal danışan grubu’ ve herhangi bir ek bilgi içermeyen yalnızca sanal danışan uygulamasının yapıldığı kontrol grubu yer almaktadır.

Sanal danışan uygulamasını geleneksel yöntem (Matsumura ve ark., 2018) ve video yöntemi (Foster ve ark., 2015) ile karşılaştıran çalışmaları görmek de mümkündür. Gutiérrez-Maldonado ve arkadaşları (2014) sanal danışan ile etkileşimlerine ek olarak, görüşme deneyimlerini değerlendirdikleri bir süreç değerlendirme prosedürü geliştirmiş ve sanal danışanla etkileşiminde bu değerlendirmeyi yapan ve yapmayan katılımcıların deneyimlerini karşılaştırmıştır.

Eğitim yöntemlerinin dışında sanal danışan ile ilişkili farklı teknik özelliklerin etkilerini karşılaştıran çalışma hedefleri de olduğu görülmektedir. Örneğin Gutiérrez-Maldonado ve arkadaşları (2015) üç boyutlu gözlük kullanımı ve bilgisayar kullanımını karşılaştırmış, Calinici ve arkadaşları (2017) ise doğrusal ilerleyen ve dallanarak ilerleyen, diğer deyişle katılımcının seçimine göre senaryo içerisindeki yanıtların sabit kaldığı ya da değişkenlik gösterdiği farklı senaryo türlerini karşılaştırmıştır.

Sanal Uygulamanın Özellikleri

Sanal danışan uygulamaları içerik açısından değerlendirildiğinde bazı benzerlik ve farklılıklardan söz etmek mümkündür. Bu benzerlik ve farklılıklara dair bulgular, takip edilmesini kolaylaştırmak adına danışan tasarımı ve teknik özellikler alt başlıkları altında sunulmuştur.

Danışan Tasarımı

Çalışmalar arasında sanal danışanın öyküsü ve fiziksel sunumu açısından bazı farklılıklar ve ortaklıklar olduğu görülmektedir. Öncelikle tüm çalışmaların danışan tasarımlarında bir psikolojik bozukluk tanısına odaklı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda çalışmaları, sanal danışanın yalnızca psikolojik bozukluklarına yönelik bilgi sunan ve buna ek olarak sanal danışanın geçmiş öyküsü ve/veya demografik bilgilerini de sunan çalışmalar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Sanal danışanın yalnızca psikolojik bozukluk tanısı bilgisinin sunulduğu araştırmalar olarak gruplandırıldığında obsesif kompulsif bozukluk, yaygın kaygı bozukluğu, sınır kişilik bozukluğu, şizoaffektif ve şizofreniform bozukluk (Penaloza-Salazar ve ark., 2011); kaygı, majör depresyon, travma sonrası stres bozukluğu tanıları ve madde kötüye kullanımı (Washburn ve ark., 2020) ve farklı yaşlardaki ve farklı türlerdeki demans tanısı (Matsumura ve ark., 2018) gibi birden çok tanı ismini belirten çalışmalar olduğu görülmektedir. Ayrıca panik bozukluk (Calinici ve ark., 2017), yeme bozukluğu (Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2014, 2015) ve majör depresyon bozukluğu (Dupuy ve ark., 2019, 2020) gibi tek bir psikolojik bozukluk içeren çalışmalara da rastlanmıştır.

Sanal danışanların psikolojik bozukluğunun dışında geçmiş öykü ve/veya demografik bilgilerini içeren çalışmalar da bulunmaktadır. Depresif özellikler (Foster ve ark., 2015, 2016; Gorrindo ve ark., 2013; Shah ve ark., 2010), travma sonrası stres bozukluğu (Kenny ve ark., 2007; Pantziaras 2015a, 2015b) ve davranım bozukluğuna (Parsons ve ark., 2008) sahip sanal danışanları içeren çalışmalarda psikolojik bozukluk bilgisine ek olarak sanal danışana ilişkin çeşitli bilgiler sunulmaktadır. Sanal danışanın sosyal ilişkileri, stres kaynakları, tıbbi öyküsü (Foster ve ark., 2015; Shah ve ark., 2010) gibi farklı yönlerine ilişkin daha geniş bilgi sunan çalışmaların yanında, ‘erkek gazi danışan’ (Gorrindo ve ark., 2013), ‘Justina isimli genç’ (Kenny ve ark., 2009), ‘kadın göçmen’ (Pantziaras, Fors ve Ekblad, 2015a, 2015b) gibi yalnızca belirli bir öykü özelliği sunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu nedenle, araştırmalarda sunulan bilgi düzeyleri birbirinden farklılaşmaktadır. Devam eden kısımda bu bilgiler psikolojik bozuklukların özelliklerine göre gruplandırılarak sunulmaktadır.

Depresif özelliklere ilişkin ek bilgi sunan bir uygulamada, temel şikayetleri uykusuzluk ve yorgunluk olan 21 yaşındaki kadın üniversite öğrencisi sanal danışan Cynthia Young’ın, sekiz ay önce kuzenini bir kazada kaybettikten sonra majör depresyon bozukluğu belirtileri göstermeye başladığı belirtilmektedir. Katılımcılar bu senaryo içerisinde danışanın temel şikâyeti, majör depresyon belirtileri, sosyal ilişkileri, stres kaynakları, tıbbi ve aile öyküsü hakkında bilgi toplayabilmektedir (Foster ve ark., 2016; Shah ve ark., 2010). Bir diğer örnekte, Denise adında bipolar bozukluk tanılı intihara yatkınlık özelliği gösteren bir danışanın olduğu senaryo içerisinde, Denise’in kriz yaşadığını görüşmeciyeye ileten bir “partner” karakteri bulunmaktadır. Çalışmada aktarıldığı üzere, söz konusu partner katılımcıyı telefon ile bilgilendirmektedir. Bunun dışında, partner karakterinin fiziksel görüntüsünün olup olmadığına ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Bu senar-

yoda da katılımcılar, DSM IV kriterlerine göre danışanın bazı belirtileri, tıbbi ve aile öyküsü, ilaç kullanımı ve intihar risk alanları hakkında bilgi toplayabilmekte ve geribildirim alabilmektedir (Foster ve ark., 2015). Depresif belirtiler içeren bir başka çalışmada, altı ay önce Afganistan operasyonundan dönen erkek bir gazi sanal danışan bulunmaktadır. Bu danışan intihar düşünceleri ve planlarına sahip olmakla birlikte, eski eşine şiddet uygulamaya ilişkin düşüncelerini de belirtmektedir (Gorrindo ve ark., 2013).

Travma sonrası stres bozukluğu ile ilişkili ek bilgi sunan çalışmalarda Justina isimli bir genç olduğu (Kenny ve ark., 2009) ve “K. Hanım” adında bir Bosna Göçmeni sanal danışanın, aynı zamanda majör depresyon tanısının olduğu sunulmaktadır (Pantziaras ve ark., 2015a, 2015b). Son olarak, davranım bozukluğu tanısına ek olarak öykü ve demografik bilgiye rastlanan bir çalışmada ise 16 yaşındaki Justin adlı sanal danışanın iki yaşında evlatlık olarak verildikten sonra istismara uğradığı, bunun üzerine koruyucu aileye verildiği ve sonrasında madde kullanıp zarar verici davranışlar sergilediği belirtilmektedir (Parsons ve ark., 2008).

Teknik Özellikler

Sanal danışanların fiziksel tasarımları incelendiğinde yaygın olarak gerçek kişi gibi davranan bir avatarın tercih edildiği görülmektedir (bkz. Tablo 1/Teknik içerik). Hareketli avatarın yanı sıra avatar fotoğrafı (Calinucci ve ark., 2017; Foster ve ark., 2015, 2016) ve gerçek kişi videosunun (Gorrindo ve ark., 2013; Pantziaras ve ark., 2015a, 2015b) yer aldığı da görülmüştür. Yalnızca bir çalışmada direkt olarak sanal danışanın fiziksel tasarımına ilişkin bilgi sunulmamıştır (Shah ve ark., 2010). Sanal danışanların uygulama esnasındaki görünimleri ise hem yakın bir açı ile danışanın yüzüne odaklanılacak (örn., Pantziaras ve ark., 2015a), hem de geniş bir perspektifte koltuk ve oda görüntüsünü içerecek şekilde olabilmektedir. Ayrıca sanal ofisin içerisinde yine sanal olarak yer alan iki bilgisayar ekranı bulunan ve ekranlardan birinde danışanın görüntüsünün, diğerinde danışan ile iletişim kurulmasını sağlayan seçeneklerin yer aldığı bir tasarıma da rastlanmıştır (Penaloza-Salazar ve ark., 2011).

Sanal uygulamalar katılımcılara genellikle tek başına ayrı bir monitör (örn., Dupuy ve ark., 2020; Kenny ve ark., 2009), bilgisayarın kendisi (örn., Foster ve ark., 2016) ve üç boyutlu gözlük (örn., Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2015) aracılığıyla iletilmektedir. Katılımcının görüşme esnasında sanal danışan ile iletişim kurması için farklı yöntemler

tercih edilebilmektedir. Bunlar yazışma (örn., Foster ve ark., 2016), konuşma (örn., Dupuy ve ark., 2020) ve çoktan seçmeli yazılı yanıtlar ile video içeren dosya sekmeleri gibi sunulan seçenekler arasında seçim yapma (örn., Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2015; Pantziaras ve ark., 2015a, 2015b) şeklindedir.

Sanal danışan uygulamasında iletişim için kullanılan en yaygın yöntemin seçenekler aracılığıyla olduğu dikkati çekmektedir. Seçenekler aracılığıyla kullanılan yöntemlerden biri program içerisinde alt dosya sekmelerinin (örn., başvuru nedeni, medikal geçmiş, sosyal ilişkiler) yer alması ve bu sekmeler içerisinde o konuyla ilişkili önceden kaydedilmiş videoların bulunmasıdır (Pantziaras ve ark., 2015a, 2015b). Toplam 148 soru seçeneği bulunan bu programda katılımcının soru seçimine göre danışanın cevabı video olarak sunulmaktadır. Danışan ile görüşme bittikten sonra program tarafından katılımcıya danışanın öyküsü, semptomları, sosyal ilişkileri, ön tanı, önerilen tedavi planı sunulmakta ve sonrasında programda önceden tanımlanmış olan geribildirim ekrana gelmektedir.

Video kullanımı içeren bir başka uygulamada da benzer yaklaşım görülmekte ve örneğin katılımcılar kaygı seçeneğini seçtiğinde sanal danışanın kaygısı ile ilgili bilgiler verdiği video klip gösterilmektedir (Gorrindo ve ark., 2013). Sonrasında ise katılımcı karar vermek için yeterli bilgiye ulaştığını düşünüyorsa ya da 15 dakikalık süre limiti bittiyse uygun tedaviyi soran soru ile tedaviye ilişkin seçenekler ekrana gelmekte ve katılımcıların bir seçim yapması istenmektedir. Son olarak benzer bir başka yöntemde ise katılımcılar program içerisindeki butonlar aracılığı ile almak istedikleri bilgi alanına ilişkin seçim yaptıktan sonra danışan ve sanal ailesinden yanıt almakta ve yine program içerisinde görüşmenin sonunda geribildirim edinmektedir (Matsumura ve ark., 2018).

Seçenek aracılığı ile iletişim kurulan bir diğer yol ise yazılı şekilde sunulan çoktan seçmeli şıklardır. Bu yöntemi kullanan bir çalışmada katılımcı, danışanın psikolojik bozukluk belirtilerini inceleme amacı ile birden çok soru alternatifinden bir tanesini seçmektedir (Calinici ve ark., 2017). Eğer katılımcı tarafından en uygun soru seçilmediyse, seçilen soruya danışandan gelen yanıtın ardından, program tarafından katılımcıya bu sorunun neden en iyi tercih olmadığına ilişkin bir geribildirim verilmektedir. Ayırıcı tanı değerlendirme becerisini ölçmeyi hedefleyen başka bir çalışmada benzer şekilde katılımcılar görüşmecî rolünde yazılı soru şıkları arasından seçim yaparak ilerlemekte ve danışanın her yanıtından sonra katılımcıların karşısına yeni bir soru sorma veya tanı

koyma seçenekleri çıkarılmaktadır.. Eğer katılımcılar doğru bir şekilde de olsa yeterince sorgulamadan tanı koyarsa sistem uyarı vermekte ve keşfi tamamen tamamlayana kadar kabul etmemektedir (Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2014). Çoktan seçmeli yazılı şık yöntemi kullanan diğer çalışmalardan biraz daha farklı olarak katılımcıların ekrana gelen seçeneklerden birini sesli olarak okuduğu ve okunan seçeneğin ses algılayıcı aracılığıyla algılandıktan sonra sanal danışanın konuşarak yanıt verdiği bir çalışmaya da rastlanmıştır (Dupuy ve ark., 2020).

Klinik görüşme ortamının katılımcı tarafından daha gerçekçi olarak algılanması için doğal dil işleme algoritmalarının kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, katılımcı ve sanal danışan arasındaki iletişimin yazılı olarak gerçekleştiği bir çalışmada, sanal danışanın cevap metin havuzu içerisinde en uygun karşılığı vermesi sağlanmaktadır (Foster ve ark., 2015; Foster ve ark., 2016). Bir diğer örnekte ise ses tanılama kullanılmakta, katılımcılar mikrofona basarak konuştuktan sonra sanal danışan uygulaması katılımcıların seslerini algılamaktadır (Kenny ve ark., 2009). Katılımcıların sanal danışan ile konuşarak iletişim kurduğu ancak ses tanılama kullanılmadan katılımcının söylediklerinin araştırmacı tarafından sisteme yazılı olarak iletildiği bir çalışmada da sanal danışan katılımcıya sesli olarak karşılık vermektedir (Washburn ve ark., 2020).

Değerlendirmeye Yönelik Ölçüm Araçları

Araştırmalarda kullanılan ölçüm araçları Tablo 1’de orijinal isimleri ile birlikte sunulmuştur. Bu bölümde çalışmalarda kullanılan ölçüm yöntemleri, yine çalışmaların amaçları doğrultusunda gruplanarak sunulmuştur.

Kullanıcı Deneyimi

Kullanıcı deneyiminin ölçümü için genellikle öz-bildirim türünde ölçüm araçlarının tercih edildiği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse yazılım kullanım deneyimini ölçme amacı ile 50 maddeden oluşan beş ayrı boyut içeren Yazılım Kullanılabilirliği Ölçüm Envanteri (Software Usability Measurement Inventory, Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2015; Penaloza-Salazar ve ark., 2011) ve 10 maddeden oluşan Sistem Kullanılabilirlik Ölçeği (System Usability Scale, Matsumura ve ark., 2018) tercih edilmiştir. Kullanıcı algı ve değerlendirmelerini ölçme amacıyla Sistem Kullanılabilirlik Ölçeği’nden uyarlanan bir form (Washburn ve ark., 2020) ve geliştirilen eğitim aracının değerlendirilmesine yönelik yorumların da iletilmesine imkân tanıyan 10 maddeden oluşan 5’li Likert tipi bir form da (Shah ve ark., 2010) kullanılan öz-bildirim ölçümleri arasında yer

almaktadır. Ayrıca, katılımcıların yeni deneyim ile teknolojilere açıklığını, kendilerini sanal ortamın içinde hissetme eğilimlerini (Kenny ve ark., 2009) ve dikkat, ilgililik, güven, memnuniyet alt boyutlarını içeren öğrenme motivasyonlarını (Matsumura ve ark., 2018) ölçmeyi amaçlayan öz-bildirim ölçekleri de kullanılmaktadır.

Kullanıcı deneyiminin ölçülmesinde ağırlıklı olarak öz-bildirim ölçekleri kullanılsa da bazı çalışmalarda, yarı-yapılandırılmış görüşme seçeneği de tercih edilmektedir. Örneğin katılımcıların sanal danışana karşı tutumunu ölçmek amacı ile sanal görüşme sonrasında bir psikiyatrist tarafından uygulamaya yönelik çeşitli sorular içeren yarı-yapılandırılmış bir görüşme gerçekleştirilmiştir (Dupuy ve ark., 2019, 2020).

Tanı Değerlendirme Becerileri

Sanal uygulamalarda katılımcıların tanılara yönelik bilgi düzeyindeki değişimin değerlendirilmesi amacıyla araştırmacıların çoğunlukla kendi oluşturdukları ölçüm araçlarını kullandığı görülmüştür. Bu araçlar incelendiğinde çoktan seçmeli sorular içeren ölçüm araçlarının sıklıkla tercih edildiği söylenebilir (Calinici ve ark., 2017; Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2015; Kenny ve ark., 2009; Pantziaras ve ark., 2015a).

Çoktan seçmeli soruların yanı sıra açık uçlu sorularla ölçüm yapılan (Washburn ve ark., 2020), çok sayıda işaretlenebilecek seçeneğe sahip sorularla ölçüm yapılan (Dupuy ve ark., 2019, 2020) ya da sorulara bir anahtar kelime ile cevap verilmesi istenen (Matsumura ve ark., 2018) çalışmalar da mevcuttur. Ayrıca katılımcıların bulimiya nervoza tanı değerlendirme becerisini ölçme amacı ile araştırmanın yapıldığı okulun dönem sonunda gerçekleştirilen final sınavının kullanıldığı belirtilmiş fakat içeriğine dair ek bilgi sunulmamıştır (Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2014). Diğer yöntemlerden farklılaşan bir ölçümde ise katılımcılar standart danışan ile yaptıkları gerçek bir görüşmedeki performansları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu yöntemde katılımcılar sanal danışan uygulamasından sonra danışan rolündeki gerçek bir kişi ile 20 dakikalık bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin sonunda bu danışan, intihar riski ve depresif belirtileri değerlendirmeye yönelik katılımcıların kendisine sordukları soruların uygunluklarını çeşitli kontrol maddeleri içeren bir liste aracılığı ile değerlendirmiştir (Foster ve ark., 2015).

Görüşme Becerileri

Katılımcıların görüşme sırasındaki iletişim ve empati becerilerine yönelik çeşitli ölçüm yöntemleri olduğu görülmüştür. Sanal danışan uygulamasını tamamlayan katılım-

çılar standart danışan ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve katılımcıların iletişim becerileri görüşme gerçekleştirdikleri danışan rolündeki kişi tarafından çeşitli kontrol maddeleri içeren bir liste aracılığı ile değerlendirilmiştir (Foster ve ark., 2015, 2016). Danışanın değerlendirmesine ek olarak katılımcıların empatik beceri düzeyleri daha önce bu konuda eğitim almış değerlendiriciler tarafından puanlanmıştır (Foster ve ark., 2016). Katılımcıların sözel ifade becerileri, sanal seans boyunca farklı anlarda katılımcıların karşısına çıkan sorular ile ölçülürken, sözel olmayan empati ifadeleri görüşme esnasında bilgisayar kamerasıyla kayda alınıp sonrasında kayıtların bir yazılım programı aracılığı (*Affectiva*) ile analiz edilmesiyle ölçülmüştür (Dupuy ve ark., 2019). Yazılımın her üç milisaniyede 0 ile 100 arasında bir değer gösterdiği, sözel olmayan empati becerileri için Ekman'ın altı temel duygusunun seçildiği ve görüşmenin farklı aşamalarındaki ölçümleri değerlendirmek için katılımcının konuştuğu sorular aşamasında, dinlediği yanıtlar aşamasında ve çıkarım sorularını yanıtladığı çoklu seçenekli sorular aşamasında ölçüm alındığı belirtilmiştir. Son olarak, katılımcıların sanal danışanın tedavisine yönelik kararını ölçme amacı ile katılımcılara uygulamanın sonunda çeşitli karar seçenekleri arasında tercih yaptırılmıştır (Gorrindo ve ark., 2013).

Psikolojik Değişkenler

Çalışmalardaki katılımcıların öz-yeterlik ve güven düzeylerini ölçmede sadece öz-bildirim ölçeklerinin kullanıldığı görülmüştür. Kullanılan öz-bildirim ölçeklerine baktığımızda Psikolojik Danışma Öz-Yeterlik Ölçeği'nde yer alan seans yönetimi alt ölçeği (Calinici ve ark., 2017), katılımcıların klinik görüşme ile ilişkili görevleri gerçekleştirmelerini etkileyecek şu anki becerilerine olan güvenine dair ölçümler için Sosyal Hizmet Beceri Öz Yeterlik Ölçeği (Social Work Skills Self-efficacy, Washburn ve ark., 2020) ve HPRT Güven Ölçeği'nin (Göçmen Travması için Harvard Programı, Harvard Program for Refugee Trauma Confidence Questionnaire, Pantziaras ve ark., 2015b) tercih edildiği görülmüştür.

Araştırmaların Bulguları

Kullanıcı Deneyimi

Sanal danışan uygulamalarının kullanılabilirlik değerlendirmesine ilişkin bulgular katılımcıların uygulamayı olumlu yönde değerlendirdiğini göstermektedir (Matsumura ve ark., 2018; Parsons ve ark., 2008; Penaloza-Salazar ve ark., 2011; Washburn ve ark., 2020). Ayrıca bulgular arasında, motivasyon düzeylerinin dikkat, ilgililik, güven ve

memnuniyet boyutları için anlamlı olarak arttığı (Matsumura ve ark., 2018); farklı simülasyon uygulamaları (Washburn ve ark., 2020) ve farklı teknoloji araçları (Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2015) içeren uygulamalara katılan gruplar arasında kullanıcı deneyimine ilişkin anlamlı bir fark bulunmadığı ve uygulama esnasında katılımcıların gerçek hayattakine benzer şekilde davranabildiği de (Parsons ve ark., 2008) yer almaktadır.

Katılımcıların çeşitli olumlu geribildirimler sunduğu görülmüştür. Danışanların belirtileri gerçekçi bir şekilde yansıtmasına (Washburn ve ark., 2020) ek olarak sanal danışanın çeşitli belirti ve klinik durumları canlandırması, ev ortamında da kullanılabilir olması, sadece kuramsal bilgi aktarımı yerine öğrenmeyi ve hatırlamayı kolaylaştırması, uygulama ile ilgili olumlu deneyim yaşatması, inandırıcılığının yüksek olması (Dupuy ve ark., 2019) karşılaşılan olumlu geribildirimler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra olumlu geribildirimler arasında katılımcıların uygulamayı ortalama ya da iyi olarak nitelendirdiği ve program içerisinde anında verilen geribildirimi iyi ya da mükemmel bulduğu sunulmaktadır (Shah ve ark., 2010). Ayrıca, terapötik ilişkiyi geliştirici ipuçları içeren bir şekilde tanıya yönelik yapılandırılmış soru örnekleriyle adım adım rehberlik edilmesi kapsamında uygulamanın içeriğine dair olumlu geribildirimler iletilmiştir. Aynı çalışma içerisinde katılımcıların görüşmeci rolünü ilk kez canlandırıdıkları için heyecan verici bulduğu da belirtilmektedir (Calinici ve ark., 2017).

Katılımcıların sordukları soruya travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ile ilişkili altı kategori ile ilişkilendirilmiş çeşitli cevaplar verebilen sanal danışan ile katılımcılar arasındaki etkileşimi inceleyen bir çalışmada, sorular ve cevaplar arasındaki uyum incelenmiştir. Bu uyum DSM IV'e göre TSSB'nin travma, yeniden yaşama, kaçınma ve iletişim kategorileri için orta düzeyde, uyarılmışlık ve yaşam etkisi kategorileri için düşük düzeyde bulunmuştur. TSSB'nin alt kategorileri için farklı düzeylerde etki söz konusu olsa da mevcut araştırma, kullanıcıların uygun sorular sorabildiklerini ve sanal danışandan sordukları sorulara cevaplar alabildiklerini göstermektedir (Kenny ve ark., 2009). Ayrıca sanal ortamda bulunma hissi ve sanal ortam içerisindeki deneyime açık olma özellikleri kontrol edildiğinde bazı kategorilerde beceri düzeylerinde artış görülmüştür.

Ağırlıklı olarak olumlu yönde bulgular olduğu görülmekle birlikte bazı olumsuz bulgulara da rastlanmıştır. Örneğin, araştırmanın temel hedefi içerisinde yer almasa da Foster ve arkadaşlarının (2015) çalışmasında uygulamanın kullanım kolaylığı, öğreticiliği,

uygulama deneyiminden hoşlanma gibi çeşitli yönleri içeren memnuniyet değerlendirmesi sonucunda, sanal grupta yer alan katılımcıların video grubunda yer alan katılımcılara göre daha az memnuniyet duyduğu ancak bu farkın etki değerinin düşük olduğu belirtilmiştir. Katılımcıların sunduğu olumsuz geribildirimler arasında da danışanın bazı sorulara cevap ver(e)mediği, özellikle empatik ifadelerle karşı ilgisiz cevaplar verdiği (Shah ve ark., 2010); sanal danışanların gerçek danışanlar gibi kendiliğinden açıklama yapmadıkları/yanıt vermedikleri için sanal danışandan bilgi almanın daha zorlayıcı olduğu, sanal danışanların empatik ifadelerle gerçek danışanlara göre daha az tepki verdiği ve sanal danışan ile değerlendirilen konuların genişliğinin alandakilere göre daha az olduğu (Washburn ve ark., 2020) yer almaktadır. Sanal danışanın sunduğu cevap içeriklerine ilişkin geribildirimler dışında sanal danışanın animasyon özelliğine yönelik bulgulara da rastlanmıştır. Örnek olarak, katılımcılardan biri danışanın motor becerilerine yönelik değerlendirme yapmakta zorlandığını, danışanın motor becerilerindeki yavaşlamanın sanal danışanın bir özelliğinden mi yoksa sistemdeki bir problemden mi kaynaklandığını bilmediğini belirtmektedir (Dupuy ve ark., 2019). Bir diğer örnekte ise katılımcılar sanal danışan uygulamasını inandırıcı bulsalar da bazen sanal danışan ile etkileşimlerinde zorluk yaşamışlardır (Parsons ve ark., 2008). Son olarak, Dupuy ve arkadaşlarının (2019) araştırmasında yer alan empati ile ilişkili sorular için katılımcılar, doğru cevabın kolay anlaşılır olması ve tekrarlayan sorular içermesi gibi ölçümün kolay olduğuna işaret eden geribildirimler sunmuştur.

Tanı Değerlendirme Becerileri

Yeme bozukluğu içeren çalışmalardaki bulgulara bakıldığında, örnekleme psikoloji bölümü öğrencilerinden oluşan bir çalışmada, katılımcıların ilk görüşmede sanal uygulamadaki değerlendirme kriterlerini ne ölçüde anladıkları ve bu kritere göre ne ölçüde başardıklarını düşündüğü değerlendirilmiştir. İkincisinde ise ilk görüşmeye göre gelişim sürecine odaklanmaları hedeflenerek ve önceki yanıtları hatırlatılarak bu doğrultuda yorum yapmaları istenmiştir. Ders dönemi içerisinde yapılan sanal uygulamalara ek olarak iki kez sanal uygulama ile ilişkili görüşme gerçekleştiren grubun, ders dönemi içerisinde görüşme sürecini değerlendirmeden yalnızca sanal uygulama ile ilerleyen kontrol grubuna göre anlamlı olarak yüksek not aldığı bulunmuştur (Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2014). Sanal gerçeklik gözlüğü ve bilgisayar kullanımını karşılaştıran başka bir çalışmada ise tanıya yönelik görüşme testinde her iki grup oldukça yakın puanlar almış ve grupların beceri düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2014).

nado ve ark., 2015). Gerçek hasta ile görüşme ve derse katılımdan oluşan geleneksel yöntemi içeren kontrol grubu ve geleneksel yönteme ek olarak sanal simülasyon kullanımından oluşan deney grubundaki katılımcıların demansa ilişkin bilgi düzeyindeki (örn., belirtiler, temel özellikler, ilaçlar) farka bakıldığında ise deney grubunun kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmüştür (Matsumura ve ark., 2018). Katılımcıların panik bozukluk tanı bilgi düzeyleri açısından herhangi bir uygulama almadığı kontrol grubunda uygulama öncesi ve sonrası arasında anlamlı bir farklılık yok iken, doğrusal ve dallara ayrılarak ilerleyen senaryo türleri uygulanan her iki sanal grupta da grup içi anlamlı artış olduğu belirtilmiştir. Her iki sanal grubun herhangi bir uygulama almayan kontrol grubuna göre daha yüksek bilgi düzeyine sahip olduğu bulunmuş, ancak farklı senaryo türleri içeren sanal danışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Calinici ve ark., 2017).

Sanal danışan grubu ve sanal uygulama içermeyen yalnızca görüşme örneğinin video olarak izletildiği kontrol grubu arasında intihar değerlendirme başarısı ve bipolar bozukluk belirtilerini değerlendirme başarısı açısından anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Buna rağmen sanal danışan grubundaki kişilerin intihar değerlendirme için belirlenmiş olan beş alandan dördünde ve bipolar bozukluk belirtilerinin değerlendirilmesi için belirlenmiş olan 14 alandan 11’inde daha çok soru sorduğu gözlenmiştir (Foster ve ark., 2015). Depresyon tanısına yönelik yapılan çalışma sonuçlarına bakıldığında da katılımcıların majör depresyon bozukluğu tanısı ile ilişkili belirtileri yüksek oranda doğru bildikleri (Dupuy ve ark., 2019, 2020) ve katılımcıların çoğunun majör depresyonun alt belirtilerini belirlediği (Shah ve ark., 2010) bulunmuştur. Benzer şekilde katılımcıların majör depresif özellikler gösteren standart danışandan öykü almaya ilişkin becerileri için empati geribildirimini içeren sanal danışan grubu, geçmiş yaşamı görsel olarak sunulan sanal danışan grubu ve herhangi bir ek bilgi sunulmayan sanal danışandan oluşan kontrol grubu arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (Foster ve ark., 2016). TSSB tanısını içeren çalışmalar içerisinde katılımcıların DSM IV alt kategorilerine göre uygun soru sorduğu (Kenny ve ark., 2009); katılımcıların TSSB ile ilgili bilgi düzeylerinin son test ölçümünde anlamlı olarak artış gösterdiği ve izlem ölçümünde anlamlı bir değişiklik olmadığı (Pantziaras ve ark., 2015a) ifade edilmiştir. Son olarak, farklı tanı gruplarını içeren bir çalışmada üç grubun beceri düzeyleri karşılaştırılmıştır (Washburn ve ark., 2020). Bu çalışmada, deney gruplarında katılımcılar ön test ve son test ölçümlerini ya standart danışanla (pratik yapmayı içeren standart danışan grubu) ya

da sanal danışanla (pratik yapmayı içeren sanal danışan grubu) gerçekleştirmiş ve her iki grup da aradaki süre içerisinde sanal danışanla ek görüşmeler uygulamışlardır. Kontrol grubunda (‘ek görüşme yapılmayan sanal danışan grubu) ise ön test ve son test ölçümü sanal danışan ile gerçekleştirilmiş ancak aradaki sürede herhangi bir ek görüşme uygulanmamıştır. Pratik yapmayı içeren standart danışan grubu ve ek görüşme yapılmayan sanal danışan grubunun beceri düzeyleri için ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim bulunmamıştır. Yalnızca ‘pratik yapmayı içeren sanal danışan’ grubunun beceri düzeyi için son test ölçümünde anlamlı artışa rastlanmıştır.

Görüşme Becerileri

Katılımcıların sanal danışan uygulamasından sonra standart danışan ile gerçekleştirmiş oldukları görüşmedeki empatik iletişim becerilerini ölçen dış gözlemcinin değerlendirmesine göre, empati geribildirimini içeren sanal danışan uygulaması alan gruptaki katılımcılar, danışanın geçmiş deneyiminin sunulduğu sanal danışan uygulaması alan gruptaki ve sanal danışana dair herhangi bir ek bilgi sunulmayan kontrol grubundaki katılımcılara göre daha yüksek empati ifadesi göstermiştir (Foster ve ark., 2016). Ancak geçmiş deneyimi sunulan sanal danışan uygulaması alan grup ve kontrol grubu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Aynı görüşmenin standart danışan tarafından gerçekleştirilen değerlendirmesine göre ise hem empati geribildirimini içeren grup hem geçmiş deneyimi sunulan sanal danışan grubu herhangi bir ek bilgi sunulmayan kontrol grubuna göre daha yüksek empati göstermiştir (Foster ve ark., 2016). Benzer bir çalışmada da sanal danışan uygulaması alan grup ve video izletilen grup arasında standart danışan ile iletişim ve ilişki kurma düzeyleri açısından anlamlı bir fark görülmemiştir (Foster ve ark., 2015).

Sözel empati becerilerini ölçen çalışmalarda katılımcıların yüksek oranda doğru cevaplar verdikleri, sözel olmayan empati becerilerine yönelik yapılan ölçümde ise görüşme esnasındaki farklı anlarının (dinleme, soru sorma, yanıtlama) yansıtılan duygu (iğrenme, korku, şaşırma) üzerinde etkili olduğu bulunmuştur (Dupuy ve ark., 2019; Dupuy ve ark., 2020). Katılımcıların TSSB hakkındaki bilgi düzeyleri ve temel iletişim becerileri aynı ölçüm aracı içerisinde ölçülmüş ve son test ölçümünün anlamlı olarak yüksek olduğu belirtilmiştir (Pantziaras ve ark., 2015a). Son olarak sanal danışan ile gerçekleştirilen psikolojik değerlendirmenin sonunda intihar riskine ilişkin tedavi tercihinin değerlendirildiği bir çalışmada ise psikiyatristlerin tıp eğitimi almayan diğer katılımcılara göre yatılı tedavi seçeneğini daha fazla tercih ettiği belirtilmiştir (Gorrindo ve ark., 2013).

Psikolojik Değişkenler

Senaryo türleri doğrusal ve dallanarak ilerleyen iki farklı sanal grubun (Calinici ve ark., 2017) ve hem sanal hem standart danışanı içeren iki farklı uygulama yapılan grubun (Washburn ve ark., 2020) öz-yeterlik düzeyleri anlamlı olarak artarken herhangi bir uygulama almayan kontrol grubunda anlamlı bir artış olmadığı raporlanmıştır. TSSB ile ilişkili öz-güven düzeylerine bakıldığında katılımcıların genel güven düzeylerinde son test ölçümünde anlamlı bir artış olduğu ve en yüksek ilerlemenin TSSB ile ilişkili belirtileri tespit etme ve değerlendirme alanına yönelik olduğu görülmüştür (Pantziaras ve ark., 2015b).

Tartışma

Psikolojik sağlık alanı eğitiminde, teknolojik imkanların gelişimine paralel olarak standart danışan, rol yapma gibi geleneksel yöntemlerin maddi, zaman, tanıdıklık etkisi gibi dezavantajlarına alternatif sunan sanal danışan uygulamalarının destekleyici bir araç olarak gündeme geldiği görülmektedir. Eğitime yönelik teknolojik sanal danışan uygulamaları psikolojik sağlık alanında kullanılsa da bu uygulamaların henüz yeni bir alan olarak gelişme sürecinin başlarında olduğu söylenebilir. Hem diğer sanal danışan uygulamalarına kıyasla yeni olması hem de bilindiği kadarı ile ülkemizde psikolojik sağlık alanında teknolojik sanal danışan uygulamalarına yönelik bir uygulama olmaması sebebi ile bu alana ilişkin mevcut uluslararası alanyazımına dayalı genel bir çerçevenin sunulabileceği bir derleme ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. Bu doğrultuda sanal danışan uygulamalarının kullanımına dair sistematik bir değerlendirmenin yapıldığı mevcut derleme kapsamında 16 adet çalışma yer almıştır.

Sanal danışan uygulamalarına yönelik incelenen çalışmaların temel amaçları arasında, uygulamanın etkinliği ve uygulanabilir bir araç olup olmadığının incelenmesi yer almaktadır ve bu doğrultuda sıklıkla kullanılabilirlik ve psikolojik bozukluk tanı değerlendirme beceri düzeylerinin ölçüldüğü görülmektedir. Tüm araştırmaların amaçları bir arada değerlendirildiğinde katılımcıların beceri düzeylerini iyileştirmeye yönelik uygulamalar arasında tanı değerlendirme becerilerine daha çok yoğunlaştığı, öz-yeterlik gibi psikolojik değişkenleri içeren diğer alanların daha geri planda kaldığı dikkati çekmektedir.

Sanal danışan uygulamalarının önemli bir bileşeni olan kullanıcı deneyimi ile ilgili olarak katılımcılar, ağırlıklı olarak olumlu yönde değerlendirme yapmaktadır (örn. Mat-

sumura ve ark., 2018; Parsons ve ark., 2008; Penaloza-Salazar ve ark., 2011; Washburn ve ark., 2020). Uygulamaların kullanıcı dostu ve motive edici olarak algılanması ve sunulan olumlu geribildirimler doğrultusunda bu tip uygulamaların çeşitli “gerçek” durumları başarılı şekilde canlandırabildiği, mekânsal özgürlüğe sahip olduğu, kuramsal bilgiyi destekleyici olduğu fikri desteklenmektedir (Mantovani ve ark., 2003). Uygulamaların yapılandırılmış içeriklere sahip olması (Calinici ve ark., 2017) ve geribildirim içermesi de (Shah ve ark., 2010) olumlu olarak değerlendirilen özellikleri arasındadır. Bahsedilen olumlu değerlendirmelerin yanı sıra sanal danışan uygulamalarının olumsuz değerlendirilen yanları da bulunmaktadır. Bunlar arasında öne çıkanlardan biri, sanal danışanın ilgisiz cevaplar vermesidir; ancak bu durumun yalnızca doğal dil işleme yöntemini kullanan çalışmalarda (Shah ve ark., 2010; Washburn ve ark., 2020) ortaya çıktığı görülmüştür. Dikkat çeken bir diğer olumsuz geribildirim ise animasyon kalitesi daha yüksek olan bir sanal danışan uygulaması içeren bir çalışmada bulunmaktadır. Katılımcıların çoğu uygulamayı olumlu olarak değerlendirmiş olsa da uygulamada sanal danışanın motor belirtilerinin/hareketlerinin yavaşladığı durumlarda bu yavaşlığın simülasyonun bir parçası olup olmadığını ayırt etme konusunda zorluk yaşandığı belirtilmektedir (Dupuy ve ark., 2019). Bu sebeple özellikle motor belirtiler üzerinden yapılacak değerlendirmelerde animasyon ve bağlantı kalitesinin daha kritik olabileceği, fakat diğer durumlarda araştırma içeriğine özgü daha düşük animasyon kalitesi içeren dizaynların da göz önünde bulundurulabileceği düşünülmektedir.

Kullanıcı deneyimine ilişkin ek olarak, farklı kullanım özelliklerinin araştırma sonuçlarını anlamlı olarak etkilemediği görülmektedir (Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2015). Ayrıca, kullanıcı deneyimi ile ilişkili sanal ortamda bulunma hissi, teknolojiye açıklık gibi kişisel özelliklerin sonuçlar üzerinde etkili olabileceğine dair bulgulara da rastlanmıştır (Kenny ve ark., 2009). Bu sebeple, kullanıcı deneyiminde yalnızca teknolojik özelliklerin değil, katılımcılara özgü bireysel etkenlerin de göz önünde bulundurulması gereken faktörler olabileceği söylenebilir. Her ne kadar kullanıcı deneyiminde teknolojik özelliklerin etkisine dair bulgular olsa da bu alanda sayıca az deneysel çalışma olduğu, farklı kullanım özelliklerinin etkilerinin araştırılmasına ihtiyaç duyulduğu, gelecekte yapılacak yeni çalışmalarda teknoloji ile ilişkili faktörlere dair daha fazla veri toplanmasının ve değerlendirme yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Sanal danışan uygulamalarının tanı değerlendirme becerilerini ve görüşme becerilerini geliştirdiği yönünde araştırmaların çoğunda olumlu bulgulara rastlanmıştır. Farklı

teknoloji türlerine sahip çalışmalarda da (bkz. Foster ve ark., 2015; Gutiérrez-Maldonado ve ark., 2015) tanı değerlendirme becerilerinin gelişimi açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Öte yandan, psikolojik değişkenler olarak değerlendirilen öz-yeterlik ve öz-güven düzeylerine yönelik olarak az sayıda bulguya rastlansa da bulguların olumlu sonuçları, sanal uygulamaların psikolojik değişkenler açısından destekleyici olabileceği yönünde izlenim bırakmaktadır. Yine de bu noktada, çoğu araştırmanın pilot niteliğinde olduğu göz önünde bulundurularak farklı örneklemlerde de denemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Sanal danışan uygulamalarının tasarım özellikleri açısından incelenen çalışmalar farklı düzeylerde bilgi sunmaktadır. Bazı araştırmalar sadece psikolojik bozukluk bilgisi sunarken, bazı araştırmalarda bu bilgiye öyküler de eşlik etmektedir. Sunulan tasarımlar doğrultusunda sanal danışanların belirli bir psikolojik bozukluk tanısına sahip olduğu görülmektedir. Calinici ve arkadaşlarının da (2017) önerdiği gibi, çalışmaların hem eş tanı ve zorlayıcı ayırıcı tanı içerecek şekilde hem de psikolojik bozukluk tanısı alacak düzeyde olmayan, çeşitli demografik ve psikolojik özelliklere sahip olacak şekilde çeşitlendirilebileceği düşünülmektedir.

İncelenen çalışmalar, sanal danışanla iletişim için farklı teknik özellikler içerebilmektedir. Bu doğrultuda yaygın olarak tercih edilen yöntemin, bilgisayar ekranında sunulan seçenekler aracılığı ile iletişim kurulması olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 1/ Teknik içerik). Çalışmalar arasında doğal dil işleme yöntemini kullananlar, katılımcının daha spontane davranmasını sağlasa da kullanıcı geribildirimlerine bakarak tüm yöntemlerin kullanılabilir olduğunu söylemek mümkündür. Teknolojik içeriklerin ve imkanların artırılmasında kritik öneme sahip olduğu düşünülen, farklı disiplinlerden olan araştırmacılar arası iş birliğinin de araştırmalarda mevcut olduğu görülmektedir (örn., Foster ve ark., 2016; Matsumura ve ark., 2018; Pantziaras ve ark., 2015b). Matsumura ve arkadaşlarının da (2018) belirttiği gibi, akademi dışında profesyonel bir şirket ile çalışıldığında, en ufak değişiklikler için bile ciddi miktarda zaman ve para harcanması gerekebilmektedir. Üniversitelerin kendi bünyelerindeki bölümler (örn., mühendislik, grafik tasarım, insan bilimleri) arası iş birliği ve üniversiteler arası ortak projeler, bu anlamda daha verimli ve ilerlemeci bir paylaşım ortamının oluşmasını sağlayacaktır.

Araştırmalarda en sık kullanılan ölçüm yöntemlerinin öz-bildirim ölçekleri ve araştırmacıların kendileri tarafından tasarlanan diğer ölçüm araçları olduğu söylenebilir.

Özellikle kullanıcı deneyimini ve tanı değerlendirme becerisini ölçme amacı ile araştırmacıların kendi oluşturdukları ölçüm araçlarını kullandığı görülmüştür. Bu yöntemlerden farklı olarak, sözel olmayan empati becerilerine yönelik bulguların bir yazılım aracılığı ile analiz edildiği (Bkz. Dupuy ve ark., 2019) ve standart danışan tarafından değerlendirildiği (Bkz. Foster ve ark., 2015) çalışmaların öz-bildirim ölçeklerine göre farklı bir değerlendirme fırsatı sunması açısından daha yenilikçi olduğu söylenebilir. Ayrıca ölçüm yönteminin araştırmacılar tarafından oluşturulması ya da değişkenlik göstermesi, çalışmalar arası karşılaştırma yapma imkânını kısıtlayan bir faktördür. Fakat sanal danışan uygulamalarının psikoloji ve psikiyatride yeni bir alan olarak gelişme sürecinde olduğu mevcut durumda, uygulamalar doğal olarak çeşitlilik göstermekte ve her şeyin ötesinde, psikolojik görüşme değişkenlerinin ölçümü başlı başına zor olmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar tarafından oluşturulmuş ölçümlerin kullanılmasının makul bir girişim olduğunu ve sanal uygulamaların etkilerine dair başlangıç düzeyinde yeterli derecede fikir verici olduğunu söylemek mümkündür. Ölçüme yönelik önemli bir diğer nokta ise ölçüm sorularının bazı katılımcılar tarafından bariz ya da kolay olarak algılanabilmesidir (Dupuy ve ark., 2019). Ancak araştırmalardaki sanal danışan uygulama hedefinin doğasına bağlı olarak zorluk seviyesinin değişkenlik gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Sonraki çalışmalarda, farklı seviyelerde zorluğa sahip ölçüm sorularının/senaryoların bulunmasına, hatta başlangıçta katılımcının düzeyini belirleyerek gitgide zorlaşan nitelikte soru ve durumlarla çeşitlenen formatlara ihtiyaç duyulabilir.

Bu derleme çalışması ile birlikte sanal danışan uygulamaları ile ilgili alanyazına ilişkin ağırlıklı olarak olumlu değerlendirmeler yapılıyor olsa da bazı eksikliklerin ve gelişmeye açık noktaların var olduğu da görülmektedir. Örneğin örneklem sayılarının az olduğu veya dahil edilen örneklemin homojen olmadığı (örn., katılımcıların okuduğu bölümler, deney gruplarında yer alan katılımcı sayısı) dikkati çekmektedir. Bir diğer dikkati çeken nokta ise derlemede yer alan araştırmaların neredeyse yarısının araştırma deseninin tek grup ön test- son test ölçümünden oluşmasıdır. Bu nedenle bu araştırmalar desen olarak zayıf kalmakta ve sanal danışan uygulamasının farklı koşullara kıyasla ne ölçüde etkili olabileceği çıkarımında yetersiz kalmaktadır. Bunun yanı sıra izlem çalışması yapan sadece bir araştırmanın mevcut olduğu dikkati çekmektedir (Bkz. Pantziaras ve ark., 2015a). Öğrenme kazanımlarının ilerleyen dönemlerde de devam edip etmediğinin veya sanal danışan uygulamalarının uzun vadeli etkilerinin test edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. İlgili alanyazındaki bir diğer eksiklik ise sanal danışan

uygulamalarına dair sunulan bilgiler ile ilişkilidir. Araştırmalarda yer alan sanal uygulamalara dair çok sınırlı bilgi sunulması ya da paylaşılan bilgilerin yeterince net veya güncel olmaması gibi etkenler içeriğin anlaşılması ve çıkarım yapılması anlamında sınırlılığa yol açmaktadır.

Bu derleme sonucunda elde edilen bulgular ışığında psikolojik sağlık alanında sanal danışan uygulamalarına ilişkin genel bir uygulama çerçevesinin oluştuğu ancak alanın yeni çalışmalar ile zenginleşmeye ihtiyacı olduğu görülmektedir. Son dönemlerde, özellikle de Covid-19 pandemisi gibi uzaktan eğitim süreçlerinin çok önem kazandığı günlerde, eğitimde teknolojinin etkin ve başarılı şekilde kullanılması ve önerilen uygulamaların etkinliğini anlamak için geniş kapsamlı yeni çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. Yine de yapılmış olan çalışmaların gelecek için umut verici sonuçlara sahip olduğu söylenebilir. Bu uygulamaların artırılmasının ileride “gerçek” bir danışan ile yüze temas edecek öğrenciler için oldukça önem taşıyacağı düşünülmektedir. Son olarak, sanal gerçeklik uygulamaları gerçeği benzer şekilde oluşturma amacıyla oldukça önemli bir teknolojik araç olma potansiyeli taşımaktadır. Danışanlarla birebir temas gerektiren alanlarda, özellikle görüşme içeriklerinin daha muğlak olabildiği psikoloji ve psikiyatri alanlarında, görüşmecilerin donanımını ve öz-yeterliliğini artırmak ve bu süreçte taraflardan herhangi birinin olumsuz etkilenmesinin önüne geçmek için bu tür yöntemlerin destekleyici bir araç olarak kullanımı önem arz etmektedir. Ayrıca teknoloji düzeyinden bağımsız olarak, bu tür ek uygulamaların öğrenciler arasında standartlaştırılmış bir ölçüm aracı olma potansiyeli de vardır. Birçok açıdan büyük avantaja sahip olduğu düşünülen sanal danışan uygulamalarının güvenli ve destekleyici bir deneyimleme aracı olarak gelecekte daha fazla ilgilenilen bir çalışma konusu olacağı aşikardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- G.G., O.Y.; Veri Toplama- G.G., O.Y.; Veri Analizi/Yorumlama- G.G., O.Y.; Yazı Taslağı- G.G., O.Y.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- G.G., O.Y.; Son Onay ve Sorumluluk- G.G., O.Y.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Author Contributions: Conception/Design of Study- G.G., O.Y.; Data Acquisition- G.G., O.Y.; Data Analysis/ Interpretation- G.G., O.Y.; Drafting Manuscript- G.G., O.Y.; Critical Revision of Manuscript- G.G., O.Y.; Final Approval and Accountability- G.G., O.Y.

Kaynakça/References

- Bearman, M., Cesnik, B. ve Liddell, M. (2001). Random comparison of 'virtual patient' models in the context of teaching clinical communication skills. *Medical Education*, 35(9), 824–832. doi: 10.1046/j.1365-2923.2001.00999.x
- Beutler, L. E. ve Harwood, T. M. (2004). Virtual reality in psychotherapy training. *Journal of Clinical Psychology*, 60(3), 317–330. doi:10.1002/jclp.10266
- Calinici, S. M., Calinici, T. ve Miclea, M. (2017). Virtual patients in clinician's education: Theory, knowledge and self-efficacy in anxiety diagnosis. *International Journal of Online Engineering*, 13(6), 49–57. doi:10.3991/ijoe.v13i06.7000
- Carrard, V., Bourquin, C., Orsini, S., Schmid Mast, M. ve Berney, A. (2020). Virtual patient simulation in breaking bad news training for medical students. *Patient Education and Counseling*, 103(7), 1435–1438. doi:10.1016/j.pec.2020.01.019
- Cook, D. A., Erwin, P. J. ve Triola, M. M. (2010). Computerized virtual patients in health professions education: A systematic review and meta-analysis. *Academic Medicine*, 85(10), 1589–1602. doi:10.1097/acm.0b013e3181edfe13
- Cook, D. A. ve Triola, M. M. (2009). Virtual patients: A critical literature review and proposed next steps. *Medical Education*, 43, 303–311. doi:10.1111/j.1365-2923.2008.03286.x
- Courteille, O., Bergin, R., Stockeld, D., Ponzer, S. ve Fors, U. (2008). The use of a virtual patient case in an OSCE-based exam - A pilot study. *Medical Teacher*, 30(3). doi:10.1080/01421590801910216
- Dupuy, L., de Sevin, E., Ballot, O., Cassoudeale, H., Dehail, P., Aouizerate, B., Cuny, E., Micolaud-Franchi, J. ve Philip, P. (2019). A virtual patient to train semiology extraction and empathic communication skills for psychiatric interview. *IVA 2019 - Proceedings of the 19th ACM International Conference on Intelligent Virtual Agents* içinde (s. 188–190). Association for Computing Machinery, Inc. doi:10.1145/3308532.3329431
- Dupuy, L., Micolaud-Franchi, J. A., Cassoudeale, H., Ballot, O., Dehail, P., Aouizerate, B., Cuny, E., de Sevin, E. ve Philip, P. (2020). Evaluation of a virtual agent to train medical students conducting psychiatric interviews for diagnosing major depressive disorders. *Journal of Affective Disorders*, 263, 1–8. doi:10.1016/j.jad.2019.11.117
- Ellaway, R., Candler, C., Greene, P. ve Smothers, V. (2006). An architectural model for medbiquitous virtual patients. http://groups.medbiq.org/medbiq/display/MVP/Document+Archives?preview=/59640175/59639919/MVP_WhitePaper_11Sep2006.pdf adresinden 10 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ellaway, R., Poulton, T., Fors, U., McGee, J. ve Albright, S. (2008). Building a virtual patient commons. *Medical Teacher*, 30(2), 170–174. doi:10.1080/01421590701874074
- Foster, A., Chaudhary, N., Kim, T., Waller, J. L., Wong, J., Borish, M., Cordar, A., Lok, B., Buckley, P. F. (2016). Using virtual patients to teach empathy: A randomized controlled study to enhance medical students' empathic communication. *Simulation in Healthcare*, 11(3), 181–189. doi:10.1097/SIH.0000000000000142
- Foster, A., Chaudhary, N., Murphy, J., Lok, B., Waller, J. ve Buckley, P. F. (2015). The use of simulation to teach suicide risk assessment to health profession trainees - Rationale, methodology, and a proof of concept demonstration with a virtual patient. *Academic Psychiatry*, 39(6), 620–629. doi:10.1007/s40596-014-0185-9
- Gorrindo, T., Goldfarb, E., Lydia Chevalier, B., Bettina Hoepfner, B. B., Robert Birnbaum, M. J., Meller, B., Alpert, J. E. ve Herman, J., Weiss, A. P. (2013). Interprofessional differences in disposition decisions: results from a standardized web-based patient assessment. *Psychiatric Services*, 64(8),

808–811. doi:10.1176/appi

- Gutiérrez-Maldonado, J., Ferrer-Garcia, M., Pla, J. ve Andrés-Pueyo, A. (2014). Virtual humans and formative assessment to train diagnostic skills in bulimia nervosa. *Studies in Health Technology and Informatics*, 199, 30–34. doi:10.3233/978-1-61499-401-5-30
- Gutiérrez-Maldonado, J., Ferrer-García, M., Plasanjuanelo, J., Andrés-Pueyo, A. ve Talarñ-Caparrós, A. (2015). Virtual reality to train diagnostic skills in eating disorders: Comparison of two low cost systems. *Studies in health technology and informatics* içinde (C. 219, s. 75–81). doi:10.3233/978-1-61499-595-1-75
- Gültekin, G. (2019, Mayıs). *Psikoterapide Sanal ve Artırılmış Gerçeklik: “Görüyorum öyleyse var mı? [Sözel bildiri]*. IX. Işık Savaşır Klinik Psikoloji Sempozyumu, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
- Halan, S., Sia, I., Miles, A., Crary, M. ve Lok, B. (2018). Engineering social agent creation into an opportunity for inter-viewing and interpersonal skills training. *17th International Conference on Autonomous Agents and MultiAgent Systems* içinde (C. 9, s. 1675–1683).
- Harris, G. ve Flood, K. A. (2015). Teaching counselling theory and skills: A scoping review of canadian graduate counselling psychology coursework. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 49(3), 201–213.
- Huwendiek, S., de Leng, B. A., Zary, N., Fischer, M. R., Ruiz, J. G. ve Ellaway, R. (2009). Towards a typology of virtual patients. *Medical Teacher*, 31(8), 743–748. doi:10.1080/01421590903124708
- Kenny P.G., Parsons T.D. ve Rizzo A.A. (2009) Human computer interaction in virtual standardized patient systems. J. A. Jacko (Ed.), *Human-computer interaction: Interacting in various application domains HCI 2009. Lecture Notes in Computer Science* içinde (C. 5613, s. 514–523). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-02583-9_56
- Kolb, D. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. Prentice Hall.
- Kononowicz, A. A., Zary, N., Edelbring, S., Corral, J. ve Hege, I. (2015). Virtual patients - what are we talking about ? A framework to classify the meanings of the term in healthcare education. *BMC Medical Education*, 15(11), 1–7. doi:10.1186/s12909-015-0296-3
- Mantovani, F., Castelnovo, G., Gaggioli, A. ve Riva, G. (2003). Virtual reality training for health-care professionals. *Cyberpsychology & Behavior*, 6(4), 389–395.
- Matsumura, Y., Shinno, H., Mori, T. ve Nakamura, Y. (2018). Simulating clinical psychiatry for medical students: A comprehensive clinic simulator with virtual patients and an electronic medical record system. *Academic Psychiatry*, 42(5), 613–621. doi:10.1007/s40596-017-0860-8
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G. ve The Prisma Group. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *PLoS Medicine*, 6(7). doi:10.1371/journal.pmed.1000097
- Pantziaras, I., Fors, U. ve Ekblad, S. (2015a). Training with virtual patients in transcultural psychiatry: Do the learners actually learn? *Journal of Medical Internet Research*, 17(2). doi:10.2196/jmir.3497
- Pantziaras, I., Fors, U. ve Ekblad, S. (2015b). Innovative training with virtual patients in transcultural psychiatry: The impact on resident psychiatrists’ confidence. *PLoS ONE*, 10(3). doi:10.1371/journal.pone.0119754
- Parsons, T. D., Kenny, P., Ntuen, C. A., Pataki, C. S., Pato, M. T., Rizzo, A. A., St-George, C. ve Sugar, J. (2008). Objective structured clinical interview training using a virtual human patient. *Studies in Health Technical and Informatics*, 132, 357–362.
- Penalozza-Salazar, C., Gutierrez-Maldonado, J., Ferrer-Garcia, M., Garcia-Palacios, A. ve Andres-Pueyo, A. (2011). Simulated interviews 3.0: Virtual humans to train abilities of diagnosis – usability

- assessment. *Annual Review of Cybertherapy and Telemedicine*, 9, 134–137.
- Poulton, T. ve Balasubramaniam, C. (2011). Virtual patients: A year of change. *Medical Teacher*, 33(11), 933–937. doi:10.3109/0142159X.2011.613501
- Rizzo, A., Koenig, S. T. ve Talbot, T. (2018). Clinical virtual reality: Emerging opportunities for psychiatry. *Focus*, 16(3), 266–278. doi:10.1176/appi.focus.20180011
- Rizzo, A. ve Talbot, T. (2016). Virtual reality standardized patients for clinical training. C. D. Combs, J. A. Sokolowski ve C. M. Banks (Ed.) *The digital patient: Advancing medical research, education, and practice* içinde (s. 257-272) John Wiley & Sons.
- Sezer, B. ve Sezer, T. A. (2019). Teaching communication skills with technology: Creating a virtual patient for medical students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 35(5), 183-198. <https://doi.org/10.14742/ajet.4957>
- Shah, H., House, A., Lind, D., Foster, A., Rossen, B. ve Lok, B. (2010). A pilot study to evaluate the use of an interactive virtual patient with depression to teach history-taking skills in a psychiatry clerkship. *Teaching and Learning in Medicine*, 22(2), 161-162.
- Spillmann, J., Tuchschnid, S. ve Harders, M. (2013). Adaptive space warping to enhance passive haptics in an arthroscopy surgical simulator. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, 19(4), 626–633. doi:10.1109/TVCG.2013.23
- Talbot, T. B., Sagae, K., John, B. ve Rizzo, A. A. (2012). Sorting out the virtual patient- how to exploit artificial intelligence, game technology and sound educational practices to create engaging role-playing simulations. *International Journal of Gaming and Computer-Mediated Simulations*, 4(3). doi:10.4018/jgcms.2012070101
- Washburn, M., Parrish, D. E. ve Bordnick, P. S. (2020). Virtual patient simulations for brief assessment of mental health disorders in integrated care settings. *Social Work in Mental Health*, 18(2), 121–148. doi:10.1080/15332985.2017.1336743
- Washburn, M. ve Zhou, S. (2018). Teaching note—technology-enhanced clinical simulations: Tools for practicing clinical skills in online social work programs. *Journal of Social Work Education*, 54(3), 554–560. doi:10.1080/10437797.2017.1404519

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması

The Adaptation of the Schadenfreude Scale into Turkish Culture

Mehmet Can Sevinçli¹ , Yasemin Abayhan²

¹Öğretim Görevlisi, Hitit Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çorum-Türkiye

²Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Ankara-Türkiye

ORCID: M.C.S. 0000-0003-0897-8241;
Y.A. 0000-0002-3370-2100

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mehmet Can Sevinçli,
Hitit Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek
Yüksekokulu Merkez/Çorum, Türkiye
E-posta/E-mail:
mehmetcansevincli@hitit.edu.tr

Başvuru/Submitted: 03.02.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.04.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
24.12.2021

Kabul/Accepted: 06.01.2022
Online Yayın/Published Online: 05.08.2022

Citation/Atf: Sevinçli, M.C. ve Abayhan, Y. (2022). Başkasının üzüntüsüne sevinme ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 42(2): 291-317.
<https://doi.org/10.26650/SP2021-873927>

Öz

Crysel (2014), sosyal yaşamda çeşitli talihsiz olaylar karşısında başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun bir kişilik özelliği olarak ele alınabileceğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda, iyicil ve kötütücl başkasının üzüntüsüne sevinme olmak üzere iki faktöre sahip ve toplam 12 maddeden oluşan bir ölçek geliştirmiştir. Bu çalışmanın amacı Crysel (2014) tarafından Amerikan örnekleminde geliştirilen Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'ni Türkçeye uyarlamak ve psikometrik özelliklerini incelemektir. Bu çalışmanın örneklemini 379 üniversite öğrencisi (183 erkek, 196 kadın, $Ort._{yas} = 20.6$, $SS = 2.48$) oluşturmaktadır. Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'ne ek olarak katılımcılara geçerlik sınamaları kapsamında Toronto Empati Ölçeği ve BeMaS- Haset ve Gıpta Ölçeği de verilmiştir. Psikometrik sınamalar kapsamında madde analizi, doğrulayıcı faktör analizi, diğer yapılarla ilişkiler ve güvenilirlik için tutarlı analiz uygulanmıştır. Madde analizi, ölçek maddelerinin madde toplam korelasyon katsayılarının uygun değerlere sahip olduğunu göstermektedir (.27- .46). Doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda toplam beş model sınanmış ve elde edilen bulgular ölçeğin Türkçe formunun yeterli uyum değerlerine sahip olduğunu ve orijinal ölçek ile benzer faktör yapısına sahip olduğunu göstermiştir. Beklenildiği şekilde, faktörlerin kendi aralarındaki ve ölçekle olan ilişkileri anlamlı olduğu gibi; başkasının üzüntüsüne sevinme ile empati arasında negatif yönlü, haset arasında ise pozitif yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca, sonuçlar gıpta ile başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir. Sonuç olarak, Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin Türkçe formu iki faktörden ve 11 maddeden oluşmuştur. Yapılan analizler doğrultusunda ilgili ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olabileceğine ilişkin çeşitli kanıtlar elde edilmiştir. Dolayısıyla, bu ölçek kişiler arası süreçleri, duyguları, benliği ve kişilik özelliklerindeki inceleyecek gelecek araştırmalarda başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun düzeyini belirlemek için kolayca kullanılabilir. **Anahtar Kelimeler:** Başkasının üzüntüsüne sevinme, geçerlik, güvenilirlik, empati, kıskançlık

ABSTRACT

Crysel (2014) argued that Schadenfreude can be evaluated as a trait in the face of various unfortunate events in social life. Accordingly, she developed a 12-item scale that consists of two dimensions: benign and malicious Schadenfreude. The present study aims to adapt the Schadenfreude Scale Crysel developed for American culture to Turkish and to examine its psychometric properties. The study's sample is comprised of 379 university students (183 male, 196 female, $M_{age} = 20.6$, $SD = 2.48$). The participants were given the Toronto Empathy Scale and Benign and Malicious Envy Scale to test the validity of the Schadenfreude Scale. Item analysis, confirmatory factor analysis, and internal consistency were respectively performed on the data obtained from the sample. The item analysis demonstrated the item-total correlation values to be suitable (ranging from .27- .46). As a result of the confirmatory factor analysis, five models were generated, and the obtained findings show the Turkish form of the scale to have adequate fit indexes and a factor structure similar to the original scale. As expected, a positive correlation was found between Schadenfreude and malicious envy, whereas a negative correlation was found between Schadenfreude and empathy. Also, the results revealed no relationship to be present between benign envy and Schadenfreude. As a result, the Turkish form of the Schadenfreude Scale consists of two factors and 11 items. According to the analysis, a variety of evidence was obtained showing the scale to be a valid and reliable measuring tool. Hence, this scale can easily be used to determine the level of Schadenfreude in future research investigating interpersonal processes, emotions, the self, and traits.

Keywords: Schadenfreude, validity, reliability, empathy, envy

EXTENDED ABSTRACT

According to Festinger (1954), people tend to compare themselves with others. In this regard, people either positively maintain their self-image or enhance their self-esteem (Buunk et al., 2007). Smith (2000) stated emotions to be found based on social comparisons such as admiration, pity, or sympathy. The way one perceives their social environment is closely related to what kind of emotions emerge through social comparisons. For instance, a misfortune that befalls someone causes people to feel not only pity, upset, and empathy but also happiness, joy, and amusement. People occasionally tend to take some pleasure from the misfortune that befalls another, which the literature refers to as schadenfreude. Schadenfreude is a compound word with *Schaden* meaning harm and *Freude* meaning joy. Despite discussions regarding to the origin of the word, van Dijk and Ouwerkerk (2014) asserted schadenfreude to be a loanword for English because it derives from German.

Although many studies conventionally measure schadenfreude in response to social circumstances (Dvash & Shamay-Tsoory, 2011; Feather & McKee, 2014; Piskorz & Piskorz, 2009; Smith et. al., 1996), research examining schadenfreude as a trait has been scarce. In a study by Crysel (2014), schadenfreude was measured as a trait through a scale involving 12 items. The findings showed schadenfreude to be influenced by individual differences and to be conceptualizable as a trait instead of an emotional reaction to social cues. Hence, this

study aims to adapt Crysel's Schadenfreude Scale into Turkish and to assess its psychometric properties.

Method

The present study aims to investigate the validity and reliability of the Turkish version of the Schadenfreude Scale developed by Crysel (2014). The translation of the scale was carried out in line with the literature. Firstly, all items were translated into Turkish by the current study's researchers. Subsequently, these items were reexamined by an expert in the field, and the expert's opinions were taken to provide clarity and linguistic equivalency to Turkish grammar and culture. Lastly, the Turkish form of the scale took its final form.

The research sample consists of students selected using the convenience sampling method in order to remain consistent with the original study. The study recruited 379 psychology students (48.3% male, 51.7% female) from a public university. As data collection tools, participants were given the Benign and Malicious Envy Scale (Lange & Crusius, 2015) and the Toronto Empathy Questionnaire (Spreng et al., 2009) along with the Schadenfreude Scale.

Finally, item, confirmatory factor, construct validity, and internal consistency analyses were conducted to examine the psychometric properties of the Schadenfreude Scale.

Results

Firstly, the item analysis results show the item-total correlations of the scale items to vary between .27 and .46. Hence, the representativeness and distinctiveness of these items are sufficient. As a result, each item is consistent with the whole scale.

Secondly, confirmatory factor analysis was performed for the structural validity. According to the results, the final model was found to be statistically acceptable ($\chi^2 = 61.095$, $df = 40$, $\chi^2 / df = 1.53$, $AGFI = .95$, $GFI = .97$, $CFI = .96$, $NFI = .90$, $RMSEA = .03$). The results indicate the Turkish form of the scale to consist of 11 items and two factors, just as in Crysel's (2014) study.

The correlation analysis expectedly displayed a significantly positive correlation to exist between the Turkish form of the scale and the factor of malicious envy from the Benign and Malicious Envy Scale ($r_{(377)} = .29$), whereas a significantly negative correlation was shown to exist between the Turkish form of the scale and the Toronto Empathy Questionnaire ($r_{(377)} = -.39$). Also, the results show a significantly positive relationship to exist between malicious Schadenfreude and benign Schadenfreude ($r_{(377)} = .34$). As expected, both

malicious and benign Schadenfreude have a significant relationship with the Toronto Empathy Questionnaire (respectively, $r_{(377)} = -.47$, and $r_{(377)} = -.20$). The findings regarding the relationship between the Turkish form of the overall scale and its two factors (malicious and benign Schadenfreude) demonstrate a significant relationship to exist between them (respectively, $r_{(377)} = .87$ and $r_{(377)} = .76$). Lastly, the analysis revealed no relationship to exist among benign envy, the adapted scale, or its two factors (respectively, $r_{(377)} = .00$, $r_{(377)} = -.01$, and $r_{(377)} = .02$).

Lastly, an internal consistency analysis revealed Cronbach's alpha to be acceptable (.71). In addition, the coefficients for the two factors from the adapted scale were found to be acceptable (respectively, .62 and .71). As a result, the psychometric properties of the adapted scale were found to be sufficient.

Discussion

The current study has aimed to fill the gap in the Turkish literature regarding the measurement of schadenfreude as a trait. As a result, the Schadenfreude Scale developed by Crysel (2014) has been adapted into Turkish as a statistically valid and reliable measurement tool.

The results show support for the validity and reliability of the Turkish form of the scale. The scale consists of 11 items and two factors (i.e., benign and malicious schadenfreude). Compared to the original scale, Turk culture is believed to be able to affect a differentiation regarding the number of items on the adapted scale because social events can be interpreted or perceived differently in different cultures.

Consequently, this scale is found to be employable in future research on emotions, interpersonal and intrapersonal processes, the self, and personality traits on account of it having features that are easy to use and useful for assessing.

Bir diğerine ihtiyacı olan insanın yalnızca onun varlığına değil, kendi durumunu onun durumu ile karşılaştırmaya da ihtiyacı vardır. Birey, bir diğeri ile kendisini karşılaştırarak sahip olduğu olumlu benlik değerini devam ettirir, benlik değerini artırır ya da azaltır (Buunk ve ark., 2007; Wills, 1981). Sosyal dünyanın tek başına kişi için baş edilmesi zor pek çok müphem durumu içinde bulunduran bir uyarıcı seti olduğu söylenebilir. Sosyal dünyayı nasıl algıladığımız içinde bulunduğumuz bağlamda hangi duyguların ortaya çıkacağı ile yakından ilişkilidir (Heider, 1958). Psikoloji alanında duygularla ilgili olarak genel kanı, duyguların içsel ve bireysel tepkiler olduğu yönündedir (Parkinson, 1996). Örneğin, birey sevmediği veya rakip olarak gördüğü ya da tanımadığı ve hiçbir şekilde iletişime geçmediği birinin başına gelen olayları değerlendirme tarzına göre bazen sevinme, hoşnut olma, keyiflenme hissedebilirken bazen de o kişinin içinde bulunduğu duruma üzülmüş, onunla empati kurar ve ona acır. Toplumsal normlar bağlamında bir arada yaşamın temel kurallarından biri bir diğerinin içinde bulunduğu olumsuz duruma yönelik kişilerin üzüntülerini belli etmeleridir. Ancak bazen, bir diğerinin üzüntüsü ötekilerin sevinci olur. Sosyal dünyayı değerlendirirken başkalarının başına gelen talihsiz veya üzüntü verici olaylar karşısında ortaya çıkan bu karmaşık duygunun adı başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu ya da bir diğer ifadeyle, *Schadenfreude*'dir (van Dijk ve Ouwerkerk, 2014).

Bu çalışmada *başkasının üzüntüsüne sevinme* duygusu olarak Türkçeleştirilen *Schadenfreude* kavramına ait olan bir ölçüm aracının Türkçeye kazandırılması amaçlanmaktadır. Aşağıdaki çalışmalarda da açıklanacağı gibi başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu alanyazında ilk olarak çevresel ve/veya durumsal değişkenlerden etkilenen bir duygu olarak tanımlanmıştır. Ancak, alanyazındaki güncel çalışmalar başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun bir tür kişilik özelliği olarak ele alınabileceğini vurgulamaktadır (Crysel, 2014). Bilindiği kadarıyla, Türkiye'de başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu bir kişilik özelliği olarak ele alan bir ölçek mevcut değildir. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun bir kişilik özelliği olarak incelenebilmesini sağlayabilecek bir ölçüm aracının (Bkz. Crysel, 2014) Türkçeye kazandırılması bu çalışmanın hem özgün değerini hem de önemini içinde barındırmaktadır.

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Duygusuna Genel Bakış

Ne olur da birey başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu yaşar? Her kültür bu soruya kendi normları çerçevesinden cevap vermiştir. Bu bağlamda, başkasının üzüntü-

süne sevinme duygusu ile ilgili olarak yapılan çalışmalara geçmeden önce bu duygunun diğer kültürlerde ve Türkiye kültüründe kavramsal olarak nasıl ele alındığını bilmek ve anlamak önemlidir.

Bileşik bir kelime olan *Schadenfreude*, “Schaden (Harm)” ile “Freude (Joy)” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Alanyazında bu duyguyu ifade eden kelimenin kökenine dair çelişkili açıklamalar bulunmasına rağmen van Dijk ve Ouwerkerk (2014), *Schadenfreude* kelimesinin Almancadan İngilizceye geçtiğini belirtmektedir. Pinker (1997, s. 367), bu görüşü destekler nitelikte ana dili İngilizce olanların *Schadenfreude* kelimesini ilk defa duyduklarında verdikleri tepkiyi şöyle anlatmıştır: “*Başkasının talihsizliğine veya üzüntüsüne sevinme... Ne gibi bir şey olabilir ki? Ben bu kavramı anlayamıyorum çünkü kendi dilimde ve kültürümde bu kelimeye karşılık gelebilen bir şey yok*”. 1895 yılına gelindiğinde ise Oxford İngilizce Sözlüğü, *Schadenfreude* kavramını “diğer insanların talihsizliklerine karşı ortaya çıkan kötü niyetli sevinme” olarak tanımlamıştır (Akt. van Dijk ve ark., 2015).

Jung (2017) ise bu duygunun atipik bir duygu olduğunu söyler ve Kore kültürünü temsilen bu duyguyu şu atasözü ile ifade eder: “*Başkasının mutsuzluğu benim mutluluğumdur*”. Bir başka ifadeyle, diğer insanların talihsizliğine tanıklık etmek bir mutluluk kaynağıdır. Eski Yunan’da Aristoteles (M.Ö. 350/1954), başkasının üzüntüsüne veya talihsizliğine sevinmenin kıskançlıkla ilişkili olduğunu söyleyerek bu duyguyu yaşayan biri ile başkasının sahip olduğu nitelikleri kıskanan kişinin birbirine benzediklerini ifade etmiştir. Nietzsche (1887/2012) bu duyguyu diğerlerinden alınmak istenen “hayali bir öç” olarak değerlendirirken, aynı zamanda kişinin talihsizlik veya üzüntü veren olay karşısında pasif bir izleyici konumunda olduğunu vurgulamıştır. Son olarak, Schopenhauer (1851/2007) *Schadenfreude*’yi insan doğasına ait olabilecek en şeytani duygu olarak tanımlamıştır. Görüldüğü üzere, başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu insanlığın ilk dönemlerinden itibaren farklı kültürlerde yaşamış pek çok düşünürün dikkatini çekmiş ve karmaşık insan doğasına ilişkin yapılan açıklamalar içerisinde yerini almıştır.

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme, Kıskançlık ve Hakçalık

Başkasının üzüntüsüne sevinme ile ilgili olarak yapılan ilk çalışmaların temelinde sosyal karşılaştırma kıskançlığı vardır. Festinger’in (1954) belirttiği gibi insan, kendi görüş ve yeteneklerini diğerleriyle karşılaştırmaya güdülüdür ve bu güdü çerçevesinde duygularımızın aslında karşıımızdaki kişinin nasıl yorumlandığıyla ilgili olduğu söyle-

nebilir (Heider, 1958). Ayrıca Tesser ve Campbell (1980), sosyal karşılaştırma kıskançlığının karşılaştırmalardan doğan acı verici bir durum olduğunu belirtmektedir. Tüm bunlara paralel olarak, Bers ve Rodin (1984) yaptığı çalışmada 6-12 yaş arasındaki çocuklarda sosyal karşılaştırma kıskançlığının nelerden etkilendiğini incelemişlerdir. Araştırmaya katılan çocuklardan farklı alanlarda (matematik, spor, sanat vb.) başarılı veya başarısız olan kişilerle ilgili sosyal karşılaştırma yapabilecekleri hikayeleri okumaları ve sonrasında değerlendirmeleri istenmiştir. Elde edilen sonuçlar kız ve erkek çocukların sosyal karşılaştırma kıskançlığında birbirlerinden farklılaşmadığını gösterirken yaşın artmasıyla sosyal karşılaştırma kıskançlığının da arttığı yönündedir. Ayrıca, hedef kişi çocukların ilgi duyduğu bir alanda başarılı ise sosyal karşılaştırmadan doğan kıskançlık daha fazla görülmektedir. Salovey ve Rodin (1984), sosyal karşılaştırma kıskançlığının verilen olumlu veya olumsuz geri bildirimlerle ilgili olduğunu bulmuştur. Özellikle, katılımcının olumsuz ama hedef kişinin olumlu geri bildirim aldığı koşul sosyal karşılaştırma kıskançlığının en çok görüldüğü koşul olarak belirtilmiştir. Hatta, katılımcıların bu koşulda hedef kişiyi daha fazla değersizleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak hem Aristoteles'in hem de bazı öncü araştırmacıların (örn., Bers ve Rodin, 1984; Salovey ve Rodin, 1984) belirttiği gibi başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun temelinde diğer kişinin kıskanılması (envy) yatmaktadır. Alanyazında tıpkı başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunda olduğu gibi kıskançlık da iyicil ve kötücül olarak iki ayrı yapıyı temsil etmektedir (Van De Ven, 2014). Lange ve Crusius (2015) tarafından yapılan çalışma kapsamında iyicil kıskançlık kavramı ulusal alanyazına "gıpta" olarak uyarlanmıştır (Çırpan ve Özdoğru, 2017). Gıpta kavramı kıskançlığın aksine, hedef kişiye yönelik düşmanlık bir yaklaşımın olmadığı ve hatta insanları olumlu yönde güdüleyen bir duyguyu temsil etmektedir (Schaubroeck ve Lam, 2004). Hatta, gıpta duygusu insanları istenen veya arzu edilen nesneye ulaşma konusunda harekete geçirir (Crusius ve Lange, 2014). Dolayısıyla, başkasının üzüntüsüne sevinme ve gıpta duygusunun farklı eğilimlere yol açtığı söylenebilir.

Başkasının üzüntüsüne sevinme ve kıskançlık arasındaki ilişkinin incelendiği daha sonraki araştırmaların sonuçları birbirleriyle tutarsızdır. Bazı araştırmacılar başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun altında kıskançlığın olduğunu vurgularken (Dvash ve Shamay-Tsoory, 2011; Piskorz ve Piskorz, 2009; Smith ve ark., 1996; Van De Ven, 2014) bazı araştırmacılar aksini savunmuştur (Feather, 2012; 2014; Feather ve McKee, 2014; Feather ve Nairn, 2005; Feather ve Sherman, 2002). Araştırma bulgularının biribi-

riyle çelişmesinin nedenlerinden biri farklı yöntemlerin izlenmesi olabilir. Araştırmaların çoğunda kıskançlık ve başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu, duruma bağlı hikayeler oluşturularak incelenmiştir. Hal böyle olunca, her araştırmacı kendi amacı doğrultusunda ve farklı çevresel değişkenleri vurgulayan bir hikâye oluşturduğu için farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Öte yandan, bu duygunun sadece kıskançlıkla ilişkili olmadığını ifade eden araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, bazı araştırmacılar başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun hakçalıkla ve hedef kişiye duyulan sempatiyle ilişkili olduğunu vurgularken (Berndsen, Tiggemann ve ark., 2017; Brambilla ve Riva, 2017; Brigham, Kelso ve ark., 1997; Feather, 2008, 2014; Feather ve McKee, 2014; Feather ve Nairn, 2005; Feather ve Sherman, 2002; Pancer ve ark., 2017; van Dijk ve ark., 2005, 2009; Watanabe, 2018); bazı araştırmacılar başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun ortaya çıkmasında hedef kişinin sosyal kimliğinin etkili olduğunu belirtmiştir (Berndsen ve ark., 2017; Cikara, 2015; Cikara ve ark., 2011a, 2011b; Cikara ve Fiske, 2014; Combs ve ark., 2009; Dalakas ve Melancon, 2012; Demir ve Rigoni, 2017; Kim ve Kim, 2018; Leach ve Spears, 2009; Lehr, Ferreira ve Banaji, 2019; Ouwerkerk ve van Dijk, 2014; Ouwerkerk ve ark., 2018; Phillips-Melancon ve Dalakas, 2014; Spears, 2013; Spears ve Leach, 2009; Sung ve ark., 2017). Bunların dışında başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun empati ile negatif yönde ilişkili olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur (Cikara ve ark., 2011b, 2014; Greitemeyer ve ark., 2010; Paulus ve ark., 2018). Sonuç olarak, başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu birçok farklı kavramla temellendirilmiş veya ilişkilendirilmiştir.

Türk Kültüründe Başkasının Üzüntüsüne Sevinme

Başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu ile ilgili olarak ulusal alanyazında gerçekleştirilmiş çalışmalar sınırlı sayıdadır. Örneğin, Torun (2012) sosyoekonomik seviyesi düşük katılımcılarla yaptığı araştırmasında hedef kişinin zengin olduğu koşulda kişilerin sosyoekonomik seviyesi düşük olan kişilere yönelik tutumuyla (nötr, karşıt ve yanında) ilgili olarak başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu ve kıskançlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcılar sosyoekonomik seviyesi düşük insanlar hakkında olumsuz düşünen zengin hedef kişinin başına bir talihsizlik geldiğinde daha fazla sevinmektedir. Yeniay (2012) ise başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu hedef kişinin sosyal kimliği bağlamında ele almıştır. Araştırmanın bulguları katılımcıların kendileri ile aynı grupta olmayan bireylerin başına gelen talihsizliğe daha

fazla sevindiğini göstermektedir. Erzi (2019), başkasının üzüntüsüne sevinme, benlik saygısı ve benlik tehdidinin yardım etme davranışı ile olan ilişkisine odaklanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, kişilerin benlik saygısı ile başkasının üzüntüsüne sevinme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunurken, yardım etme davranışı ile diğer değişkenler arasında bir ilişki bulunamamıştır. Erzi (2020) tarafından yapılan bir başka çalışmada bireylerin sahip olduğu karanlık üçlü kişilik özellikleri (psikopati, narsisizm, makyevalizm) ile başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, karanlık üçlü ile başkasının üzüntüsüne sevinme arasındaki ilişkide ahlaki geri çekilmenin ve ilişkisel saldırganlığın aracı bir rolü olduğu ortaya çıkarılmıştır. Başka bir deyişle, karanlık üçlü kişilik özellikleri yüksek olan kişilerin ahlaki olarak daha fazla geri çekilmeye eğilim gösterdikleri ve buna bağlı olarak başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu daha yoğun hissettikleri ifade edilmiştir.

Yapılan çalışmaların çoğu başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu incelerken hedef kişinin başına gelen tek bir olayı sunmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu duygunun spesifik bir duruma tepki olarak ortaya çıkışı üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla, başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu sadece bir duruma bağlı olarak incelendiği zaman sosyal dünyanın birçok noktasına temas etmekte yetersiz kalabilir. Ayrıca, özellikle kıskançlık ve başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu arasındaki bağı vurgulayan araştırmacılar (örn., Smith ve ark., 1996; Van De Ven, 2014) kıskançlığın mizacı bir özellik olduğunu ve bu duygu açısından bireysel farklılıkların olabileceğini vurgulamaktadırlar. Araştırmalar göstermektedir ki bazı bireyler sosyal karşılaştırmaların sonunda kıskançlık hissetmeye daha yatkın olabilirler (Bkz. Salovey ve Rodin, 1984; Smith, 2000). Bu durum başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun aslında bir kişilik özelliği olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusunu akla getirmektedir. Başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu bir kişilik özelliği olarak ele almak konuya yaklaşım açısından hem daha faydalı hem de daha bilgilendirici olacaktır. Bu bilgiler doğrultusunda, Krizan ve Johar (2012) yaptığı bir çalışmada başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu, kıskançlığı ve narsisizmi bir kişilik özelliği olarak değerlendirmiş ve aralarındaki ilişkiyi incelemiştir. Başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu bir kişilik özelliği olarak ele alan bir diğer çalışma Crysel (2014) tarafından yapılmıştır ve bu duygunun kişilik özelliği olarak ölçümünü sağlayan 12 maddelik bir ölçek geliştirilmiştir. İlgili ölçek iyicil ve kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme olmak üzere iki farklı faktöre sahiptir. Bu faktörler arasındaki fark ise hedef kişinin başına gelen talihsizliğin derecesine bağlı olarak değişim göstermektedir.

Bu bilgiler ışığında, bu çalışmanın amacı Crysel (2014) tarafından alanyazına kazandırılan “*Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin (Schadenfreude Scale)*” Türkçeye uyarlanmasıdır. Bu doğrultuda ilk olarak çevirisi yapılan ölçek maddelerinin ayırt ediciliğini değerlendirmek adına madde analizi uygulanmıştır. İkinci olarak, ölçeğin orijinal yapıya uygunluğunu değerlendirmek adına doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Son olarak, yine geçerlik kapsamında ilgili ölçeğin kendi içindeki ve diğer yapılarla olan ilişkilerini incelemek adına korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Ulusal alanyazında yapılan çalışmalar (Erzi, 2019; Torun, 2012; Yeniay, 2012) başkasının üzüntüsüne sevinme, empati ve kıskançlık duygularına odaklanmaktadır. Alanyazındaki çalışmalara paralel olarak bu çalışma kapsamında Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin yapı geçerliğini test etmek adına başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu ile kıskançlık ve empati arasındaki ilişki incelenmiştir. Van De Ven'in (2014) belirttiği gibi kıskançlığın iki boyutu (iyicil ve kötücül) mevcuttur. Kıskançlığın kötücül boyutu yani haset daha düşmancıl bir eğilim ile ortaya çıkarken, iyicil boyutu yani gıpta ise insanın kendini geliştirmesine yönelik olumlu bir motivasyonla ortaya çıkar (Schaubroeck ve Lam, 2004). Bu bilgiler ışığında başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu ile kıskançlığın haset boyutu arasında olumlu bir ilişki beklenirken, gıpta boyutu ile bir ilişki beklenmemektedir. Empati ve başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ise iki duygu arasında olumsuz bir ilişki olduğunu belirtmektedir (Cikara ve ark., 2011b, 2014). Bu noktadan hareketle, başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu ile empati arasında olumsuz bir ilişki beklenmektedir. Sonuç olarak, Türkiye’de başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun bir kişilik özelliği olarak incelendiği bir çalışma olmadığı için gelecek çalışmalarda başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun bir kişilik özelliği olarak ele alınabilmesini sağlayabilecek ölçüm aracının Türkçeye kazandırılması bu çalışmanın hem özgün değerini hem de önemini içinde barındırmaktadır.

Yöntem

Katılımcılar

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlama çalışması bir devlet üniversitesinin çeşitli bölümlerinde okumakta olan öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Örneklem bu şekilde seçilmesinde Crysel'in (2014) çalışması temel alınmıştır. Crysel (2014), üniversite örneklemi büyük bir çoğunluğunu psikoloji öğrencilerinden seçmiştir. Dolayısıyla, bu araştırma kapsamında araştırma örnekleminin büyük bir çoğunluğu özellikle psikoloji öğrencilerinden oluşmaktadır. Ayrıca, araştır-

manın yapıldığı üniversitenin farklı kültürlerden gelen öğrencilere sahip olması örneklemin genellenebilirliğini arttırmaktadır.

İlk aşamada araştırmaya 392 kişi katılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda 13 katılımcının kendisine verilen ölçeklerin her birinden beşte bir oranından daha fazla boş bıraktığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, 13 katılımcının verisi veri setinden çıkarılarak analizlere 379 katılımcının verisi ile devam edilmiştir. Bu kişilerin 183'ü erkek (%48.7) ve 196'sı kadındır (%51.3) ($Ort_{yaş} = 20.6$, $SS = 2.48$).

Veri Toplama Araçları

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği

Crysel (2014) tarafından geliştirilen ölçek iki faktöre sahip, 12 maddeden oluşan bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçeğin ilk altı maddesi iyicil başkasının üzüntüsüne sevinmeyi ifade ederken, son altı maddesi kötücül başkasının üzüntüsüne sevinmeyi ifade etmektedir. Ayrıca, ölçeğin 1., 2., 5., 8., 9. ve 11. maddeleri ters olarak kodlanmıştır. Ölçek 9'lu derecelendirme tipindedir (1= Kesinlikle katılmıyorum, 9= Kesinlikle katılıyorum) ve ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .90 iken faktörlerin iç tutarlılık katsayısı iyicil yönde başkasının üzüntüsüne sevinme için .84; kötücül yönde başkasının üzüntüsüne sevinme için .91'dir.

Crysel (2014) ölçek geliştirme sürecinin ilk aşamasında başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu özgül olarak tanımlayabilecek sosyal durumları içeren toplam 54 maddelik bir madde havuzu oluşturmuştur. Bu maddelerin bir örnekleme uygulanmasının ardından elde edilen verilere açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre üç faktörlü bir yapının ortaya çıktığını görülmüştür. Crysel (2014) bu faktörleri sırasıyla iyicil başkasının üzüntüsüne sevinme, kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme son faktörü de iyicil veya kötücül olarak adlandırılmayan altı tane ters maddenin olduğu üçüncü faktör olarak isimlendirmiştir. İyicil başkasının üzüntüsüne sevinme bir kişinin başına gelen talihsizlik nedeniyle az zarar gördüğü durumlarda tanımlanırken; kötücül başkasının üzüntüsüne sevinmede zararın derecesi daha fazla olarak tanımlanmaktadır. Ardından, belirtilen altı ters madde ile faktör yükü .50'den küçük olan maddeler çıkartılarak ölçek 12 maddeden ve iyicil ve kötücül olmak üzere iki faktörden oluşmuştur. Bir sonraki aşamada doğrulayıcı faktör analizi yapılarak ölçeğin uyum değerleri incelenmiştir. Crysel (2014), ilgili ölçeğin iki faktörlü modelinin sahip olduğu uyum değerlerinin tek faktörlü modelin sahip olduğu uyum değerlerine kıyasla daha iyi

olduğunu belirtmiştir. Yapılan analizlere ek olarak güvenilirlik sınamaları için iç tutarlılık analizi ile zaman içindeki tutarlılığını değerlendirmek üzere test-tekrar test yöntemleri kullanılmıştır. İlgili analizler sonucunda, elde edilen Cronbach Alfa katsayısının .76, test-tekrar test katsayısının ise .87 olduğu görülmüştür. Ayrıca, faktörlere ilişkin yapılan analizler de iyicil ve kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme faktörlerine ait test-tekrar test korelasyon katsayılarının (sırasıyla, $r = .73$; $r = .84$) yüksek olduğunu göstermektedir. Crysel (2014) son olarak Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin her iki faktörünün de kıskançlık ile pozitif yönlü bir korelasyonu olduğunu bulurken, empati ile negatif yönlü bir korelasyonu olduğunu bulmuştur.

BeMaS Haset ve Gıpta Ölçeği

Lange ve Crusius (2015) tarafından geliştirilen ölçek Çırpan ve Özdoğru (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. BeMaS Haset ve Gıpta Ölçeği 10 maddeden oluşan bir öz bildirim ölçeği olup 6'lı derecelendirme tipindedir. Ölçek, "haset" ve "gıpta" olmak üzere iki faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal formunda haset faktörünün iç tutarlılık katsayısı .89 iken Türkçe formunda .86'dır. Ölçeğin orijinal formunda gıpta faktörünün iç tutarlılık katsayısı .85 iken, Türkçe formunda .78'dir. Ölçeğin haset ve gıpta faktörlerinde beşer madde vardır. Ölçeğin 2., 5., 6., 8. ve 10. maddeleri haset faktörüne; 1., 3., 4., 7. ve 9. maddeleri gıpta faktörüne aittir. "*Başkalarını kıskandığımda, gelecekte nasıl onlar kadar başarılı olabileceğime odaklanırım*" maddesi gıpta faktörüne; "*Benden üstün olan insanların üstünlüklerini kaybetmelerini isterim*" maddesi haset faktörüne örnek olarak verilebilir.

Toronto Empati Ölçeği

Spreng ve arkadaşları (2009) tarafından geliştirilen ölçek Totan ve arkadaşları (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Toronto Empati Ölçeği orijinal olarak 16 maddeyi içerirken, Türkçe formu 13 maddeyi içermektedir. Her iki form da tek faktörlü bir öz bildirim ölçeği olup, 5'li Likert tipindedir. Ölçeğin orijinal formunun iç tutarlılık katsayısı .85 iken, Türkçe formunun iç tutarlılık katsayısı .79'dur. "*İnsanların daha iyi hissetmesini sağlamaktan mutluluk duyarım*" maddesi örnek olarak verilebilir.

Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların yaş ve cinsiyetlerine ilişkin bilgileri elde etmek amacıyla oluşturulmuştur.

İşlem

Crysel (2014) tarafından geliştirilen *Schadenfreude* Ölçeği'nin, Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği olarak Türkçeye çevrilmesi aşamasında alanyazında genel kabul gören yöntem takip edilmiştir. Ölçek, ilk olarak orijinal dilinden (İngilizce) Türkçeye alanında uzman ve anadili Türkçe olan iki araştırmacı tarafından çevrilmiştir. Çeviri aşamasında orijinal ölçekte ifade edilen duyguların hem dil bilgisi yönünden Türkçeye hem de Türk kültürüne uygunluğu dikkate alınmıştır. Araştırmacılar ölçek maddelerini ilk aşamada birbirlerinden ayrı olarak çevirmiştir. Bir sonraki aşamada ise çevrilen maddeler birbirleriyle karşılaştırılmıştır ve üzerinde uzlaşılan maddeler değiştirilmeden bırakılmıştır. Üzerinde uzlaşma sağlanamayan maddeler için ise anlaşılabilirlik, netlik, açıklık, kültüre ve dilbilgisine uygunluk açısından tekrar değerlendirilme yapılmasına karar verilmiştir. İlk aşamaya benzer olarak araştırmacılar uzlaşma sağlanamayan maddeleri birbirlerinden ayrı olarak değerlendirip çevirdikten sonra maddeler birbirleriyle karşılaştırılmış ve uygunluk açısından yeniden tartışılmıştır. Bu sürecin sonunda bütün maddeler üzerinde hem Türkçe dil bilgisine hem de Türk Kültürüne uygunluğu açısından ortak görüş sağlanmıştır. Son olarak, alanında uzman başka bir araştırmacı Türkçeye çevrilen maddelerin hepsini, ölçeğin orijinal maddeleri ile karşılaştırarak gözden geçirmiştir. Uzman kişinin görüş ve önerileri çerçevesinde ölçeğin Türkçe formu ortak görüşler sonucunda son şeklini almıştır.

Veri toplama işlemini gerçekleştirmek için gerekli izin Hacettepe Üniversitesi'nin Etik Komisyonu'na başvurularak 30 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır (35853172-300 sayılı belge). Gerekli iznin alınmasıyla birlikte bu çalışma 2018-2019 eğitim-öğretim yılının bahar ve yaz döneminde sınıf ortamında öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere ilk olarak bilgilendirilmiş onam formu ve demografik form verilmiştir. Daha sonra, araştırmada kullanılacak üç farklı ölçeğin sıralama etkisini kontrol etmek için araştırmacılar tarafından ölçek formlarının sıraları seçkisizleştirilip öğrencilere dağıtılmıştır. Çalışmanın toplam süresi ortalama beş dakika olmuştur. Katılımcılar formları doldurduktan sonra araştırmaya katılımları için kendilerine teşekkür edilmiştir.

Veri Analizi

Araştırma verilerinin analizleri için iki ayrı istatistik paket programı kullanılmıştır. Korelasyon, madde ve güvenilirlik analizleri "SPSS 23.0" paket programı ile gerçekleştirilirken, doğrulayıcı faktör analizi için AMOS 24.0 kullanılmıştır.

Ölçeğin içerisindeki her bir maddenin hem ayırt ediciliğini hem de madde toplam korelasyonunu belirlemek için madde analizi uygulanmıştır. Buna ek olarak, ilgili ölçe-

ğin başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun işevuruklaştırılmasında doğru bir ölçüm aracı olup olmadığını görebilmek için ölçtüğü yapı ile kuramsal olarak ilişkili olan diğer yapıların ne derecede ilişkili olduğunu göstermek amacıyla yapı geçerliği de sınanmıştır. Bu bağlamda ölçeğin faktörleri ve ölçeğin toplam puanı ile olan ilişkileri de iç tutarlık kapsamında dikkate alınarak incelenmiştir. Ayrıca, ölçeğin faktör yapısının orijinal ölçek makalesindeki yapıyla uyumlu olup olmadığını görmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Son olarak, ölçeğin ne derece güvenilir olduğunun belirlenebilmesi için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır.

Bulgular

Madde Analizi

Madde analizi kapsamında ilgili ölçeğe ilişkin maddelerin madde toplam korelasyonları incelenmiştir. Elde edilen değerler ise Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1.

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği Madde Analizi

Madde	Faktör 1	Faktör 2	Ort.	SS.	Madde-Toplam Korelasyonu
İyicil Başkasının Üzüntüsüne Sevinme					
1. İnsanların düştüğü videoları izlemekten keyif almam.*	.69	.01	5.39	2.64	.40
2. Karakterlerin canının yandığı kaba komediden keyif almam.*	.48	.13	3.71	2.53	.40
3. Yere düşmüş bir kişinin yerden kalkmasına yardım etmeden önce ona gülmüşlüğüm vardır.	.58	.01	5.95	2.48	.37
4. Başkalarının utanç verici hikayelerini okumayı keyifli bulurum.	.56	.06	3.87	2.54	.37
5. Bir kişinin kapalı olan sürgülü bir cam kapıya çarpması komik değildir.*	.75	.09	5.66	2.71	.46
6. Bir kişinin kendini gülünç duruma düşürdüğünü görmek bence komiktir.	.64	.10	4.35	2.35	.45
Kötücül Başkasının Üzüntüsüne Sevinme					
7. Diğerlerinin düşük not alması hoşuma gider.	.07	.78	2.90	2.22	.27
8. Başkalarının kötü gününde onları izlemek hoşuma gitmez.*	.15	.64	2.41	1.95	.35
9. Birisinin bilgisayarının çöktüğünü görmekten keyif almam.*	.14	.39	2.34	2.22	.29
10. Başarılı bir kişinin kovulduğunu görmekten hoşlanırım.	.03	.58	1.75	1.67	.29
11. Başkasının başarısızlığından zevk almam.*	.14	.73	2.70	2.17	.30
12. Bir kişi son anda otobüsü kaçırdığı zaman ona gülerim.	.47	.09	2.42	2.31	.41

Not. Ölçekteki ters maddeler * işareti ile belirtilmiş olup ölçeğin 12. maddesi Türkçe formundan çıkartılmıştır.

Ölçekte yer alan her bir madde için madde toplam korelasyonu değerleri ise .27 ila .46 arasında değişmektedir. Elde edilen bulgular ölçeğe ait maddelerin ölçeğin bütünü ile yeterli bir tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

İlgili ölçeğin faktör yapısını incelemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile ölçeğin orijinal formundaki yapıya kıyasla Türkçe formundaki yapının ne derece doğrulandığı tespit edilmiştir. İlk olarak tek faktörlü bir model sınanmıştır ve elde edilen bulgular modelin uyum indekslerinin yeterli olmadığını göstermiştir ($\chi^2 = 251.493$, $df = 54$, $\chi^2/df = 4.66$, $CFI = .70$, $NFI = .65$, $RMSEA = .10$). Ardından, ölçeğin orijinal formuna benzer olarak iki faktörlü modeller test edilmiştir. Test edilen bütün modellerde ölçeğin ilk altı maddesi iyicil başkasının üzüntüsüne sevinme faktörü altında yer alırken kalan maddeler ise kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme faktörü altında yer almıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen modellerin uyum indeksleri incelenmiş ve Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.

Modellere İlişkin Uyum Değerleri

	χ^2	<i>sd</i>	χ^2/sd	<i>p</i>	AGFI	GFI	CFI	NFI	RMSEA
Model 1	158.267	53	2.986	.000	.91	.93	.84	.78	.07
Model 2	146.987	52	2.827	.000	.91	.94	.85	.79	.07
Model 3	126.414	51	2.479	.000	.92	.95	.88	.82	.06
Model 4	123.670	50	2.473	.000	.92	.95	.89	.93	.06
Model 5	61.095	40	1.527	.000	.95	.97	.96	.90	.03

Not. Model 1, 12 maddeden ve iki faktörden oluşmaktadır ve maddelerin hata varyansları birbirinden bağımsızdır. Model 2, 12 maddeden ve iki faktörden oluşmaktadır ve 4. ve 6. maddelerin hata varyansları birbirine bağlıdır. Model 3, 12 madde ve iki faktörden oluşmaktadır ve bir önceki modele ek olarak 7. ve 11. maddelerin hata varyansları birbirine bağlıdır. Model 4, 12 maddeden ve iki faktörden oluşmaktadır ve bir önceki modele ek olarak 10. ve 11. maddelerin hata varyansları birbirine bağlıdır. Model 5, 11 maddeden ve iki faktörden oluşmaktadır. Bir önceki modelin hata varyansları benzer şekilde korunmaktadır

Tablo 2 incelendiğinde analizler kapsamında toplam beş model test edilmiştir. Modellerin hepsi orijinal ölçeğe bağlı kalınarak iki faktörlü bir yapıyı test etmiştir. İlk modeldeki uyum indeksi değerlerinin yeterli olmadığı ($\chi^2 = 158.267$, $df = 53$, $\chi^2/df = 2.986$, $CFI = .84$, $NFI = .78$, $RMSEA = .07$) görüldükten sonra ilgili modifikasyon indeksleri, maddelerin anlamsal bütünlüğü ve içerikleri değerlendirilmiştir. Model 2’de 4. ve 6. Maddenin ilişkilendirilmesiyle birlikte Model 1’e kıyasla uyum değerlerinin daha uygun olduğu görülmüştür ($\chi^2 = 146.987$, $df = 52$, $\chi^2/df = 2.827$, $CFI = .85$, $NFI = .79$, $RMSEA = .07$). Ancak, bütün uyum değerlerinin hala kabul edilen aralıkta olmaması nedeniyle Model 3 kapsamında ise 7. ve 11. Madde ilişkilendirilmiş ve uyum değerleri-

nin Model 2'den daha uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\chi^2 = 126.414$, $df = 51$, $\chi^2/df = 2.479$, $CFI = .88$, $NFI = .82$, $RMSEA = .06$). Benzer noktadan hareketle, Model 4'te 10. ve 11. Maddenin hata varyansları her bir modelde bir önceki maddelerin ilişkilendirilmesi devam ettirilerek sabitlenmiş ve modeller test edilmiştir. Elde edilen bulgular Model 4'e ait uyum değerlerinin kendinden önceki bütün modellerden daha uygun olduğunu göstermektedir ($\chi^2 = 123.670$, $df = 50$, $\chi^2/df = 2.473$, $CFI = .89$, $NFI = .93$, $RMSEA = .06$). Son olarak, Model 5 kapsamında da önceki modellerde yapılan sabitlemeler devam ettirilerek maddelerin içeriği incelenmiş ve diğer maddeler ile tutarlı olmadığı görülen 12. Madde ("Bir kişi son anda otobüsü kaçırdığı zaman ona gülerim") modelden çıkarılarak uyum değerleri incelenmiştir. Yapılan analizler beş farklı model içerisinde Model 5'in diğer modellere kıyasla en iyi uyum iyiliği değerlerine sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır ($\chi^2 = 61.095$, $df = 40$, $\chi^2/df = 1.527$, $CFI = .96$, $NFI = .90$, $RMSEA = .03$). Dolayısıyla, orijinali toplamda 12 madde ve iki faktörden oluşan Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin Türkçe formu toplamda 11 madde ve iki faktörden oluşarak son halini almıştır. Ölçeğin iyicil başkasının üzüntüsüne sevinme faktörü altında yer alan maddelerin korelasyon katsayıları .41 ile .69 arasında değişirken, kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme faktörü altında yer alan maddelerin korelasyon katsayıları .40 ile .44 arasında değişmektedir.

Güvenirlilik Analizi

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'ndeki maddelerin iç tutarlık güvenirlik katsayılarını belirlemek için Cronbach Alfa değeri dikkate alınmıştır. Yapılan analizler kapsamında 11 maddelik ölçek temel alınmıştır. Bu doğrultuda elde edilen bulgulara göre ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa katsayısının .71 olduğu görülmektedir. Ayrıca, ölçeğin iyicil başkasının üzüntüsüne sevinme faktörünün (altı madde) Cronbach Alfa katsayısı .71 olarak bulunurken, kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme faktörünün (beş madde) Cronbach Alfa katsayısı ise .62 olarak bulunmuştur.

Yapı Geçerliği

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin yapı geçerliğini incelemek için ölçeğin faktörler arası ilişkileri ile BeMaS Haset ve Gıpta Ölçeği ve Toronto Empati Ölçeği ile ilişkileri incelenmiştir. Bu bağlamda ölçekler arasındaki ilişkiyi göstermek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi yapılmıştır. Yapılan bu analize dair bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.*Ölçekler ve Faktörlerine İlişkin Korelasyon Analizinin Bulguları*

Değişkenler	Ort.	SS	Min.	Mak.	α	1	2	3	4	5	6
1. Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği	3.62	1.17	1	8	.71	-	.87**	.76**	.29**	.00	-.39**
2. İyicil Başkasının Üzüntüsüne Sevinme	4.82	1.62	1	9	.71		-	.34**	.05	-.01	-.20**
3. Kötücül Başkasının Üzüntüsüne Sevinme	2.41	1.23	1	9	.62			-	.48**	.02	-.47**
4. BeMaS-Haset	2.21	0.91	1	6	.81				-	.23**	-.21**
5. BeMaS-Gıpta	4.01	1.02	1	6	.78					-	.03
6. Toronto Empati Ölçeği	4.01	0.53	1	5	.82						-

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$. BeMaS: Benign and Malicious Scale.

Tablo 3'e göre Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin toplam puanının iyicil ($r(377) = .87$) ve kötücül ($r(377) = .76$) başkasının üzüntüsüne sevinme faktörleri ile arasındaki ilişkilerin benzer şekilde anlamlı ve pozitif yönlü olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin faktörleri arasındaki ilişki incelendiğinde ise iki faktör arasındaki ilişkinin de yine istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($r(377) = .34$).

Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin diğer yapılarla ilişkisine bakıldığında BeMaS Haset faktörü ile arasındaki ilişkinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğu bulunurken ($r(377) = .29$), BeMaS Gıpta faktörü ile arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı bulunmuştur ($r(377) = .00$). Ayrıca, BeMaS Haset faktörünün kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme faktörü ile arasındaki ilişki anlamlı ve pozitif yönlüdürken ($r(377) = .48$), iyicil başkasının üzüntüsüne sevinme faktörüyle arasındaki ilişki anlamlı değildir ($r(377) = .05$). Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin faktörlerinin BeMaS Gıpta faktörüyle ilişkisine bakıldığında ise hem kötücül hem de iyicil başkasının üzüntüsüne sevinmenin gıpta faktörü ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (sırasıyla, $r(377) = .02$; $r(377) = -.01$).

Son olarak, Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği ile empati arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r(377) = -.39$). Empatinin, ölçeğin hem iyicil ($r(377) = -.20$) hem de kötücül faktörü ile ($r(377) = -.47$) arasında anlamlı ve negatif bir ilişki görülmüştür.

Tartışma

İnsanların içinde bulunduğu çevreye verdiği duygusal tepkiler bireylerin kişilik özelliklerinden kaynaklanabileceği gibi çevresel değişkenlerden de kaynaklanabilir. Bu durum başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu için de geçerlidir. Alanyazın incelendiğinde, başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu çoğunlukla hedef kişinin içinde bulunduğu duruma bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, araştırmacıların amaçları doğrultusunda oluşturdukları senaryolardaki spesifik durumlara verilen bir tepki olarak ortaya çıkan bu duygunun insan doğasına ait genel özellikleri görülmemektedir. Bu bağlamda, bu duygunun bir kişilik özelliği olarak değerlendirilmesi spesifik ve kısıtlı durumlara verilen tepkilere kıyasla daha geniş bir perspektif sunacaktır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, bu çalışmanın amacı başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunu bir kişilik özelliği olarak ele alan ve Crysel (2014) tarafından geliştirilen Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmasını içermektedir. Bu amaç doğrultusunda, ölçeğin orijinal formuna yakın bir örneklem araştırmaya dahil edilmiş olup ölçeğin Türkçe formundaki psikometrik özelliklerine dair bulgular elde edilmiştir. Orijinal çalışmaya bağlı kalınarak yapılan analizler sonucunda ölçeğin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olabileceğine dair kanıtlar elde edilmiştir.

İlk olarak, madde analizine ilişkin sonuçlar her bir maddenin ölçeğin bütünü ile kabul edilebilir seviyede bir korelasyona sahip olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2007). Başka bir ifadeyle, ölçek maddelerinin benzer özellikler taşıdığı ve bireylerin tepkilerini ayırt etme konusunda yeterli olduğu düşünülmektedir.

Doğrulamalı faktör analizi kapsamında ise beş farklı model test edilmiştir. Hem modifikasyon indeksleri hem de maddelerin ifade ettiği anlamsal bütünlüğün ve içeriğin benzer olma durumu göz önüne alındığında son modelde orijinal ölçeğin 12. Maddesi ("Bir kişi son anda otobüsü kaçırdığı zaman ona gülerim") modelden çıkarıldığında daha iyi uyum değerlerinin elde edildiği görülmüştür. İlgili maddenin ölçekten çıkarılmasının nedenlerinden biri farklı yorumlanmaya açık olmasından kaynaklanabilir. Zira, bir otobüsü kaçırmak ifadesi otobüsün türü hakkında bilgi vermemektedir. Ortaya çıkan bu belirsizlik katılımcıları şehir içi veya şehirlerarası bir otobüsü düşünmeye sevk etmiş olabilir. Haliyle, bir kişinin son anda otobüsü kaçırmayla ilgili durumdan keyif almak veya almamak otobüslerin türüne ve gelme sıklığına bağlı olarak değişim göstermiş ola-

bilir. Bu noktadan hareketle, bir üzüntünün veya talihsizliğin telafi edilebilen bir süreci içermeye ihtimali başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun seviyesini etkileyebilir. Bu bağlamda, 12. Maddenin ilgili ölçek modeli için uyumsuz bir bileşen haline geldiği düşünülmektedir. Dolayısıyla, elde edilen bulgular doğrultusunda ölçeğin Türkçe formundaki ilgili maddenin ölçekten çıkarılması ile birlikte oluşturulan modelin uyum indeksi değerlerinin daha sağlıklı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Ölçeğin faktörlerinin ölçeğin toplam puanı ile ilişkisi incelendiğinde hem iyicil hem de kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme faktörü ile pozitif yönlü bir ilişkinin ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca, ölçeğin faktörlerinin birbiri ile olan ilişkisi de beklenildiği gibi pozitif olarak bulunmuştur. Elde edilen bu bulguların orijinal ölçek çalışması ile tutarlı bir örüntü gösterdiği söylenebilir. Crysel (2014) yaptığı çalışmada iki faktör arasındaki korelasyon katsayısının orta düzeyde olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, bu çalışma kapsamında ölçeğin faktörlerinin birbiriyle olan ilişkisinin orta düzeyde olduğu gösterilmiştir. Sonuç olarak, elde edilen bu bulgular Başkasının Üzüntüsüne Sevinme Ölçeği'nin Türkçe formunun yapısal olarak birbiriyle tutarlı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu desteklemektedir.

Ölçeğin diğer yapılarla ilişkisine yönelik bulgular göstermektedir ki hem iyicil hem de kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu ile empati arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Zira, empati süreci insanların karşısındaki kişinin içinde bulunduğu durumu onun bakış açısıyla değerlendirmesi anlamına geldiği için (Rogers, 1983) hedef kişiyle benzer duyguların hissedilmesi olasıdır. Özellikle, duygusal empati (Rogers, 1983) durumunda başına talihsiz veya kötü bir olay gelen biri karşısında gözlemci konumundaki kişilerin üzgün, keyifsiz ve mutsuz hissetmesi beklenir. Cıkara ve arkadaşları (2011b) tarafından yapılan çalışmada insanların başına gelen talihsiz durumlar karşısında empati ile ilişkili davranışların azaldığı ve başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun daha yoğun hissedildiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, insanların tanık olduğu olaylardaki kişilerin bakış açılarını alma düzeyleri ile başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu yakından ilişkilidir. Ayrıca, başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun iki faktörü ile haset arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Alanyazındaki birçok çalışma bu bulguyu desteklemektedir (örn., Piskorz ve Piskorz, 2009; Smith ve ark., 1996; Van De Ven, 2014). İnsanların kendini bir diğeri ile karşılaştırmaya yönelik sahip olduğu eğilim (Festinger, 1954) haset duygusunun ortaya çıkması açısından oldukça önemlidir. Zira, insanın bir başka kişi ile sahip olduğu veya olmadığı şeyleri karşılaştır-

ması farklı duyguların ortaya çıkmasına neden olur (Dijkstra ve ark., 2008). Miceli ve Castelfranchi'ye (2007) göre haset insanlar için olumsuz ve istenmeyen bir duyguyu temsil etmektedir. Buna bağlı olarak, haset duygusu benliğe yönelik bir tehdit oluşturduğu için (Clanton, 2006) haset duyulan kişinin başına gelen talihsiz durumların onu gözlemleyen kişilerde sevinç veya keyif duygusu ortaya çıkarması mümkündür. Keza, van Dijk ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada başkasının üzüntüsüne sevinme ve haset duygusunun birbiriyle yakından ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bilgilere paralel olarak, Crysel da (2014) yaptığı çalışmada hem iyicil hem de kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun haset ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğunu vurgularken empati ile negatif yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Özetle, bu araştırmadan elde edilen bulgular ile alanyazındaki bulguların birbiriyle tutarlı olduğu görülmektedir.

Uyarlanan ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olup olmadığını değerlendirmek için iç tutarlığa ilişkin elde edilen analiz sonuçları önemlidir. Alanyazındaki bilgiler iç tutarlık katsayısının .70 ve üzerinde olmasını kabul edilebilir ve güvenilirliği destekleyen bir değer olarak göstermektedir (Cortina, 1993; Taber, 2018). Bu bilgiler ışığında, uyarlanan ölçeğin iç tutarlık katsayısının kabul edilebilir bir sınırdan geçtiği görülmektedir (Cronbach Alfa = .71). Ancak, orijinal ölçeğe kıyasla ilgili ölçeğin iç tutarlık katsayısının görece düşük olmasının nedenlerinden biri kültürel yapıdaki farklılık olabilir. Alanyazındaki bilgiler başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun farklı kültürlerde farklı değerlendirildiğini ortaya koymaktadır (Aristoteles, M.Ö. 350/1954; Jung, 2017; Schopenhauer, 1851/2007). Orijinal çalışmanın bireyci kültürel özellikleri taşıyan bir toplumda yapılmasına kıyasla uyarlama çalışmasının özerk-ilişkili benlik yapısının desteklendiği kültürel özellikleri taşıyan bir toplumda (Kağıtçıbaşı, 1996) yapılması verilen tepkilerin farklılaşmasına yol açmış olabilir. Zira, özerk-ilişkisel benlik yapısı hem bireyselci hem de toplulukçu kültürün özelliklerini barındırmaktadır. Dolayısıyla, bu tür bir benlik yapısı başkasının üzüntüsüne sevinmeye yönelik tepkilerin kabul edilebilir seviyede kalmasına neden olmuş olabilir.

Ölçeğin faktörlerine ilişkin yapılan iç tutarlık analizleri kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme faktörünün kabul edilen değer altında olduğunu göstermiştir (Cronbach Alfa = .62). Ancak, ilgili faktör değerinin kabul eşliğine yakın olması incelenen bu faktördeki maddelerin içeriğine bağlı olabilir. Başka bir ifadeyle, kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme duygusu, iyicil başkasının üzüntüsüne sevinme duygusuna kıyasla,

zarar görme açısında daha ciddi unsurları kapsamaktadır. Dolayısıyla, bir talihsizliğin sonucunda hedef kişinin gördüğü zararın artması başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun azalmasına yol açabilir. Bu konuyla ilişkili olarak Berndsen ve Feather (2016) yaptığı araştırmada hedef kişinin başına gelen talihsizlikteki zararın derecesi arttıkça başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun azaldığını ortaya çıkarmıştır. Bu bilgiler ışığında, kötücül başkasının üzüntüsüne sevinme faktörünün içerdiği maddeler göz önüne alındığında diğer faktöre kıyasla iç tutarlık için kabul edilen değer eşliğinin neden altında kaldığı anlaşılabilir.

Bu çalışmanın ulusal alanyazına katkıları göz önüne alındığında başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun bir kişilik özelliği olarak ele alınması açısından yapılan ilk çalışma olması niteliğiyle gelecekte yapılacak çalışmalar için önemli bir bakış açısı sağlayacaktır. Ölçeğin kolay ve hızlı uygulanabilir bir öz-bildirim ölçeği olmasıyla birlikte değerlendirilmesi de oldukça pratiktir. Bu nitelikler çerçevesinde ölçeğin gelecekte yapılacak diğer araştırmalarda da yaygın ve pratik bir biçimde kullanılabilir olması ilgili ölçek ile diğer ölçekler arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir yol gösterici olacaktır.

Crysel (2014) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olabileceğine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Ölçek son haliyle iki faktörden (iyicil ve kötücül) ve toplam 11 maddeden oluşmaktadır. Bu bilgiler ışığında, başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun artık bir kişilik özelliği olarak da değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın örnekleme göz önüne alındığında cinsiyet açısından katılımcı sayısı birbirine yakın olmasına rağmen örneklemin sadece üniversite öğrencilerinden oluşması bulguların genellenebilirliği için bir sınırlılık yaratmaktadır. Bu bağlamda gelecek araştırmalarda örnekleme daha geniş tutmak adına öğrenci dışındaki diğer popülasyonları da araştırmaya dahil etmek genellenebilirlik düzeyini arttırabilir. Bu doğrultuda yaş aralığı genişletilebilir ve eğitim düzeyi incelenebilir. Araştırmadaki bir diğer sınırlılık ise ele alınan duygunun sosyal istenirliğe yatkınlığı olabilir. Nederhof (1985) sosyal istenirliğin insanlarda sosyal normlara uymaya ilişkin eğilimleri tetiklediğini belirtmektedir. Bu bilgidен hareketle, başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun toplum nezdinde hoş karşılanmadığı düşünüldüğünde (Kuipers, 2014) katılımcıların verdiği cevaplar bir yanlışlık yaratabilir. Dolayısıyla, gelecek araştırmalarda verilerin daha sağlıklı olabilmesi adına sosyal istenirliği değerlendirebilecek ve kontrol edebilecek bir ölçeğin kullanımı faydalı olabilir.

Son olarak, yapılan çalışmalar başkasının üzüntüsüne sevinme ve karanlık üçlü (narsizm, psikopati ve makyavelizm) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (James ve ark., 2014; Porter ve ark., 2014). Hatta, bir kişilik özelliği olarak sadizmin eklenmesi ile birlikte (Buckels ve ark., 2013) karanlık dördü haline gelen kavramın başkasının üzüntüsüne sevinme ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Hem sadizmde hem de başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunda bir başka kişinin başına gelen kötü veya talihsiz bir durum söz konusu olabilir. Bunun üzerine, bazı araştırmacılar başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun bir tür sadizm olduğunu vurgulamaktadır (Stein, 1992). Ancak, Ben-Ze'ev'e (2014) göre başkasının üzüntüsüne sevinme bir duygu durumunu ifade etmekteyken sadizm bir tür davranışı ifade etmektedir. Dolayısıyla, gelecek araştırmalarda ilgili iki kavram arasındaki farklılıkları göz önüne almak kritik bir role sahip olabilir. Bu bağlamda hem sadizmin hem de başkasının üzüntüsüne sevinme duygusunun ayrı birer kişilik özelliği olduğunu göstermek adına sadizm ölçekleri (O'meara ve ark., 2011; Paulhus ve Jones, 2015; Plouffe ve ark., 2017) ve bu çalışma kapsamında uyarlanması yapılan ölçek kullanılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- M.C.S., Y.A.; Veri Toplama- M.C.S., Y.A.; Veri Analizi/Yorumlama- M.C.S., Y.A.; Yazı Taslağı- M.C.S., Y.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- M.C.S., Y.A.; Son Onay ve Sorumluluk- M.C.S., Y.A.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.C.S., Y.A.; Data Acquisition- M.C.S., Y.A.; Data Analysis/ Interpretation- M.C.S., Y.A.; Drafting Manuscript- M.C.S., Y.A.; Critical Revision of Manuscript- M.C.S., Y.A.; Final Approval and Accountability- M.C.S., Y.A.

Kaynakça/References

- Aristoteles. (1954). *The rhetoric and the poetics of Aristotle*. (W. R. Roberts, Çev.). Modern Library. (Orijinal eserin basım tarihi MÖ 350).
- Berndsen, M. ve Feather, N. T. (2016). Reflecting on schadenfreude: Serious consequences of a misfortune for which one is not responsible diminish previously expressed schadenfreude; the role of immorality appraisals and moral emotions. *Motivation and Emotion*, 40(6), 895-913. <https://doi.org/10.1007/s11031-016-9580-8>
- Berndsen, M., Thomas, E. F., McGarty, C., Bliuc, A. M. ve Hendres, D. M. (2017). Glorifying national identification increases schadenfreude about asylum seekers when they are a threat, not entitled to seek asylum, and blamed for their adversity. *Comprehensive Results in Social Psychology*, 2(2-3),

- 166-198. <https://doi.org/10.1080/23743603.2017.1360573>
- Berndsen, M., Tiggemann, M. ve Chapman, S. (2017). "It wasn't your fault, but .....": Schadenfreude about an undeserved misfortune. *Motivation and Emotion*, 41(6), 741-748. <https://doi.org/10.1007/s11031-017-9639-1>
- Bers, S. A. ve Rodin, J. (1984). Social-comparison jealousy: A developmental and motivational study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(4), 766. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.47.4.766>
- Brambilla, M. ve Riva, P. (2017). Predicting pleasure at others' misfortune: Morality trumps sociability and competence in driving deservingness and schadenfreude. *Motivation and Emotion*, 41(2), 243-253. <https://doi.org/10.1007/s11031-016-9594-2>
- Brigham, N. L., Kelso, K. A., Jackson, M. A. ve Smith, R. H. (1997). The roles of invidious comparisons and deservingness in sympathy and schadenfreude. *Basic and Applied Social Psychology*, 19(3), 363-380. https://doi.org/10.1207/s15324834basp1903_6
- Buunk, A. P., Cohen-Schotanus, J. ve van Nek, R. H. (2007). Why and how people engage in social comparison while learning social skills in groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 11(3), 140. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.11.3.140>
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem A Yayıncılık.
- Cikara, M. (2015). Intergroup Schadenfreude: Motivating participation in collective violence. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 3, 12-17. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2014.12.007>
- Cikara, M., Botvinick, M. M. ve Fiske, S. T. (2011a). Us versus them: Social identity shapes neural responses to intergroup competition and harm. *Psychological Science*, 22(3), 306-313. <https://doi.org/10.1177/0956797610397667>
- Cikara, M., Bruneau, E., Van Bavel, J. J. ve Saxe, R. (2014). Their pain gives us pleasure: How intergroup dynamics shape empathic failures and counter-empathic responses. *Journal of Experimental Social Psychology*, 55, 110-125. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.06.007>
- Cikara, M., Bruneau, E. G. ve Saxe, R. R. (2011b). Us and them: Intergroup failures of empathy. *Current Directions in Psychological Science*, 20(3), 149-153. <https://doi.org/10.1177/09637214111408713>
- Cikara, M. ve Fiske, S. T. (2014). Stereotypes and schadenfreude. W. W. Dijk ve J. W. Ouwerkerk (Ed.), *Schadenfreude: Understanding pleasure at the misfortune of others* (s. 151-169) içinde. Cambridge University Press.
- Clanton, G. (2006). Jealousy and envy. J. E. Sets ve J. H. Turner (Ed.), *Handbook of the sociology of emotions* (s. 410-442) içinde. Springer.
- Combs, D. J. Y., Powell, C. A. J., Schurtz, D. R. ve Smith, R. H. (2009). Politics, schadenfreude, and ingroup identification: The sometimes happy thing about a poor economy and death. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 635-646. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.02.009>
- Cortina, J. M. (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 98. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.1.98>
- Crusius, J. ve Lange, J. (2014). What catches the envious eye? Attentional biases within malicious and benign envy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 55, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.05.007>
- Crysel, L. (2014). *Schadenfreude and the spread of a politician's misfortune* (Doktora tezi). University of Florida.
- Çırpan, Y. ve Özdoğru, A. A. (2017). Turkish adaptation of BeMaS Benign and Malicious Envy Scale: Transliteration equivalence, reliability and validity study. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 18(6), 577-585.

- Dalakas, V. ve Melancon, J. P. (2012). Fan identification, Schadenfreude toward hated rivals, and the mediating effects of Importance of Winning Index (IWIN). *Journal of Services Marketing*, 26(1), 51-59. <https://doi.org/10.1108/08876041211199724>
- Demir, E. ve Rigoni, U. (2017). You lose, I feel better: Rivalry between soccer teams and the impact of schadenfreude on stock market. *Journal of Sports Economics*, 18(1), 58-76. <https://doi.org/10.1177/1527002514551801>
- Dijkstra, P., Kuyper, H., Van der Werf, G., Buunk, A. P. ve van der Zee, Y. G. (2008). Social comparison in the classroom: A review. *Review of Educational Research*, 78(4), 828-879. <https://doi.org/10.3102/0034654308321210>
- Dvash, J. ve Shamay-Tsoory, S. G. (2011). Envy and schadenfreude: The neural correlates of competitive emotions. R. Ebstein, S. G. Shamay-Tsoory ve S. H. Chew (Ed.), *From DNA to social cognition* (s. 139-155) içinde. Wiley-Blackwell.
- Erzi, S. (2019). Yardım davranışlarının schadenfreude, benlik saygısı ve benlik tehdit algısı bakımından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(3), 1015-1021. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.2369>
- Erzi, S. (2020). Dark Triad and schadenfreude: Mediating role of moral disengagement and relational aggression. *Personality and Individual Differences*, 157, 109827. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.109827>
- Feather, N. T. (2008). Effects of observer's own status on reactions to a high achiever's failure: Deservingness, resentment, schadenfreude, and sympathy. *Australian Journal of Psychology*, 60(1), 31-43. <https://doi.org/10.1080/00049530701458068>
- Feather, N. T. (2012). Tall poppies, deservingness and schadenfreude. *Psychologist*, 25(6), 434-437.
- Feather, N. T. (2014). Deservingness and schadenfreude. W. W. Dijk ve J. W. Ouwerkerk (Ed.), *Schadenfreude: Understanding pleasure at the misfortune of others* (s. 29-57) içinde. Cambridge University Press.
- Feather, N. T. ve McKee, I. R. (2014). Deservingness, liking relations, schadenfreude, and other discrete emotions in the context of the outcomes of plagiarism. *Australian Journal of Psychology*, 66(1), 18-27. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12030>
- Feather, N. T. ve Nairn, K. (2005). Resentment, envy, schadenfreude, and sympathy: Effects of own and other's deserved or undeserved status. *Australian Journal of Psychology*, 57(2), 87-102. <https://doi.org/10.1080/00049530500048672>
- Feather, N. T. ve Sherman, R. (2002). Envy, resentment, schadenfreude, and sympathy: Reactions to deserved and undeserved achievement and subsequent failure. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(7), 953-961. <https://doi.org/10.1177/014616720202800708>
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140. <https://doi.org/10.1177/001872675400700202>
- Greitemeyer, T., Osswald, S. ve Brauer, M. (2010). Playing prosocial video games increases empathy and decreases schadenfreude. *Emotion*, 10(6), 796-802. <https://doi.org/10.1037/a0020194>
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. Wiley.
- James, S., Kavanagh, P. S., Jonason, P. K., Chonody, J. M. ve Scrutton, H. E. (2014). The Dark Triad, schadenfreude, and sensational interests: Dark personalities, dark emotions, and dark behaviors. *Personality and Individual Differences*, 68, 211-216. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.04.020>
- Jung, K. (2017). Happiness as an additional antecedent of schadenfreude. *Journal of Positive Psychology*, 12(2), 186-196. <https://doi.org/10.1080/17439760.2016.1173224>
- Kağıtçıbaşı, C. (1996). The autonomous-relationalself: A new synthesis. *European Psychologist*, 1(3), 180-186. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.1.3.180>

- Kim, J. J. ve Kim, J. (2018). Effects of social identity and schadenfreude on attitude toward brand sponsoring an instant replay review: The moderating role of rivalry and suspense. *Journal of Consumer Behaviour*, 17(6), 542-552. <https://doi.org/10.1002/cb.1738>
- Krizan, Z. ve Johar, O. (2012). Envy divides the two faces of narcissism. *Journal Of Personality*, 80(5), 1415-1451. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2012.00767.x>
- Kuipers, G. (2014). Schadenfreude and social life: A comparative perspective on the expression and regulation of mirth at the expense of others. W. W. Dijk ve J. W. Ouwerkerk (Ed.), *Schadenfreude. Understanding pleasure at the misfortune of others* (s. 259-294) içinde. Cambridge University Press.
- Lange, J. ve Crusius, J. (2015). Dispositional envy revisited: Unraveling the motivational dynamics of benign and malicious envy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(2), 284-294. <https://doi.org/10.1177/0146167214564959>
- Leach, C. W. ve Spears, R. (2009). Dejection at in-group defeat and schadenfreude toward second- and third-party out-groups. *Emotion*, 9(5), 659-665.
- Lehr, S. A., Ferreira, M. L. ve Banaji, M. R. (2019). When outgroup negativity trumps ingroup positivity: Fans of the Boston Red Sox and New York Yankees place greater value on rival losses than own-team gains. *Group Processes and Intergroup Relations*, 22(1), 26-42. <https://doi.org/10.1177/1368430217712834>
- Nederhof, A. J. (1985). Methods of coping with social desirability bias: A review. *European Journal of Social Psychology*, 15(3), 263-280. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420150303>
- Nietzsche, F. (2012). *Ahlakın soykütüğü: Bir polemik*. (Z. Alangoya, Çev.). Kabcacı Yayınları. (Orijinal Basım Yılı 1887).
- O'Meara, A., Davies, J. ve Hammond, S. (2011). The psychometric properties and utility of the Short Sadistic Impulse Scale (SSIS). *Psychological Assessment*, 23(2), 523. <https://doi.org/10.1037/a0022400>
- Ouwerkerk, J. W. ve Van Dijk, W. W. (2014). Intergroup rivalry and schadenfreude. W. W. Dijk ve J. W. Ouwerkerk (Ed.), *Schadenfreude: Understanding pleasure at the misfortune of others* (s. 186-199) içinde. Cambridge University Press.
- Ouwerkerk, J. W., van Dijk, W. W., Vonkeman, C. C. ve Spears, R. (2018). When we enjoy bad news about other groups: A social identity approach to out-group schadenfreude. *Group Processes and Intergroup Relations*, 21(1), 214-232. <https://doi.org/10.1177/1368430216663018>
- Pancer, E., McShane, L. ve Poole, M. (2017). Schadenfreude and product failures: The role of product deservingness and product status. *Journal of Marketing Management*, 33(15-16), 1236-1255. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2017.1381639>
- Parkinson, B. (1996). Emotions are social. *British Journal of Psychology*, 87(4), 663-683. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1996.tb02615.x>
- Paulhus, D. L. ve Jones, D.N. (2015). Measures of dark personalities. G. J. Boyle, D. H. Saklofske ve G. Matthews (Ed.), *Measures of personality and social psychological constructs* (s. 562-594) içinde. Academic Press.
- Paulus, F. M., Müller-Pinzler, L., Stolz, D. S., Mayer, A. V., Rademacher, L. ve Krach, S. (2018). Laugh or cringe? Common and distinct processes of reward-based schadenfreude and empathy-based freudschaam. *Neuropsychologia*, 116, 52-60. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2017.05.030>
- Phillips-Melancon, J. ve Dalakas, V. (2014). Brand rivalry and consumers' Schadenfreude: The case of Apple. *Services Marketing Quarterly*, 35(2), 173-186.

- Pinker, S. (1997). *How the mind works*. NY: Norton.
- Piskorz, J. E. ve Piskorz, Z. (2009). Situational determinants of envy and schadenfreude. *Polish Psychological Bulletin*, 40(3), 137-144. <https://doi.org/10.2478/s10059-009-0030-2>
- Plouffe, R. A., Saklofske, D. H. ve Smith, M. M. (2017). The assessment of sadistic personality: Preliminary psychometric evidence for a new measure. *Personality and Individual Differences*, 104, 166-171. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.07.043>
- Porter, S., Bhanwer, A., Woodworth, M. ve Black, P. J. (2014). Soldiers of misfortune: An examination of the Dark Triad and the experience of schadenfreude. *Personality and Individual Differences*, 67, 64-68. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.11.014>
- Rogers, C. R. (1983). Empatik olmak değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir [Empathic: An unappreciated way of being]. (F. Akkoyun, Çev.). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1), 103-124.
- Salovey, P. ve Rodin, J. (1984). Some antecedents and consequences of social-comparison jealousy. *Journal of personality and Social Psychology*, 47(4), 780. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.47.4.780>
- Schaubroeck, J. ve Lam, S. S. K. (2004). Comparing lots before and after: Promotion rejectees' invidious reactions to promotees. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 94, 33-47. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2004.01.001>
- Schopenhauer, A. (2007). *Parerga ile Paralipomena: Ya da kısa felsefe denemeleri*. (L. Özşar, Çev.). Biblos Kitabevi. (Orijinal Basım Yılı 1851).
- Smith, R. H. (2000). Assimilative and contrastive emotional reactions to upward and downward social comparisons. J. Suls ve L. Wheeler (Ed.), *Handbook of social comparison: Theory and research* (s. 173-200) içinde. Kluwer Academic Publishers.
- Smith, R. H., Turner, T. J., Garonzik, R., Leach, C. W., Urch-Druskat, V. ve Weston, C. M. (1996). Envy and schadenfreude. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(2), 158-168. <https://doi.org/10.1177/0146167296222005>
- Spears, R. (2013). Evidence for group-based schadenfreude from the gender domain: From intragroup to intergroup rivalry. *TPM - Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 20(4), 301-311. <https://doi.org/10.4473/TPM20.4.1>
- Spears, R. ve Leach, C. W. (2009). Why neighbors don't stop the killing: The role of group-based schadenfreude. V. M. Esses ve R. A. Vernon (Ed.), *Explaining the breakdown of ethnic relations: Why neighbors kill* (s. 93-120) içinde. Blackwell Pub.
- Spreng, R. N., McKinnon, M. C., Mar, R. A. ve Levine, B. (2009). The Toronto Empathy Questionnaire: Scale development and initial validation of a factor-analytic solution to multiple empathy measures. *Journal of Personality Assessment*, 91(1), 62-71. <https://doi.org/10.1080/00223890802484381>
- Stein, R. (1992). Schadenfreude: A reply to Ben-Ze'ev. *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly*, 41, 83-92.
- Sung, H., Mills, B. M. ve Tainsky, S. (2017). From schadenfreude to mitfreude? Estimating viewership loss and rivalrous relationships in otherwise neutral markets. *Sport Management Review*, 20(2), 159-169. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2016.08.006>
- Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education*, 48(6), 1273-1296. <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9602-2>
- Tesser, A. ve Campbell, J. (1980). Self-definition: The impact of the relative performance and similarity

- of others. *Social Psychology Quarterly*, 43(3), 341-347. <https://doi.org/10.2307/3033737>
- Torun, G. (2012). *Sosyal kimliğin kiskançlık ve başkasının üzüntüsüne sevinme üzerindeki etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Totan, T., Doğan, T. ve Sapmaz, F. (2012). The Toronto Empathy Questionnaire: Evaluation of psychometric properties among turkish university students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 46, 179-198.
- Van de Ven, N. (2014). Malicious envy and schadenfreude. W. W. Dijk ve J. W. Ouwerkerk (Ed.), *Schadenfreude: Understanding pleasure at the misfortune of others* (s. 110-117) içinde. Cambridge University Press.
- van Dijk, W. W. ve Ouwerkerk, J. W. (2014). *Schadenfreude: Understanding pleasure at the misfortune of others*. Cambridge University Press.
- van Dijk, W. W., Ouwerkerk, J. W. ve Goslinga, S. (2009). The impact of deservingness on schadenfreude and sympathy: Further evidence. *Journal of Social Psychology*, 149(3), 390-392. <https://doi.org/10.3200/SOCP.149.3.390-392>
- van Dijk, W. W., Ouwerkerk, J. W., Goslinga, S. ve Nieweg, M. (2005). Deservingness and Schadenfreude. *Cognition and Emotion*, 19(6), 933-939. <https://doi.org/10.1080/02699930541000066>
- van Dijk, W. W., Ouwerkerk, J. W., Smith, R. H. ve Cikara, M. (2015). The role of self-evaluation and envy in schadenfreude. *European Review of Social Psychology*, 26(1), 247-282. <https://doi.org/10.1080/10463283.2015.1111600>
- Watanabe, H. (2018). Sharing schadenfreude and late adolescents' self-esteem: Does sharing schadenfreude of a deserved misfortune enhance self-esteem? *International Journal of Adolescence and Youth*, 24(4), 438-446. <https://doi.org/10.1080/02673843.2018.1554500>
- Wills, T. A. (1981). Downward comparison principles in social psychology. *Psychological Bulletin*, 90(2), 245. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.90.2.245>
- Yeniay, Y. (2012). *Sosyal kimlik ile algılayan ve algılananın cinsiyetinin başkasının üzüntüsüne sevinme eğilimi üzerindeki etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Pandemide Yas: Dini ve Kültürel Ritüellerini Yerine Getiremeyen Bireylerin Deneyimleri

Grief During the Pandemic: The Experiences of Individuals Unable to Fulfill Their Religious and Cultural Rituals

Eylül Ceren Hekimoğlu¹ , Münevver Zuhul Bilik² , S. Berfin Uçurum³ , İrem Erten⁴ , Demet Can⁵

¹Ar. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

²Ar. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Isparta, Türkiye

³Ar. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bilecik, Türkiye

⁴Ar. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Tokat, Türkiye

⁵Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: E.C.H. 0000-0002-9092-1131;

M.Z.B. 0000-0002-2726-7915;

S.B.U. 0000-0001-5432-4754;

I.E. 0000-0002-8052-1900;

D.C. 0000-0003-2626-4461

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Münevver Zuhul Bilik,
Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Oda
No:339 Merkez/Isparta, Türkiye
E-posta/E-mail:
munevverbilic@sdu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 19.03.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

08.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

10.04.2022

Kabul/Accepted: 29.04.2022

Online Yayın/Published Online: 09.08.2022

Citation/Atf: Hekimoğlu, E.C., Bilik, M.Z.,

Uçurum, S.B., Erten, I. ve Can, D. (2022).

Pandemide yas: Dini ve kültürel ritüellerini

yerine getiremeyen bireylerin deneyimleri.

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology,

42(2): 319–364.

<https://doi.org/10.26650/SP2021-899771>

Öz

COVID-19 pandemisi nedeniyle birçok kayıp yaşanmış ve artan ölüm sayıları nedeniyle pandemiyi kontrol edebilmek için çeşitli kısıtlamalar ve karantinalar ilan edilmiştir. Bu kısıtlamalar ve karantinalar nedeniyle bireyler günlük ve sosyal yaşamlarında birçok değişiklikle karşılaşırken yaşadıkları kayıp sonrasında gerçekleştirdikleri dini ve kültürel ritüelleri de yerine getirememişlerdir. Alan-yazında kişilerin yaşadıkları kaybın ardından gerçekleştirmek istedikleri dini ve kültürel ritüelleri gerçekleştirmelerinin, kişilerin yas sürecinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ele alınmıştır. Bu bağlamda bu araştırma, COVID-19 pandemisi sürecinde Türk toplumunda COVID-19 nedeniyle kayıp yaşayan ancak kısıtlamalar nedeniyle dini ve kültürel ritüelleri yerine getiremeyen bireylerin bu süreci nasıl deneyimlediklerini araştırmaktadır. Bu amaçla bireylerin öznel deneyimlerinin anlaşılabilmesi için 45-65 yaş arasında, son bir yıl içerisinde COVID-19 nedeniyle bir yakınına kaybetmiş dört katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizin sonucunda beş üst tema oluşturulmuştur: Ritüellerin eksikliğinde olumsuz duygular, Yas sürecini kolaylaştırması açısından ritüellere yapılan atıflar, Kayıpla baş etme yöntemleri, Gerçekleşmeyen ritüellerin telafisi ve Yasaklara rağmen: Ritüelleri gerçekleştirebilmek. Bu temalar Lacanyen psikanalitik bakış açısı ile simgesel, imgesel ve gerçek kavramları bağlamında değerlendirilmiştir. Simgesel düzlem özne için dil, kültür ve sosyal ortam olarak tanımlanırken imgesel düzlem öznenin içsel dünyalarında gerçeği anlamlandırdıkları düzlem olarak tanımlanabilir. Bu nedenle dini ve kültürel ritüellerin toplumsal, kültürel ve sosyal işlevi de göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların yas sürecinde kayıplarını adlandırma ve kabul etme konusunda simgesel anlamda bir eksiklik yaşadıkları ve kayıp imgesel düzlemde anlamlandırmaya çalıştıkları düşünülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların geliştirdikleri alternatif telafi yöntemleri kültürde ve toplumsal düzende, başka bir deyişle simgeselde kendilerine yer bulma çabası olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, kayıp, yas, ritüeller, Lacanyen Psikanalitik Yaklaşım, simgesel

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has led to many deaths worldwide. Various restrictions and quarantines have been declared to control the number of deaths from the pandemic. Individuals have faced many changes in their daily and social lives due to these restrictions and quarantines. They have also been unable to fulfill their religious and cultural rituals following the experienced losses. The literature has discussed how performing religious and cultural rituals after a loss positively affects the mourning process. This research investigates how individuals in Turkish society who've suffered from loss due to COVID-19 during the pandemic but were unable to fulfill their religious and cultural rituals because of restrictions had experienced this process. For this purpose, semi-structured interviews were conducted with four participants between the ages of 45-65 who'd lost a relative due to COVID-19 in the last year. The interviews were analyzed using the interpretive phenomenological analysis. As a result, five major themes were created: negative emotions in the absence of rituals, attributions to rituals with respect to facilitating mourning, mechanisms for coping with loss, compensation for unfulfilled rituals, and being able to perform rituals despite restrictions. These themes have been interpreted from the Lacanian psychoanalytic perspective in the context of symbolic, imaginary, and real concepts. While the symbolic register involves the language, culture, and social environment, the imaginary involves the register in which the subject makes sense of reality in their inner world. Therefore, when considering the societal and cultural function of religious and cultural rituals, the participants had experienced a symbolic inadequacy in naming and accepting their loss. Instead, they tried to make sense of loss in the imaginary register while mourning. The alternative compensation methods the participants developed were interpreted as an effort to find a place for themselves in culture and society (i.e., in the symbolic order).

Keywords: COVID-19, loss, mourning, rituals, Lacanian psychoanalytic approach, symbolic

EXTENDED ABSTRACT

That individuals show various physical and emotional reactions in the face of death is considered normal, and this process is considered a part of mourning. Mourning affects every aspect of an individual's life and is evaluated in social and individual contexts as a multifaceted process. People's reactions to loss can range the full spectrum from calm acceptance to pathology. Religious and cultural rituals are essential for allowing an individual to prevent mourning from evolving into a pathological process. Individuals who face an uncontrollable event have been observed to be protected through rituals, and this enables the mourning process to be overcome more easily. For this reason, the literature on mourning and loss needs to be examined, especially with regard to situations in which people are unable to perform cultural and religious rituals after suffering a loss. One of these situations involves the COVID-19 pandemic.

Many deaths have occurred around the world as a result of the COVID-19 pandemic. The number of deaths has increased, and to control this result of the pandemic, a variety of restrictions and quarantines have been declared. The enacted restrictions and quarantines have interrupted people's religious and cultural rituals following a loss. For this reason, this study aims to investigate how people have experienced loss under the conditions of the COVID-19 pandemic, where religious and cultural rituals have been restricted.

Method

Within the aim of this research, semi-structured interviews have been conducted with four participants between the ages of 45-65. In addition to the participants' age as a criterion for inclusion in the study, participants must have lost a relative within the past year due to COVID-19. Interpretative phenomenological analysis has been used to analyze the recorded and deciphered interviews. Superordinate and subordinate themes were formed as a result of the analysis.

Results

The first superordinate theme is negative emotions in the absence of rituals. In this superordinate theme, the participants expressed their feelings of sadness, helplessness, and anger toward not being able to perform the rituals in which they wanted to take part. The second superordinate theme is attributions to the rituals with respect to facilitating mourning and includes three sub-themes: Accepting loss, sharing pain, and fulfilling duty. In this superordinate theme, participants explained what they attribute to rituals. They expressed wanting to share the pain of the loss with their loved ones through rituals and to perform the rituals as a duty. Moreover, they claimed that they are not fully aware of their experiences of loss. Therefore, they thought they could not accept their loss and felt that their lost relative was still alive because they were unable to fulfill the religious and cultural rituals they wanted to perform following their loss. As a result, the interpretation was made that participants' mourning process can be facilitated by performing rituals. The third superordinate theme of mechanisms for coping with loss has three sub-themes: idealizing loss, naming loss, and talking about loss. The participants tried to cope with their losses by idealizing, by trying to describe, and by talking about their losses. In the fourth superordinate theme of compensating for unfulfilled rituals, the participants stated trying to cope with their loss in various ways such as devaluing the rituals or using online channels to compensate for the unfulfilled rituals. The fifth and last superordinate theme is being able to perform rituals despite restrictions. While the participants stated that the quarantine had restricted their freedom and were thus unable to perform the rituals they wanted to perform, they expressed their desire to perform these rituals for the sake of violating the prohibitions. These five themes have been interpreted in the discussion section in light of the Lacanian psychoanalytic approach.

Discussion

The three essential concepts in Lacanian psychoanalytic theory are real, imaginary, and symbolic registers. According to Lacan, the real register corresponds to an area that cannot

be expressed, understood, or symbolized, and the experienced loss is located in the real. According to Lacan, while the symbolic register can moreover be defined as the set of laws and rules that regulate the psychic structure of the subject, rituals therefore take place on the symbolic register. In this context, rituals can be said to have a symbolic function for the participants and help them make sense of their loss and thus accept the loss through symbolization. During the COVID-19 pandemic in particular, the legal decisions that were made can be said to have been dictated to individuals. Therefore, these decisions occur in the imaginary rather than the symbolic register.

Moreover, rituals with a symbolic function were unable to be performed due to the restrictions. People who are unable to perform their rituals are also unable to transfer their loss located on the real register over to the symbolic register. Therefore, they experience intense emotions and try to compensate for the inadequacy of rituals in various ways. In this context, the current study points out the importance of the symbolic function, especially with regard to studies on loss and mourning.

Bireyler, yaşamlarının çeşitli dönemlerinde çeşitli kayıp ve kayıp tehlikeleri deneyimlemektedirler. Bu kaybın nesnesi soyut veya somut olabilmekle birlikte ölüm kaynaklı kayıplar bireyin karşılaştığı en acı veren kayıplardan biri olarak görülmektedir (Worden, 2009). Bu bağlamda bireylerin ölüm karşısında çeşitli duygusal ve fiziksel tepkiler göstermeleri normal kabul edilmekte ve bu tepkiler, yasın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bireyin kendine özgülüğünden dolayı her bireyin yası deneyimleme süreci birbirinden farklı olmakta ancak yasın sonucunda bireylerin yeni bağlar ve ilişkiler yoluyla yaşamlarını tekrar yapılandırılmaları beklenmektedir (Bilidik, 2013). Nitekim yas sürecini olumlu veya olumsuz etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Worden'a (2009) göre öncelikle bireyin yas sürecini anlayabilmek için ölen kişinin kimliği ve ölen kişiyle olan ilişkinin dinamikleri oldukça önemlidir. Kaybedilen kişi ile olan ilişkiye yapılmış yatırımlar ve bu ilişkiden elde edilen narsistik kazanımlar, yas tutan bireyin yas sürecinde zorlanmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte bir diğer önemli faktör kayıp sürecinin nasıl gerçekleştiğidir. Bu bağlamda doğal bir ölüm ile ani ve beklenmedik bir ölüm karşısında verilen yas tepkileri farklılaşmakta, ani ve beklenmedik ölümler karşısında bireyin yasa uyum süreci zorlaşmaktadır. Bu duruma ek olarak yas sürecinde oluşan sıkıntılar ve sosyal desteğe erişilememesi gibi durumlar da yas sürecini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda toplumdan alınan destek ve kültürel öğeler yas sürecine uyumu kolaylaştırırken bu süreçte yaşanan maddi ve manevi zorluklar yasın patolojik bir boyutta deneyimlenmesine neden olabilmektedir (Worden, 2009). Bu anlamda dini ve kültürel öğeler, birey için yasın patolojik bir sürece (yas sürecinin olduğundan uzun sürmesi ve yas sürecinin tamamlanıp kişinin normal hayata dönememesi) evrilmemesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle kontrolünün dışında gelişen bir olayla karşı karşıya kalan bireylerin, dini ve kültürel ritüeller aracılığıyla kontrol duygusunu koruduğu ve böylelikle yas sürecini daha kolay atlattığı gözlemlenmiştir (Norton ve Gino, 2014). Sevilen bir kişinin beklenmedik kaybı ile karşı karşıya kalan birey, bu durum karşısında ne yapacağını bilemeyebilir ve bu deneyimi anlamlandırmada güçlük çekebilir. Bu bağlamda kültürel ritüeller, kayıp karşısında deneyimlenen şokun ve inkarın çözülmesini kolaylaştırırken (Vargas, 2003) cenaze süreçleri sevilen kişiyle olan ayrılığın kabul edilmesini destekler (Garcia, 2007) ve kayıp yaşayan bireyin gerçeklik ile olan bağı güçlendirir (Worden, 2009). Bu sayede kayıp sonrası gerçekleştirilen ritüeller bireyin bu deneyimi anlamlandırmasını kolaylaştırırken bireyin yas sürecini patolojik bir şekilde deneyimlemesinden alıkoymaktadır (Braz ve Franco, 2017).

Çin'in Wuhan Bölgesinde 8 Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkmış olan COVID-19 pandemisi, bireylerin beklenmedik bir şekilde ani kayıplarla karşılaşmasına neden olmuştur. Pandemi kontrol edebilmek adına uygulanan kısıtlamalar ve karantinalar nedeniyle Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede bireyler geleneksel yas ritüellerini yerine getirememişlerdir (World Health Organization, 2020). Bu bağlamda Türkiye'deki bireylerin yakınlarının cenazelerine katılamamaları, evlerinde taziyeleri kabul edememeleri, kaybın ardından "yedisi" ve "kırkı" gibi sembolik anlamları olan günlerde yapılması istenen ve beklenen ritüelleri yerine getirememeleri yas tepkilerinin artmasına neden olmuştur (Savaş, 2020). Cenazeye katılım, vefat eden kişiyi yıkamak, tabutuna dokunmak/taşımak, mezarına toprak atmak ve cenaze sonrası yemek dağıtmak gibi ritüeller kaybedilen kişi ile vedalaşma ve kaybın anlamlandırılması açısından oldukça önemlidir (Burrell ve Selman, 2020). Yas ve COVID-19 üzerine yapılan uluslararası araştırmaların sonuçlarını derleyen Savaş (2020), bireyin gerçekleştirmek istediği dini ve kültürel ritüelleri yerine getirmesinin acıyı paylaşma, ölümü anlamlandırma ve kabullenme konularına önemli katkıları olduğunu aktarmıştır. Türk toplumu ile yapılmış araştırmalarda ise taziye ve cenaze törenlerinin kayıp ile başa çıkma süreçlerine olumlu katkıda bulunduğu, bununla birlikte kayıp sonrası çeşitli sebeplerden dini ve kültürel ritüellerini yerine getiremeyen bireylerin kendilerini tehlike altında ve yalnız hissettikleri görülmüştür (Göka, 2010). Sami'nin (2021) pandemi sürecinde yakınlarını kaybeden bireylerin yaşadıkları stres verici durumlarla nasıl başa çıktıklarını ve bu doğrultuda dini başa çıkma stratejilerini kullanıp kullanmadıklarını anlamayı amaçlayan araştırmasında, bulaş riski ile dini ve kültürel ritüellere iştirak edemeyen bireylerde bu durumun üzüntüye ve ölümü kabullenmemeye neden olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte aynı araştırmada kısıtlamalar nedeniyle söz konusu dini ve kültürel ritüellerini yerine getiremeyen bireylerin alternatif yollar geliştirerek örneğin telefon ve internet aracılığı ile bu ritüelleri yerine getirmeye çalıştıkları ve bu durumun onlarda huzur ve mutluluğa neden olduğu raporlanmıştır. Scheinfeld, Gangi ve arkadaşlarının (2021) araştırmasında ise ritüellerin bireylerin normal hayatlarına dönme süreçlerini kısalttığı ancak pandemi nedeniyle çevrim içi olarak gerçekleştirilen ritüellerin, fiziksel etkileşim ve yakınlık içermemesi nedeniyle geleneksel ritüellerin yerini tutmadığı belirtilmiştir. Öte yandan, İspanya'da yapılan bir araştırmada pandemi döneminde gerçekleştirilen ritüellerin ölümden önce veya sonra gerçekleştirilmiş olması fark etmeksizin ölümlü yüzleşmeyi kolaylaştırdığı raporlanmıştır (Hernández-Fernández ve Meneses-Falcón, 2021). Bu bağlamda yas süreci ile doğrudan ilişkili olan dini ve kültürel ritüellerin yas sürecine

kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu ancak pandemi döneminde bu ritüelleri gerçekleştiremeyen bireylerin çeşitli yollarla bu durumu telafi etmeye çalıştıkları söylenebilir. Telafi yöntemlerinin geleneksel dini ve kültürel ritüellerin işlevini karşılayıp karşılamadığına ilişkin farklı görüşler bulunmakla birlikte alanyazındaki genel kanı ritüellerin ve telafilerinin yas sürecine uyumu kolaylaştırdığına yöneliktir.

Bu çalışmanın amacını COVID-19 nedeniyle yakınına kaybetmiş ve kısıtlamalar dolayısıyla dini ve kültürel ritüellerini yerine getiremeyen bireylerin deneyimlerini derinlemesine anlamak oluşturmaktadır. Ülkemizde pandemi döneminde yası ele alan oldukça kısıtlı sayıdaki çalışma kayıp sonrası dini başa çıkma şekilleri (Sami, 2021) ve bireylerin pandemi döneminde gösterdiği yas tepkileri (Şimşek-Arslan ve Buldukoğlu, 2021) gibi çeşitli konulara odaklanmaktadır. Bu çalışmalar da pandemi döneminde yas sürecine değinmekle birlikte mevcut çalışmada bireyin öznelliğini ve ritüellerle olan ilişkisini daha iyi anlayabilmek amacıyla gerçekleştirilemeyen dini ve kültürel ritüellerin bireyin yas dönemine olan etkisi, spesifik bir din veyahut ritüel kapsamında değil; kayıp yaşayan kişinin gerçekleştirmek istediği dini veya kültürel ritüelleri gerçekleştirememe deneyimi göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Bu doğrultuda bu deneyimi daha iyi anlayabilmek amacıyla bireylerin deneyimlerini derinlemesine ele almayı amaçlayan ve nitel bir araştırma yöntemi olan Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (YFA) araştırma yöntemi olarak seçilmiş ve ortaya çıkan temalar Lacanyen psikanaliz ekseninde yorumlanmıştır.

Bu bağlamda bireyin yas sürecine uyumunda önemli bir rolü olduğu düşünülen ritüellerin işlevleri bir sonraki bölümde psikanalitik bakış açısı ile ele alınmıştır.

Psikanalitik Kuramda Yas

Sigmund Freud, 1913 yılında yayınlanan “Totem ve Tabu” adlı eserinde yas sürecini tarih öncesi çağlarda yaşayan insanlar üzerinden ele almış ve yas sürecindeki ritüellere dikkat çekmiştir. İlkel kabilelerde yapılmış olan gözlem ve çalışmalara odaklanan Freud, her kabilenin yas sürecinde kendine özgü ritüeller belirlediğine ve ritüellerin yas sürecinde kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmiştir. Freud, ilkel kabilelerdeki insanların yas sürecini temel olarak kendilerini kısıtlayan ritüeller (örn., yemek yememek, eşyalara dokunmamak, eşi ve çocukları da dahil olmak üzere birçok kişiyle görüşmemek) aracılığıyla deneyimlediklerini ifade etmiştir. Freud bu durumu, bireylerin kayıp karşısında kendi ölümlerini düşünüp korkmaları ve kaybettikleri kişilerin ruhlarının kendile-

rine musallat olacağını düşünmeleri üzerinden açıklamıştır. Freud'a göre insanın psikik yapısında doğuştan gelen ikircikli duygular (sevgi/dostluk ve nefret/düşmanlık) vardır. Sevilen kişinin kaybının, var olan ikircikli duygular nedeniyle bireyde suçluluk duyguları yarattığını söyleyen Freud, bastırılan düşmanlık duyguları karşısında bireylerin savunma mekanizması olarak kendilerini cezalandırma, kendine sınırlar getirme ve mahrum bırakma şeklinde arınma ritüelleri gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Freud, 2017). Bu bağlamda bireyin, yaşadığı kayıp ve kayıp sonrası duygularla ritüeller aracılığıyla başa çıkmaya ve kaybı anlamlandırmaya çalıştığı söylenebilir.

Freud yas sürecine dair patolojik işleyişten ilk kez “Yas ve Melankoli” (1917) adlı çalışmasında bahsetmektedir. Bu makalesinde yas kavramını, sevilen bir kişinin veya hut bir nesnenin kaybedilmesine verilen tepki olarak açıklamıştır. Freud'a göre yas süreci önce gerçeği inkar dönemi ve ardından kaybedilen nesneye yapılan libidinal yatırıma bağlı olarak değişen bir alışma döneminden oluşmaktadır. Freud, kayıpla karşı karşıya kalan öznenin ilk olarak kaybedilen nesneyi terk etmek yerine gerçekliği terk ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda yas tutan kişi, zaman zaman sevilen kişi ölmemişçesine kaybedilen nesneye olan yatırımını devam ettirse de bir süre sonra bu yatırımı geri çekerek yeni bir sevgi nesnesine aktarmaktadır. Böylelikle özne, yeni sevgi nesnelere aracılığıyla dünya ile olan ilişkisini yeniden anlamlandırmaya çalışırken patolojik bir durum olan melankolide ise dünya ile olan ilişkisini keserek kendine dönmekte ve libidinal yatırımını kendisine yapmaktadır (Freud, 2001).

Freud'un bahsi geçen çalışmalarına bakıldığında bireyin yas sürecinde topluma olan ilişkisi de görülmektedir. Örneğin, ritüellerin kabilenin tüm üyeleri tarafından kabul gördüğü ve uygulandığı bilinmektedir. Bu bağlamda bireyler, ritüeller yoluyla kayıplarını içe dönük bir şekilde deneyimlemekten ziyade topluma dahil olarak deneyimlemektedirler. Bu sayede ritüeller, bireyin kendi içine kapanmasını engelleyerek yaşanan kaybın melankolik bir sürece dönüşmesine de mani olmaktadır (Freud, 2001).

Bu bağlamda Freud, yas ve melankoli kavramını ‘nesne ilişkileri’ bağlamında yorumlamış ve Freud sonrası yas kavramı da ağırlıklı olarak nesne ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. İngiliz Nesne İlişkileri Okulu'nun kurucularından olan Klein (1940), kayıp ile yaşanan yas sürecini anne memesinin kaybına benzetmekte ve yas sürecini deneyimleyen bireyin, ilk iyi sevgi nesnesinin kaybında olduğu gibi depresif döneme benzer

bir sürece girdiğini belirtmektedir. Klein'e göre yas süreci, dışsal iyi nesnenin de keşfiyle birlikte bir 'onarım' sürecini almakta; birey suçluluk ve kaybettiği kişiye yönelik öfke gibi duygularını geride bırakmaktadır. Bu bağlamda ritüellerin dışsal iyi nesneye karşılık geldiği söylenebilir (Stephen, 1998). Klein'in öne sürdüğü teoriye benzer olarak Winnicott (1960) ise bireyin yas sürecini, bebeğin annenin varlığını ve yokluğunu temsil eden bir geçiş nesnesi seçmesine benzetmektedir. Winnicott'a göre bebek, "yeterince iyi annenin" (*good-enough mother*) sağladığı rahatlıktan dış dünyanın kontrol edilemezliğine olan geçişini geçiş nesnesi ile gerçekleştirmektedir. Bu duruma benzer olarak birey, yas sürecinde de deneyimlediği acıyı kendisi ve kaybı arasında simgesel bir bağ sağlayacak olan bir geçiş nesnesi (*transitional object*) ile hafifletmeye çalışmaktadır. Geçiş nesnesi ile olan ilişki, bireyin kaybı içselleştirip anlamlandırmasına kadar devam etmektedir (Berzoff, 2003). Bu bağlamda Winnicott, dini ve kültürel ritüelleri de geçiş nesnesi kavramı ile ele almakta ve ritüellerin bir geçiş nesnesi olarak bireyin ölüm ile gelen ayrılığı anlamlandırmasına yardımcı olduğunu ifade etmektedir (Ross ve Ross, 1983).

Lacanyen Kuramda Yas ve Ritüellerin Yeri

Freud'un takipçilerinden olan ve "Freud'a Dönüş" hareketi ile diğer okullardan ayrılarak öne çıkan Lacanyen kuramda ise kayıp ve sonrasında deneyimlenen yas, öznenin gerçekle karşılaşması sonucu ortaya çıkan boşluk ve sonrasında öznenin bu boşluğu anlamlandırma süreci olarak kendine yer bulmaktadır (Muller, 1980). Lacan'a göre 'gerçek, imgesel ve simgesel düzlem' özne yapılanmasında yer almaktadır ve bunların her biri iç içe geçmiş halkalar olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda bir halkanın kopması, diğer halkaların da dağılmasına neden olacağı için bu üç düzlemin işlevselliği özne yapılanması için oldukça önemlidir (Evans, 1996). Bu nedenle bu bölümde gerçek, imgesel ve simgesel düzlem kayıp ve yas süreçleri ile ilişkileri bağlamında ele alınacaktır.

Lacan, beden üzerinden deneyimlenen ölüm gibi olayları gerçek ile karşılaşma olarak tanımlamaktadır. Özne için aynı zamanda travmatik bir deneyim olan bu durum, özneyi yapılandıran ve simgesel düzleme denk düşen gösterenler zincirinde¹ bir kopmaya neden olmaktadır (Lacan, 2016). Gerçek simgeselleştirmeye direnen ve dile döküle-

1 Saussure; işaretin, ses veya görüntünün bir kavramla olan bağlanmasından/ilişkisinden oluştuğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda ses veya görüntüye gösteren, ilişkilendikleri kavrama ise gösterilen demıştır. Anlam ise yalnızca gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki tarafından değil, belirli bir içerikteki gösterenlerin diğer gösterenlere göre konumuyla üretilmektedir. Jacques Lacan, Saussure'ün dilbilim teorisi ile Freud'un bilinçdışı teorisini bir araya getirerek anlamı üreten gösterenlerin hareketinin temelde bilinçdışında oluştuğunu yani bilinçdışının dil gibi yapılandığını söylemiştir. Dolayısıyla anlam yalnızca Lacan'ın "gösterenler zinciri" dediği şeyde bir yere sahip olabilir. Nitekim anlam, bir kelimenin kavramsal anlamı tarafından değil, kelimenin gösterenler zincirindeki yeri tarafından üretilmektedir (Lacan, 1977).

meyen olduğu için (Evans, 1996) gösterenler zincirinde oluşan bu boşluk nedeniyle özne bu deneyimi anlamlandıramaz (Ratti ve Estevão, 2016). Bu bağlamda yas süreci, öznenin bu deneyimi anlamlandırma çabasına karşılık düşerken özne gösterenler zincirinde oluşan bu boşluğu çeşitli yollarla simgesel düzlemde onarmaya çalışmaktadır. Nitekim bu yöntemlerin işlevsiz kalarak öznenin kendini simgesel düzlemde ifade edebileceği yer bulamadığı durumlarda dile gelemeyen bu boşluk kendini semptom olarak (örn., patolojik yas tepkileri) göstermektedir (Charles, 2012).

Bu bağlamda öznenin gerçekle karşılaştığı durumlarda kendini simgeselde ifade edebilmesi oldukça önemlidir. Lacan'a göre simgesel düzlemin temelini, sosyal ilişkileri de düzenleyen dil oluşturmaktadır (Homer, 2005). Gösteren ve gösterenler zincirinden oluşan dil (Vanheule ve Arnaud, 2016), gösteren zincirinde gösterenin her zaman başka bir göstereni göstermesi ile birlikte bilinçdışı ve insan hayatını yapılandırmaktadır (Lacan, 1997). Öznenin dilin içine doğduğunu ifade eden Lacan simgesel düzlemin dil, yasa ve kurallarla yapılandığını söylemektedir. Dil, yasa ve kurallarla olan bu ilişkisi bağlamında simgesel düzlemin kültürün alanı olduğunu belirtmektedir (Homer, 2005). Simgesel düzlem özneyi yapılandırırken öznenin içinde bulunduğu kültür ise öznenin simgesel düzlemde kendine yer bulabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda öznenin içinde bulunduğu topluma ait geleneksel ritüeller, öznenin gösterenler zincirinde gerekli bağlantıları kurabilmesi, anlamlandırabilmesi ve adlandırabilmesi için gerekli alanı sağlamaktadır. Bu anlamda yas sürecinde öznenin içinde bulunduğu toplumun ritüellerini gerçekleştirmesi, gösterenler zincirinde oluşmuş boşluğu gösterenlerle ifade ederek anlamlandırmasına olanak sağlamak ve böylelikle öznenin yasa başa çıkma süreci kolaylaşmaktadır (Reineman, 2017).

Nitekim öznenin çeşitli sebeplerle kendini simgesel alanlarda ifade edemediği durumlarda özne, gerçekte oluşan boşluğu imgesel düzlemde tamamlamaya çalışmaktadır. İmgesel düzlem, ayna evresinden köken almakta ve özne bu dönemde kendi bedeni ve ayna imgesi arasındaki fark nedeniyle çaresizlik, öfke, üzüntü gibi yıkıcı duygular deneyimlemektedir. Bu bağlamda bebek, aynadaki imge ile yani kendisi için Büyük Başka konumunda olan kişilerin onu gördüğünü düşündüğü imaj ile özdeşleşmektedir. Böylelikle öznenin Büyük Başka'nın bakışı ile ilişkili olarak oluşturduğu ideal-ego ve aynı zamanda özneyi yapılandıran bir diğer halka olan imgesel düzlem oluşmaktadır (Akt. Hekimoğlu ve Cantekin, 2021). Bu sayede özne, özdeşim ile birlikte kendine yabancılaşırken ayna imgesi ile kurduğu özdeşim nedeniyle ilişkilenebilirler ve yanlısalar de-

neyimlemektedir. Bu bağlamda özneyi bu yanılsamalardan kurtaracak yegane şey öznenin kendini simgesel düzlemde ifade etmesidir (Lacan, 1997).

Tüm bu bilgilerin ışığında COVID-19 pandemisinin de travmatik bir deneyim olarak gerçek düzlemde konumlandığı söylenebilir. Kısıtlamalar nedeniyle gerçekleştirilemeyen ritüeller ile birlikte öznenin kendini simgesel düzlemde ifade edecek alanları da kısıtlanmaktadır. Bu araştırmada ise COVID-19 pandemisi nedeniyle gösterenler zincirinde bir boşlukla karşılaştığı düşünülen ve bu boşluğu anlamlandırma sürecinde önemli bir rolü olan (simgesel düzlemin bir parçası olan) dini ve kültürel ritüelleri yerine getiremeyen bireylerin, bu süreci nasıl deneyimledikleri merak edilmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, Türk toplumunda COVID-19 nedeniyle yakınlarını kaybetmiş ve kısıtlamalar nedeniyle dini ve kültürel ritüellerini gerçekleştirilememiş kişilerin bu süreci nasıl deneyimlediklerini anlamaktır. Araştırma soruları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

S1. COVID-19 nedeniyle yakınlarını kaybeden bireyler, pandemi döneminde yas sürecini nasıl deneyimliyorlar?

S2. COVID-19 ve uygulanan kısıtlamalar nedeniyle gerçekleştirilemeyen ritüelleri dini ve kültürel ritüelleri gerçekleştirilememeye durumu bireylerin yas sürecini nasıl etkiliyor?

S3. COVID-19 nedeniyle yakınlarını kaybeden ve gerçekleştirilemeyen ritüelleri gerçekleştirilemeyen bireyler bu kısıtlamalar karşısında hangi yöntemleri kullanarak yas süreci ile başa çıkıyorlar?

Yas süreci her birey için farklı şekillerde deneyimlenmekte ve yasin anlaşılması için bireyin bulunduğu koşulların ve yasin hangi bağlamda deneyimlendiğinin anlaşılması gerekmektedir (Worden, 2009). Bu bağlamda bu araştırma mevcut araştırma sorularına yanıt arayarak alanyazında yas sürecine olumlu katkısı hali hazırda ortaya konmuş olan dini ve kültürel ritüellerin katılımcılar için pandemi şartlarında nasıl deneyimlendiğini ve pandemi sürecinde söz konusu dini ve kültürel ritüelleri yerine getiremeyen bireylerin yası nasıl deneyimlediğini araştırmaktadır. Bu amaçla bu çalışmada dini ve kültürel ritüellerle daha ilişkili olduğu düşünülen (Davie ve Vincent, 1998) 45-65 yaş aralığına odaklanılmış ve bu kişilerin deneyimlerini derinlemesine incelemek amacıyla nitel çalışma yöntemi benimsenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Katılımcıların deneyimlediği ortak bir olguyu, detaylı bir şekilde ele almayı amaçlayan YFA'da yoğun ve detaylı bir analiz için küçük ve olabildiğince homojen örneklem grupları tercih edilmektedir (Smith ve Osborn, 2003). Bu çalışmada homojen bir örneklem grubu oluşturabilmek için amaca yönelik örnekleme yöntemi kullanılmış ve bu doğrultuda dört ana kriter belirlenmiştir. Olası katılımcılar işleme ve dışlama kriterlerine göre değerlendirilmiş ve kriterleri sağlayan katılımcılar çalışmaya dahil edilmiştir. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu kriterler COVID-19 nedeniyle kayıp yaşama, COVID-19 pandemisi nedeniyle dini ve kültürel ritüelleri gerçekleştirilememesi, kaybın son bir yıl içinde olması ve 45-65 yaş arasında olmak olarak belirlenmiştir.

Yas sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından son bir sene içerisinde (Bkz. Bildik, 2013) kayıp yaşayan ve uygulanan kısıtlamalar nedeniyle dini ve kültürel ritüellerini yerine getirememiş olan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Dini ve kültürel ritüellerin kişiler üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek amacıyla bu ritüeller ile daha ilişkili olduğu düşünülen 45-65 yaş grubundan kişiler çalışmaya dahil edilmiştir (Davie ve Vincent, 1998). Ritüellerin özellikle yaşlılar için ayrılma, kayıp ve yalnızlık gibi durumlarda olduğu gibi geçiş dönemlerindeki stres ve kaygı ile baş etmek için etkili olduğu bilinmektedir (Nelson-Becker ve Sangster, 2019). Bu bağlamda Erikson'a göre yetişkinliğin sonu (31-60) ve yaşlılığın başlangıcına (60-80) denk gelen 45-65 aralığındaki yaş grubu için de bu geçiş dönemindeki ritüellerin önemli etkilerinin olduğu düşünülebilir. Çocuk büyümek, yeni bir iş kurmak, yeni fikirler yaratmak gibi birçok alanda yaratıcılık ve üretkenliğin önemli olduğu yetişkinlik döneminden duraklamanın yaşandığı ama bir yandan da kendi benliği ile bir bütünlük içinde yaşamaya evrilen yaşlılık dönemine geçiş, bireyin psikososyal hayatı için oldukça önemli bir süreçtir. Kişi bu geçiş döneminde ümitsizlik ve çaresizlik gibi duygular deneyimleyebilmektedir. Bu duyguları oluşturan şey ise en temelde kayıp duygusudur ve bu kayıp fiziksel sağlığını, bağımsızlığını ve/veya sosyal yararlılığını kaybetmek olarak örneklendirilebilir (Feist ve Feist, 2008). COVID-19 pandemisinde ise bireyler hem fiziksel kayıplar hem de kısıtlamalar nedeniyle sosyal kayıplar deneyimlemektedirler. Bu bağlamda COVID-19 pandemisinin getirdiği kayıp halini ve yas sürecini, hali hazırda kayba yönelik bir geçiş döneminin içinde bulunan 45-65 yaş grubu ile çalışmanın önemli olduğu düşünülmüş-

tür. Ayrıca bu yaş aralığındaki bireylerle pandemi döneminde yapılan yas araştırmalarına da oldukça nadir rastlanmaktadır. Yapılan nicel araştırmalar, genç yetişkin ve yaşlı olmak üzere geniş bir yayılım gösterirken (Coppola ve ark., 2021; Scheinfeld, Gangi ve ark., 2021; Şimşek-Arslan ve Buldukoğlu, 2021) nitel çalışmalarda ise nicel çalışmalara benzer olarak genç yetişkinlikten yaşlılığa kadar geniş bir hedef çalışma grubu tercih edilmekle birlikte (Scheinfeld, Barney ve ark., 2021) özellikle ergenlerle (Asgari ve ark., 2021), ileri yaşlılarla (Menezes ve Lopes, 2014), genç yetişkinlerle ve üniversite öğrencileri ile (DiNapoli ve ark., 2021) yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın hedef yaş grubuna benzer olan nitel çalışmalara bakıldığında ise pandemide yası ele alan iki çalışmaya rastlanmıştır. Rahiplerde dini inancın rolünü (Testoni ve ark., 2021) ve yaşlı Faslı müslüman kadınlarda yas deneyimini (Ahaddous ve ark., 2020) araştıran bu çalışmalarda özellikle bu yaş grubunun ve ritüelleri yerine getirememeye yönelik deneyimin, çalışmanın bir amacı olarak belirlenmediği görülmektedir. Bu doğrultuda bu yaş grubuyla ve ritüelleri yerine getirememiş olma deneyimini yani bir nevi ritüellerin kaybını çalışmanın bu anlamda alanyazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Bununla birlikte yas döneminde uygulanan söz konusu dini ve kültürel ritüeller pandemi döneminde sosyal medya aracılığı ile yapılmaya başlanmış ancak bireylerin bu ritüelleri fiziksel olarak gerçekleştirdikleri zamanki gibi bir tatmin sağlayamadıkları raporlanmıştır (Nelson-Becker ve Sangster, 2019). Bu bağlamda bu ritüellerin kültürel olarak çok çeşitli olması ve katılımcıların spesifik bir ritüelden ziyade ‘ritüellere’ atfettikleri öznel anlamların merak edilmesi nedeniyle gerçekleştirilemeyen ritüel çeşitleri ayrı bir işleme ve dışlama kriteri olarak belirlenmemiştir. Son olarak Tablo 1’de katılımcıların “Dini ve kültürel ritüellerimi gerçekleştiremedim.” diyerek kastettikleri dini ve kültürel ritüeller belirtilmiştir.

Katılımcıların mensup oldukları din ve mensup oldukları dine bağlılık seviyeleri örnekleme dahil olma açısından bir kriter olarak belirlenmemiş olmakla birlikte katılımcıların hepsi kendini Müslüman olarak tanımlamıştır. Üç kadın ve bir erkekten oluşan katılımcıların yaş aralığı 47-65 arasında değişmektedir. Katılımcıların kaybettikleri kişilerle olan yakınlık dereceleri ve cinsiyetleri, araştırmaya katılımdaki kısıtlılıklar sebebi ile bir işleme ve dışlama kriteri olarak ele alınamamıştır. COVID-19 pandemisi ve karantinalar nedeniyle çevrimiçi olarak gerçekleştirilen görüşmeler ve araştırmanın hedeflediği yaş grubunun çevrimiçi prosedürleri takipte zorlanması ve erişilebilirlik söz konusu kısıtlılığa yol açmıştır.

Katılımcıların demografik bilgileri², kayıp yaşadıkları kişiler ile yakınlıkları, kayıp üzerinden geçen süre ve gerçekleştiremediklerini söyledikleri dini ve kültürel ritüeller Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1

Katılımcı Bilgileri

İsim	Gerçekleştirilemeyen Dini veya Kültürel Ritüeller	Yaş	Cinsiyet	Yakınlık Derecesi	Kayıp Üzerinden Geçen Süre
Handan	Yıkama ve kefenleme işlemleri, taziye ziyareti, yemek yapmak ve dağıtmak, helva yapmak ve dağıtmak, yedi gün dua okumak	47	Kadın	Babası	1 sene
Hilal	Cenaze, komşularla Kuran okumak, yedisinde ve kırkında yemek dağıtmak, taziye ziyareti, lokma dağıtmak	52	Kadın	Kayınvalidesi	2.5 ay
Mehmet	Cenaze, yemek vermek, Mevlit ve Kuran okutmak, taziye ziyareti	56	Erkek	Annesi	2.5 ay
Şükran	Cenaze, taziye ziyareti, birlikte yedi gün dua okumak, helva yapmak ve dağıtmak, pişi yapmak ve dağıtmak	65	Kadın	Yeğeni	2 ay

Veri Toplama Araçları

Yarı-yapılandırılmış Görüşme Soruları

Nitel araştırmalarda görüşme sorularının hazırlanma aşamasında yararlanılan Yardley’in (2000) bağlama duyarlılık ilkesine göre öncelikle araştırma sorusu kapsamında alanyazın taraması yapılmıştır. Bu bağlamda yas ile ilgili çalışmalar (Gorman ve Sultan, 2008; Küçükkaya, 2009; McCoyd ve Walter, 2016) kişinin deneyimlediği yas sürecinin kaybettiği yakını ile olan ilişkisi, daha önceki yas deneyimi, kaybın sebebi ve biçimine göre değişiklik gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda genelden özele olacak şekilde yöneltilen açık uçlu sorularla, katılımcıların kaybedilen kişi ile ilişkilerinin dinamiklerini, COVID-19 nedeniyle gerçekleşen vefat sürecini ve bu sürece dair duygu ve düşüncelerini aktarmalarının kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Bununla ilgili olarak sorulan örnek sorular şu şekildedir: “Kayıp süreci nasıl gerçekleşti?”, “İlişkiniz nasıldı?”.

Reineman’e (2017) göre kişiler, yas süreçlerini ritüelleri aracılığıyla daha sağlıklı geçirmektedirler. Nitekim pandemi döneminde de dini ritüellerini yerine getiremeyen bireylerin alternatif ritüeller oluşturma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir (Sami, 2021). Bu bilgiler ışığında katılımcılara şu ana kadar uyguladıkları dini ve kültürel ritüeller, bu ritüeller hakkındaki duygu ve düşünceleri ve bu ritüellerden hangilerini gerçek-

2 Katılımcıların kimlik bilgilerini gizlemek adına katılımcıların isim bilgileri değiştirilmiştir.

leştirmek isteyip gerçekleştiremedikleri ve bu doğrultuda varsa ürettikleri alternatif yolların sorulması hedeflenmiştir. Bu amaçla sorulan sorular ise şu şekilde örneklendirilebilir: “Sizin yapmak istediğiniz ritüeller nelerdi?”, “Bu söylediğiniz ritüelleri gerçekleştirememek size nasıl hissettirdi?”, “Gerçekleştiremediğiniz bu ritüellere karşılık alternatif çözümler bulmuş gibisiniz. Bu ihtiyaç sizce neden kaynaklandı?”.

Yukarıda örneklendirilen sorular eşliğinde katılımcılara genel olarak alanyazın ekserinde pandemi sürecinin yaşamlarını nasıl etkilediği, COVID-19 nedeniyle yaşadıkları kayıp, kayıp sürecine yönelik duygu ve düşünceleri, kaybedilen kişi ile olan ilişkinin dinamikleri, dini ve kültürel ritüellere olan bakış açıları, mensup oldukları dinde veya yörede ne tür ritüeller gerçekleştirildiği, bu ritüellerin kendilerine nasıl anlamlar ifade ettiği ve bu ritüelleri gerçekleştirememiş olmaya yönelik duygu ve düşünceleri ile ilişkili sorular yöneltilmiştir. Bu sorular katılımcılara açık uçlu bir biçimde uygulanmış ve katılımcıların anlatımlarına göre anlatımı detaylandırarak ve teşvik edecek yerlerde sonda soruları (probes) ile anlatım derinleştirilmiştir.

İşlem

Araştırmanın yapılabilmesi için gerekli izinler (Evrak birim kodu: 72867572-050.01.04-167374; Etik kurul no: 22.10.2020/320) Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Komitesi’nden alınmış olup katılımcılara çeşitli sosyal medya platformlarında verilen ilanlar aracılığı ile ulaşılmıştır. E-posta yolu ile araştırmaya katılma taleplerini ileten gönüllü katılımcıların sayısı ise Smith ve Osborn’un (2003) YFA rehberine uygun olarak belirlenmiştir. Ortalama 45 dakika süren (40 – 65 dakika) bu görüşmeler, pandemi şartları nedeniyle çevrim içi bir görüşme platformu olan ZOOM uygulaması üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerden önce katılımcılara araştırmanın amacına ve içeriğine dair bilgileri içeren Bilgilendirilmiş Onam Formu gönderilmiş ve bu sayede e-posta aracılığı ile yazılı, çevrim içi görüşme platformuna bağlandıklarında ise sözlü olarak onamları alınmıştır. Görüşmeler, katılımcıların bilgileri ve onayı dahilinde ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Katılımcıların çağrışımalarını ve öznel deneyimlerini paylaşabilmeleri için gerekli alanın yaratılması amacıyla görüşmeler yarı-yapılandırılmış bir formatta yapılmış, katılımcıların araştırma soruları dışında da kendilerini ifade etmeleri için çağrışımaları teşvik edilmiştir. Görüşme bitiminde ise katılımcılara Katılım Sonrası Bilgi Formu ve psikolojik destek alabilecekleri kuruluşlar hakkında bir bilgilendirme broşürü verilmiştir.

Veri Analizi

Bu çalışmada amaç, COVID-19 pandemisi nedeniyle kayıp yaşayan ve kayıp sonrasında pandemi sürecindeki kısıtlamalar nedeniyle dini ve kültürel ritüellerini yerine getiremeyen bireylerin gerçekleştirmek istedikleri dini ve kültürel ritüelleri gerçekleştirememiş olmayı nasıl deneyimlediklerini anlamak ve araştırmacının, bu deneyime dinamik bir şekilde dahil olmasını sağlayarak katılımcıların deneyimlediği bu olguyu kendi bakış açısı ile yorumlamasına alan açmaktır. Bu amaçla bu çalışmada yöntem olarak bireylerin deneyimledikleri ortak bir olguyu sosyal ve kişisel dünyalarında nasıl ele aldıklarını ve bu olguya nasıl anlamlar atfettiklerini anlamlandırmaya çalışan YFA kullanılmıştır. Yapısı gereği iki aşamalı bir yorumlama sürecine sahip olan YFA, ilk aşamasında bireylerin söz konusu olguya atfettikleri anlamlara ve yorumlara odaklanırken ikinci aşamasında ise araştırmacının katılımcıların atfettikleri anlamları ve yorumları kendi bakış açısı ile yorumlamasına olanak sağlamaktadır (Smith ve Osborn, 2003).

Kayda alınan görüşmeler, Smith ve Osborn'un (2003) YFA ilkelerine uygun olarak analiz edilmiştir. YFA'nın idiyografik yapısı nedeniyle görüşmelerin analizleri sıra ile yapılmaktadır. Bu bağlamda araştırma ekibi ilk olarak birinci katılımcı olan Şükran Hanım ile yapılan görüşmenin ses kaydını deşifre etmiş ve ortaya çıkan transkript araştırma ekibi tarafından defalarca okunmuştur. Buradaki amaç, araştırmacıların katılımcının deneyimlerine oldukça aşina bir hale gelmesini ve bu sayede araştırmacıların katılımcıların ifadeleri ve deneyimleri için ortak temalar oluşturabilmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda ilk görüşme sonucu yapılan analizde ortaya çıkan temalar şunlardır: (1) Ritüellerin Eksikliğinde Olumsuz Duygular, (2) Acıyı Paylaşmak, (3) Kaybı İdealleştirme, (4) Kaybı Adlandırma, (5) Kayıp Hakkında Konuşmak, (6) Gerçekleşmeyen Ritüellerin Telifisi, (7) Özgürlüğün Kısıtlanması, (8) Suça Yeltenme, (9) Covid Olma Endişesi, (10) Pandeminin Ruh Sağlığına Olumsuz Etkisi, (11) Covid'i Bulaştırma Korkusu.

Şükran Hanım'dan sonra ikinci katılımcı olan Mehmet Bey ile yapılan görüşmenin ses kaydı da deşifre edilmiş ve ortaya çıkan transkript araştırma ekibi tarafından yine pek çok kez okunmuştur. Bu aşamada ilk katılımcı ile yapılan görüşmeden çıkan temalarla ortaklıklar aranmış ve ortaya çıkan temalardaki benzerlikler ve farklılıklar üzerine çalışılmıştır. İlk görüşmede ortaya çıkan temalardan “(11) Covid'i Bulaştırma Korkusu” ilk görüşmede olduğu kadar yoğun bir şekilde yer almamış, “(9) Covid Olma Endişesi” ve “(10) Pandeminin Ruh Sağlığına Olumsuz Etkisi” temaları ise oluşturulmamıştır.

Bahsi geçen bu temaların dışında birinci görüşmede oluşturulan temalar ise ikinci görüşmede de gözlemlenmiştir. Bununla birlikte ikinci görüşmede, ilk görüşmede olmayan “(12) Görevi Yerine Getirmek” ve “(13) Kaybı Kabullen(eme)mek” adı verilen iki yeni tema oluşturulmuştur.

Üçüncü görüşme ise Hilal Hanım ile yapılmıştır. İlk ve ikinci görüşmelere uygulanan süreç bu görüşmeye de uygulanmış ve temalar arası ortaklıklar ve farklılıklar tespit edilmiştir. İlk görüşmede ortaya çıkan temalardan biri olan “(11) Covid’i Bulaştırma Korkusu” temasına, ikinci görüşmede olduğu gibi yoğun bir şekilde rastlanmamıştır. Buna ek olarak ilk görüşmede ortaya çıkan ve ikinci görüşmede de kendine yer bulmayan “(9) Covid Olma Endişesi” ve “(10) Pandeminin Ruh Sağlığına Olumsuz Etkisi” temaları bu görüşmede de yer almazken ikinci görüşmede ortaya çıkan “(12) Görevi Yerine Getirmek” ve “(13) Kaybı Kabullen(eme)mek” temaları bu görüşmede de tespit edilmiştir.

Son görüşme ise Handan Hanım ile yapılmış ve diğer görüşmelerde uygulanan süreç bu görüşme için de tekrarlanmıştır. Temalar son haline getirilirken “(9) Covid Olma Endişesi” ve “(10) Pandeminin Ruh Sağlığına Olumsuz Etkisi” temaları, sadece ilk görüşmede yer aldığı ve diğer görüşmelerde tekrar etmediği için ortak temalardan çıkarılmıştır. Benzer şekilde, “(11) Covid’i Bulaştırma Korkusu” adlı tema dördüncü görüşmede gözlemlenmemiş; yoğun bir şekilde sadece ilk görüşmede yer aldığı ve içerik olarak çalışmanın amacından uzaklaştığı için ortak temalardan çıkarılmıştır. Geriye kalan temaların içerikleri ve isimleri tekrar değerlendirilmiş, üst ve alt temalar oluşturulacak şekilde tema listesi son haline getirilmiştir. Bu bağlamda “(2) Acıyı Paylaşmak”, “(12) Görevi Yerine Getirmek” ve “(13) Kaybı Kabullen(eme)mek” adlı temaların, yas sürecini kolaylaştırması bağlamında ritüellere yapılan atıflar olduğu düşünülmüş ve bir üst tema altında kümelenmesine karar verilmiştir. “(3) Kaybı İdealleştirme”, “(4) Kaybı Adlandırma” ve “(5) Kayıp Hakkında Konuşmak” adlı temaların da katılımcıların kayıp sürecine ve bu süreçte kayıpla baş etme biçimlerine işaret ettiği düşünülerek bir üst tema altında toplanmasına karar verilmiştir. “(7) Özgürlüğün Kısıtlanması” ve “(8) Suça Yeltenme” adlı temalar da katılımcıların yasaklar yüzünden ritüelleri gerçekleştirememeleri nedeniyle hissettikleri kısıtlanma ve tüm bu kısıtlı koşullara rağmen ritüelleri gerçekleştirmeye dair istekleri bağlamında bir üst tema altında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak “Ritüellerin Eksikliğinde Olumsuz Duygular”, “Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar”, “Kayıpla Baş Etme Yöntemleri”,

“Gerçekleşmeyen Ritüellerin Telafisi” ve “Yasalara Rağmen: Ritüelleri Gerçekleştirebilmek” şeklinde beş üst tema oluşturulmuştur.

Çalışmanın Güvenirliği

Nitel araştırmalar, belirli durumlara ve katılımcının deneyimlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda nitel araştırmaların merkezini araştırmacı ve katılımcı arasındaki etkileşim oluşturmaktadır. Bu durum doktor-hasta ilişkisi temelinde tıpkı klinik bir uygulamaya benzetilmektedir. Bu karşılıklı etkileşim aynı zamanda olası kişisel ve etik meselelere dikkat çekmektedir (Yardley, 2000). Nitel çalışma yöntemleri öznel bir doğaya sahiptir. Bu öznel nitelik hem katılımcının öznel deneyimine, atfına, duygusuna, düşüncesine ve ifadesine karşılık gelmekte hem de araştırmacının nitel yöntemdeki öznel duruşuna işaret etmektedir. YFA’da katılımcı öznel olarak kendi deneyiminden, dünyayı algılayış biçiminden, belirli bir duruma bakış açısından bahsederken araştırmacı da katılımcının bu öznelliğini kendi öznelliği üzerinden yeniden yapılandırır ve yorumlar. Bu iki katmanlı anlamlandırma çabası araştırmayı zenginleştirmekle birlikte araştırmanın güvenirliliği noktasında bir çalışmayı da gerekli kılmaktadır (Smith ve Osborn, 2003). Bu nedenle nitel bir araştırmada güvenirliliği sağlamak adına takip edilmesi gereken bir takım yöntemler bulunmaktadır. Bu araştırmada da Yardley’in (2000, s. 219) “bağlama duyarlılık”, “bağlılık ve kesinlik” (verileri toplarken ve analiz ederken kullanılan yöntemle yönelik yetkinlik), “tutarlılık ve şeffaflık” ile “etki ve önem” olarak tanımlanabilecek temel ilkeleri göz önünde bulundurulmuş ve araştırma süresince bu ilkelere bağlı kalınmıştır. Bu doğrultuda bağlama duyarlılık ilkesi için yas ve dini ve kültürel ritüellere ilişkin detaylı bir alanyazın taraması yapılmış ve genelden özele gidecek şekilde araştırma soruları oluşturulmuştur. Bu şekilde araştırmacıların geçmiş bilgi ve deneyimlerine bağlı kalarak görüşme, analiz ve yorumlama kısmında kısıtlı bir bakış açısına sahip olmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Örneğin katılımcıların sosyo-kültürel dinamiklerinin duygu, düşünce ve inançlarını etkileyebileceği göz önünde bulundurularak araştırma sorusuyla da ilişkili olarak dini ve kültürel ritüellere daha ilgili olduğu düşünülen 45-65 yaş grubu (Davie ve Vincent, 1998; Nelson-Becker ve Sangster, 2019) örneklem olarak seçilmiştir. Bağlılık ve kesinlik ilkesini karşılamak amacıyla ise araştırma boyunca Smith ve Osborn’un (2003) YFA kriterlerine bağlı kalınmıştır. Örneğin araştırmanın yapıldığı dönemde pandeminin olağanüstü şartlarının elverdiği şekilde olabildiğince homojen bir örneklem grubu yaratılmaya çalışılmış; örnekleme ilişkin noksanlıklar (cinsiyet ve kaybın yakınlık derecesi) ise tartışma bölümünde ele alınmıştır. Bununla birlikte yine YFA kriter-

leri uyarınca analizler, her görüşmenin akabinde yapılmış ve böylece sonraki katılımcıların görüşmelerine ait analizler de eskiz temalar göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Tutarlılık ve şeffaflık ilkesi için ise veri analizi ve veri toplama aşamaları “Veri Toplama Araçları”, “İşlem” ve “Veri Analizi” adlı bölümlerde detaylı olarak ele alınmıştır. “Düşünümsellik (Refleksivite)” adlı sonraki bölümde ise araştırmacıların motivasyonları, amaçları ve araştırmaya olan olası etkileri tartışılmış ve bu etkileri kontrol etmek için yapılan müdahalelere yer verilmiştir. Son olarak etki ve önem ilkesi kapsamında ise araştırma sonuçlarının sosyo-kültürel ve klinik uygulamadaki etkileri düşünülmüş ve bu etkiler araştırmanın tartışma bölümünde ele alınmıştır.

Düşünümsellik (Refleksivite)

Nitel araştırma süreci doğası gereği araştırmacının da aktif olarak yer aldığı bir süreçtir (Finlay, 2011). Araştırma sorusunun ortaya çıkmasından itibaren veri toplama ve analiz sürecinde araştırmacı, araştırmada en az katılımcılar kadar merkezi bir rolde bulunmaktadır. Bu nedenle nitel araştırmalarda, araştırmacının güvenilirliği açısından araştırmacının teorik altyapısının, sosyo-kültürel özelliklerinin ve deneyimlerinin de göz önünde bulundurulması gereklidir (Willig, 2013). Sözlük anlamı kendi üzerine düşünme olan düşünümsellik, bu bağlamda araştırmacının araştırma sürecindeki rolünün farkındalığı anlamına gelmektedir (Symon ve Cassell, 2012). Bu farkındalığa ek olarak araştırmacının kendisinin araştırmaya olan etkisi ve araştırmanın kendisine olan etkileri üzerine çalışması gerekmektedir (Demirtepe-Saygılı, 2021).

Araştırmacılar Orta Doğu Teknik Üniversitesi Klinik Psikoloji Doktora eğitiminde olan klinik psikologlardan oluşmaktadır. Araştırmacılar doktora eğitimleri boyunca psikanalitik yönelimli terapi görüşmeleri yapmışlardır ve Lacanyen psikanalitik yönelimli süpervizyon vermişlerdir. Terapi ve süpervizyon süreçlerinde süpervizörü ve terapistleri en çok zorlayan konunun ölüm ve yas olduğu ve bu sürecin bir parçası olan cenaze töreni, taziye kabul etme, mevlit vb. gibi bazı dini ve kültürel ritüellerden terapi sürecinde bahsetmenin (ve bunları gerçekleştirmenin) süreç içerisinde hem terapistleri hem de görüşme yapılan kişiyi rahatlatan bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte başlı başına travmatik bir deneyim olduğunu düşünülen COVID-19 pandemisi ile bu ritüelleri gerçekleştiremeyen kişilerin yas sürecini nasıl deneyimlediklerinin merak edilmesi üzerine bu araştırma fikri ortaya çıkmıştır. Bu amaçla düşünümselliği desteklemek amacıyla (Demirtepe-Saygılı, 2021) klinik psikologlardan oluşan bu araştırma ekibinin araştırma süresince COVID-19 pandemisine, bu dönemde yaşanan kayıplara, kısıtlama-

lara ve kısıtlamalar eşliğinde gelen dini ve kültürel ritüelleri yerine getirememeye yönelik duygu ve düşüncelerini konuştukları toplantılar ve katılımcılarla yapılan görüşmeler sonrasında yansıtıcı niteliği olan ekran süpervizyonları gerçekleştirilmiştir.

Bununla birlikte araştırmacılar olarak psikanalitik yönelimli bir klinisyen olmanın katılımcılarla yapılan görüşmelerin içeriğini de etkilediğini düşünüyoruz. Örneğin Hilal Hanım'la yapılan görüşmede Hilal Hanım'ın taziyelerden bahsederken “*Yok olmadı taziye ziyareti falan hiç olmadı bize*” söylemindeki anlamı güçlendirdiği düşünülen “hiç” vurgusu oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda katılımcının bu noktayı vurgulaması üzerine söylenilenden daha fazlası olduğunu düşünerek Hilal Hanım'ın aslında taziyelerin olmasını istediğine işaret eden “*Evet tabii olsun isterdim mesela görümcemler gelsin kayınımlar gelsin öbür yeğenlerimiz gelsin hepimiz bir arada olalım istedim yani ama kimse gelmedi*” cevabıyla konuşmanın akışında bir değişiklik olduğunu gözlemledik. Bu şekilde Lacanyen yönelimli klinisyen olmanın görüşmeleri derinleştirici bir etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Buna ek olarak araştırma kapsamında her ne kadar yapılandırılmış görüşmeler yapmış olsak da psikanalitik yönelimli olmanın bir sonucu olarak katılımcıların, soruların dışında getirdiği konuşma içeriklerini de dinledik ve onların üzerinde de durduk. Bu haliyle araştırma sorularına verilen cevaplar ile birlikte görüşmelerin derinleştirilmesi açısından katılımcıların çağrışımlarının da desteklenmesinin araştırma verilerinin inandırıcılığına katkıda bulunduğunu düşünmekteyiz.

Görüşmelere ek olarak Lacanyen psikanalitik yönelimli çalışmanın, analiz sürecini de etkilemiş olabileceği düşünülmüştür. Lacanyen psikanalitik yönelimli olarak kendi pratiğimizde dil ve bilinçdışı ilişkisini çalışmaktayız. Bu bağlamda analizleri yaparken dil sürçmeleri, iki anlamlılık ve sessizlik vb. gibi nosyonlar zihnimizin bir köşesinde her zaman için bir yer bulmayı başardılar. Örneğin dil sürçmelerinden ve iki anlamlı ifadelerden hareketle yoruma açık gizil anlamları tema oluşturma sürecinde elimizden geldiğince dışlamaya çalıştık ve YFA'nın bir gereği olarak açık anlamlı ifadeleri göz önünde bulundurduk. Söz konusu bu ifadeleri ise tartışma kısmında ele aldık. Örneğin Şükran Hanım'ın görüşme esnasındaki bağlantı kaybı sonrasında iki anlama gelecek bir ifade ile “Bir kayıp yaşandı.” demesi, Şükran Hanım'ın zihninin hala kayıp ile meşgul olduğunu düşündürürken kayıp sürecine dair anlatısında yaptığı “...sonra teyze covid oldu sonra *enişte vefat et- şey enişte covid oldu*” şeklinde dil sürçmesi enişteye yönelik bastırılmış bir agresyon olabileceğini düşündürmüştür. Yine bununla birlikte Şükran Hanım, Mehmet Bey ve Hilal Hanım'da yoğun bir şekilde görülen hastalığı başkalarına bulaş-

tırma korkusunun psikanalitik anlamda bir arzu olarak da yorumlanabileceği düşünülmüştür. Nitekim ortak bir tema olarak da gözlemlenen bu korku, çalışmanın psikanalitik yorumlaması açısından bir zenginlik oluştursa da çalışmanın amacına uygun olmadığı için bir üst tema olarak kabul edilmemiştir. Bu durum çalışmanın “Veri Analizi” kısmında da ele alınmıştır. Bununla birlikte Kayıpla Baş Etme Yöntemleri adlı üst temanın altında yer alan Kaybı Adlandırma ve Kayıp Hakkında Konuşmak adlı alt temaları oluştururken dil çalışan ve bu bağlamda da konuşma ve isimlendirme gibi konulara ehemmiyet veren Lacanyen yöneimli klinisyenler olmamızın etkisi olmuş olabileceğini düşünmekteyiz. Nitekim bu ihtimali de göz önünde bulundurarak özellikle bu temaları ve temalara ilişkin alıntıları tekrar tekrar gözden geçirerek ve üstünde tartışmalar yaparak bir şekilde teorik alt yapımızın tema oluşturmaya olan etkisini olabildiğince azalttığımızı düşünüyoruz.

Bulgular

Pandemi döneminde bir yakınıni kaybetmiş ve bu kayıp sonrası kültürel ve dini ritüelleri yerine getirememiş olan dört katılımcıyla yapılan görüşmeler Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Ritüellerin Eksikliğinde Olumsuz Duygular, Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar, Kayıpla Baş Etme Yöntemleri, Gerçekleşmeyen Ritüellerin Telafisi, Yasaklara Rağmen: Ritüelleri Gerçekleştirebilmek şeklinde beş üst tema oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2

Üst-temalar ve Alt-temalar

-
1. Ritüellerin Eksikliğinde Olumsuz Duygular
  2. Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar
    - 2.1. Kaybı Kabullen(eme)me
    - 2.2. Acıyı Paylaşmak
    - 2.3. Görevi Yerine Getirmek
  3. Kayıpla Baş Etme Yöntemleri
    - 3.1. Kaybı İdealleştirme
    - 3.2. Kaybı Adlandırma
    - 3.3. Kayıp Hakkında Konuşmak
  4. Gerçekleşmeyen Ritüellerin Telafisi
  5. Yasaklara Rağmen: Ritüelleri Gerçekleştirebilmek
-

Ritüellerin Eksikliğinde Olumsuz Duygular

Alanyazında kişilerin yas sürecinde deneyimledikleri duygular üzüntü, kızgınlık ve çaresizlik olarak belirtilmektedir (Deutsch, 1937; Love, 2007). Bu duruma paralel ola-

rak Ritüellerin Eksikliğinde Olumsuz Duygular adlı ilk üst temanın içeriğini de katılımcıların yas sürecinde hissettikleri üzüntü ve çaresizlik gibi olumsuz duygular oluşturmaktadır. Nitekim görüşmeler esnasında bu duygular, katılımcıların gerçekleştirmek istedikleri ancak gerçekleştiremedikleri dini ve kültürel ritüellere yönelik ifadelerinde yoğun olarak gözlemlenmiş ve bu doğrultuda yorumlanmıştır.

Yas sürecinde kaybedilen kişinin yakınlığı ve kaybın gerçekleşme şekli gibi faktörlere bağlı olarak en çok deneyimlenen duygu üzüntü olarak belirtilmektedir (Weiss, 2008). Bununla birlikte üzüntü duygusunun, katılımcıların söylemlerinde kayıptan ziyade ritüelleri yerine getirememek ile ilişkili olarak ortaya çıktığı düşünülmüştür. Örneğin Mehmet Bey, kısıtlamalar nedeniyle gerçekleştiremediği cenaze işlemlerinden dolayı duyduğu üzüntüsünü şu sözlerle dile getirmiştir: *“Üzdü, acaba yani annemizin yanında daha çok mu bulunsaydık? Yani görevimizi yapsaydık, dört dörtlük eksiksiz. O konu etkiledi bizi. Ne de olsa cenazesinde bulunamadık yani. O bir eksiklik yani. Sürekli bize bir üzüntü yaratacak yani o bir gerçek yani.”*

Katılımcıların kayıpla ilgili deneyimlerinde dile getirdikleri duygulardan bir diğeri de çaresizlik olarak yorumlanmıştır. Çaresizlik hissinin de kaybın ani ve beklenmedik oluşuna ek olarak katılımcıların dini ve kültürel ritüellerini gerçekleştirememeleri ile ilişkili olduğu düşünülmüştür. Bu hususta Şükran Hanım, kaybın ani oluşuyla ilgili üzüntüsünü ve ritüelleri gerçekleştirememiş olmanın verdiği çaresizlik duygusunu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Ne bileyim kronik rahatsızlığı vardı, yaşı fazladır, bilim adamlarından doktorlarımızdan dinlediğimiz kadarıyla risk faktörü yüksek olan kişileri düşündüğümde, tamam olabilir falan. O bile insanı üzer, ama (yeğenimin) ani kaybında günlerce evde olmak bizi daha çok çaresiz bıraktı”*. Bu alıntıda görüleceği üzere Şükran Hanım yeğeninin ani kaybından bahsederken günlerce evde olmanın kendisini çaresiz bıraktığından bahsederek çaresizlik duygusunu gerçekleştirmek istediği ritüelleri gerçekleştirememesi ile açıklamaktadır.

Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar

Katılımcıların pandemi nedeniyle uygulanan karantina ve kısıtlamalar nedeniyle gerçekleştiremedikleri dini ve kültürel ritüellere yönelik atıfları Kaybı Kabullen(eme)me, Acıyı Paylaşmak ve Görevi Yerine Getirmek alt temalarında ele alınmıştır. Katılımcıların ritüellere yaptıkları bu atıflar, ritüellerin yas sürecini kolaylaştırması bağlamında ele alınmıştır.

Kayı Kabullen(eme)me

Dini ve kültürel ritüellerin, özellikle cenaze ve defin işlemlerine katılım sağlamanın kaybı deneyimleyen kişinin vefat eden kişiyle vedalaşması ve yas sürecinde kaybın kabullenilmesi konularında fayda sağladığı bilinmektedir. Bununla birlikte COVID-19 nedeniyle kayıpların çoğunlukla yoğun bakım şartlarında ve beklenmedik bir şekilde olması da kişilerin, vefat eden kişi ile vedalaşamamasına ve bu nedenle karmaşık yas tepkileri vermelerine neden olmaktadır (Kentish-Barnes ve ark., 2015). Bu alt temada ise katılımcıların ritüellere atıflarından biri olduğu düşünülen “kaybın kabullenilmesi”, katılımcıların dilinde ritüellerin eksikliği nedeniyle kaybın kabullenilememesi ve eksiklik deneyimlenmesi şeklinde kendine yer bulmuştur.

Örneğin Hilal Hanım, cenaze ve defin işlemlerine gidemediği için bir eksiklik deneyimlediğini ifade etmekte ve bu eksikliği gidermek için alternatif yöntemler aradığından bahsetmektedir: “*Hani eksiklik var içimizde. Nasıl tamamlarız diye şey yapıyoruz. ... Çok eksikliğini hissettik, yani gidemedik. Son defa helalleşemedik.*”. Hilal Hanım’ın kaybıyla ilgili konuşurken ritüelleri yerine getirememiş olması ile ilişkili olarak “helalleşemedik” ve “nasıl tamamlarız” ifadeleri ve bu bağlamda deneyimlediği eksikliği vurgulaması, ritüelleri gerçekleştirememesi ile de ilişkili olarak kaybı kabullenmeye yönelik bir zorluk içinde olduğunu düşündürmüştür.

Pandemi koşulları nedeniyle gerçekleştirmek istediği ritüelleri yerine getirememiş olan Handan Hanım ise kaybı kabullenme konusunda yaşadığı zorluğu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Hiç kolay değil yani... Bir sene olacak. Hani anmadığım, düşünmediğim, şey yapmadığım, hani bir saati yok... Hep neden diye soruyorsun kendine. Hani neden bizi buldu diye soruyorsun. Hani kabul edemiyorsun. Acaba çok acı çekti mi diye düşünüyorsun. Bir şey hissetti mi diye düşünüyorsun. Hani şu an yaşıyoruz ama nasıl yaşadık hiç, hiçbirimiz bilmiyoruz.*”.

Sonuç olarak Handan Hanım’ın babasının kaybı ile ilgili olarak “neden bizi buldu”, “yaşadık ama nasıl yaşadık” gibi sorgulamalarında da görüleceği üzere gerçekleştirmek istediği ritüelleri gerçekleştiremeyen katılımcıların kaybı kabullenmeye dair sıkıntılar yaşadığı ve böylece ritüellerin, kaybın kabullenilmesi bağlamında yas sürecini kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

Acıyı Paylaşmak

Katılımcılar gerçekleştiremedikleri ritüellerden bahsederken kaybın ardından acılarını paylaşmak istediklerini ancak ritüellerin eksikliğinde bunu yapamadıklarını dile ge-

tirmişlerdir. Bu bağlamda katılımcıların dini ve kültürel ritüellerin acılarını paylaşmalarına yardımcı olarak yas sürecini kolaylaştırdıklarına atıf yaptıkları düşünülmüştür.

Şükran Hanım bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Biz o kadar böyle şoktayız ki acıyı paylaşmak istiyorum, selayı duyuyoruz. Cami pencereden gözükiyor. Sokağın başı ama gidemiyorsunuz.”* Sevinçlerin paylaştıkça çoğaldığını, acıların ise paylaştıkça azaldığını belirten Şükran Hanım, evde yalnız başına dua ve ibadet etmenin kendisi için çok kötü olduğunu çünkü insanların varlığının böyle durumlarda kendisine iyi geldiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte Şükran Hanım’ın yaşadığı kaybın ardından kullandığı şu ifadeler oldukça dikkat çekici bulunmuştur: *“Birlikte olmak isterdim amcamın kızlarıyla. (Yeğenimin çocuklarıyla) konuşmak isterdim, yani birebir konuşmak isterdim. Yüz yüze konuşup onlara dokunmak isterdim. Saçlarını okşamak isterdim. Sarılmak isterdim ama bunların hiçbirini yapamadım ki hani robot gibi bir şey hani.... Zaten diyorlar ya robotlaşıyor insanlar gerçekten robotlaşıyor gibi bir şey bu.”*

Handan Hanım ise kısıtlamalar nedeniyle taziyeleri kabul edemediğini ancak sosyal medya platformlarında yaptığı paylaşımlarla birlikte insanlarla etkileşim içine girdiğini ve oldukça iyi geri dönüşler aldığını belirtmiştir. Handan Hanım sosyal medya yoluyla aldığı desteği şu sözlerle ifade etmiştir: *“Belki bir vesile olur onlara diye ben öyle bir yayınlama yapmıştım. Ama hani şöyle düşünüyorum, hani babam cenaze namazına kimse gelemedi ya da işte o süreci hani hep yalnız başımıza yaşadık. Ama işte sosyal medyada insanlardan o kadar çok dua aldı ki, iyi bir insandı yani gerçekten. Çok insanlar yanımızda durdu. Çok arayan, soran oldu, şey yapan oldu. Dedim hani babamın da şeyi böyleymiş. Hani kalabalık olarak cenazede olmak var ama bir de o süreçten sonra hani hiç tanımadığım insanlardan hani o kadar çok yani çok iyi olarak geri dönüşler de oldu.”* Handan Hanım’ın söylemlerinde görüldüğü gibi babasının kaybını sosyal medyada paylaşması ve insanlardan olumlu geri dönüşler aldığını belirtmesi ritüellerin eksikliğinde acıyı paylaşma ihtiyacı hissettiğini düşündürmektedir. Bu bağlamda katılımcıların yaşadıkları kaybın ardından deneyimledikleri acıyı paylaşma ihtiyacı hissettikleri ve bu noktada ritüellerin yardımcı olduğu görülmektedir.

Görevi Yerine Getirmek

Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar adlı üst temanın üçüncü alt teması ise Görevi Yerine Getirmek olarak adlandırılmıştır. Bu alt temanın

içeriğini, katılımcıların gerçekleştirmek istedikleri ritüellere yaptıkları “görev” atfı oluşturmaktadır. Örnek olarak Mehmet Bey, annesinin ölümünün ardından yapmak istediği ritüelleri, annesine karşı görevini yerine getirmek olarak tanımlamaktadır. Mehmet Bey bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: “*(Ritüelleri gerçekleştirmek) tabii rahatlatır insanları, yani ruhen anneniz adına bir şey yapmak sizi de onun adına sevindirir. Mesela annemiz derdi ki sağlığında teşekkür ederdi ama teşekkür etmen gerekmez, biz görevimizi yapıyoruz derdim. Olsun derdi oğlum biz teşekkürümüzü yapalım derdi. Ben inanıyorum, ben göçtükten sonra sen benim arkamdan ne yapman gerekiyorsa zaten yapacaksın diye bir süre konuşurdu.*”.

Hilal Hanım da gerçekleştiremediği ritüelleri şu sözlerle ifade etmiştir: “*Gidemedik cenazesine, son vazifemizi yapamadık.*” Handan Hanım ise pandemi nedeniyle ritüelleri istediği şekilde gerçekleştiremediğini belirtmiş ve yine de usul gereği ritüelleri bir şekilde yerine getirmeye çalıştığından bahsetmiştir: “*Helvasını hani ben kavurdum evde. Ama tabii kimseye dağıtmadık. Hani dedim ki insanlar bunu alır, çöpe döker. Yani sonuçta bu hastalıktan öldü hani. Onu yapmaktansa hani yapmamak en mantıklısı. Hani bir kokusu çıksın diye azıcık yaptım öyle.*”.

Alıntılarda da olduğu gibi katılımcıların, kaybın ardından kaybedilen kişi için gerçekleştirmek istedikleri ritüellerden bahsettikleri ve bu ritüelleri gerçekleştirmeyi bir görev atfı ile ifade ettikleri görülmekle birlikte pandemi kısıtlamaları nedeniyle bu görevleri yerine getirememenin kendilerindeki yansımalarını da aktardıkları düşünülmektedir. Bu bağlamda katılımcılar için görev atfına sahip olan bu ritüellerin, yas sürecinde etkili bir role sahip olduğu görülmektedir.

Kayıpla Baş Etme Yöntemleri

Katılımcıların yaşadıkları kayıp karşısında çeşitli başa çıkma yöntemleri geliştirdikleri düşünülmüştür. Bu baş etme yöntemleri Kayıpla Baş Etme Yöntemleri üst başlığında ve Kaybı İdealleştirme, Kaybı Adlandırma ve Kayıp Hakkında Konuşmak alt temaları altında ele alınmıştır.

Kayıp İdealleştirme

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde katılımcıların kaybettikleri kişileri idealleştirdikleri düşünülmüştür. Örneğin Şükran Hanım, kaybettiği yeğeninden bahsederken sıklıkla “meleğimiz” ifadesini kullanmakta ve yeğenini şu sözlerle tanımlamaktadır: “... *melek gibi yaşayan hep gülen her şeyi ne bileyim hiç bugüne kadar onun hayattan bir şikayetini bile duymamıştık.*”.

Mehmet Bey de kaybettiği annesinden çoğul bir şekilde “annemiz” olarak bahsetmektedir. Bu kullanımın Mehmet Bey’in annesini, herkesi seven ve herkes tarafından sevilen biri olarak idealize etmesi ile ilişkili olduğu düşünülmüştür. Mehmet Bey, annesi ile olan ilişkisini şu sözlerle anlatmaktadır: “*Bu arada annemiz de bizlere sevgisini her yönüyle aşırı gösterirdi yani. Sadece ben değil; diğer kardeşlerim, benim çocuklarım ve kardeşlerimin çocukları hani yalan değilse, yapmacık değilse hepsini çok sevdiğini düşünüyorum. Mesela çok ayrı ihtimam gösterirdi yani... Ailemizden şöyle diyelim, baba-mız hariç annemizden memnun olmayan kimse yoktur desek yeridir yani.*”.

Şükran Hanım ve Mehmet Bey’in ifadelerinde görülen bu yüceltici ifadeleri ve “meleşimiz”, “annemiz” şeklindeki kullanımları idealizasyon ile ilişkili olarak yorumlanmıştır. Handan Hanım’ın kaybettiği babası ile ilgili ifadelerinin de Şükran Hanım ve Mehmet Bey’in ifadelerine benzer olarak idealizasyon içerdiği düşünülmüştür: “*Annem vefat ettikten sonra yapamadıklarına hep şey yapıyordu. Hiç durmak istemiyordu, devamlı tatillere gidiyorduk, gezmeye gidiyorduk. Diyorum ya o benim çocuğum gibi olmuştu yani artık, yani hiç doğuramadığım çocuğum diyordum. Hani seksen yaşında ama hani çok iyi bir insandı, çok anlayışlı bir babaydı. Hani hiç sıkmaz, şey yapmaz. Hani bana karşı hiçbir yükü yoktu. Dediğim gibi hala kendi mesleğini yapıyordu, kendi yemeğini yapıyordu, kendi yatağını toplardı, banyosunu yapardı. Ha çok sağlıklıydı, yani bana hiçbir ağırlığı olmadı o dört sene zarfında.*”.

Kayıbı Adlandırma

Yapılan görüşmelerde katılımcıların hastaneden resmi bir belge olarak verilen ölüm raporunda yazan bilgilere karşı şüphe içinde oldukları ve zihinlerinde resmi ölüm nedenine ait soru işaretleri barındırdıkları gözlemlenmiştir. Ölümün geri döndürülemezliği karşısında ritüeller bireyin ölümü kabul etmesini sağlarken aynı zamanda ani ve beklenmedik ölümler karşısında bireyin kontrol duygusunu korumasına da yardımcı olmaktadır (Norton ve Gino, 2014). Bu bağlamda katılımcıların bu ritüellerin eksikliğinde “kayıp nedeni” ile meşgul oldukları ve kayıp nedenini kendilerince adlandırmaya çalışarak yaşadıkları kayıp ile baş etmeye çalıştıkları düşünülmüştür. Örneğin Şükran Hanım, yeğeninin ölüm raporunda ölüm nedeni olarak belirtilen “kalp krizinin” asıl neden olmadığını düşündüğünü çünkü yeğeninin ölümünden kısa bir süre önce COVID-19 test sonucunun pozitif olduğunu ifade etmiş ve ölüm nedenine ilişkin düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Bu bilimsel olarak ispatlandı. Çok bulaşıcı, hele bir de şimdi mutasyona da uğradı. Belki de bulaşma hızı daha da hızlandı ve ölümcül olayı öldürme riski daha da kısa oldu. Şimdi bu mutasyon olaylarını duyunca acaba dedim (yeğenim) bu kadar çok kısa sürede vefat etti, çünkü hiç ilaç bile kullanmadan vefat etti hani. Co-*

vid testi pozitif çıktı, ama hiç ilaç başlanmadan vefat etti. Acaba mutasyona uğrayan bir covid miydi diye düşünmeye başladım... O sırada kanı pıhtılaştı, kalp ya pıhtı attı diye düşünüyorum. Ama bunlar benim düşüncelerimin sadece bireysel. Bunu kimseyle paylaşmıyorum, çünkü ne verildi, ne yapıldı bilemiyorsunuz ki.”

Mehmet Bey annesinin ölüm raporunda ise salgın hastalığa bağlı ölüm yazdığını ve doktorların, annesinin COVID-19 olduğunu söylediğini belirtmiştir. Ancak buna rağmen Mehmet Bey, görüşmelerde bu salgın hastalığı COVID-19 olarak adlandırmadığını özellikle belirtmektedir: “(Anneme) hastanede covid testi yapıyorlar, negatif. Bu arada akciğer filmi çekiyorlar. Akciğer filminde zatürre gözükünce İl Sağlık Müdürlüğü otomatikmen covid olarak düşündü. Dolayısıyla bizim yanımızda kaldığı için annemiz, bize de temaslı olarak test yaptılar filyasyon ekibi. Eşimle ben pozitif çıktık. On dört gün karantina altında kaldık, ilaç kullandık. Ayakta geçirdik gibi bir şey. Bizi etkilemedi ama annem işte hastaneye yatışının onuncu gününde filan vefat etti. Vefat sebebi de salgın, salgına bağlı ölüm diye yazdılar. Covid olarak yazmadılar... Hani biz annemi corona gibi düşündük ilk etapta ama ben yani tahmin etmiyorum.”

Kayıp Hakkında Konuşmak

Katılımcılar, görüşme boyunca sıklıkla yaşadıkları kaybın kendileri için ne kadar ani olduğundan bahsetmişlerdir. Örneğin Şükran Hanım, yeğeninin kaybını şu kelimelerle görüşmenin farklı yerlerinde anlatmıştır: “bizim için inanılmaz bir şok oldu”, “ama bir anda bir anda onun ölüm olayı bizi bütün ailemizi şoka soktu diyebilirim”, “hala nasıl olduğunu biz bile anlayamadık hani Allah kimseye yaşatmasın böyle bir olayı” ve “biz o kadar böyle şoktayız ki”. Şükran Hanım’ın, yaşadığı kaybın ani oluşundan sıklıkla bahsederek yaşadığı kayıpla baş etmeye çalıştığı düşünülmüştür. Şükran Hanım yaşadığı kaybın ani oluşunu ifade ederken bir yandan da kayıp hakkında konuşmaktadır: “Bana en çok üzücü gelen uu çok sağlıklı olan bir kişinin çok sağlıklı hani beslenmesine dikkat eder hiçbir uu kronik rahatsızlığı yok uu mutlu hiç bugüne kadar onun bir şika- hayatla ilgili hiç şikayeti- o kadar mutlu bir yaşantısı vardı ki uu köy kökenli olduğu için eşi de hani organik besleniyor hani uu standartların üstü diyebilirim hani on- böyle bi insanın böyle bir insanın üç günde ölmesi beni gerçekten şoka soktu ... çok şoka girdim hani uu hayat dolu bir insanın sapsağlam bi insanın bir anda bu kadar uu hızlı bir şekilde yok olması.³”

3 Bu alıntıda geçen “uu” ifadeleri katılımcının duraksadığı yerlere işaret etmektedir.

Handan Hanım da Şükran Hanım'a benzer olarak babasını çok hızlı ve beklenmedik bir şekilde kaybettiğini ifade etmektedir. Handan Hanım'ın bu ani kayıp hakkında konuşarak kayıpla baş etmeye çalıştığı düşünülmüştür: *“Dediğim gibi yaşanan süreç o kadar zor bir süreçti ki, bir de bir anda on altı günde ellerimin arasından kayıp gitmesi... Çünkü hiçbir şeyi yoktu. Ben bir ay evvel babamla beraber Antep'te kebab yemeğe gitmiştik yani düşünün.”*

Gerçekleşmeyen Ritüellerin Telafisi

Katılımcıların gerçekleştiremedikleri ritüelleri çeşitli yollarla telafi etmeye çalıştıkları düşünülmüştür. Bazı katılımcılar, bu telafiyi geleneksel ritüelleri yeni formlar oluşturarak gerçekleştirirken bazı katılımcılar ise ritüelleri değersizleştirmiş ve ritüelleri gerçekleştiremiyor oluşlarını olumsuzlamışlardır. Örneğin Şükran Hanım ve Handan Hanım, bu telafiyi çevrim içi kanallar aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Şükran Hanım, yeğenin cenaze törenine katılmadığını ancak telefon ve internet aracılığı ile taziye ziyaretinde yapabileceği paylaşımı telafi etmeye çalıştığını ifade etmiştir: *“Biz arabayla onların evine gittik. Onlar pencereye çıktılar. Ben telefon açtım, pencereye çıktık. Biz kaldırımda yani bu çok tuhaf olan şeyler, ağızda maskeler, onlar pencerede maskeler. Böyle acılarımızı paylaştık. ... Herkes böyle evin içinde maskeli, biz sadece görüntülü telefonla görüşebiliyoruz. ... İyi ki bu görüntülü telefonlar var. Hem bu sosyal medyayı bazen kötü kullanılırsa kötü, ama iyi kullanılırsa bilim uğruna kullanılırsa bu medya sosyal medya ne biliyim internet gerçekten işleri kolaylaştıran bir şey.”*

Handan Hanım ise babasının cenazesine kimsenin gelemediğini ama kendisinin, babasının cenaze törenini sosyal medya üzerinden canlı olarak yayınladığını ve cenazenin ardından çevrim içi bir görüşme platformu üzerinden kardeşleri ve kuzenleri ile dua okuduklarını belirtmiştir.

Bununla birlikte Mehmet Bey ise Şükran Hanım ve Handan Hanım'dan farklı olarak gerçekleştiremediği ritüellerin halk arasında aslında yanlış bilindiğini ve yanlış bir şekilde uygulandığını söyleyerek bu ritüelleri değersizleştirmiştir. Mehmet Bey aynı zamanda bu ritüelleri eğer pandemi olmasaydı gerçekleştireceğini de söylemektedir. Bu bağlamda Mehmet Bey'in bu değersizleştirme çabasının bir nevi bir telafi yöntemi olduğu düşünülmüştür. Mehmet Bey'in ritüelleri gerçekleştirme arzusu ve paralelinde ona eşlik eden değillemeleri ve değersizleştirme çabası şu ifadelerde görülebilir: *“Biz zaten halkın bildiği yanlışları doğru sanıp yaptıkları yanlışları biz zaten normal de ol-*

saydı yapmazdık. Nedir bunlar diye soracak olursanız, işte mesela bir yedisi diyorlar, bir kırkı diyorlar, bir elli ikisi diyorlar. İslamiyette bunların hepsi safsata. Her ne zaman dua yapmak istersen, her ne zaman hayır etmek istersen, herhangi bir güne bağlı, herhangi bir sayıya tekabül etmeyecek şekilde yapılır çünkü Allah'tan istenecek Allah'a yalvarışta sayı adet yoktur. Mesela kimi insanlar şöyle yaparlar, bilmiyorum biliyor musunuz. Yok kırk yasin okuyalım, yok otuz teberek okuyalım. Böyle bir şey yok, sayı diye bir şey yok. Biz bunları bildiğimiz için, biz bu ritüellerle alakalı kendimiz evde ara ara annemiz hakkında giyabında zaten vefatıyla bu dünyadan göçtü gitti gerekli dualarımızı okumamız gereken sureleri ayetleri okuyoruz, yapıyoruz. Onda çok fazla bir sıkıntı yaşamıyoruz. ... Ya bana göre bir şey yoktu ama şimdi halkımız öyle bir şey olmuş ki yani normalde dönemde olsaydı illa ki bir etrafın baskısıyla alakalı diyelim mahalle baskısı toplumsal baskı diyelim yani bir üç beş akrabayı çağırıp yanında yemek verip bir mevlit bir Kuran-ı Kerim okuma gibi bir şey olabilirdi hı benim kendi şahsıma bırakılsa yapmam çünkü size daha önce de bahsettim bu konuyla alakalı bilgilere sahibim böyle bir olay toplumun doğru bildiği yanlışların hiçbirini yapma taraftarı değilim.”.

Hilal Hanım ise yapmak istediği ritüelleri pandemi sürecinin getirdiği kısıtlamalara uygun şekilde yaparak telafi etmeye çalıştığını şu şekilde ifade etmiştir: *“Kuran kursuna başış yaptık, öğrencilere başış yaptık. Mesela bütün akrabalarımızı komşularımızı toplayıp yemek vermek istedim onun adına. O böyle şeyleri çok severdi kayınvalidem. O tür bi şey yapmak isterdim yedisinde kırkında ama bu pandemi olduğu için insanları bir araya toplamaya gerçekten çok çekiniyoruz.”.*

Yasalara Rağmen: Ritüelleri Gerçekleştirebilmek

Katılımcılar yaşadıkları kayıp hakkındaki deneyimlerini görüşmelerde pandemi süreci ile ilişkilendirerek anlatmışlardır. Katılımcılar deneyimlerini anlatırken karantina kısıtlamalarına vurgu yapmışlar ve karantina kısıtlamaları nedeniyle kayıp sonrası gerçekleştirmek istedikleri ritüelleri gerçekleştiremedikleri için engellenmiş ve özgürlükleri kısıtlanmış hissettiklerini ifade etmişlerdir. Yasaklar nedeniyle engellenmiş ve özgürlükleri kısıtlanmış hisseden katılımcılar ritüelleri gerçekleştirmek için uygulanan yasakları ihlal etmeyi düşündüklerini söylemişlerdir.

Şükran Hanım karantina kısıtlamaları ile ilgili deneyimini *“Ben eve (cenaze evi) gitmek istiyorum, gidemiyorum. Evde (kendi evi) ağlıyorum, yani ağlamaktan dua etmekten başka bir şey gelmiyor elimden, hani çaresiz olmak. Hani bir de bu kadar yakın olup*

da gidememek insanın özgürlüğünün kısıtlanması gibi kötü bir dönemdi.” şeklinde ifade etmiştir. Hilal Hanım ise “Ondan sonra ne bileyim hani bir insanı, 28 yıl beraber yaşadığın bir insan son günlerinde yalnız kaldı göremedim. Ondan sonra cenazesine katılamadım, sonrasında eve kimse gelmedi.” sözleri ile kısıtlamaların kendisini nasıl etkilediğinden bahsetmiştir.

Kayıplarını karantina sürecinde yaşadıkları için özgürlüklerinin kısıtlandığını hissettiklerini ifade eden katılımcılar bu kısıtlamalardan kurtularak karantina nedeniyle yerine getiremedikleri ritüelleri yerine getirmek için çeşitli yollar denemeyi akıllarından geçirdiklerini de ifade etmişlerdir. Örneğin Mehmet Bey, karantina kısıtlamalarına uyduğunu ifade etmesine rağmen kendisini hapisanede gibi hissettiğini ve kısıtlamalara karşı gelecek şekilde cenazeye katılmanın aklından geçtiğini şu sözlerle anlatmıştır: *“Yani şöyle belki yorumlayabiliriz. Hapishanedesiniz. Çocuğumuz anneniz yakınınız hastalanıyor veya vefat ediyor dahil olamıyorsunuz, katılamıyorsunuz. Ha burda tam benzetme birebir örtüşmeyebilir. Ben burdan gizli kaçak gidebilirdim. Ama korktuğumuz için, şöyle korktuğumuz için, diğer insanlara bulaştan dolayı bir şey yapabiliriz korkusuyla günümüzün tam dolmasını bekledik. Yani atıyorum yalan söyleyerek, biz zaten bu korona bitti, bizim şey karantina sürecimiz diyerek katılabilirdik belki. Ama böyle bir şeye tenezzül etmedik yani. Bizler yapısal olarak devletin bize uymasını istediği veya yapmamasını istediği kuralları kanunları harfiyen yerine getirmeye çalışıyoruz, böyledir yani.”.*

Bu bağlamda katılımcıların kayıp deneyimlerine karantinada olma sürecinin de eklenmesiyle birlikte özellikle dini ve kültürel ritüelleri yerine getirememekle ilgili olarak özgürlükleri kısıtlanmış ve engellenmiş hissettikleri görülmektedir. Katılımcıların gerçekleştirmek istedikleri ritüelleri gerçekleştirmek için karantina kısıtlamalarını ihlal etmeyi düşünmeleri de ritüelleri gerçekleştirmenin katılımcılar için ne kadar elzem olduğuna işaret etmektedir.

Tartışma

Bu çalışmadaki amaç COVID-19 pandemisinde bir yakını kaybeden ve pandemi sürecindeki kısıtlamalar nedeniyle dini ve kültürel ritüelleri gerçekleştirememiş olan bireylerin, pandemi sürecindeki yas ve bu süreçte dini ve kültürel ritüelleri yerine getirememiş olmaya yönelik deneyimlerini anlamaya çalışmaktır. Bu doğrultuda katılımcılarla yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler YFA ile analiz edilmiştir.

Analizler sonucunda Ritüellerin Eksikliğinde Olumsuz Duygular, Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar, Kayıpla Baş Etme Yöntemleri, Gerçekleşmeyen Ritüellerin Telafisi ve Yasaklara Rağmen: Ritüelleri Gerçekleştirebilmek isimli beş üst tema oluşturulmuştur. Bu temalar, Lacanyen Psikanaliz temelli olmak üzere psikanalitik kuram çerçevesinde tartışılmıştır.

Ritüellerin Eksikliğinde Olumsuz Duygular

Bu çalışmada katılımcıların ifade ettikleri duygular, alanyazında kayıp sonrası deneyimlenen duygular olarak belirtilen üzüntü ve çaresizlik duyguları ile paralellik göstermektedir (Deutsch, 1937; Love, 2007). Lacan (1949) kategorilendirilmiş olan bu duyguların imgesel düzlemde yer aldığını belirtmektedir. Ayna evresi ile birlikte tanımlanan imgesel düzlem, yanıltıcı ve gerçeğin üzerini örten bir işleve sahiptir. Bu yanıltıcılık, bebeğin kendini aynada gördüğü imge ve gerçek bedeni arasındaki fark ile başlamaktadır. Bebeğin gerçek bedeni hiçbir zaman aynadaki imgesinin aynısı değildir. Parçalı bir beden algısına sahip olan bebekte ise bu durum çaresizlik, öfke, üzüntü gibi duygular oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu imgenin içeriğini yalnızca bebeğin aynadaki görüntüsü oluşturmaz, bu imge bebeğin çevresindeki kişilerden kendisine yansıtılan tasvirler ve seslenişler de olabilir. Bu sayede bebek, nasıl görüldüğüne dair ipuçlarını annesinin ses tonundan veya çevresindeki diğer kişilerden de almaktadır. Aynadaki imgesi aracılığı ile kendisi için Büyük Başka konumunda olan kişilerden “Bu sensin!” yanıtını alan bebek, böylelikle ayna imgesi ve iç dünyası arasında bir bağ kurmaya başlamaktadır. Bu anlamda ayna imgesi, Büyük Başka’nın bizi nasıl gördüğüne dair tasarılarımızı içermekte ve bu imge ile özdeşim kurulması sonucunda ideal ego oluşmaktadır (Lacan, 1977). Dolayısıyla ayna evresinde oluşan imgesel düzlem aracılığı ile özne hayali temsiller kurarak Büyük Başka tarafından tanınmayı arzulamaktadır. Bu nedenle bu dönemde oluşan ego yapılanması öznenin Büyük Başka ile olan ilişkileneşmesi ile doğrudan alakalıdır. Lacan (1949), ayna evresini 6 ve 18. aylar arasında gerçekleşen imgesel düzlemin tanımlandığı bir evre olarak tanımlamasına rağmen aynı zamanda ayna evresinin sadece gelişimsel bir aşama olmadığını aksine öznenin hayatı boyunca devam eden bir paradigma olduğunu belirtmektedir.

Bu bağlamda katılımcıların ifade ettikleri üzüntü ve çaresizlik gibi duyguların ayna imgelerine zıtlık oluşturan bir eksiklik sonucunda oluştuğu düşünülmüştür. Mehmet Bey’in “*O bağlamda tabii ki çok üzüldük, yani daha duygusal olduk. Daha üzüldük. Yine de evlat olarak son defa görmek veya kabristana kendi ellerimle indirmek ister-*

dim.” ifadesi bu duruma örnek olarak verilebilir. “Bir evlat olarak” vurgusu, Mehmet Bey’in ayna imgesi karşısında Büyük Başka’nın gözünde nasıl görüldüğüne ilişkin olarak özdeşim kurduğu ideal egosunun bir yansımasıdır. Bu bağlamda Mehmet Bey’in “bir evlat olarak” ifadesi aynı zamanda annesinin arzusunu içermektedir. Nitekim Mehmet Bey bu arzuya uygun davranmadığı (evlat olarak son defa görmek ve kabristana kendi elleriyle indirmek) için özdeşleştiği imgede bir kırılma ve bu kırılma ile deneyimlediği eksiklik nedeniyle üzüntü yaşamaktadır. Diğer katılımcılar da Mehmet Bey’de olduğu gibi duygularını bir eksiklik ile ilişkili olarak anlatmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan duygulara verilen adlar değişse de katılımcıların duygularını bir eksiklik temelinde ifade etmelerinin Lacan’ın duygulara ilişkin açıklamasını desteklediği düşünülmüştür.

Lacan’a göre (1977) öznenin kendisi için Büyük Başka konumunda olan kişiler tarafından görüldüğünü hayal ettiği/görülme istediği imajındaki değişiklikler, ego savunma mekanizmalarını ve duyguları harekete geçirmektedir. Harekete geçen bu sistemin amacı ise ideal egonun zarar görmemesi ve oluşacak zararı telafi etmektir (akt. Paumelle, 2004). Katılımcıların vefat eden kişiye karşı son görevlerini yapamamış olmanın verdiği eksikliği anlatırken sık sık deneyimledikleri üzüntü ve çaresizlik duygularından bahsetmeleri de bu bağlamda yorumlanmıştır. Mehmet Bey bu konu ile ilgili “*Üzdü, acaba yani annemizin çok mu başında bulunsaydık? Yani görevimizi yapsaydık, dört dörtlük eksiksiz. O konu etkiledi bizi. Ne de olsa cenazesinde bulunamadık yani. O bir eksiklik yani. Sürekli bize bir üzüntü yaratacak yani o bir gerçek yani.*” demiştir. Mehmet Bey’in ifadesinde de görüldüğü gibi cenaze işlemleriyle ilgili engellenmenin, ailevi ve toplumsal bakış açısıyla görevini yerine getiren birey imajını zedelediği düşünülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların kendi kontrolleri dışında gerçekleştiremedikleri dini ve kültürel ritüellerin, katılımcıların özdeşleşmiş oldukları ayna imgelerinde bir kırılmaya ve böylece üzüntü ve çaresizlik gibi duygulara neden olduğu düşünülmüştür.

Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar

Bu temanın içeriğini katılımcıların, yaşadıkları kaybın ardından gerçekleştirmek isteyip gerçekleştiremedikleri dini ve kültürel ritüellerin yas sürecini kolaylaştırmasına yönelik atıfları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar üst temasının altında Kaybı Kabullen(eme)me, Acıyı Paylaşmak ve Görevi Yerine Getirmek adlı alt temalar oluşturulmuştur.

Lacan, simgesel düzlemi kültür ve toplumla ilişkilendirmekte ve kaybı anlamlandırma konusunda simgesel düzlemin önemli bir işlevi olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu anlamda kültürel ve toplumsal işlevleri bağlamında ritüeller de simgesel düzlemde yer almaktadır (Paumelle, 2004). Bu sebeple Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar üst temasının Lacan'ın simgesel düzlem kavramıyla tartışılabileceği düşünülmüştür. Toplumumuzda ölen kişilerin ardından yapılan cenaze töreni, mevlit okutma, yedisinde yemek dağıtma gibi birçok dini ve kültürel ritüelin pandemi koşulları sebebiyle gerçekleştirilememesi ile birlikte bu ritüellerin yas sürecindeki sağaltıcı rolü ortaya çıkmıştır. Lacan öznenin dünyayı deneyimlemesi ve gerçeği anlamlandırması için simgeselleştirmelerin gerekli olduğunu ifade etmektedir (DiCenso, 1994). Bu bağlamda toplumdaki ritüellerin ölüm gibi gerçek düzlemde kendine yer bulan bir olayın anlamlandırılmasında önemli olduğu düşünülmüştür. Örneğin cenaze töreni ölümün bir göstereni olarak yorumlanabilirken ölen kişiye cenaze töreni düzenlenmesi ile birlikte gerçek düzlemde yer alan kaybın simgesel düzleme aktarıldığı ve özneye kaygı yaratan simgeseldeki boşluğu doldurduğu söylenebilir. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında da örneğin Mehmet Bey annesinin cenazesine katılmamasının onda bir eksiklik yarattığını ve sürekli yaşayacağı bir üzüntüye sebep olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda ritüellerin yaşanan kaybı simgesel alana taşıdığı ve bu sayede sürecin simgeselde kendine anlam bulması ile birlikte öznenin kaybı kabullenmesini ve böylece yas sürecini kolaylaştırdığı düşünülmüştür.

Acıyı Paylaşmak temasında ise içeriği katılımcıların deneyimlediklerini söyledikleri acıyı dile dökme gayretleri oluşturmaktadır. Bu alt tema dilin simgesel düzlem ile olan yakın ilişkisi bağlamında simgesel düzlem ekseninde tartışılmıştır. Soler (1996), konuşmanın yaratıcı bir eylem olup anlamı (*meaning*) yarattığını söylemektedir. İnsanlar konuşarak, yaşadıkları deneyimleri dile dökerek gerçek düzlemde vuku bulmuş olaylara simgesel düzlemde bir anlam yaratmaya çalışmaktadırlar. Katılımcılardan Şükran Hanım'ın "*Birlikte olmak isterdim, amcamın kızlarıyla konuşmak isterdim, yani (kaybettiğim kişinin) çocuklarıyla birebir konuşmak isterdim.*" diyerek acısını konuşarak, dile dökerek paylaşmak istemesi de bu anlamda yaşadığı kaybı simgesel düzleme taşıma çabası olarak değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte Lacan'a göre kültürel ritüelleri gerçekleştirme ve normları içselleştirme ancak arzu ile mümkündür ve arzu her zaman simgesel düzlemde konumlanmış olan Büyük Başka'nın arzusudur (Akt., DiCenso, 1994). Bu bağlamda toplumda kendine yer bulan bu ritüellerin Büyük Başka tarafından özneye aktarıldığı ve bu şekilde öz-

nenin geleneğinde ortaya çıktığı söylenebilir. Görevi Yerine Getirmek teması da yine simgesel düzlemde kendine yer bulan arzu bağlamında tartışılmıştır. Katılımcılar yakınlarının cenaze törenlerine katılmak ve ölen kişi adına hayır yapmak gibi bazı ritüelleri, görevi yerine getirmek olarak tanımlamıştır. Örneğin Hilal Hanım, kaybettiği yakınının cenazesine gidemeyişini “*Son vazifemizi yapamadık.*” diyerek ifade etmiştir. Mehmet Bey ise annesinin kendisine “*Ben inanıyorum, ben göçtükten sonra sen benim arkamdan ne yapman gerekiyorsa zaten yapacaksın.*” dediğini aktarmıştır. Bu durum ölen kişinin daha ölmeden önce bile öldükten sonra yapılmasını istediği şeyleri dile dökerek arzusunu ilettiği şeklinde yorumlanmıştır. Mehmet Bey, ölen kişinin ardından “yapılması gerekenleri yapmanın” kendisini rahatlatacağını belirtmiş ve bu rahatlama durumunun, arzusunun tatmin edilmesine yönelik bir arzu içerdiği düşünülmüştür.

Sonuç olarak simgesel düzlemde konumlanan ritüelleri gerçekleştirmenin kişilerin yas sürecini kolaylaştırdığı görülmüştür. Bu nedenle yaşadıkları kaybın ardından gerçekleştirmek istedikleri ritüelleri gerçekleştiremeyen katılımcıların ritüellere yaptıkları atıflar, kayıp deneyimlerini bir şekilde simgesel düzleme taşımanın kendileri için yas süreçlerini hafifletmesi bağlamında önemli olduğunu ifade etme çabaları olarak ele alınmıştır.

Kayıpla Baş Etme Yöntemleri

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların kayıpla baş etme yöntemleri Kaybı İdealleştirme, Kaybı Adlandırma ve Kayıp Hakkında Konuşmak şeklinde üç ayrı başlıkta toplanmıştır. Bu alt temalar Lacan’ın imgesel, simgesel ve gerçek düzlemleriyle ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

Kayıbı İdealleştirme alt teması imgesel düzlem kapsamında tartışılmıştır. Öznenin ayna karşısındaki imgesiyle birlikte oluşturduğu bir bütün olduğu algısına karşın COVID-19 pandemisi bu bütünlüğü bozan bir unsur olarak öznenin karşısına çıkmaktadır. Nitekim özne, böyle bir durumla karşı karşıya kaldığında bu durumla baş edebilmek için nesnelere, kişileri ya da ideolojik düşünceleri idealize edebilmektedir (Ragland, 1995, Akt., Diserholt, 2014). Mehmet Bey’in söyleminde kendine yer bulan “böyle bir şeyin kendi başına gelmesine” yönelik şaşkınlık içeren ifadesi de bu duruma örnek olarak verilebilir. Kendisi ve ailesine yönelik oluşturduğu imge ile çelişen bir durum karşısında Mehmet Bey “*Bizim de annemiz ölebiliyormuş.*” demiştir. Şükran Hanım’ın yaşça genç olan yeğenini, hiç ihtimal vermediği COVID-19 nedeniyle kaybetmesi de Şükran

Hanım'ın yeğenine atfettiği “sağlıklı, kronik rahatsızlığı olmayan” imgesinde bir kırılma yaşamasına neden olmuştur. Bu bağlamda katılımcıların kaybettikleri kişilere yönelik idealleştirmeleri, katılımcıların özdeşleştikleri imgelerde ortaya çıkan kırılmalarla başa çıkma yöntemleri olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte bu idealleştirmelerin, kaybın çoğul bir şekilde kullanımı ile de kendini gösterdiği düşünülmüştür. Görüşmelerde kaybedilen kişiler hakkında “meleğimiz” ya da “annemiz” gibi çoğul ifadeler sıklıkla tekrarlanmıştır. Bu çoğul ifadeler, kaybedilen kişinin konumunu yüceleştirip kişiyi herkes için benzer bir noktaya koyma çabası olarak yorumlanmıştır. Buna ek olarak katılımcıların söylemlerinde bu idealleştirilmiş imgelerin detaylı olarak kendini gösterdiği ve tekrarlanan “meleğimiz” ve “annemiz” ifadelerinin kaybedilen kişilere yönelik imgeleri yansıttığı düşünülmüştür: “*Melek gibi de yaşayan, hep gülen...*”, “*Annemizden memnun olmayan kimse yoktur desek yeri yani.*”.

Kayıbı Adlandırma alt teması ise simgesel düzlem kapsamında tartışılmıştır. Simgesel düzlem, dil ile birlikte içinde bulunduğumuz toplumdaki kuralları, kültürü ve yasaları kapsamaktadır. Yasayı düzenleyen Büyük Başka'nın kendisi olduğu için simgesel düzlem de doğrudan Büyük Başka ile ilişkilidir (Evans, 1996). Bu nedenle öznenin yasa ile olan ilişkisi aynı zamanda Büyük Başka ile olan ilişkileneşine de karşılık gelmektedir. Katılımcıların söylemlerine bakıldığında ise kaybettikleri kişilerin resmi ölüm raporlarında yazılan nedenlerle ilgili şüpheye düştükleri ve kaybettikleri kişilerin ölüm nedenlerini farklı isimlerle adlandırmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Kaybın nedenini adlandırmada bir belirsizlik yaşayan katılımcılar, kaybın nedeni ile ilişkili çeşitli varsayımlarda bulunmaktadır. Bu noktada katılımcıların simgesel düzlemde konumlanmış olan resmi kayıtlara karşı alternatif adlandırmalar yaratmalarının, Büyük Başka'nın getirdiği çözüm karşısında güvensizlik yaşadıklarına işaret ettiği ve bu nedenle katılımcıların kaybın nedenine yönelik adlandırma çabasının simgesel düzlem ile ilişkili olarak yorumlanabileceği düşünülmüştür. Bu durum simgesel düzlemde var olan yasaya karşı gelmekten ziyade simgesel düzlemin temsillerinde tutarsızlık ve yetersizliğin görülmesi olarak yorumlanmıştır. COVID-19'un gelmesiyle birlikte yaşanan tüm bu kayıplar ve pandemi süreci, öznenin kırılğanlığını ortaya seren bir travmatik gerçek olarak değerlendirilmektedir. Bu travmatik gerçek şimdiye kadar var olan simgesel düzlemi sekteye uğratarak simgesel düzlemde bir boşluğa neden olmuş (Meylahn, 2020; Western, 2020) ve var olan simgesel düzlemdeki eksiklikleri gözler önüne sermiştir (Meylahn, 2020). “Yeni normal” adı altında pandemi şartlarına uygun yeni bir simgesel düzen kurulmaya

çalışılsa da bunun henüz tam olarak gerçekleştirilemediği ve bunun sonucunda da katılımcılarda mevcut simgesel düzene karşı bir güvensizliğin oluştuğu düşünülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların kendi başlarına kayıp nedenini adlandırmaya çalışmaları ve farklı alternatifler aramaları güvensizlik ve belirsizlik nedeniyle simgesel düzlemde oluşan eksikliği doldurma ve kaygı yaratan bu eksiklikle baş etme çabası olarak yorumlanmıştır (Meylahn, 2020).

Kayıp Hakkında Konuşmak teması ise gerçek düzlem üzerinden tartışılmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere gerçek düzlem simgeselleştirmeye direnendir. Bu bağlamda travmatik deneyimler, gösterenler zincirinde bir kopmaya neden olurken travma gerçek ile karşılaşma anı olarak tanımlanmaktadır (Ratti ve Estevão, 2016). Katılımcılarla yapılan görüşmelerde katılımcıların sıklıkla kaybın beklenmedik ve ani oluşuna vurgu yaptıkları görülmüştür. Örneğin, Şükran Hanım kayıp karşısında sıklıkla “şok” yaşadığını dile getirmekte ve kaybın “bir anda” oluşuna dikkat çekmektedir. Şükran Hanım’ın “şok” ve “bir anda” gibi durumu çok fazla betimleyemeyen ve fazla söze yer bırakmayan ifadeleri, söz konusu kaybın Şükran Hanım için travmatik bir deneyim olduğunu düşündürmektedir. Görüşmeler boyunca tüm katılımcıların kayıpları hakkında konuşurken sıklıkla duraksadıkları, konuşmalarının kesintiye uğradığı ve ne söyleyeceğini bilemez bir halde görüldükleri gözlemlenmiştir. Konuşmalarda sıklıkla kullanılan tekrarlar ve duraksamaların travmanın yarattığı gerçekteki bir boşluğu temsil ettiği düşünülmüştür (Cuéllar, 2010). Bununla birlikte katılımcıların kayıpları hakkında konuşma istekleri yani kendilerini dil aracılığı ile simgeselde ifade etme çabaları bu boşluğu doldurma gayreti olarak yorumlanmıştır. Sonuç olarak katılımcılar, kendilerince anlamlandıramadıkları konuları konuşmaya çalışmakta ve bu şekilde kayıp ve kaybın yarattığı boşluk ile başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Bu şekilde özne, gerçeği dil aracılığı ile simgesel düzlemde yapılandırmaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Gerçekleşmeyen Ritüellerin Telifisi

Bu araştırmanın yola çıktığı sorulardan biri olan gerçekleşmeyen ritüellerin nasıl deneyimlendiği sorusu, katılımcıların söylemlerinde de dikkat çekici bir yoğunlukta yer almıştır. Pandemi sürecinin getirdiği kısıtlamalar nedeniyle yaşadıkları kaybın ardından dini ve kültürel ritüellerini yerine getiremeyen katılımcıların, bu süreçteki deneyimlerine yönelik içerik Yas Sürecini Kolaylaştırması Açısından Ritüellere Yapılan Atıflar teması altında tartışılmıştır. Dini ve kültürel ritüeller, özneyi yapılandıran gerçek, imgesel ve simgesel düzlemdeki üçlü örgüde simgesel düzleme karşılık gelmektedir. Bu bağ-

lamda ritüellerde, başka bir deyişle simgesel düzlemde oluşan bir eksiklik öznenin yaşadığı kaybı simgesel düzlemde anlamlandırması açısından problemlere neden olmaktadır. Gerçekleşmeyen Ritüellerin Telifi temasının içeriğini ise katılımcıların bu eksikliği telafi etmeye yönelik deneyimleri oluşturmaktadır. Görüşmelerde katılımcıların gerçekleştiremedikleri ritüelleri değersizleştirmek veya çevrim içi kanalları (görüntülü konuşma, fotoğraf gönderme, sosyal medya) kullanmak gibi çeşitli telafi yöntemleri geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Bu temada da öznenin bu telafi arayışının nedeninin sorgulanmasının önemli olacağı düşünülmüş ve bu durum tartışılmıştır.

COVID-19 pandemisi sürecinde birçok ülke bu süreci sağlık, eğitim, ekonomi ve sosyal alanda başarılı bir şekilde yürütme konusunda sıkıntılar yaşamış ve uygulanan politikalar, belirsizlikleri ve sıklıkla değiştirilmeleri ile dikkat çekmiştir. Toplum ve kültürün bir temsili olan ülkelerin bu bağlamda simgesel düzlemde yer alan Büyük Başka'ya karşılık geldiği düşünüldüğünde ülkelerin pandemi politikalarındaki başarısızlığının simgesel düzlemdeki bir işlevsizliğe karşılık geldiği söylenebilir (Meylahn, 2020). Simgesel düzlemin işlevsizliği, özneyi çok yoğun ve ezici duygularla başbaşa bırakırken özne bu süreçte imgesel ve gerçek düzlem arasında savrulmakta ve bu işlevsizliği telafi edebilmek için gerçek, imgesel ya da simgesel düzlemde yer alacak alternatif yollar aramaktadır (Monahan, 2017). Bu bağlamda katılımcıların da pandemi sürecinde dini ve kültürel ritüelleri yerine getirememek gibi simgesel düzlemin yetersizliği ile karşılaştıkları durumlarda bir telafi mekanizması geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Katılımcıların bu konudaki telafi çabalarından biri olan ritüellerin değersizleştirilmesine odaklanıldığında Mehmet Bey'in şu ifadesi dikkat çekmektedir: *“Biz zaten normal de olsaydı (bu ritüelleri) yapmazdık. Nedir bunlar diye soracak olursanız, işte mesela bir yedisi diyorlar, bir kırkı diyorlar, bir elli ikisi diyorlar. Bizim öğrendiğimiz bilgiler dahilinde böyle bir şey yok. İslamiyet'te bunların hepsi safsata”*. Freud'a göre çocuklarda, kendilerinin tümgüçlü olduklarına dair düşünceler zamanla kendilerine bakım veren kişilerin tümgüçlü olduğu düşüncesi ile yer değiştirmektedir. Bu düşüncenin önemi, çocuk zayıflıklar, düşmanlık, hastalık, ölümlülük ve benzeri dehşetler ile karşılaştığında ortaya çıkmaktadır. Böyle korkutucu anlarda çocuk için en rahatlatıcı düşünce kendisini bu tehlikelere karşı koruyacak birinin bulunmasıdır. Anne-baba başta olmak üzere bu sorumluluğu alan kişiler çocuğun gözünde idealleşmektedir (Akt., McWilliams, 2011). Bu bağlamda çocuk için ilk Büyük Başka olan anne-baba gibi simgesel düzlemde Büyük Başka konumuna denk düşen devlet kavramının da benzer bir işlevi olduğu düşünülebilir. Mehmet Bey'in de özellikle COVID-19 gibi gerçek düzlemde gelen bir tehdit

karşısında kendisini koruyup kollayacağını düşündüğü devletin politikalarındaki işlevsizliği telafi etmek amacıyla gerçekleştiremediği ritüelleri değersizleştirdiği ve böylece devletin simgesel işlevini idealleştirme yoluyla korumaya çalıştığı söylenebilir.

Gerçek, imgesel ve simgesel düzlemi Borromean Düğümü ile topolojik olarak ele alan Lacan; anlamı, imgesel ve simgesel düğümlerin kesişim noktasına yerleştirmiştir. Bu anlamda simgesel düzlemdeki yetersizlik, önceki temalarda ele alındığı gibi kaybı anlamlandırma konusunda bir eksiklik yaratmakta ve anlamın imgesel düzlemde tanımlanmasına neden olmaktadır (Lacan, 2016). Anlamın imgesel düzlemde konumlanması öznenin negatif duygular deneyimlemesine neden olurken anlamın simgesel düzlemde taşınması özneyi rahatlatan bir öge olarak yorumlanabilir. Bu anlamda değersizleştirme ve idealleştirme gibi yöntemler imgesel düzlemde konumlanırken geleneksel ritüellerin bir telafisi olarak bu ritüelleri pandemi şartlarına uyarlamının özneye yarattığı etki soru işaretleri yaratmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların özellikle pandemi döneminde sıklıkla kullandığı çevrimiçi kanalların imgesel düzlemde konumlandığı düşünülürken yeni dünya düzeninde çevrim içi imkanların zamanla simgesel bir değer kazanıp kazanmayacağı bir tartışma konusu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada telafi mekanizması olarak çevrim içi kanallara başvurmak baskın yöntem olarak ortaya çıkmakla birlikte pandemi sürecinde ele alınan bir diğer çalışmada ise simgesel düzlemdeki işlevsizliğin inkar (*denial*), komplo (*conspiracy*), erteleme (*deferral*) ya da panik olma (*panicked*) şeklinde imgesel düzlemde telafi edilmeye çalışıldığı bulunmuştur (Osserman ve Lé, 2020). Bununla birlikte bir başka çalışmada katılımcılar kaybın ardından dini ve kültürel ritüellerini gerçekleştiremediklerinde çevrim içi telafi yöntemlerini kullandıklarını ancak bu ritüellerin, geleneksel halleri gibi fiziksel yakınlık ve temas içermediği için “aynı” olmadığını belirtmişlerdir (Scheinfeld, Gangi ve ark., 2021). Bu çalışmada da Şükran Hanım benzer bir şekilde fiziksel yakınlık ve temasın eksikliğini şu sözlerle ifade etmiştir: “...birebir konuşmak isterdim, yüz yüze konuşup onlara dokunmak isterdim, saçlarını okşamak isterdim, sarılmak isterdim ama bunların hiçbirini yapamadım ki!”.

Bu bağlamda gelecekteki çalışmalarda pandemi gibi travmatik olarak deneyimlenen ve simgesel düzlemde boşluk yaratabilecek durumlarda hangi tarz telafi mekanizmalarının ortaya çıkacağına dair çalışmaların yapılması önemli görülmektedir. Buna ek olarak hangi telafi mekanizmalarının daha işlevsel olabileceği ve bu telafi mekanizmalarının nasıl daha işlevsel hale getirilebileceğine dair detaylı çalışmaların yapılmasının da önemli olacağı düşünülmektedir.

Yasaklara Rağmen: Ritüelleri Gerçekleştirebilmek

Son tema olan Yasaklara Rağmen: Ritüelleri Gerçekleştirebilmek teması yaşanan kaybın pandemi sürecinde gerçekleşmesinin katılımcılar tarafından nasıl deneyimlendiği ile ilgilidir. Bu temanın içeriğini dünya çapında ilan edilen pandemi ve uygulanan kısıtlamalar nedeniyle katılımcılarının özgürlüklerinin kısıtlandığına dair ifadeleri, engellenmiş hissetmeleri ve bununla ilişkili olarak pandemi yasaklarını ihlal etme pahasına ritüelleri gerçekleştirmek istemeleri oluşturmaktadır. Görüşmeler sırasında sınır ihlaline yönelik herhangi bir tutumda bulunmayan katılımcıların, pandemi nedeniyle oluşturulan kısıtlamalara karşı neden böyle bir konum aldıkları tartışılmıştır.

Lacanyen yaklaşıma göre travma, bir anlama işaret eden gösterilenin eksikliğiyle dolayısıyla da gerçek düzlem ile ilişkilidir. Bu bağlamda COVID-19 pandemisi, gerçekle karşılaşma anı olarak travmatik bir etkiye sahipken pandeminin yol açtığı toplumsal, ekonomik, politik ve ideolojik krizlerle birlikte karantinede olmak zorunda kalan öznenin günlük sosyal hayatında da bir boşluk oluşmuştur. Söz konusu bu boşlukların simgesel ve imgesel düzlemde yer aldığı düşünülmektedir (Meylahn, 2020). Bu çerçevede pandemi süresince öznenin yaşadığı bu boşluk otoritenin başarısızlığı şeklinde yorumlanabilir. Dünya çapında Büyük Başka konumunda olan ülke yönetimlerinin pandemi sürecini yönetmekle ilgili birçok problemle karşılaştıkları ve pandemi sürecini başarılı bir şekilde yönetemedikleri gözlemlenmiştir. Özne Büyük Başka'nın bu başarısızlığı ile karşılaştığında güvendiği, tümgüçlü olduğunu düşündüğü ve kendisini her koşulda koruyacağına emin olduğu Büyük Başka'nın her şeye gücünün yetmediği gerçeği ile karşı karşıya kalmaktadır (Lacan, 2014). Lacanyen psikanalitik bakış açısı ile Büyük Başka'daki eksiklik (*the lack in the Other*) olarak adlandırılabilir olan bu başarısızlık, özneye kaygı yaratmakta ve özneyi sancılı bir sürece sürüklemektedir. Özne ise Büyük Başka'daki bu eksikliğe patolojik tepkiler verebilir (Osserman ve Lé, 2020). Bu bağlamda pandemi sürecinde başarısız olan Büyük Başka tarafından gelen kısıtlamaların, özne tarafından belirsizlik ve eminsizlikle karşılandığı söylenebilir. Pandemi şartları altında çıkarılan yasalar, kurallar ve kısıtlamalar özneye her ne kadar Büyük Başka'dan gelse de önemli olan bu yasa, kural ve kısıtlamaların simgesel düzlemdeki karşılığıdır. Kısıtlamaların simgesel olarak özne tarafından içselleştirilmesi, bu kısıtlamaların tepeden inme bir şekilde özneye sunulmasından ziyade bir anlaşma temelinde oluşması ile mümkün olmaktadır. Kısıtlamaların bir anlaşma temelinde simgesel düzlemde yer alması, öznenin kendi arzusuna da alan açmaktadır. Bu kısıtlamaların özne tarafından tam

olarak anlamlandırılmaması ve özneye hiç söz hakkı vermeyerek öznenin alanını kısıtlaması, öznenin bu kurallarla imgesel bir düzlemde ilişkilendiğine işaret etmektedir (Lacan, 1997). Şükran Hanım'ın şu ifadeleri kısıtlamayla olan imgesel ilişkiye örnek olarak verilebilir: “Devlet bizi damgaladı. Çok özür dilerim. 65 yaş üstü, hele bir de bunu da söylemek istiyorum, ben kendimi hiç de yaşlı hissetmiyorum. Evet, 65 yaşına geldim, ama öyle bir başkasına muhtaç değilim. Niye devlet bizi böyle sakın ha dışarı çıkmayın, işte böyle bize daha çok korku psikolojisini saldı üzerimize. Hemen, önce genç önce siz ölecekmışsiniz gibi. Böyle bir duygulara girdik ilk başlarda, ben daha kötüydüm.”. Ülkemizde olduğu gibi dünya genelinde de pandemi kısıtlamalarının zorunlu olarak ivedilikle alınmasının özneye hiç alan bırakmadığı söylenebilir. Bu bağlamda Şükran Hanım'ın ifadesi başta olmak üzere katılımcıların uygulanan yasaklar nedeniyle engellenmiş ve kısıtlanmış hissetmeleri, diğer bir deyişle kendi öznelliklerine hiçbir alanın bırakılmadığını düşünmeleri, uygulanan yasaklarının imgesel bir düzlemde konumlandığını düşündürmektedir. Nitekim katılımcıların karantinada olmakla ilgili aldıkları kaygan konum, diğer bir deyişle karantina yasaklarının ihlaline yönelik düşüncelere sahip olmaları, katılımcıların karantina kısıtlamalarını simgesel olarak içselleştirmekten ziyade imgesel anlamda içe attıklarına işaret ediyor olabilir (Bkz. Evans, 1996). Öznenin yasa ile olan ilişkisinin simgesel düzlemde değil de imgesel düzlemde konumlandığı bu durumun ise öznedeki kaygı yaratacağı düşünülmektedir (Akt. Hekimoğlu ve Bilik, 2020).

Fenomenolojik araştırmalar, örneklemelerini oldukça dar tutarak olguyu deneyimleyen kişilerden topladıkları detaylı veriyi yoğun bir şekilde incelemeyi hedefler (Rolfé, 2006). Bu araştırmada bahsedilen amaca yönelik dini ve kültürel ritüelleri gerçekleştirilememesi, COVID-19 nedeniyle kayıp yaşama, kaybın üzerinden geçen süre ve yaş kriterleri örneklem kriterleri olarak uygulanmıştır. Nitekim hedef yaş grubunun sosyal medya kullanmaması ve araştırmanın yapıldığı dönemde kısıtlamaların ve karantinaların uygulanması nedeniyle araştırma duyurularına direkt erişimlerinin olmadığı gözlemlenmiştir. Benzer şekilde görüşmelerin pandemi dolayısıyla çevrim içi platformlarda gerçekleşecek olması da söz konusu yaş grubunun araştırma prosedürüne uyumunu zorlaştırarak katılım motivasyonunu düşürdüğü düşünülmüştür (Bkz. Tekedere ve Arpacı, 2016). Belirtilen sebeplerden ötürü hedef yaş grubundan katılımcı bulmakta yaşanan zorluk, örneklem kriterlerine cinsiyetin eklenmesine de mani olmuştur. Bu bağlamda bu çalışmada cinsiyet bağlamında homojen bir dağılım görülmemektedir. Din ve toplumsal cinsiyet

çalışmaları, toplumsal cinsiyetin dini ritüelleri ve uygulamaları şekillendirdiğini öne sürmektedir. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin aynı toplum tipinde her iki cinsiyet tarafından benimsendiği ve kadınların erkeklerden daha çok dini uygulamalara ve ritüellere eğilim gösterdikleri görülmektedir (Woodhead, 2012). Ayrıca katılımcıların kaybettikleri kişiler ile yakınlığı, kaybı deneyimleme noktasında farklılık yaratmaktadır. Kayıp karşısında yaşanan deneyimlerin kaybedilen kişinin yakınlığına göre farklılık gösterdiği bulunmuştur (Wright, 2007). Bu nedenle gelecek çalışmalarda toplumsal cinsiyetin ve kaybedilen kişiyle olan yakınlık düzeyinin gözetilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu araştırmada COVID-19 pandemisi nedeniyle bir kayıp yaşamış ve COVID-19 pandemi kısıtlamaları nedeniyle gerçekleştirmek istedikleri dini ve kültürel ritüelleri gerçekleştirememiş olan kişilerin yas sürecini nasıl deneyimledikleri incelenmiştir. Bu amaçla 45-65 yaş aralığındaki katılımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda katılımcıların dini ve kültürel ritüellerini gerçekleştirememiş olmalarının kayıp sonrası yas deneyimlerini şekillendirdiği bulunmuştur.

Katılımcıların ritüelleri gerçekleştiremedikleri için üzüntü ve çaresizlik duyguları deneyimlemeleri ve kayıplarını kabullenmekle ilgili sıkıntılar yaşamaları, ritüellerin yas sürecindeki işlevinin önemini göstermektedir. Bu bağlamda katılımcıların, kayıpla baş edebilmek için geleneksel ritüellerin yokluğunda öznellikleri doğrultusunda alternatif ritüeller oluşturarak yas sürecini şekillendirmeleri, ritüellerin yas sürecini kolaylaştırması açısından gerekliliğini düşündürmüştür. Bununla birlikte katılımcıların kaybı idealleştirmeleri, kaybın nedeni ile uğraş içinde olmaları ve kayıp hakkında konuşmaları yas deneyimlerini zihinsel süreçlerinde şekillendirmeleri olarak yorumlanmıştır.

Araştırmanın sonucuna göre kayıpla başa çıkma mekanizmaları arasında deneyimlenen acının paylaşılması, kayıp hakkında konuşmak ve kaybın adlandırılmasının kişinin sağlıklı bir yas süreci geçirmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Kişiler hem içinde buldukları sistemde (kültürel, toplumsal ve politik) hem de psişelerinde yaşadıkları bu ani kaybı kabul etmelerini kolaylaştıracak bir yer aramaktadırlar. Dini ve kültürel ritüeller bu noktada işlevleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple yas sürecinde kişinin deneyimlerini simgesel bir çerçeveye taşıyabilmesi yasinin patolojik bir şekilde deneyimlenmemesi için elzemdir. Bu bağlamda kişilerin geleneksel ritüellerini gerçekleştiremeyecekleri durumlarda (pandemi, afet vb.) öznenin kendini simgesel alanda ifade etmesine olanak sağlayan terapi ortamının önemi ortaya çıkmaktadır.

Terapötik çerçevenin ana unsuru konuşan öznedir. Özne, dil aracılığıyla kayıpla ilgili kurgusunu simgesel düzlemde ele alma fırsatı bulmaktadır. Dolayısıyla öznenin kurguları imgeseldeki ikililikten simgesel düzlem aracılığıyla kurtulabilmektedir. Bu hususta öznenin yaşadığı travma hakkında konuşmasının teşvik edilmesi, klinik açıdan yas döneminde öncül başa çıkma mekanizmalarından biri olarak belirtilmektedir (Pennebaker, 1999). Benzer olarak yas sürecinde ritüellerin eksikliği, simgesel düzenin eksikliğinde öznenin gerçek ve imgesel düzlem arasında savrulmasına ve negatif duygu ve düşünceler deneyimlemesine neden olmaktadır. Öyle ki tüm katılımcıların pandemi sebebiyle gerçekleştiremedikleri ritüellerin alternatiflerini bularak uygulamaları, bu süreçte simgeselin önemini vurgulamaktadır. Bu hususta klinisyenler tarafından kişilerin yas deneyimlerini simgesel alana taşıyabilecekleri müdahale programlarının oluşturulmasının önemli olduğu düşünülmüştür.

Etik Kurul Onayı: Araştırmanın yapılabilmesi için gerekli izinler (Evrak birim kodu: 72867572-050.01.04-167374; Etik kurul no: 22.10.2020/320) Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Komitesi'nden alınmış olup katılımcılara çeşitli sosyal medya platformlarında verilen ilanlar aracılığı ile ulaşılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- E.C.H., M.Z.B.; Veri Toplama- E.C.H., M.Z.B., S.B.U., İ.E.; Veri Analizi/Yorumlama- M.Z.B., S.B.U., İ.E., D.C.; Yazı Taslağı- E.C.H., M.Z.B., S.B.U., İ.E., D.C.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- E.C.H., M.Z.B., S.B.U., İ.E., D.C.; Son Onay ve Sorumluluk- E.C.H., M.Z.B., S.B.U., İ.E., D.C.

Ethics Committee Approval: Necessary permissions to conduct the research (Document unit code: 72867572-050.01.04-167374; Ethics committee no: 22.10.2020/320) were obtained from the Ethics Committee of Süleyman Demirel University Faculty of Medicine. Participants were reached through advertisements on various social media platforms.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Author Contributions: Conception/Design of Study- E.C.H., M.Z.B.; Data Acquisition- E.C.H., M.Z.B., S.B.U., İ.E.; Data Analysis/Interpretation- M.Z.B., S.B.U., İ.E., D.C.; Drafting Manuscript- E.C.H., M.Z.B., S.B.U., İ.E., D.C.; Critical Revision of Manuscript- E.C.H., M.Z.B., S.B.U., İ.E., D.C.; Final Approval and Accountability- E.C.H., M.Z.B., S.B.U., İ.E., D.C.

Kaynakça/References

- Ahaddous, C., Van den Branden, S. ve Broeckart, B. (2020). A temporary farewell. Practices of Muslim women regarding mourning and remembrance. *Mortality*, 25(2), 185-207. <https://doi.org/10.1080/13576275.2018.1539470>
- Asgari, Z., Naghavi, A. ve Abedi, M. R. (2021). Beyond a traumatic loss: The experiences of mourning alone after parental death during COVID-19 pandemic. *Death Studies*. <https://doi.org/10.1080/07481187.2021.1931984>

- Berzoff, J. (2003). Psychodynamic theories in grief and bereavement. *Smith College Studies in Social Work*, 73(3), 273–298. <https://doi.org/10.1080/00377310309517686>
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Journal of Medicine*, 52(4), 223-229.
- Braz, M. S. ve Franco, M. H. P. (2017). Profissionais paliativistas e suas. *Contribuições na Prevenção de Luto Complicado. Psicologia: Ciência E Profissão*, 37(1), 90–105. <https://doi.org/10.1590/1982-3703001702016>
- Burrell, A. ve Selman, L. E. (2020). How do funeral practices impact bereaved relatives' mental health, grief and bereavement? A mixed methods review with implications for COVID-19. *Journal of Death and Dying*, 0(0), 1-39. <https://doi.org/10.1177/0030222820941296>
- Charles, M. (2012). *Working with trauma: Lessons from Bion and Lacan*. Jason Aronson, Inc.
- Coppola, I., Rania, N., Parisi, R. ve Lagomarsino, F. (2021). Spiritual well-being and mental health during the COVID-19 pandemic in Italy. *Frontiers in Psychiatry*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.626944>
- Cuéllar, D. P. (2010). *From the conscious interior to an exterior unconscious: Lacan, Discourse Analysis and Social Psychology*. Routledge.
- Davie, G. ve Vincent, J. (1998). Progress report: Religion and old age. *Ageing and Society*, 18, 101-110.
- Demirtepe-Saygılı, D. (2021). Refleksivite ve etkileşim açılarından nitel araştırmacı olmanın fırsatları ve zorlukları. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 8(1), 1-16. <https://doi.org/10.31682/ayna.779041>
- Deutsch, H. (1937). Absence of grief. *The Psychoanalytic Quarterly*, 6, 12-22.
- DiCenso, J. J. (1994). Symbolism and subjectivity: A Lacanian approach to religion. *The Journal of Religion*, 74(1), 45–64. <https://doi.org/10.1086/489286>
- DiNapoli, I., Guidi, E., Arcidiacono, C., Esposito, C., Marta, E., Novara, C., Procentese, F., Guazzini, A., Agueli, B., Gonzáles Leone, F., Meringolo, P. ve Marzana, D. (2021). Italian community psychology in the COVID-19 pandemic: Shared feelings and thoughts in the storytelling of university students. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.571257>
- Diserholt, A. (2014). *Death: Making sense of the nonsensical* [Bitirme Tezi]. Edinburgh Napier University, School of Live, Sport & Social Sciences.
- Evans, D. (1996). *An introductory dictionary of Lacanian psychoanalysis*. Routledge.
- Feist, J. ve Feist, G. J. (2008). *Theories of personality*. McGraw Hill.
- Finlay, L. (2011). *Phenomenology for therapists: Researching the lived world*. John Wiley & Sons.
- Freud, S. (2001). Mourning and melancholia. J. Strachey (Ed. ve Çev.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud Vol. 14* (s. 243-258) içinde. Hogarth Press.
- Freud, S. (2017). *Totem ve tabu*. Say Yayınları.
- García, R. S. M. (2007). La pérdida ambigua: una prolongada aflicción de la familia. *Psicología Y Ciencia Social*, 9, 32-41.
- Gorman, L. M. ve Sultan, D. F. (2008). The grieving patient. L. M. Gorman ve D. F. Sultan (Edl.), *Psychosocial nursing for general patient care, 3rd Edition* (s. 129-140) içinde. FA Davis.
- Göka, E. (2010). *Ölme: ölümün ve geride kalanların psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Hekimoğlu, E. C. ve Bilik, M. Z. (2020). Freud'dan Lacan'a kaygı. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(3), 336-367. <https://doi.org/10.31682/ayna.761464>
- Hekimoğlu, E. C. ve Cantekin, D. (2021). Eyleme dökme: İntihar girişiminde bulunan bireylerin deneyimlerinin incelenmesi üzerine bir nitel araştırma. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 8(1), 44-64. <https://doi.org/10.31682/ayna.810304>
- Hernández-Fernández, C. ve Meneses-Falcón, C. (2021). I can't believe they are dead. Death and mourning in the absence of goodbyes during the COVID-19 pandemic. *Health and Social Care*

- Community*, 0(0), 1-13. <https://doi.org/10.1111/hsc.13530>
- Homer, S. (2005). *Jacques Lacan*. Routledge.
- Kentish-Barnes, N., Chaize, M., Seegers, V., Legriel, S., Cario, A., Jaber, S., Lefrant, J.-Y., Floccard, B., Renault, A., Vinatier, I., Mathonnet, A., Reuter, D., Guisset, O., Cohen-Solal, Z., Cracco, C., Seguin, A., Durand-Gassel, J., Éon, B., Thirion, M., ... Azoulay, É. (2015). Complicated grief after death of a relative in the intensive care unit. *European Respiratory Journal*, 45(5), 1341-1352.
- Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. *International Journal of Psycho-Analysis*, 21, 125-153.
- Küçükkaya, P. G. (2009). Kayıp ve yas süreci. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 6, 8-13.
- Lacan, J. (1949). The mirror stage as formative of the function of the I as revealed in psychoanalytic experience. *Reading French Psychoanalysis*, 119-26.
- Lacan, J. (1977). *Écrits: A selection*. W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1997). *The seminar of Jacques Lacan: Book III the psychoses 1955-1956* (R. Grigg, Çev.). W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (2014). *The seminar of Jacques Lacan, book X: Anxiety* (A. R. Price, Çev.). Polity Press. (1962-1963)
- Lacan, J. (2016). *The seminar of Jacques Lacan: Book XXII the sinthome* (A. R. Price, Çev.). Polity Press.
- Love, A. W. (2007). Progress in understanding grief, complicated grief, and caring for the bereaved. *Contemporary Nurse*, 27, 73-83.
- McCoyd, L. M. J. ve Walter, C. A. (2016). *Grief and loss across the lifespan a biopsychosocial perspective* (2. basım). Springer Publishing.
- McWilliams, N. (2011). *Psychoanalytic diagnosis: Understanding personality structure in the clinical process*. The Guilford Press.
- Menezes, T. M. ve Lopes, R. L. (2014). Significados do vivido Pela Pessoa idosa longeva no processo de morte/morrer E luto. *Ciência & Saúde Coletiva*, 19(8), 3309-3316. <https://doi.org/10.1590/1413-81232014198.05462013>
- Meylahn, J. A. (2020). Being human in the time of Covid-19. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*, 76(1). <https://doi.org/10.4102/hts.v76i1.6029>
- Monahan, E. (2017). Rapunzel: a necessary unravelling. C. Owens ve S. F. Quinn (Edl.), *Lacanian psychoanalysis with babies, children, and adolescents: Further notes on the child* (s. 93-103) içinde. Karnac Books.
- Muller, J. P. (1980). Psychosis and mourning in Lacan's Hamlet. *Psychology and Literature*, 12(1), 147-165.
- Nelson-Becker, H. ve Sangster, K. (2019). Recapturing the power of ritual to enhance community in aging. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 31(2), 153-167. <https://doi.org/10.1080/15528030.2018.1532858>
- Norton, M. I. ve Gino, F. (2014). Rituals alleviate grieving for loved ones, lovers, and lotteries. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(1), 266.
- Osserman, J. ve Lé, A. (2020). Waiting for other people: A psychoanalytic interpretation of the time for action. *Wellcome Open Research*, 133(5). <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.15959.1>
- Paumelle, H. (2004). Le rituel initiatique et sa double fonction: Symbolisation et socialisation. *Dans Psychotropes*, 10, 91-96. <https://doi.org/10.3917/psy.103.0091>
- Pennebaker, J. W. (1999). The effects of traumatic disclosure on physical and mental health: The values

- of writing and talking about upsetting events. *International Journal of Emergency Mental Health*, 1(1), 9-18.
- Ratti, F. C. ve Estevão, I. R. (2016). Violence, accident, and trauma-the psychoanalytic clinic faced with the Real of urgency and emergency. *Ágora: Estudos em Teoria Psicanalítica*, 19(3), 605-636.
- Reineman, J. (2017). Between the imaginary and the real: Photographic portraits of mourning and of melancholia in Argentina. *The International Journal of Psychoanalysis*, 92(5), 1241-1261. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2011.00414.x>
- Rolfe, G. (2006). Validity, trustworthiness and rigour: Quality and the idea of qualitative research. *Journal of Advanced Nursing*, 53(3), 304-310.
- Ross, M. E. ve Ross, C. L. (1983). Mothers, infants, and the psychoanalytic study of ritual. *Signs*, 9(1), 26-39. <https://doi.org/10.1086/494022>
- Sami, S. (2021). Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybeden bireylerde yas süreci ve dini başa çıkma. *İlted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi / Journal of İlahiyat Researches*, 55(1), 421-444. <https://doi.org/10.29288/ilted.888706>
- Savaş, E. (2020). COVID-19 sürecinde yas. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 82-89.
- Scheinfeld, E., Barney, K., Gangi, K., Nelson, E. C. ve Sinardi, C. C. (2021). Filling the void: Grieving and healing during a socially isolating global pandemic [Özel sayı]. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1-21. <https://doi.org/10.1177/02654075211034914>
- Scheinfeld, E., Gangi, K., Nelson, E. C. ve Sinardi, C. C. (2021). Please scream inside your heart: Compounded loss and coping during the COVID-19 pandemic. *Health Communication*, Online, 1-13. <https://doi.org/10.1080/10410236.2021.1886413>
- Smith, J. ve Osborn, M. (2003). Interpretative phenomenological analysis. *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (s. 54-80) içinde. SAGE Publications Ltd.
- Soler, C. (1996). The symbolic order (II). R. Feldstein, B. Fink ve M. Jaanus (Edl.), *Reading seminars I and II: Lacan's return to Freud* (s. 47-56) içinde. State University of New York Press.
- Stephen, M. (1998). Consuming the dead: A Kleinian perspective on death rituals cross-culturally. *The International Journal of Psychoanalysis*, 79(6), 1173-1194.
- Symon, G. ve Cassell C. (Ed.) (2012). *Qualitative organizational research: Core methods and current challenges*. SAGE Publications Ltd.
- Şimşek-Arslan, B. ve Buldukoğlu, K. (2021). Grief rituals and grief reactions of bereaved individuals during the COVID-19 pandemic. *Journal of Death and Dying*, 0(0), 1-15. <https://doi.org/10.1177/00302228211037591>
- Tekedere, H. ve Arpacı, F. (2016). Orta yaş ve yaşlı bireylerin internet ve sosyal medyaya yönelik görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 377-392. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/24724/261474>
- Testoni, I., Zanellato, S., Iacona, E., Marogna, C., Cottone, P. ve Bingaman, K. (2021). Mourning and management of the COVID-19 health emergency in the priestly community: Qualitative research in a region of northern Italy severely affected by the pandemic. *Frontiers in Public Health*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.622592>
- Vanheule, S. ve Arnaud, G. (2016). Working with symbolic transference. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 52(3), 296-319. <https://doi.org/10.1177/0021886316654764>
- Vargas, R. E. (2003). Duelo y pérdida. *Medicina Legal Costa Rica*, 20(2), 47-52. https://www.scielo.sa.cr/scielo.php?scrip t=sci_ artte xt&pid=S1409-0015200300 02000 05&lng=en&tlng=es
- Weiss, R. S. (2008). The nature and causes of grief. M. S. Stroebe, R. O. Hansson, H. Schut ve W. Stroebe (Edl.), *Handbook of bereavement research and practice: Advances in theory and intervention* (s.

- 29–44) içinde. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14498-002>
- Western, S. (2020). Covid-19: An intrusion of the real the unconscious unleashes its truth. *Journal of Social Work Practice*, 34(4), 445-451.
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology*. McGraw Hill/ Open University Press.
- Winnicott, D. N. (1960). The theory of the parent-infant relationship. *International Journal of Psycho-Analysis*, 41, 585-595.
- Woodhead, L. (2012). Gender differences in religious practice and significance (JPD Systems, Çev.). *Travail, Genre et Societes*, 27(1), 33-54.
- Worden, W. (2009). *Grief counselling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner*. Brunner-Routledge.
- World Health Organization (2020, 27 Nisan). Archived: WHO Timeline-Covid-19. <https://www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19>
- Wright, B. (2007). Grief. B. Wright (Ed.), *Loss and grief, skills for caring* (s. 9-27) içinde. M&K Update Ltd.
- Yardley, L. (2000). Dilemmas in qualitative health research. *Psychology and Health*, 15(2), 215-228. <https://doi.org/10.1080/08870440008400302>

Borderline Kişilik Envanteri'nin Psikometrik Özelliklerinin Ergen Örnekleminde Sınanması

Examination of the Psychometric Properties of the Borderline Personality Inventory in an Adolescent Sample

Yasemin Kahya¹, Koret Munguldar², Melis Gün³

¹Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye
²Uzman Klinik Psikolog, The New School for Social Research, The Center for Attachment Research, Department of Psychology, New York City, USA
³Psikolog, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: Y.K. 0000-0003-3034-0527;
K.M. 0000-0003-0868-2010;
M.G. 0000-0002-5093-3795

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yasemin Kahya,
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Hacı Bayram, Hükümet Meydanı No:2, 06050 Altındağ, Ankara, Türkiye

E-posta/E-mail:
yaseminoruclular@gmail.com

Başvuru/Submitted: 22.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

17.07.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

27.01.2022

Kabul/Accepted: 31.01.2022

Online Yayın/Published Online: 15.08.2022

Atıf/Citation: Kahya, Y., Munguldar, K. ve Gün, M. Borderline kişilik envanterinin psikometrik özelliklerinin ergen örnekleminde sınanması. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 42(2): 365-395. <https://doi.org/10.26650/SP2022-866437>

ÖZ

Borderline kişilik bozukluğu (BKB) kişilerarası ilişkileri oldukça olumsuz etkileyen; hastane yatış olasılığının, kendine zarar verme davranışının ve ölüm oranının diğer psikolojik bozukluklara göre daha yüksek olduğu bir psikolojik bozukluktur. Borderline kişilik özelliklerinin ergenlik döneminde tespit edilmesinin ve bu özelliklere yönelik uygun müdahale yönteminin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı Leichsenring (1999) tarafından geliştirilen Borderline Kişilik Envanteri'nin (BKE) psikometrik özelliklerini ergen örnekleminde inceleyerek ulusal alanyazına kazandırmaktır. Bu amaç doğrultusunda 14-18 yaş aralığında toplam 476 ergen katılımcıya ulaşılmış ve Sosyo-Demografik Bilgi Formu, BKE, Yeme Tutumu Testi-26 (YTT-26) ve Güçler ve Güçlükler Anketi (GGA) uygulanmıştır. Yürütülen yapı geçerliği analizleri ışığında BKE'nin Kimlik ve Gerçeklikte Dağılım, Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik ve Dürtüsellik olmak üzere üç faktörden oluştuğu görülmüştür. Güvenirlik analizleri kapsamında, BKE'nin Cronbach alfa iç-tutarlık katsayısının tüm envanter için .86 olduğu ve faktörler için .74 ile .85 arasında değiştiği görülmüştür. Ölçeğin yapı geçerliğini destekleyen korelasyon bulguları, BKE'den alınan toplam ve faktör puanları ile YTT-26 ve GGA toplam ölçek puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişkiler bulunduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak, BKE'nin ergenlik döneminde borderline kişilik özelliklerini değerlendirmek için geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir. Ayrıca, ergenlerde BKE ile değerlendirilen klinik görünümün psikopatolojik belirtilere işaret eden diğer yapılar ile ilişkisi, ergenlerde görülen borderline kişilik özelliklerinin geçici bir gelişimsel olgu olmadığını ve duygusal/davranışsal sorunlarla ilişkili olduğunu desteklemektedir. Mevcut çalışma, borderline kişilik özellikleri yükselen ergen bireyler için klinik görünüm yetişkinlik döneminde kişilik bozukluğuna dönüşmeden belirtilere yönelik gerekli müdahalelerin öneminin altını çizmektedir. Ergen örneklemünde yürütülecek gelecek araştırma ve klinik uygulamalarda, BKE'nin borderline kişilik özellikleri yüksek olan bireyleri belirlemek üzere kullanılabilirliği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Borderline Kişilik Envanteri, borderline kişilik bozukluğu, ergenlik, geçerlik, güvenilirlik, duygusal ve davranışlar sorunlar

ABSTRACT

Borderline personality disorder (BPD) is a psychopathology that negatively impacts one's interpersonal relationships. The risk of hospitalization, self-harm, and suicidality are much higher in BPD compared to other psychopathologies. Detecting BPD symptoms during adolescence and determining the necessary treatment modalities are important. The aim of the present study is to contribute to the national literature by examining the psychometric properties of the Borderline Personality Inventory (BPI) developed by Leichsenring (1999). Adolescents between the ages of 14-18 (N = 476) were reached and administered a socio-demographic form, the BPI, the Eating Attitudes Test-26 (EAT-26), and the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). The construct validity analyses indicated that the BPI was composed of the subfactors of identity and reality diffusion, volatile affect and interpersonal relationships, and impulsivity. According to the reliability analysis, Cronbach's alpha values of internal consistency for the BPI were found to be .86 for the whole inventory and to range between .74 and .85 for each of the three subfactors. Further evidence from the construct validity analyses indicate a significant positive correlation to be present for the overall score and subfactor scores of BPI with the EAT-26 and SDQ. Thus, evidence has shown the BPI to be a reliable and valid measure for evaluating BPD symptoms in adolescents. Additionally, the relationship between the borderline symptoms evaluated using BPI and the other psychopathology symptoms supports that borderline personality features in adolescents are not a passing developmental phenomenon and are related to emotional and behavioral problems. The present study underlines the importance of interventions for symptoms before a clinical presentation turns into a personality disorder in adulthood in adolescents possessing increased borderline personality traits. The study recommends the applicability of BPI for identifying individuals with high borderline personality traits in future research and clinical practices to be conducted over adolescent samples.

Keywords: Borderline Personality Inventory, borderline personality disorder, adolescence, reliability, validity, emotional and behavioral problems

EXTENDED ABSTRACT

Borderline Personality Disorder (BPD) is generally characterized by unstable interpersonal relationships, volatile affect, identity confusion, and impulsivity and frequently comorbid with substance abuse, self-harm, and attempted suicide (American Psychological Association [APA], 2013). The clinical literature has well established that personality disorders do not develop suddenly in adulthood but rather emerge through subthreshold symptoms in childhood and adolescence (Kaess et al., 2014; Stepp et al., 2016). Considering the complex structure of BPD and its relatively high rate of self-harm/suicide, diagnosing and conducting studies in childhood and adolescence is paramount for following the appropriate treatment protocols (Chanen et al., 2008; Chanen & Kaess, 2012). While the literature has studies examining borderline personality traits in adolescents (Chanen & Kaess, 2012; Sharp & Romero, 2007), the number of such studies in Turkey is quite limited. The aim of the current study is to examine the psychometric properties of the Borderline Personality Inventory (BPI), developed by Leichsenring (1999) and adapted to Turkish by Aydemir et al. (2006), in adolescents and to provide a valid and reliable measurement tool for use in the national literature of Turkey.

Method

After obtaining the necessary ethical permissions to conduct the current research, a total of 476 female and male adolescent participants between the ages of 14-18 in high

schools and university preparatory schools were reached, with voluntary consent being obtained separately from the adolescents and their parents. A scale set consisting of a socio-demographic information form, the BPI, the Eating Attitude Test-26 (EAT-26), and the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) was applied to the participants in a classroom environment. When appropriate counseling hours could not be found in the classrooms, the participants were given a sealed envelope and asked to return the completed scale set.

Results

The construct validity results indicate the BPI to consist of three subfactors: identity and reality diffusion, volatile affect and interpersonal relationships, and impulsivity. Further evidence for the construct validity revealed that after controlling the participants' weight, a significant positive relationship was observed for the BPI's total score and subfactor scores with the total score from EAT-26. In addition, the adolescents' general difficulty scores from the SDQ were significantly and positively correlated with the BPI's total score and subfactor scores. The Cronbach's alpha analysis was conducted for reliability, and the internal consistency coefficients for the BPI were found to be .86 for the whole inventory, .85, .76, and .74 for the respective subfactors of identity and reality diffusion, volatile affect and interpersonal relationships, and impulsivity. The independent samples t-test analyses indicated a significant gender difference to be present in the scores for the overall BPI ($t_{(474)} = -3.09, p = .002$), the subfactor of identity and reality diffusion ($t_{(474)} = -3.11, p = .002$), and the subfactor of volatile affect and interpersonal relationships ($t_{(474)} = -4.51, p = .000$), with female adolescents being found to have higher scores than males for each of these significant differences.

Discussion

The aim of this research has been to examine the psychometric properties of the BPI in a sample of Turkish adolescents. The three-factor structure of BPI (i.e., identity and reality diffusion, volatile affect and interpersonal relationships, and impulsivity) as indicated by the present study's exploratory factor analysis parallels the sub-dimensions of adolescent borderline personality organization defined by Kernberg (1978). The reliability analysis provided further support for the internal consistency of BPI and its subfactors. The present research indicates a gender difference to be present regarding borderline personality symptoms, which is consistent with the literature (Crick et al., 2005; Zanarini et al., 2011). The positive correlations borderline personality traits have with deterioration in eating attitudes and general difficulty levels support the BPI as a measurement tool with sufficient construct validity. This research has provided empirical evidence that the Turkish version of the BPI

is a valid and reliable measurement tool for adolescents. Overall, the study contributes to the national literature through its reliability and validity analyses regarding BPI's use by clinicians and researchers working in the fields of assessment and treatment of borderline personality traits in adolescents.

Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB) bireyin kendisini, ilişkilerini ve genel olarak yaşamını derinden etkileyen önemli bir psikopatoloji türüdür. BKB'nin yetişkinlikte aniden ortaya çıkmadığı ve ergenlik döneminde eşik altı belirtilerle görülebildiği bilinmektedir (Kaess ve ark., 2014; Stepp ve ark., 2016). Destekler şekilde, ergenlik ve yetişkinlik döneminde BKB benzer yaygınlık oranlarına ve belirti tablosuna sahiptir (Sharp ve Wall, 2018). Yetişkinlikte olduğu gibi ergenlik döneminde de BKB, intihar düşüncesi veya girişimi nedeniyle hastaneye yatışı oldukça sık gerçekleşen (Guile ve Greenfield, 2004) ve diğer kişilik bozukluklarına göre daha çok eş-tanı alan (Ha ve ark., 2014) ciddi ve karmaşık bir psikolojik bozukluktur. Uluslararası alanyazında ergenlik döneminde borderline kişilik özelliklerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar son yıllarda artmaktadır (Bozzatello ve ark., 2019; Chanen ve Kaess, 2012; Chanen ve McCutcheon, 2013). Ergenlik döneminde borderline kişilik özelliklerinin belirlenmesi için yaygın olarak kullanılan farklı ölçme araçlarının olduğu bilinmektedir (örn., Chabrol ve ark., 2004; Chabrol ve Leichsenring, 2006; Sharp ve ark., 2014; Zanarini, 2003a). Öte yandan, ergenlik döneminde borderline kişilik özelliklerinin incelendiği ulusal çalışmalar açısından bir boşluk söz konusudur. Bu durumu, ulusal alanyazında borderline kişilik özelliklerini ergenlerde değerlendirebilen ölçüm araçlarının kısıtlılığı açıklayabilir (örn., Coşkun ve ark., 2020). Buradan hareketle mevcut araştırmanın amacı, yetişkinlerde borderline kişilik özelliklerinin saptanması için geliştirilmiş (Leichsenring, 1999) ve Türkçe uyarlama çalışması yürütülmüş Borderline Kişilik Envanteri'nin (BKE) (Aydemir ve ark., 2006) psikometrik özelliklerinin ergen örnekleminde incelenmesini kapsamaktadır. Bu sayede, ergenlerde borderline kişilik özelliklerinin değerlendirildiği çalışmaların yürütülmesine imkan sağlayacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının ulusal alanyazına kazandırılıp bu alandaki ölçme araçlarının çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir. Mevcut çalışmanın ergenlik döneminde borderline kişilik özelliklerinin daha doğru ve hızlı bir şekilde tespit edilmesi, risk gruplarının belirlenebilmesi ve gerekli olan müdahalelerin gerçekleştirilebilmesi açısından da oldukça faydalı olabileceği ve bu alandaki çalışmalara ivme kazandırabileceği düşünülmektedir.

Ergenlik Döneminde Borderline Kişilik Özellikleri

Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB) genellikle erken yetişkinlikte başlayan, tutarsız kişiler arası ilişkiler, dengesiz duygulanım, benlik algısında karmaşa ve dürtüsellikle karakterize bir psikolojik bozukluktur (APA, 2013). DSM-5'te B Küme Kişilik Bozuklukları içinde yer alan BKB tanısının konulabilmesi için belirtilen dokuz tanı ölçütünden en az

beş tanesinin karşılanıyor olması gerekmektedir. Bu ölçütler: (1) terk edilmekten korkmak ve kaçınmak, (2) aşırı idealleştirme ve aşırı değersizleştirme arasında gidip gelen tutarsız kişilerarası ilişki örüntüsü, (3) yoğun kimlik karmaşası, (4) madde kötüye kullanımı vb. gibi dürtüsel davranışlarda bulunma, (5) tekrar eden kendine zarar verme davranışı ve/veya intihar girişimi, (6) duygulanımda dengesiz dönemler, (7) süreğen boşluk duygusu, (8) sürekli öfkeli ruh hali ve (9) ağır çözülme belirtileridir (APA, 2013). BKB'nin genel toplumda yaygınlık oranı yaklaşık %1 iken, klinik örneklerdeki yaygınlık oranları %12 ile %22 arasında değişmektedir (Ellison ve ark., 2018). BKB tanısı alan bireylerde kendine zarar vermenin, intihar girişiminin ve intihar nedeniyle ölüm oranlarının hem genel popülasyona hem de klinik popülasyona göre daha yüksek olduğu farklı çalışmalarda gösterilmiştir (Black ve ark., 2004; Leichsenring ve ark., 2013; Oldham, 2013). Klinik örneklerdeki yaygınlığı ve söz konusu yıkıcı etkileri göz önünde bulundurulduğunda BKB üzerine yürütülen ulusal çalışmaların önemli olduğu düşünülmektedir.

Alanyazına göre, kendine zarar verme/intihar girişimi oranı yüksek kabul edilen BKB'nin çocukluk ve ergenlik dönemlerinden itibaren risk faktörlerinin, oluşma mekanizmasının ve BKB'den koruyucu faktörlerin anlaşılması amacıyla yapılacak tüm kapsamlı araştırmalar, uygun müdahalenin belirlenmesi açısından önemlidir (Chanen ve ark., 2008; Chanen ve Kaess, 2012). Diğer yandan, ergenlik döneminde kişilik bozukluklarına ilişkin tanı ve tedavi uygulamalarını pratiğini incelemeye yönelik yapılan bir çalışmada, psikologların %57.8'inin ergenlik döneminde kişilik bozukluğunun var olabileceğini kabul ettiği, ancak yalnızca %8.7'sinin ergen danışanları için buna yönelik bir tanı ve tedavi sürecini izlediği gösterilmiştir (Laurensen ve ark., 2013). DSM-5 ile birlikte, psikolojik bozukluklar için boyutsal yaklaşımın, ergenlik ve ilk yetişkinlikten itibaren özellikle borderline kişilik özelliklerinin ayrıntılı şekilde değerlendirilmesine yardımcı olabileceği düşünülmektedir (Bozzatello ve ark., 2019). Buradan hareketle, ergenlik döneminde görülebilecek boyutsal nitelikteki borderline kişilik özelliklerinin incelenmesinin ve klinik uygulamanın bu çerçevede düzenlenmesinin son dönem alan yazında öne çıktığı anlaşılmaktadır.

BKB belirti düzeylerinde cinsiyetler arası farklılığa bakıldığında, 58 çalışmanın incelendiği geniş kapsamlı bir gözden geçirme çalışmasında, BKB'nin yetişkinlik döneminde kadınlarda daha yaygın şekilde gözlemlendiği, ancak çocuklarda cinsiyetler arası farklılığa rastlanmadığı rapor edilmiştir (Sharp ve Romero, 2007). Ergenlerde BKB belirtilerinin incelendiği bir çalışmada ise duygulanımda ve kimlikte dengesizlik boyutun-

da kızlarda erkeklere göre; dürtüsellik ve madde kötüye kullanımı boyutlarında ise erkeklerde kızlara göre daha yüksek puanlar tespit edilmiştir (Chabrol ve ark., 2004). BKB özelliklerinin incelendiği boylamsal bir araştırmada, kızların borderline kişilik özelliği puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir (Crick ve ark., 2005). Geniş örneklemlili başka bir araştırmada ise BKB belirtileri açısından genel olarak kız ve erkek çocuklar arasında anlamlı farklılık bulunmamasına rağmen kızların dengesiz duygulanım, terk edilme endişeleri ve tutarsız kişilerarası ilişki puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Erkeklerin ise dürtüsellik puanları kızlara göre daha yüksek bulunmuştur (Zanarini ve ark., 2011).

BKB'nin gelişimsel özelliklerine bakıldığında, çocukluk ve ergenlik döneminde sıklıkla karşılaşılan dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB), birçok çalışmada incelenmiş ve aralarında pozitif yönde bir ilişki ortaya konmuştur (Philipsenn ve ark., 2008; Storebo ve Simonsen, 2013). Özellikle klinik görünüm açısından duygu düzenleme zorlukların görülmesi, madde kullanımı gibi dürtüsel davranışlar ve kişiler arası ilişkilerde problemlerin her iki bozuklukta da sıklıkla görülmesi dikkat çekicidir (Davids ve Gatspar, 2005). BKB tanılı ergenlerde DEHB'nin yaygınlığını ve klinik görünümünü araştıran bir çalışmada, 15-19 yaş arası psikiyatri servisinde ayaktan tedavi görmekte olan ergenlerde eş-tanı oranı %11 olarak bulunmuş ve BKB'nin bilişsel tipte dürtüsellik ile ilişkisinin daha yüksek olduğu gözlenmiştir. DEHB eş-tanlı BKB hastalarında aynı zamanda klinik görünümün de farklılaştığı, yıkıcı bozuklukların (özellikle karşıt olma karşı gelme bozukluğu) ve diğer B küme kişilik bozukluklarının (histriyonik, narsistik ve antisosyal) da görülme olasılığının yükseldiği ortaya çıkarılmıştır (Speranza ve ark., 2011). Ergenlerle yapılan bir başka çalışmada, intihar niyeti olmadan kasıtlı olarak kendini yaralama davranışları ile borderline kişilik özellikleri arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğü'nün kısmi aracılık rolünün olduğu gösterilmiştir (Somma ve ark., 2016). Cinsiyetler arası farklılıklar açısından DEHB tanısı olan ergenlerle yapılan bir çalışmada, kızların borderline kişilik özellikleri puanı erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur (Korsgaard ve ark., 2016). Kız ergen katılımcılarla yürütülen başka bir araştırmada ise, karşıt olma karşı gelme bozukluğu ile ilişkisel ve fiziksel saldırganlık arasındaki ilişkide borderline kişilik özelliklerinin tam aracılık ettiği bulunmuştur (Babinski ve McQuade, 2019). Ülkemizde psikiyatri servisinde gerçekleştirilen kontrol gruplu bir çalışmada, DEHB tanısı olan 16-60 yaş arası bireylerde BKB'ye de sıklıkla rastlandığı gösterilmiştir (Sevinç ve ark., 2010).

Kapsamlı bir gözden geçirme makalesinde ise BKB'de dürtüselliğin merkezi rolde olması nedeniyle bulimiya nervoza ile anoreksiya nervozanın tıkanırcasına yeme/çıkarma alt tipiyle yaygın olarak birlikte görüldüğü belirtilmiştir (Batum, 2008). Kişilik bozuklukları ile yeme bozuklukları arasındaki eş-tanı oranlarının araştırıldığı geniş kapsamlı bir meta-analiz çalışmasında, her iki yeme bozukluğunun da benzer şekilde borderline ve kaçınan kişilik bozukluğu ile yüksek eş-tanı gösterdiği bulunmuştur (Martinussen ve ark., 2016). Davranım bozukluğu ve eşik-altı bulimiya nervoza arasındaki ilişkinin incelendiği boylamsal bir çalışmada ise ergenlik döneminde özellikle kızlarda her iki bozukluğun birlikte görülmesinin, yetişkinlik döneminde BKB tanısı için risk faktörü olabileceği üzerinde durulmuştur (Viinamäki ve ark., 2012).

Ergenlik Döneminde Borderline Kişilik Özelliklerinin Değerlendirilmesi

BKB'de ergenlik döneminde yapılacak teşhis ve müdahalelerle bozukluğun yaşam boyu seyirinin olumlu anlamda değiştirilebileceği bilinmektedir (Chanen ve McCutcheon, 2013). BKB'nin etiyolojisi hakkında yapılan çalışmalar artık günümüzde BKB'yi çocukluk ve ergenlik döneminden başlayarak genetik, nörobiyolojik, psikolojik ve çevresel etmenleri içine alan geniş kapsamlı bir bakış açısı ile incelemektedir (Bozzatello ve ark., 2019; Chanen ve Kaess, 2012). BKB'nin belirlenmesi ve belirti düzeyinin saptanması amacıyla geliştirilmiş olan ergenlerde (örn., Childhood Interview for Borderline Personality Disorder: Zanarini, 2003a) ve yetişkinlerde (örn., The Borderline Personality Disorder Beliefs Scale: Butler ve ark., 2002; The Zanarini Rating Scale for Borderline Personality Disorder: Zanarini, 2003b) kullanılabilen birçok ölçüm aracı uluslararası alanyazında mevcuttur. Borderline Kişilik Envanteri (BKE) (Aydemir ve ark., 2006; Leichsenrig, 1999), Borderline Şiddet Derecelendirme Ölçeği (Akın, 2017; Pfohl ve ark., 2009) ve Borderline Kişilik Ölçeği (Ceylan ve ark., 2017; Poreh ve ark., 2006) Türkçe'ye uyarlama çalışması yapılan ve yetişkin örneklemlerinde psikometrik özellikleri incelenen ölçekler arasındadır. Çocukluk ve ergenlik döneminde borderline kişilik düzeyini belirlemek amacıyla kullanılmak üzere ulusal alanyazında, Coşkun ve arkadaşları (2020) tarafından yürütülen tek bir ölçek uyarlama çalışması olduğu görülmüştür (Borderline Kişilik Özellikleri Çocuk Ölçeği: Sharp ve ark., 2014). Bahsedilen ölçek uyarlama çalışmasının yöntemsel olarak kapsamlı bir psikometrik incelemeye dayalı olması ve kısa olması nedeniyle ergenlerde pratik şekilde tarama yapılabilmesine imkan tanınması gibi avantajlı yönleri bulunmaktadır. Öte yandan, BKE (Leichsenring, 1999), Kernberg (1967, 1978) ve arkadaşlarının (1967; 1978 1981) borderline örgütlen-

me alanındaki ses getiren önermelerine dayanmaktadır. Bu önermeler, neredeyse, borderline kişiliğin tanımlanması açısından mihenk taşı kabul edilebilir ve envanter de bu önermelere dayalı olarak geliştirilmiştir. Nitekim, uluslararası çalışmalarda yetişkin örneklemelerinde yaygın kullanımı olan ve etki alanı büyük bir ölçektir. Benzer biçimde ergenlerdeki kullanımıyla da uluslararası çalışmalarda ön plana çıkmaktadır (Bo ve Kongerslev, 2017). Dolayısıyla, BKE'nin Coşkun ve arkadaşları (2020) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçüğe önemli bir alternatif oluşturabileceği ve ulusal alandaki ölçme araçlarının çeşitliliğini arttıracığı düşünülmektedir.

BKE

BKE, Leichsenring (1999) tarafından Kernberg'in borderline kişilik örgütlenmesi (Kernberg, 1967) temel alınarak geliştirilmiştir. Kernberg (1967) borderline kişilik örgütlenmesini psikotik ve nevrotik kişilik yapılarının arasında konumlanan kimlik bütünlüşmesinde başarısızlık, ilkel savunmaların kullanılması ve duruma bağlı gerçeği değerlendirme yetisinde bozulmalar ile tanımlamıştır (Kernberg, 1967; Kernberg ve ark., 1981). Envanterin yetişkin örnekleme için geliştirilmesi aşamasında ilk çalışmada kullanılan 100 maddelik form, diğer üç çalışmada 53 maddeye indirilmiş ve bu form BKB tanısı alanlar, şizofreni tanısı alanlar, nevrotik bozukluk grubuna giren hastalar ile hiçbir psikolojik bozukluğu olmayan bireyler gibi farklı örneklemelerde uygulanmıştır (Leichsenring, 1999). Yapılan analizlere bakıldığında yetişkin örnekleminde envanterin yapısının kimlik karmaşası, ilkel savunmalar, gerçeği değerlendirme bozukluğu ve yakınlaşmaktan korkma olmak üzere dört faktörden oluştuğu görülmüştür. Yetişkin örnekleminde BKE'nin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı toplam puan için .91 olarak bulunurken; alt faktörleri olan kimlik karmaşası için .83, ilkel savunmalar için .81, yakınlaşmaktan korkma için .72 ve gerçeği değerlendirmede bozukluk için .68 olarak hesaplanmıştır. Test-tekrar test güvenilirliği ise toplam puan için .89 olarak tespit edilmiştir (Leichsenring, 1999). Bununla birlikte, BKB belirti düzeyini değerlendiren daha önceki ölçek geliştirme çalışmaları ile (Bond, 1990; Mann ve ark., 1988; Remington ve Book, 1993) kıyaslandığında psikometrik bulgularının daha iyi olduğu ve borderline kişilik özelliklerinin saptanmasında geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceği ileri sürülmüştür (Leichsenring, 1999). BKE'nin Türkçe'ye uyarlama çalışması ise Aydemir ve arkadaşları (2006) tarafından yapılmış ve bu çalışmada BKB tanısı, şizofreni tanısı ve majör depresyon bozukluğu tanısı bulunan ve herhangi bir psikiyatrik bozukluğu bulunmayan kişiler çalışmaya dahil edilmiştir. Özgün ölçüğe benzer olarak

Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı tüm ölçek için .92 ve BKB grubu için .84 olarak bulunmuştur. Test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .67 olarak rapor edilmiştir (Aydemir ve ark., 2006). Bununla birlikte bu çalışmada faktör analizi yapılmadığı için Türkçe formun hangi faktörlerden oluştuğu ve faktör yapısının özgün çalışma ile benzerlik gösterip göstermediği bilinmemektedir.

BKE'nin özgün yetişkin formunun ergen örneklemlerinde psikometrik özelliklerinin incelendiği çalışmalar da alanyazında mevcuttur (Chabrol ve ark., 2004; Chabrol ve Leichsenring, 2006). Klinik olmayan ergen örneklemleri ile yürütülen psikometri incelemesi, BKE'nin yetişkin formundan (Leichsenring, 1999) farklı olarak disosiyatif/psikotik belirtiler, madde kötüye kullanımı, tutarsız kişilerarası ilişkiler, duygulanım ve kimlikte dengesizlik, narsistik özellikler ve dürtüsellik olmak üzere toplam altı faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür (Chabrol ve ark., 2004). Anılan çalışmadaki bulgular, ergen formu ve yetişkin formlarında bazı farklılıklar bulunduğunu göstermiştir. Örneğin, yetişkinlerde disosiyatif belirtiler daha çok kimlik karmaşası faktörü ile ilişkilendirilirken, ergenlerde bu belirtiler psikotik belirtiler ile ilişkilendirilmiştir. Bir başka farklılık ise ergenlerde yetişkin formundan farklı olarak narsistik belirtiler faktörünün bulunmasıdır (Chabrol ve ark., 2004). Bir sonraki çalışmada, klinik olmayan ergen örneklemleri üzerinde BKE'nin Fransızca versiyonunun psikometrik incelemesi yapılmış ve yetişkin formuna benzer şekilde kimlik karmaşası, ilkel savunmalar ve gerçeği değerlendirmede bozukluk faktörlerinin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu gösterilmiştir (Chabrol ve Leichsenring, 2006). Dolayısıyla, BKE'nin ergen örneklemlerinde nasıl bir faktör yapısı bulunduğuna yönelik uluslararası çalışmalarda bir görüş birliği bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Alanyazın incelendiğinde genel olarak ergenlerde BKB'nin klinik veya klinik olmayan örneklemlerde eşik altı belirtilerinin incelendiği birçok araştırmaya rastlanırken (Chanen ve Kaess, 2012; Sharp ve Romero, 2007), ülkemizde ergenlerde kişilik bozukluklarının, belirtilerinin veya kişilik özelliklerinin klinik veya klinik olmayan örneklemlerde incelendiği çok az sayıda araştırma olduğu görülmüştür (örn., Sevinç ve ark., 2010; Coşkun ve ark., 2020). Bu araştırmaların ülkemizde de gerçekleştirilmesi, doğru önleme ve müdahale yöntemlerinin uygulanabilmesi için klinisyenlere yardımcı olacak geçerli ve güvenilir ölçme araçlarının kullanılabilir olmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Buna dayalı olarak, bu araştırmanın temel amacı, Leichsenring (1999) tarafın-

dan geliştirilmiş ve Aydemir ve arkadaşları (2006) tarafından Türkçeleştirilmiş BKE'nin, ergen örnekleminde psikometrik özelliklerini inceleyerek ulusal alanyazına katkı sağlamaktır.

Mevcut çalışmanın amacını gerçekleştirmek üzere ergenlere ulaşılması hedeflenmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi, BKE'nin ergen örneklemlerinde psikometrik özelliklerinin incelendiği çalışmalar uluslararası alanyazında mevcut olup (Chabrol ve ark., 2004; Chabrol ve Leichsenring, 2006), ulusal alanyazında bu nitelikte yayınlanmış bir çalışma mevcut değildir. Bu nedenle, ilk olarak BKE'nin ergen örneklemindeki yapı geçerliğini incelemek üzere açılımlayıcı faktör analizinin (AFA) yürütülmesi hedeflenmiştir. Yetişkin örnekleminde daha önce Türkçe'ye uyarlaması yapılan BKE'nin faktör yapısı incelenmemiştir (Bkz. Aydemir ve ark., 2016) ve ergen örneklemlerinde yürütülen uluslararası çalışmalar da görüş birliğine varılan faktörlere işaret etmemiştir (Chabrol ve ark., 2004; Chabrol ve Leichsenring, 2006). Ancak BKE, Kernberg'in (1978) ergenlik dönemindeki borderline kişilik örgütlenmesine ilişkin önermeleri temelinde geliştirilmiştir (Leichsenring, 1999). BKE'nin ergen örneklemindeki yapı geçerliği incelemelerine katkıda bulunmak üzere bulguların işaret edeceği faktörler arasındaki ilişkiler de incelenecektir.

Alanyazına göre, ergenlerde borderline kişilik belirtileri ile özellikle yeme bozuklukları ve davranışsal, duygusal ve sosyal alanda görülen bozulmaların (örn., dikkat, dürtüsellik, yıkıcı kişiler arası ilişkiler) son derece ilişkili olduğu bilinmektedir (Speranza ve ark., 2011; Martinussen ve ark., 2016; Viinamäki ve ark., 2012). Buradan hareketle, BKE'nin ergen örneklemindeki yapı geçerliğini desteklemek amacıyla BKE'den alınan puanlar ile yeme tutumundaki bozulmalar ve genel güçlük düzeyindeki sorunlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi hedeflenmiştir. BKE incelemelerinin yeme tutumları, duygusal-davranışsal sorunlar gibi diğer psikopatoloji belirteçleri ile kurduğu ilişkilerin, bireyleri yetişkinlik dönemindeki BKB tanısına daha yatkın kıldığı bilinmektedir (Viinamäki ve ark., 2012). Bu nedenle mevcut çalışmada, özellikle yeme tutumlarına ve genel güçlük düzeyine yönelik incelemelerin BKE'nin ergen örneklemindeki yapı geçerliğine ek kanıt oluşturacağı düşünülmüştür. Literatüre göre, kız ergenlerin borderline kişilik özelliklerine ilişkin puanları, erkek ergenlerden daha yüksektir (Korsgaard ve ark., 2016; Ludolph ve ark., 1990). Dolayısıyla, mevcut çalışmada kız ve erkek ergen gruplarının BKE'den aldıkları puanların istatistiksel olarak karşılaştırılması hedeflenmiştir. Bu noktada yapılan incelemelerin de ayırt edici geçerliğe kanıt sunması beklenmektedir. Yapı geçerliği incelemelerini takiben, BKE'nin ergen örneklemindeki ölçüm güvenilirliğinin incelenmesi hedeflenmiştir.

Araştırmanın amacı bölümünde sunulanlar ışığında hipotezler aşağıdaki bölümde sıralanmıştır:

H1. BKE mevcut ergen örnekleminde Kernberg'in (1978) ergenlik dönemindeki borderline kişilik örgütlenmesine ilişkin önermelerine uygun bir yapı gösterecektir.

H2. Ergenlerin BKE'den aldıkları puanlar ile yeme tutumlarındaki bozulma ve genel güçlük puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olacaktır.

H3. Kız ergenlerin puanları, erkek ergenlerin puanlarından anlamlı şekilde daha yüksek olacaktır.

H4. BKE'nin ergen örnekleminde ulaşılan yapısı tüm ölçek ve faktörler açısından yeterli düzeyde iç tutarlılık katsayısına sahip olacaktır.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini, yaşları 14 ile 18 arasında değişen toplam 476 ergen katılımcıdan oluşmaktadır. Ergen katılımcılara ulaşmak için veri toplanan okullar arasında bir meslek lisesi, bir anadolu lisesi, bir fen lisesi, bir özel lise ve bir devlet üniversitesinin hazırlık okulu olmasına karar verilerek örneklemin heterojen olması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, okulların seçilmesinde herhangi bir örnekleme yöntemi kullanılmamıştır. Farklı lise türlerinin, örneklemin heterojen olmasına yardımcı olabileceği düşünülmüştür. Ek olarak, okulların yerleşke açısından araştırmacılar için ulaşılabilir olmasına dikkat edilmiştir. Bu nitelikteki farklı okullarla iletişime geçilerek okul yönetiminin izni olan ve okul rehberlik biriminin araştırmacılarla iş birliği içinde olduğu koşulda araştırmanın veri toplama aşamasına başlanmıştır. Araştırmada yaş ve gelişimsel dönem dışında ek bir dahil olma ölçütü bulunmamaktadır. Katılımcıların psikotik içerikli bir tanısının bulunması ve/veya zihinsel/fiziksel gelişimsel geriliği bulunması dışlama ölçütlerini oluşturmuştur. Bu bilgilere sosyo-demografik bilgi formu, okullardaki rehber öğretmenlerin bilgilendirmeleri ve uygulamalar esnasındaki gözlemler aracılığıyla erişilmiştir. Katılımcıların %64.1'i ($N = 305$) kız ve %35.9'u ($N = 171$) erkek olup katılımcılara ait yaş ortalaması 15.7'dir ($SS = 1.2$). Katılımcıların büyük çoğunluğu (%42.3'ü) lise ikinci sınıfa devam etmektedir ve %51.5'i evlerine giren aylık gelirin 2.000 ile 5.000 TL arasında olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların ortalama kilosu ve boyu sırasıyla 60.1 kg ($SS = 12.4$) ve 1.68 cm'dir ($SS = .09$). Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1*Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Değişken	Ortalama	Standart Sapma
Yaş	15.7	1.2
Kilo	60.1	12.4
Boy	1.68	0.09
Değişken	n	%
Cinsiyet		
Kız	305	64.1
Erkek	171	35.9
Eğitim Düzeyi		
Lise 1	116	24.6
Lise 2	199	42.3
Lise 3	92	19.5
Lise 4	31	6.6
Üniversite Hazırlık	33	7
Anne Eğitim Düzeyi		
Okuma-Yazma Bilmiyor	7	1.5
İlkokul	89	18.7
Ortaokul	93	19.6
Lise	143	30.1
Yüksekokul	22	4.6
Üniversite ve/veya Üstü	121	25.5
Baba Eğitim Düzeyi		
Okuma-Yazma Bilmiyor	-	-
İlkokul	64	13.5
Ortaokul	69	14.6
Lise	125	26.4
Yüksekokul	30	6.3
Üniversite ve/veya Üstü	185	39.1
Eve Giren Aylık Gelir		
0-1.000 TL	8	1.8
1.000-1.500 TL	10	2.2
1.500-2.000 TL	38	8.4
2.000-3.000 TL	77	17
3.000-4.000 TL	81	17.8
4.000-5.000 TL	76	16.7
5.000 TL Üzeri	164	36.1
Psikolojik Rahatsızlık*		
Evet	16	3.4
Hayır	458	96.6
Fizyolojik Rahatsızlık*		
Evet	61	12.8
Hayır	414	87.2

*Belirtilen psikolojik (örn., dikkat-odak sorunları, depresif duygudurum, kaygı temelli sıkıntılar gibi) ve biyolojik (örn., alerji, astım, kalpte üfürüm gibi) problemlere ilişkin tanılama süreci ileri düzeyde bir değerlendirmeye tabi tutulmadığı için söz konusu katılımcılar örneklem dışı bırakılmamıştır.

Veri Toplama Araçları

Sosyo-Demografik Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından hazırlanan bu form, sosyo-demografik değişkenlere ilişkin bilgi toplamayı amaçlamıştır. Katılımcıların cinsiyeti, yaşı, kaçınıcı sınıfta olduğu, eve giren gelir miktarı, annenin ve babanın eğitim durumu bu formda yer alan kısa ve seçeneekli sorular (örn., Annenizin eğitim düzeyini işaretleyiniz) aracılığıyla değerlendirilmiştir.

Borderline Kişilik Envanteri

Leichsenring (1999) tarafından geliştirilen 53 maddelik bir envanteredir. Envanterde yer alan maddeler doğru-yanlış şeklindeki ikili cevap kategorisi kullanılarak yanıtlanmaktadır. Özgün envanter kimlik karmaşası, ilkel savunmalar, yakınlaşmaktan korkma ve gerçeği değerlendirme bozukluğu olmak üzere dört faktörden oluşmaktadır. Envanterin Türkçe uyarlama çalışması Aydemir ve arkadaşları (2006) tarafından yürütülmüştür. Envanterin son iki maddesi doğrudan klinik örnekleme yönelik açık uçlu sorular olduğu için toplam puan 51 madde üzerinden hesaplanmaktadır. Envanterden alınan toplam puanlardaki artış, borderline kişilik özelliklerindeki artışa işaret etmektedir. Bu nedenle, toplam puan 0-51 arasında değişebilirken yetişkin örneklemleri için kesme puanı olarak 15/16 değerlerinin kullanılabilceği belirtilmiştir. Yetişkin örneklemeyle yürütülen özgün çalışmada ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı örneklemin tümü için .92 ve BKB grubu için .84, test-tekrar-test güvenirlik katsayısı ise .67 olarak bulunmuştur (Aydemir ve ark., 2006).

Yeme Tutumu Testi-26 (YTT-26)

YTT-40, Garner ve Garfinkel (1979) tarafından yeme tutumunun taranması ve değerlendirilmesi amacıyla geliştirilmiştir. Söz konusu testin ilk formu, 40 maddeden oluşmakta olup 6'lı Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirilmektedir. Ölçekten alınan puanlar arttıkça yeme tutumundaki bozulma artmaktadır. YTT-40'ın Türkçe versiyonunun geçerli ve güvenilir olduğu çeşitli çalışmalar tarafından gösterilmiştir (Batur, 2004; Savaşır ve Erol, 1989). YTT'nin özgün versiyonu daha sonra 26 maddelik kısa forma (YTT-26) dönüştürülmüştür (Garner ve ark., 1982; Lee ve ark., 2002). Çeşitli araştırmalar, YTT'nin ergen örneklemlerinde de kullanılabilceğini desteklemektedir (örn., Yucel ve ark., 2011). YTT-26'nın Türkçe versiyonunun psikometrik özellikleri Ergüney-Okumuş ve Sertel-Berk (2020) tarafından incelenmiştir. Elden edilen bulgular, YTT-26'nın iç tutarlık katsayısının .84 olduğunu göstermiş ve YTT-26'dan alınan puanlar ile birey-

lerin yeme davranışları ve psikolojik belirti düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur.

Güçler ve Güçlükler Anketi (GGA)

GGA Goodman (1997) tarafından geliştirilmiş 25 maddelik bir ankettir. Anketin amacı, çocuk ve ergenlerde davranışsal ve duygusal sorunları taramaktır. Özgün anket, şu beş faktörden oluşmaktadır: dikkat eksikliği ve aşırı hareketlilik, davranış sorunları, duygusal sorunlar, akran sorunları ve sosyal davranışlar. Anket maddelerinin ebeveynler ve ergenler tarafından doldurulan formları bulunmaktadır. Mevcut çalışmada, daha önce 11-16 yaş aralığında ergen katılımcılar ile geçerlik ve güvenirlik çalışması tamamlanmış olan öz-bildirim şeklindeki form kullanılmıştır (Goodman ve ark., 1998). Anket maddeleri, “Doğru Değil”, “Kısmen Doğru” ve “Kesinlikle Doğru” şeklinde sıralanan bir ölçek üzerinde yanıtlanmaktadır. Anketin Türkçe uyarlama çalışması Güvenir ve arkadaşları (2008) tarafından yürütülmüştür. Uyarlama çalışmasında, davranış sorunları ve akran sorunları faktörlerinin güvenirliğindeki sınırlılık dışında toplam anket puanlarının geçerli ve güvenilir olduğu gösterilmiştir. Ergenlerin öz-bildirimine dayalı olarak elde edilen bulgular, GGA'nın iç tutarlık katsayısının .73 olduğunu göstermiş ve GGA'dan alınan puanların, klinik örnekleme ve toplum örnekleme ait ergen gruplarını anlamlı şekilde ayırttığını ortaya koymuştur.

İşlem

Araştırmayı yürütmeye başlamadan önce Hacettepe Üniversitesi Etik Komitesi'nden gerekli etik onay alınmıştır (No: 35853172-300). Ardından, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müdürlüğü'nden araştırmanın yürütülmesi için herhangi bir engel olmadığına yönelik olarak gerekli izin alınmıştır (No: 14588481-605.99-E.9989593).

İlgili izinler alındıktan sonra iki araştırmacı okullara öncelikle katılımcıların gönüllü onam formunu ve ebeveyn onam formunu dağıtmak üzere gitmiştir. Bu aşamada, araştırmacılar ilk olarak sınıf düzenini bozmayacak şekilde sınıf ortamında araştırmanın içeriğinden kısaca bahsetmiş ve onam formlarını daha sonra geri toplamak üzere katılımcılara dağıtmıştır. Gönüllü olan katılımcıların bir hafta sonra aynı ders saatine imzalı onam formlarını geri getirmesi istenmiştir. İkinci aşamada, araştırma duyurusu yapılan ve onam formu dağıtılan sınıflara yeniden gidilmiş ve hem katılımcının hem de velisinin (ergen katılımcının yasal vasisinin) onamı olduğu koşulda, ölçek seti sınıf ortamında toplu şekilde katılımcılara dağıtılmış ve kapalı bir zarf içinde aynı saatte geri

toplanmıştır. Bu uygulamanın yapılabilmesi için uygun bir rehberlik saati bulunmayan sınıflarda ikinci aşamada ölçek seti kapalı bir zarf içinde öğrencilere dağıtılmış ve ders saati dışında bir hafta içinde ölçeklerin doldurulması, kapalı zarf içinde okul rehberlik servisine bırakılması istenmiştir. Ardından, araştırmacılar kapalı zarf içindeki doldurulmuş ölçek setini doğrudan rehberlik servisinden almıştır. Veri toplama sürecinde öğrencilere gizlilik ilkesinden söz edilmiş ve gizliliği korumak adına ölçek setinin herhangi bir yerine isim-soy isim gibi kişiyi tanıttıcı bilgilerin yazılmaması noktasında gerekli uyarılar yapılmıştır.

Veri Analizi

BKE'nin yapı geçerliğini incelemek üzere ilk olarak AFA yürütülmüştür. SPSS ile yürütülen AFA'da kategorik değişkenler için uygun bir kestirim yöntemi bulunmamaktadır. Bu nedenle, AFA'nın kategorik değişkenler açısından uygun kestirim yöntemi sunan Mplus ile yürütülmesine karar verilmiştir. Yürütülen AFA'lar, envantere yer alan maddelerin yanıtlama ölçeği kategorik olduğu için (Evet = 1, Hayır = 0) WLSML kestirim yöntemiyle ve Geomin rotasyonu ile MPLUS 8.3 paket programı (Muthén ve Muthén, 1998-2019) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Mplus paket programı ile yürütülen AFA'da farklı faktör sayılarının veriye ne derecede uyum sağladığı eş zamanlı biçimde sınanabilmektedir. Farklı faktör sayılarını eş zamanlı biçimde sınavan AFA bulguları, tıpkı doğrulayıcı faktör analizinde olduğu gibi, analiz çıktısından elde edilen model uyum indeksleri çerçevesinde incelenmektedir.

Veri toplama süreci başlamadan önce, BKE'nin yetişkin formunda puanlara dahil edilmeyen madde 52 (*Yukarıdaki maddelerde anılan yaşantılardan herhangi birini ilaç etkisi altında yaşadığınız oldu mu?*) ve madde 53 (*Yukarıdaki maddelerde anılan yaşantılardan herhangi birini psikoterapi sırasında yaşadığınız oldu mu?*) BKE'nin ölçek maddeleri dışında tutulmuştur. Ayrıca, veri toplama süreci tamamlandıktan sonra madde 30'a (*Sık sık uyuşturucu kullanırım (esrar, hap gibi)*) "Evet" yanıtını veren bir katılımcı bulunmadığı için bu madde analizlere dahil edilmemiştir. Ayrıca, AFA bulguları madde 12 (*Gerçekte kimse olmadığı halde hakkımda konuşan sesler duyduğum oldu*) ile madde 13'ün (*Eğer 12. maddeye "Evet" dediyseniz aşağıdaki cümlelerden sizin için uygun olanını seçiniz: a. bu sesler benim dışımdan gelmiştir, b. bu sesler benim içimden gelmiştir.*) .99 düzeyinde korelasyon gösterdiğini ortaya koyduğu için madde 13 analiz dışı bırakılmıştır. Faktör yükü ve madde-faktör toplam puan korelasyonunun minimum .25 ve üzeri olması madde analiz kriteri olarak belirlenmiştir (Field, 2005). Örnekleme ve veri

setini tanımlayıcı analizler, yapı geçerliğine ek kanıt oluşturan korelasyon analizleri ve iç tutarlık analizleri SPSS v.3 ile yürütülmüştür.

Bulgular

BKE'nin Ergen Örneklemindeki Yapı Geçerliği

Bu çalışmada, veri setinde en iyi uyumu saptamak amacıyla tek, iki, üç, dört, beş, altı ve yedi faktörlü olasılıkların sınıandığı AFA'lar yürütülmüştür. Elde edilen bulgular, BKE'nin öz-değeri 1'den büyük olan 12 faktöre işaret ettiğini gösterse de, faktörlere ait öz-değerlerde Faktör 2'den sonra büyük bir kırılma yaşanmadığı anlaşılmıştır. Faktörlerle ait öz-değerlerin Faktör 1 için 12.5, Faktör 2 için 3.2, Faktör 3 için 2.8, Faktör 4 için 2.0, Faktör 5 için 1.8, Faktör 6 için 1.7 ve Faktör 7 için 1.5 olduğu ve sonrasında öz-değerlerin görece büyük kırılmalara işaret etmeden 1 değerine yaklaştığı görülmüştür. Farklı faktör sayılarının veri setine ne derecede uyum sağladığını sınavan AFA'lara ait model uyum indeksleri de veri setine en iyi uyumu gösteren yapının, ilk olarak üç faktörlü yapı ve sonrasında sağlanabildiğini göstermektedir. Buradan hareketle üç, dört, beş, altı ve yedi faktörlü yapılar maddelerin faktörlere dağılımı açısından gözden geçirilmiştir. Yedi ve altı faktörlü yapılar, faktörlerde üçten daha az maddenin yer alması nedeniyle elenmiştir. Beş, dört ve üç faktörlü yapılar, madde-faktör toplam puan korelasyonları da göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Üç faktörlü yapının madde analizi açısından daha iyi bulgulara işaret ettiği, maddelerin faktörlere dağılımında dengesizlik oluşmadığı ve kuramsal olarak anlamlı madde dağılımına işaret ettiği anlaşılmıştır. AFA modellerine ilişkin bulgular (farklı faktör sayılarını sınavan model uyum indeksleri) Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

BKE'nin Faktör Yapısına Yönelik AFA Bulguları

	χ^2	df	χ^2/df	p	CFI	TLI	RMSEA
Model 1	1622.653	945	1.72	0.000	0.88	0.88	0.04
Model 2	1318.023	901	1.46	0.000	0.93	0.92	0.03
Model 3	1080.928	858	1.26	0.000	0.96	0.96	0.02
Model 4	977.817	816	1.20	0.000	0.97	0.97	0.02
Model 5	865.535	775	1.12	0.013	0.98	0.98	0.02
Model 6	797.783	735	1.09	0.054	0.99	0.99	0.01
Model 7	734.517	696	1.06	0.151	0.99	0.99	0.01

Not. Model 1: Tek faktörlü yapı; Model 2: İki faktörlü yapı; Model 3: Üç faktörlü yapı (Kabul edilen model); Model 4: Dört faktörlü yapı; Model 5: Beş faktörlü yapı; Model 6: Altı faktörlü yapı; Model 7: Yedi faktörlü yapı.

Ayrıca, farklı faktör sayılarını sınavan AFA bulgularının sunulduğu Tablo 2'den görüleceği üzere BKE'nin üç faktörlü yapısı veri setine iyi düzeyde uyum göstermiştir [$\chi^2(858) = 1080.928, p = 0.000; \chi^2/df = 1.26; CFI = .96, TLI = .96, RMSEA = 0.02$]. Ancak, üç faktörlü yapıya ilişkin faktör yükü incelemeleri ve madde-faktör toplam puan korelasyonları bazı maddelerin yeterince iyi çalışmadığına işaret etmiştir. Faktör 1'de yer alan madde 22 (*Yoğun dini uğraşlarım olmuştur*), Faktör 2'de yer alan madde 1 (*Sık sık panik nöbetleri geçiririm*), madde 2 (*Son zamanlarda beni duygusal olarak etkileyen hiçbir şey olmadı*), madde 5 (*Başkaları bana yoğun ilgi gösterdikleri zaman kendimi boğulmuş hissederim*) ve madde 32 (*Bazen özel biri olduğumu hissederim.*) ile Faktör 3'de yer alan madde 31'in (*Başkalarını kontrol altında tutmaktan hoşlanırım*) faktör yükü ve madde-faktör toplam puan korelasyonu yeterince yüksek olmadığı için ilgili faktörlerden çıkarılmasına karar verilmiştir. Sonuç olarak bulgular, BKE'nin ergen örneklemindeki yapısının “Kimlik ve Gerçeklikte Dağılma”, “Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik” ve “Dürtüsellik” faktörlerinden oluştuğunu göstermiştir (*HI* doğrulanmıştır). Faktörlerde yer alan maddeler, maddelere ilişkin faktör yükleri ve madde-faktör toplam korelasyonları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3*Borderline Kişilik Envanteri'nin Faktör Yapısına İlişkin Bulgular*

Faktör İsimleri ve Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Ortak Varyans	Madde-Faktör Toplam Puan Korelasyonu
Kimlik ve Gerçeklikte Dağılma (Özdeğer = 12.52, Açıklanan Varyans = 11.835)					
3. Çoğu kez gerçekte kim olduğumu merak ederim.	.41	.30	-.19	.21	.37
6. Bazen içimde bana ait olmayan başka bir kişi ortaya çıkar.	.50	.27	.15	.39	.51
7. Gerçekte olmadığı halde acayip şekiller veya görüntüler gördüğüm oldu.	.85	-.34	.13	.48	.48
8. Bazen çevremdeki insanlar ve nesnelerin gerçek olmadığını hissederim.	.83	-.06	-.27	.25	.47
12. Gerçekte kimse olmadığı halde hakkımda konuşan sesler duyduğum oldu.	.60	-.06	.12	.33	.42
15. Bana uymayan biçimde hissettiğim ya da davrandığım oldu.	.36	.27	.13	.27	.39
18. Düşüncelerim başkaları tarafından okunuyormuş gibi hissettiğim oldu.	.49	.06	.01	.21	.40
19. Bazen gerçekte suç işlemediğim halde, sanki işlemişim gibi suçluluk hissederim.	.39	.22	.00	.24	.37
21. Bazen gerçekte olmadığı halde insanların ve nesnelerin görünümününün değiştiği hissine kapılırım.	.80	.16	.07	.34	.45

Tablo 3'ün devamı

Faktör İsimleri ve Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Ortak Varyans	Madde-Faktör Toplam Puan Korelasyonu
24. Bazen bir kahin gibi gelecekle ilgili özel hislerim olur.	.34	.09	.14	.12	.33
26. Gerçekte kimse olmadığı halde bir başka insanın varlığını hissettiğim oldu.	.80	-.12	.01	.36	.53
27. Bazen bedenim ya da bedenimin bir kısmı bana acayip veya değişmiş gibi görünür.	.65	.09	.01	.48	.50
29. Bazen birilerinin peşimde olduğu hissine kapılırım.	.39	.02	.13	.37	.33
34. Bazen bana bir şeyin gerçekte mi yoksa yalnızca hayalimde mi olduğunu ayırt etmek zor gelir.	.75	.02	-.16	.50	.49
36. Bazen gerçek olmadığım duygusuna kapılırım.	.85	.03	-.27	.38	.50
37. Bazen bedenim yokmuş ya da bir kısmı eksikmiş hissine kapılırım.	.83	-.10	-.12	.27	.41
38. Çoğu kez kabus görürüm.	.29	.15	.13	.19	.29
39. Çoğu kez başkaları bana güliyorumuş ya da hakkımda konuşuyormuş hissine kapılırım.	.41	.38	-.10	.36	.42
44. Bazen ciddi bir hastalığım olduğuna inanırım.	.58	.17	-.09	.22	.46
46. Bazen bir rüyada yaşıyormuş ya da yaşamım bir film şeridi gibi gözümün önünden geçiyormuş hissine kapılırım.	.73	.03	-.23	.39	.49
49. Politika, din, ahlak konularıyla ilgili sorulan sorularda çoğu kez kendimi rahatsız hissederim.	.32	.14	-.02	.22	.29
Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik (Özdeğer = 3.23, Açıklanan Varyans = 9.715)					
9. Başkalarına yönelik duygularım bir uçtan bir uca çok hızlı değişir (Ör. Sevgi ve beğeniden nefret ve hayal kırıklığına).	.06	.51	.33	.40	.39
10. Çoğu kez değersizlik ya da umutsuzluk duygusuna kapılırım.	.10	.72	-.03	.28	.42
14. Yakın ilişkilerde hep incinirim.	.12	.52	-.01	.12	.33
16. Bir kukla gibi dışarıdan yönetiliyormuş ve yönlendiriliyormuş gibi hissettiğim oldu.	.32	.34	-.06	.47	.31
23. Duygusal ilişkilerimde çoğunlukla ne tür bir ilişki istediğimden emin olamam.	-.00	.63	.15	.12	.46
25. Bir ilişki ilerledikçe kendimi kapana kısılmış gibi hissederim.	-.04	.64	.22	.20	.45
28. İlişkiler çok ilerlerse, çoğunlukla koparma gereksinimi duyarım.	-.03	.54	.17	.15	.36
33. Bazen dağılıyormuşum gibi hissederim.	.20	.58	.01	.21	.42
40. Çoğu kez insanlar bana düşmanmış gibi gelir.	.32	.49	.01	.44	.42
41. İnsanların kendi düşüncelerini benim zihnime soktuklarımı hissettiğim oldu.	.25	.29	.05	.28	.29
42. Çoğu kez gerçekten ne istediğimi bilmem.	.06	.63	.04	.17	.42

Tablo 3'ün devamı

Faktör İsimleri ve Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Ortak Varyans	Madde-Faktör Toplam Puan Korelasyonu
Dürtüsellik (Özdeğer = 2.75, Açıklanan Varyans = 9.228)					
4. Çoğu kez başıma iş açacak risklere girerim.	-.02	.20	.79	.39	.50
11. Çoğu kez paramı çarçur ederim ya da kumarda kaybederim.	.04	-.56	.88	.52	.39
17. Herhangi birine fiziksel olarak saldırıda bulunduğum oldu.	.17	-.02	.66	.35	.46
20. Bilerek kendime bedensel zarar verdiğim oldu.	.33	.10	.39	.40	.45
35. Çoğu kez sonuçlarını düşünmeden içimden geldiği gibi davranırım.	.05	.33	.42	.18	.28
43. Geçmişte intihar girişiminde bulundum.	.36	.01	.67	.31	.36
45. "Alkol, uyuşturucu ya da hap alışkanlığım vardır".	.18	-.44	.86	.58	.51
47. Çoğu kez bir şeyler çalarım.	-.07	-.10	.53	.23	.25
48. Bazen öyle açlık nöbetlerim olur ki önüme gelen her şeyi silip süpürürüm.	.22	.16	.32	.22	.27
50. Bazen aklımdan birilerini öldürme düşüncesi geçer.	.19	-.06	.50	.38	.40
51. Yasalarla başımın derde girdiği oldu.	.01	.01	.80	.28	.42

BKE'de yer alan Faktör 1: Kimlik ve Gerçeklikte Dağılma, Faktör 2: Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik ve Faktör 3: Dürtüsellik'in birbiriyle ve envanterden alınan toplam puanlarla olan ilişkisi Pearson korelasyon analiziyle incelenmiştir. Korelasyon bulgularına göre, faktör puanlarının birbiriyle ve BKE'den alınan toplam puanlarla anlamlı şekilde ilişkili olduğu görülmüştür. Faktörlerin birbiriyle ve toplam puanlarla orta-yüksek derecede ilişkili olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo 4).

BKE'nin yapı geçerliğine ek kanıt oluşturması için BKE'den alınan toplam ve faktör puanları ile yeme tutumundaki bozulma puanları arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Pearson korelasyon analizi yürütülmüştür. Korelasyon analizinde, kilo değişkeni kontrol edilmiştir. Kilo kontrol edildikten sonra, BKE'den alınan toplam ve her üç faktör puanı ile yeme tutumundaki bozulma puanları arasındaki olumlu yöndeki ilişkiler anlamlı düzeydedir (H_2 doğrulanmıştır). Bu ilişkiler, zayıf-orta güç aralığındadır. Takiben, BKE'nin toplam ve faktör puanları ile genel güçlük düzeyi arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Bulgulara göre, BKE'den alınan toplam puan ve her üç faktör puanı ile genel güçlük düzeyi puanları arasındaki olumlu yöndeki ilişkilerin anlamlı olduğu görülmüştür (H_2 doğrulanmıştır). Bu ilişkiler, orta-yüksek güç aralığında olmuştur (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4

Borderline Kişilik Envanteri Toplam ve Faktör Puanları ile Geçerlik Değişkenleri Arasındaki İlişkiler ile Faktör Puanları Arasındaki İlişkilere Yönelik Korelasyon Katsayıları ve Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort. (SS)	Min.- Max.	1	2	3	4	5	6
1.Borderline Kişilik Envanteri Toplam Puanı	14.2 (7.5)	0-38	(.86)	.91***	.81***	.65***	.34***	.57***
2.Kimlik ve Gerçeklikte Dağılma	7.3 (4.4)	0-18		(.85)	.58***	.43***	.32***	.46***
3.Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik	4.8 (2.9)	0-12			(.76)	.39***	.25***	.55***
4.Dürtüsellik	2.1 (1.9)	0-11				(.74)	.22***	.38***
5.Yeme Tutumundaki Bozulma	12.1 (10.2)	0-68					(.77)	.34***
6.Genel Güçlük Düzeyi	13.7 (5.2)	2-29						(.64)

*** $p < .001$

Not. Tablonun kesişim hücrelerindeki parantezler içinde envanterin toplam ve faktör puanlarına ait Cronbach Alfa değerleri sunulmuştur.

Ayırt Edici Geçerlik: BKE Puanlarının Ergen Örnekleminde Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması

BKE toplam puanı Kimlik ve Gerçeklikte Dağılma, Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik ve Dürtüsellik faktör puanlarının kız ve erkek ergen katılımcıları ayırt edici geçerliği olup olmadığını incelemek üzere bağımsız örneklem t-test analizi yürütülmüştür. Elde edilen bulgular kız ve erkek ergen katılımcılar arasında BKE toplam puanı ($t(474) = -3.09, p = .002$), Kimlik ve Gerçeklikte Dağılma faktör puanı ($t(474) = -3.11, p = .002$) ile Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik faktör puanı ($t(474) = -4.51, p = .000$) açısından anlamlı farklar bulunduğunu göstermiştir. BKE Dürtüsellik faktör puanı açısından ise gruplar arasında anlamlı bir farkın bulunmadığı görülmüştür ($t(474) = 1.61, p = .109$). Dolayısıyla, Dürtüsellik faktörüne ait ortalama puanlar, kız ergenlere kıyasla erkek ergenler arasında daha yüksek olsa da ortalama farkı anlamlılığa ulaşamamıştır (sırasıyla $Ort = 1.94, SS = 1.8$; $Ort = 2.25, SS = 2.1$). Sonuç olarak, kız ergenlerin borderline kişilik belirtilerine ait ortalama puanları ($Ort = 14.96, SS = 7.8$), Kimlik ve Gerçeklikte Dağılma faktörüne ait ortalama puanları ($Ort = 7.77, SS = 4.5$) ve Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik faktörüne ait ortalama puanları ($Ort = 5.25, SS = 2.9$) erkeklere kıyasla anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur ($H3$ kısmen doğrulanmıştır).

BKE'nin Ergen Örneklemindeki Güvenirliği

BKE'nin toplam ve faktör puanlarının iç-tutarlılığını incelemek üzere Cronbach's alfa analizi yürütülmüştür. Analiz sonuçları, BKE'nin toplam puanları için iç-tutarlık katsayısının .85, Kimlik ve Gerçeklikte Dağılma faktörü puanları için .85, Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik faktörü puanları için .76 ve son olarak Dürtüsellik faktörü puanları için .74 olduğunu göstermiştir ($H4$ doğrulanmıştır).

Tartışma

Bu araştırmanın amacı, daha önce yetişkinler için Türkçe uyarlama çalışması yürütülen BKE'nin ergen örneklemindeki psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Bu çalışmada, mevcut ergen örnekleminin için analizler 49 madde üzerinden yürütülmüştür. AFA ve madde-faktör toplam korelasyon bulguları ise envanterde yer alan altı maddenin, yeterli ölçme gücüne sahip olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla, mevcut çalışma bulguları ergen örneklemleri için BKE'nin 43 maddelik versiyonunun kullanışlı olabileceğini göstermektedir. Buna göre, BKE Kimlik ve Gerçeklikte Dağılım, Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik ve Dürtüsellik faktörlerinden oluşmaktadır. Bu yapının, Kernberg'in (1978) ergenlerde borderline kişilik belirtilerinin klasik bileşenleri olarak belirttiği kişilerarası dengesizlik, duygulanım/kimlik bozulmaları, dissosiyatif/psikotik belirtiler ve dürtüsellik boyutlarıyla uyumlu olduğu düşünülmektedir. Nihai olarak, bu çalışma BKE'nin borderline kişilik olgusuna ilişkin belirtileri değerlendirmek üzere ergen örneklemlerinde yapı geçerliğine sahip bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir.

BKE'nin faktör sayısının, maddelerin faktörlere dağılımının ve faktör isimlerinin belirlenmesinde mevcut çalışmanın veri seti temel alınmıştır. Bu yaklaşımın sebebi, literatürde gerek yetişkin gerekse ergen örneklemleri için faktörler konusunda ortak bir kabulün bulunmamasıdır. BKE'nin yetişkinler için geliştirilmiş olan özgün versiyonunda kimlik karmaşası, ilkel savunmalar, gerçeği değerlendirmede bozukluk, yakınlaşmaktan korkma, dürtüsellik ve kendine zarar verme olmak üzere altı faktörlü bir yapı elde edilmiştir; ancak, dürtüsellik ve kendine zarar verme faktörlerinin kullanılmamasına karar verilmiştir (Leichsenring, 1999). Dolayısıyla, BKE'nin özgün yetişkin versiyonu için kimlik karmaşası, ilkel savunmalar, gerçeği değerlendirmede bozukluk ve yakınlaşmaktan korkma olmak üzere dört faktörlü yapı kabul edilmiştir. BKE'nin Türkçe uyarlama çalışmasında ise faktör yapısına ilişkin inceleme yürütülmemiştir (Aydemir ve ark., 2006). Ancak, ölçekten alınan toplam puanların güvenilir olduğu, zamansal güvenilirliğe sahip olduğu ve BKB'ye sahip yetişkinleri, bozukluğa sahip olmayanlardan ayırt edici gücü olduğu gösterilmiştir.

Ayrıca, BKE'nin Fransızca versiyonunun psikometrik özelliklerinin ergen örnekleminde incelendiği çalışmadan elde edilen bulgular BKE'nin ergen örnekleminin için geçerli ve güvenilir bir araç olabileceğine işaret etmiştir (Chabrol ve ark., 2004). Ergen örnekleminde dissosiyatif/psikotik belirtiler, madde kullanımı, dengesiz kişiler arası ilişkiler, duygulanım/kimlikte bozulma, narsistik özellikler ve dürtüsellik olmak üzere altı

faktörlü yapı desteklenmiştir (Chabrol ve ark., 2004). Takip eden bir sonraki çalışmada ise, Chabrol ve Leichsenring (2006) daha önce ergen örnekleme için belirledikleri faktörler yerine ilkel savunma mekanizmaları, gerçeği değerlendirmede bozukluk ve kimlik karmaşası faktörlerini kullanmış olup söz konusu faktörlerin de ergen örnekleme için güvenilir olduğunu göstermiştir. BKE'yi ergen örneklemlerinde kullanan güncel uluslararası çalışmalarda ise, BKE'den elde edilen toplam puanların kullanıldığı dikkat çekmektedir (Bknz., Badoud ve ark., 2015). Bu çalışmada ise, BKE'nin Kimlik ve Gerçeklikte Dağılıma, Duygulanım ve İlişkilerde Dengesizlik ve Dürtüsellik faktörlerinden oluştuğu gösterilmiştir. Bu faktörler, birbiriyle ve BKE'den alınan toplam puanlarla anlamlı düzeyde ilişkili olmuştur. Ayrıca, BKE'den alınan toplam puanlar ve diğer faktör puanları yeterli düzeyde iç tutarlığa sahip olmuştur.

BKE'den alınan puanlar kız ve erkek ergen katılımcılar arasında anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Dürtüsellik faktörü dışında, BKE'den alınan toplam puanlar ve diğer faktör puanları kız ergenler için anlamlı şekilde daha yüksek olmuştur. Bu bulgu, alanyazın ile oldukça örtüşmektedir (Chabrol ve ark., 2004; Crick ve ark., 2005; Zanarini ve ark., 2011). BKB'ye ilişkin klinik görünümün yoğunluğu ve bu bozukluğun tanısını alma olasılığı erkek ergenlere kıyasla kız ergenler için daha yüksektir (Ludolph ve ark., 1990). Diğer yandan, BKB tanı ölçütlerini karşılayan ergenlik dönemindeki erkeklerin klinik görünümü agresif, yıkıcı ve anti-sosyal özellikler çerçevesinde şekillenirken ergenlik dönemindeki kızlarda bu bozukluğun ifadesi daha çok içselleştirme ve duygusal alanda dramatiklik yönünde şekillenmiştir (Bradley ve ark., 2005). Dolayısıyla, Dürtüsellik faktöründe erkek ergenlerin anlamlı şekilde daha yüksek puan alması beklendik olabilir (Chabrol ve ark., 2004). Mevcut çalışmada, bu faktör için cinsiyetler arası anlamlı bir fark bulunmaması, kız ve erkek katılımcı sayılarının eşit olmayışı ve örneklemin büyük çoğunluğunun kız ergenlerden oluşması ile de açıklanabilir. Nitekim, ortalama puan açısından erkek ergenlerin Dürtüsellik faktöründen aldıkları puanlar daha yüksek olmuştur, ancak bu fark anlamlılığa ulaşamamıştır. Bu bulgular, alanyazınla uyumlu şekilde, borderline kişilik özelliklerinin kız ergenlerde daha yüksek olduğunu ortaya koyarak BKE'nin mevcut ergen örnekleme için ayırt edici gücü olduğunu desteklemiştir.

BKE'den alınan toplam ve faktör puanları ile ergenlerin yeme tutumlarındaki bozulma arasındaki ilişkiler anlamlı olmuştur. Buradan hareketle, BKE ile ölçülen borderline kişilik belirtilerinin ergenlerdeki psikopatoloji belirteçleri ile bir arada görülebileceği

belirtilebilir. Yeme tutumunda veya davranışında bozulma, yeme bozukluklarının klinik görünümünü tarif etmek için kullanılsa da yeme tutumundaki bozulmanın tek başına klinik olarak önemli olduğu ve özellikle ergenlerde yaygın olduğu bilinmektedir (örn., Lee ve Vaillancourt, 2018). Yürütülen bir çalışmada, BKB tanısı bulunan kızlar, bu bozukluğu bulunmayan kızlara göre, yeme tutumunda daha çok bozulma göstermiştir (Al-Salom ve Boylan, 2019). Borderline kişilik özelliklerinin, özellikle dürtüsel davranışlarla ilişkili yeme patolojisi ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Sansone ve Sansone, 2011). Borderline özellikler nedeniyle deneyimlenen tetiklenmeler duygu düzenleme kapasitesini aşan süreçlere dönüşebildiği için bozulmuş yeme tutumları veya davranışları bir tür öz-düzenleme işlevi görebilir (Bkz. Selby ve ark., 2010). Doğası gereği korelasyonel olan bu incelemelerden bu tarzda zincirleme etki yorumları yapılamasa da borderline kişilik özelliklerini inceleyen ileriki çalışmaların bozulmuş yeme tutumları ile sonlanan zincirleme süreç incelemeleri yürütmesi katkı sağlayıcı olacaktır.

BKE'den alınan toplam ve faktör puanları ile genel güçlük düzeyi arasındaki anlamlı ilişkiler de BKE'nin ergen örneklemelerindeki yapı geçerliğini desteklemiştir. Büyük ölçekli güncel bir çalışmada, dokuz yaş civarında GGA ile ölçülen duygusal ve davranışsal problemler, 11-12 yaş civarında klinik görüşme ile değerlendirilen BKB'yi anlamlı şekilde yordamıştır ve BKB belirtileri ile eş-zamanlı değerlendirilen duygusal ve davranışsal problemler arasındaki karşılıklı ilişkiler de anlamlı olmuştur (Lereya ve ark., 2016). GGA ile değerlendirilen güçlük düzeyi dikkat eksikliği ve aşırı hareketlilik, davranış sorunları, duygusal sorunlar, akran sorunları ve sosyal davranışlar alanlarını kapsamaktadır. Mevcut örnekleme, BKE ve faktör puanları ile genel güçlük düzeyi arasındaki ilişkiler, yeme tutumundaki bozulma ile olan ilişkiye kıyasla daha güçlüdür. Bu durum, genel güçlük düzeyi değişkeninin daha geniş aralıktaki duygusal ve davranışsal sorun alanlarına odaklanması ile açıklanabilir. Nitekim, Bo ve Kongerslev'in (2017) çocuklarda ve ergenlerde BKB ve diğer klinik koşulları karşılaştırdığı çalışması, içselleştirme ve dışsallaştırma alanlarında bir arada görülen yüksek psikopatoloji düzeyinin BKB ile güçlü ve özgül bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir.

Dolayısıyla, duygusal ve davranışsal sorun alanlarındaki klinik tablonun kapsamının genişlemesi, borderline kişilik örüntüsüne ilişkin belirtilerle daha yakından ilişkili olabilir. Görgül çalışmaların kapsamlı şekilde incelendiği güncel bir derlemede ise depresyon, madde kullanım bozukluğu, DEHB ve karşıt olma karşıt gelme bozukluğu ile BKB arasında daha güçlü ilişkiler bulunduğu vurgulanmıştır (Bozzatello ve ark., 2019). Ayırı-

ca yazarlar, söz konusu psikopatolojiler ile BKB belirtileri arasındaki örtüşmeye dikkat çekerek bu gelişimsel sorunlar mı BKB belirtilerine yol açıyor yoksa BKB belirtileri mi davranışsal duygusal sorunların karmaşık şekilde bir arada görünümüne yol açıyor sorusunun netlik kazanmadığını belirtmektedir (Bozzatello ve ark., 2019). Bu nokta, Van der Kolk'un (2005) çocuklar ve ergenler ile yaptığı ayrıntılı araştırmasının sonucunda ortaya koyduğu kronik biçimde kişilerarası travmaya maruz kalma sonucu ortaya çıkan gelişimsel travma kavramını anımsatmaktadır. Ergenlik döneminde borderline kişilik örüntüsünü yansıtan özellikler gelişimsel travma perspektifi ile psikiyatrik kategorilendirme perspektifinin dışına çıkararak, yetişkinlikte oluşabilecek gelişimsel travmalarla ilişkili birçok psikolojik bozukluğun öncülü de olabilir. Daha açık ifade etmek gerekirse, borderline kişilik özelliklerinin klinik görünümü, tartışmalı bir tanı önerisi olan gelişimsel travma sendromunu yansıtıyor olabilir. Bu nokta da, gelişimsel travma belirti kümeleri ile borderline kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin çocukluk ve ergenlik çağında ele alındığı ileriki çalışmaların yürütülmesi katkı sağlayıcı olabilir.

Özetle, bu çalışma, ergen örneklemelerinde görülen borderline kişilik örgütlenmesine ilişkin özellikleri değerlendirmede BKE'nin geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu göstermektedir. Son dönemde, BKB'nin çocuk ve ergen örneklemelerinde yetişkinlere benzer yaygınlık gösterdiğine ve borderline kişilik özelliklerinin güvenilir ve geçerli şekilde değerlendirilebildiğine yönelik artan bir farkındalık söz konusudur (Bradley ve ark., 2005; Chanen ve McCutcheon, 2013). Buradan hareketle, risk grubundaki bireylerin belirlenmesinin mümkün olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla, BKE ergen örneklemelerinde borderline kişilik özellikleri yüksek olan bireyleri belirlemek üzere araştırma ve uygulamada kullanılabilir. Borderline kişilik özelliklerinin değerlendirilmesi için özellikle ergenlik döneminin kritik bir pencere olduğu düşünülmektedir (Bozzatello ve ark., 2019). Nitekim, borderline kişilik özellikleri ile diğer psikopatoloji belirteçleri arasındaki mevcut ilişkiler, bu ilişkilerin zamanla derinleşmesinin mümkün olduğunu desteklemektedir (Viinamäki ve ark., 2012). Çocukluk ve ergenlik döneminde BKB'ye ilişkin yapılan değerlendirmelere literatürde tartışmalı yaklaşılsa da BKB'yi aynı zamanda gelişimsel bir bozukluk olarak kavramsallaştıran görüşler de bulunmaktadır (Mahler ve ark., 1975; Streeck-Fischer, 2013). Böylelikle, borderline kişilik özellikleri yükselen ergen bireyler için klinik görünüm yetişkinlik döneminde kişilik bozukluğuna dönüşmeden belirtilere müdahale söz konusu olabilir (Winsper ve ark., 2016). Bu çerçevede, BKB için kanıt temelli görgül bir tedavi protokolü sunan Diyalektik Davranışçı Tera-

pi'nin ergenlere uyarlanmış versiyonu, bu bozukluğun belirtilerine sahip ergenler için etkili bir müdahale yaklaşımı olabilir (Rathus ve Miller, 2002).

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, sınırlıkları çerçevesinde yorumlanmalıdır. Mevcut örneklem, olağan gelişim gösteren ergenlerin tamamı için temsil edici değildir. Bulguların genellenebilirliği olağan gelişim gösteren ergen popülasyonundan seçkisiz şekilde seçilen büyük ölçekli örneklemle sağlanabilir. Mevcut çalışmaya, BKB tanısı almış klinik bir ergen örnekleme dahil edilmemiştir. Bu nedenle, BKE'nin duyarlılığı ve özgüllüğü incelenmemiş ve klinik kesme puanı elde edilememiştir. Ek olarak, BKE'de yer alan madde 30'a (*Sık sık uyuşturucu kullanırım (esrar, hap gibi)*) bu çalışmada "Evet" yanıtını veren herhangi bir katılımcı bulunmadığı için analizlere dahil edilememiştir. Çalışmada klinik örnekleme ait bir grup bulunmaması veya katılımcıların sosyal istenirlik nedeniyle bu maddeye açık bir şekilde yanıt vermemiş olması bu durumu açıklayabilir. Özellikle klinik örneklemle yürütülecek ileriki çalışmalarda BKE'ye madde 30'un da dahil edilmesi ve yeniden incelenmesi öneriler arasında yer almaktadır. İleride klinik örneklem grubuna ait ergenlerle yürütülecek bir çalışmanın, güncel çalışmayı tamamlayıcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca korelasyon analizleri sonucu elde edilen bulgular, mevcut çalışma kesitsel olduğu için nedensellik çerçevesinde yorumlanmamalıdır. Borderline kişilik özellikleri, yeme tutumundaki bozulmalar ve duygusal/davranışsal sorunlar arasındaki ilişkiler çift yönlü olabilir. Bu alanda yürütülecek boylamsal çalışmaların katkı sağlayıcı olabileceği düşünülmektedir. Çalışma değişkenlerine ilişkin tüm değerlendirmeler ergen bildirimine dayanmaktadır. Değerlendirmeye ebeveyn, öğretmen gibi farklı kaynakların dahil edilmiş olması ölçüm hatasını arttıran yöntemsel bir sınırlılık olabilir.

Sonuç olarak, mevcut çalışma bulguları borderline kişilik özelliklerini değerlendirmede BKE'nin yeterli psikometrik güce sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, ergenlik döneminde eşik altı borderline kişilik özelliklerini değerlendirmek ve riskli grupları belirlemek üzere ulusal alanyazına katkı yapıldığı düşünülmektedir. BKE ile ergenlerde saptanan eşik altı borderline kişilik örgütlenmesine ait özelliklerin ileriki dönemlerde BKB tanısına dönüşmesinin önleme ve müdahale çalışmaları ile önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Ayrıca, BKE ile değerlendirilen klinik görünümün diğer psikopatoloji ölçütleri ile ilişkisi, ergenlerde görülen borderline kişilik özelliklerinin geçici bir gelişimsel olgu olmadığını ve duygusal/davranışsal sorunlarla ilişkili olduğunu desteklemektedir. Ergen bireylerde borderline kişilik özelliklerini değerlendirecek geçerli ve güvenilir bir araç olan BKE'nin araştırma ve uygulamada kullanılarak erken önleme ve müdahaleye ışık tutması beklenmektedir.

Etik Kurul Onayı: Araştırmayı yürütmeye başlamadan önce Hacettepe Üniversitesi Etik Komitesi'nden gerekli etik onay alınmıştır (No: 35853172-300). Ardından, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müdürlüğü'nden araştırmanın yürütülmesi için herhangi bir engel olmadığına yönelik olarak gerekli izin alınmıştır (No: 14588481-605.99-E.9989593).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- Y.K., K.M., M.G.; Veri Toplama- Y.K., K.M., M.G.; Veri Analizi/ Yorumlama- Y.K., K.M., M.G.; Yazı Taslağı- Y.K., K.M., M.G.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- Y.K., K.M., M.G.; Son Onay ve Sorumluluk- Y.K., K.M., M.G.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Required ethical approval was obtained from Hacettepe University Ethics Committee before starting the research (No: 35853172-300). Afterwards, the necessary permission was obtained from the General Directorate of the Ministry of National Education (No: 14588481-605.99-E.9989593) that there were no obstacles to the conduct of the research.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- Y.K., K.M., M.G.; Data Acquisition- Y.K., K.M., M.G.; Data Analysis/Interpretation- Y.K., K.M., M.G.; Drafting Manuscript- Y.K., K.M., M.G.; Critical Revision of Manuscript- Y.K., K.M., M.G.; Final Approval and Accountability- Y.K., K.M., M.G.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declare that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akın, E. (2017). *Borderline Şiddet Değerlendirme Ölçeği Türkçe versiyonunun (Türkçe Best) geçerlik, güvenilirliği ve faktör yapısı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Al-Salom, P. ve Boylan, K. (2019). Borderline personality disorder and disordered eating behaviour: The mediating role of rejection sensitivity. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 28(2), 72-81.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5. baskı). American Psychiatric Publishing.
- Aydemir, Ö., Demet, M. M., Danacı, A. E., Deveci, A., Taşkın, E. O., Mızrak, S., Şimsek, E. ve İçelli, İ. (2006). Borderline Kişilik Envanterinin Türkçe'ye uyarlanması, güvenilirlik ve geçerliliği. *Türkiye'de Psikiyatri*, 8(1), 6-10.
- Babinski, D. E. ve McQuade, J. D. (2019). Borderline personality features mediate the association between ADHD, ODD, and relational and physical aggression in girls. *Journal of Attention Disorders*, 23(8), 838-848. <https://doi.org/10.1177/1087054718797445>
- Badoud, D., Luyten, P., Fonseca-Pedrero, E., Eliez, S., Fonagy, P. ve Debbané, M. (2015). The French version of the Reflective Functioning Questionnaire: Validity data for adolescents and adults and its association with non-suicidal self-injury. *PLoS One*, 10(12), e0145892. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0145892>
- Batum, P. (2008). Kişilik bozuklukları ve yeme bozuklukları: Etiolojik ilişkiler ve cevaplanmamış sorular. *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(21), 65-76.
- Batur, S. (2004). *Yeme tutum bozukluğu gösterenlerde ve göstermeyenlerde temel bilişsel şemalar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Black, D. W., Blum, N., Pföhl, B. ve Hale, N. (2004). Suicidal behavior in borderline personality disorder: Prevalence, risk factors, prediction, and prevention. *Journal of Personality Disorders*, 18(3), 226-239. <https://doi.org/10.1521/pedi.18.3.226.35445>

- Bo, S. ve Kongerslev, M. (2017). Self-reported patterns of impairments in mentalization, attachment, and psychopathology among clinically referred adolescents with and without borderline personality pathology. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*, 4(1), 4. <https://doi.org/10.1186/s40479-017-0055-7>
- Bond, M. (1990). Are "borderline defenses" specific for borderline personality disorders? *Journal of Personality Disorders*, 4(3), 251–256. <https://doi.org/10.1521/pedi.1990.4.3.251>
- Bozzatello, P., Bellino, S., Bosia, M. ve Rocca, P. (2019). Early detection and outcome in borderline personality disorder. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 710. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00710>
- Bradley, R., Zittel Conklin, C. ve Westen, D. (2005). The borderline personality diagnosis in adolescents: Gender differences and subtypes. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(9), 1006-1019. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00401.x>
- Butler, A. C., Brown, G. K., Beck, A. T. ve Grisham, J. R. (2002). Assessment of dysfunctional beliefs in borderline personality disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 40(10), 1231-1240. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00031-1](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00031-1)
- Ceylan, V., Kose, S., Akin, E. ve Turkcapar, M. H. (2017). Normative data and factorial structure of the Turkish version of the Borderline Personality Questionnaire (Turkish BPQ). *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, 27(2), 143-151. <https://doi.org/10.1080/24750573.2017.1298422>
- Chabrol, H. ve Leichsenring, F. (2006). Borderline personality organization and psychopathic traits in nonclinical adolescents: Relationships of identity diffusion, primitive defense mechanisms and reality testing with callousness and impulsivity traits. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 70(2), 160-170. <https://doi.org/10.1521/bumc.2006.70.2.160>
- Chabrol, H., Montovany, A., Ducongé, E., Kallmeyer, A., Mullet, E. ve Leichsenring, F. (2004). Factor structure of the borderline personality inventory in adolescents. *European Journal of Psychological Assessment*, 20(1), 59-65. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.20.1.59>
- Chanen, A., Jovev, M., McCutcheon, L., Jackson, H. ve McGorry, P. (2008). Borderline personality disorder in young people and the prospects for prevention and early intervention. *Current Psychiatry Reviews*, 4(1), 48–57. <https://doi.org/10.2174/157340008783743820>
- Chanen, A. ve Kaess, M. (2012). Developmental pathways to borderline personality disorder. *Current Psychiatry Reports*, 14(1), 45–53. <https://doi.org/10.1007/s11920-011-0242-y>
- Chanen, A. M. ve McCutcheon, L. (2013). Prevention and early intervention for borderline personality disorder: Current status and recent evidence. *The British Journal of Psychiatry*, 202(54), 24-29. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.112.119180>
- Coşkun, F., Akça, Ö. F., Bilgiç, A. ve Sharp, C. (2020). Borderline Kişilik Özellikleri Çocuk Ölçeği–Kısa Formunun Türk ergenlerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 33(1), 44-52. <https://doi.org/10.5080/u25637>
- Crick, N. R., Murray-Close, D. ve Woods, K. (2005). Borderline personality features in childhood: A short-term longitudinal study. *Development and Psychopathology*, 17(4), 1051-1070. <https://doi.org/10.1017/s0954579405050492>
- Dauids, E. ve Gastpar, M. (2005). Attention deficit hyperactivity disorder and borderline personality disorder. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 29(6), 865-877. <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2005.04.033>
- Ellison, W. D., Rosenstein, L. K., Morgan, T. A. ve Zimmerman, M. (2018). Community and clinical epidemiology of borderline personality disorder. *Psychiatric Clinics of North America*, 41(4), 561-573. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2018.07.008>
- Erguney-Okumus, F. E. ve Sertel-Berk, H. O. (2020). Yeme Tutum Testi kısa formunun (YTT-26)

- üniversite örnekleminde Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.26650/SP2019-0039>
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. Sage.
- Garner, D. M. ve Garfinkel, P. E. (1979). The eating attitudes test: An index of the symptoms of anorexia nervosa. *Psychological Medicine*, 9, 273-279. <https://doi.org/10.1017/s0033291700030762>
- Garner, D. M., Olmsted, M. P., Bohr, Y. ve Garfinkel, P. E. (1982). The eating attitudes test: Psychometric features and clinical correlates. *Psychological Medicine*, 12(4), 871-878. <https://doi.org/10.1017/s0033291700049163>
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(5), 581-586. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x>
- Goodman, R., Meltzer, H. ve Bailey, V. (1998) The Strengths and Difficulties Questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version. *International Review of Psychiatry*, 15, 173-177. <https://doi.org/10.1007/s007870050057>
- Guile, J. M. ve Greenfield, B. G. (2004). Introduction personality disorders in childhood and adolescence. *Canadian Child Adolescent Psychiatry Review*, 13(3), 51-2.
- Güvenir, T., Özbek, A., Baykara, B., Arkar, H., Şentürk, B. ve İncekaş, S. (2008). Güçler ve Güçlükler Anketi'nin (GGA) Türkçe uyarlamasının psikometrik özellikleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15, 65-74.
- Ha, C., Balderas, J. C., Zanarini, M. C., Oldham, J. ve Sharp, C. (2014). Psychiatric comorbidity in hospitalized adolescents with borderline personality disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 75(5), e457-64. <https://doi.org/10.4088/JCP.13m08696>
- Kaess, M., Brunner, R. ve Chanen, A. (2014). Borderline personality disorder in adolescence. *Pediatrics*, 134(4), 782-793. <https://doi.org/10.1542/peds.2013-3677>
- Kernberg, O. (1967). Borderline personality organization. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 15(3), 641-685. <https://doi.org/10.1177/000306516701500309>
- Kernberg, O. (1978). The diagnosis of borderline conditions in adolescence. *Adolescent Psychiatry*, 6, 298-319.
- Kernberg, O. F., Goldstein, E. G., Carr, A. C., Hunt, H. F., Bauer, S. F. ve Blumenthal, R. (1981). Diagnosing borderline personality. A pilot study using multiple diagnostic methods. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 169(4), 225-231.
- Korsgaard, H. O., Torgersen, S., Wentzel-Larsen, T. ve Ulberg, R. (2016). Personality disorders and Axis I comorbidity in adolescent outpatients with ADHD. *BMC Psychiatry*, 16, Article 175. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0871-0>
- Laurenssen, E. M. P., Hutsebaut, J., Feenstra, D. J., Van Busschbach, J. J. ve Luyten, P. (2013). Diagnosis of personality disorders in adolescents: A study among psychologists. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 7(1), 3. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-7-3>
- Lee, S., Kwok, K., Liao, C. ve Leung, T. (2002). Screening Chinese patients with eating disorders using the Eating Attitudes Test in Hong Kong. *International Journal of Eating Disorders*, 32(1), 91-97. <https://doi.org/10.1002/eat.10064>
- Lee, K. S. ve Vaillancourt, T. (2018). Longitudinal associations among bullying by peers, disordered eating behavior, and symptoms of depression during adolescence. *JAMA Psychiatry*, 75(6), 605-612. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2018.0284>
- Leichsenring, F. (1999). Development and first results of the Borderline Personality Inventory: A self-report instrument for assessing borderline personality organization. *Journal of Personality*

- Assessment*, 73(1), 45-63. <https://doi.org/10.1207/S15327752JPA730104>
- Leichsenring, F., Leibing, E., Kruse, J., New, A. S. ve Leweke, F. (2013). Borderline personality disorder. *FOCUS*, 11(2), 249-260. <https://doi.org/10.1176/appi.focus.11.2.249>
- Lereya, S. T., Winsper, C., Tang, N. K. ve Wolke, D. (2017). Sleep problems in childhood and borderline personality disorder symptoms in early adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 45(1), 193-206. <https://doi.org/10.1007/s10802-016-0158-4>
- Ludolph, P. S., Westen, D., Mistle, B., Jackson, A., Wixom, J. ve Wiss, F. C. (1990). The borderline diagnosis in adolescents: Symptoms and developmental history. *American Journal of Psychiatry*, 147(4), 470-476. <https://doi.org/10.1176/ajp.147.4.470>
- Mahler, M. S., Pine, F. ve Bergman, A. (1975). *The Psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation*. Basic Books.
- Mann, L. S., Wise, T. N., Segall, E. A., Goldberg, R. L. ve Goldstein, D. M. (1988). Borderline Symptom Inventory: Assessing inpatient and outpatient borderline personality disorders. *Psychopathology*, 21(1), 44-50. <https://doi.org/10.1159/000284540>
- Martinussen, M., Friborg, O., Schmierer, P., Kaiser, S., Øvergård, K. T., Neunhoffer, A. L., Martinsen, E. W. ve Rosenvinge, J. H. (2016). The comorbidity of personality disorders in eating disorders: A meta-analysis. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 22(2), 201-209. <https://doi.org/10.1007/s40519-016-0345-x>
- Muthén, L. K. ve Muthén, B. O. (1998-2019). Mplus User's Guide. (Eight Edition). Muthén & Muthén.
- Oldham, J. M. (2013). Borderline personality disorder and suicidality. *FOCUS*, 11(2), 277-283. <https://doi.org/10.1176/appi.focus.11.2.277>
- Pfohl, B., Blum, N., St. John, D., McCormick, B., Allen, J. ve Black, D. W. (2009). Reliability and validity of the Borderline Evaluation of Severity Over Time (BEST): A self-rated scale to measure severity and change in persons with borderline personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 23(3), 281-293. <https://doi.org/10.1521/pedi.2009.23.3.281>
- Philipsen, A., Limberger, M. F., Lieb, K., Feige, B., Kleindienst, N., Ebner-Priemer, U., Barth, J., Schmahl, C. ve Bohus, M. (2008). Attention-deficit hyperactivity disorder as a potentially aggravating factor in borderline personality disorder. *The British Journal of Psychiatry*, 192(2), 118-123. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.107.035782>
- Poreh, A. M., Rawlings, D., Claridge, G., Freeman, J. L., Faulkner, C. ve Shelton, C. (2006). The BPQ: A scale for the assessment of borderline personality based on DSM-IV criteria. *Journal of Personality Disorders*, 20(3), 247-260. <https://doi.org/10.1521/pedi.2006.20.3.247>
- Rathus, J. H. ve Miller, A. L. (2002). Dialectical behavior therapy adapted for suicidal adolescents. *Suicide Life-Threatening Behavior*, 32, 146-157. <https://doi.org/10.1521/suli.32.2.146.24399>
- Remington, G. J., ve Book, H. (1993). Discriminative validity of the borderline syndrome index. *Journal of Personality Disorders*, 7(4), 312-319. <https://doi.org/10.1521/pedi.1993.7.4.312>
- Sansone, R. A. ve Sansone, L. A. (2011). Personality pathology and its influence on eating disorders. *Innovations in Clinical Neuroscience*, 8(3), 14-18.
- Savaşır, I. ve Erol, N. (1989). Yeme Tutum Testi: Anoreksiye nervoza belirtiler endeksi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 7(23), 19-25.
- Selby, E. A., Ward, A. C. ve Joiner Jr, T. E. (2010). Dysregulated eating behaviors in borderline personality disorder: Are rejection sensitivity and emotion dysregulation linking mechanisms? *International Journal of Eating Disorders*, 43(7), 667-670. <https://doi.org/10.1002/eat.20761>
- Sevinç, E., Şengül, C., Çakaloz, B. ve Herken, H. (2010). Psikiyatri polikliniğinde erişkin dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu tanısı konan hastalarda eşitliği. *Archives of Neuropsychiatry/*

Noropsikiatri Arsivi, 47(2), 139-143.

- Sharp, C. ve Romero, C. (2007). Borderline personality disorder: A comparison between children and adults. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 71(2), 85–114. <https://doi.org/10.1521/bumc.2007.71.2.85>
- Sharp, C., Steinberg, L., Temple, J. ve Newlin, E. (2014). An 11-item measure to assess borderline traits in adolescents: Refinement of the BPFSC using IRT. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5(1), 70-78. <https://doi.org/10.1037/per0000057>
- Sharp, C. ve Wall, K. (2018). Personality pathology grows up: Adolescence as a sensitive period. *Current Opinion in Psychology*, 21, 111-116. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.11.010>
- Somma, A., Sharp, C., Borroni, S. ve Fossati, A. (2016). Borderline personality disorder features, emotion dysregulation and non-suicidal self-injury: Preliminary findings in a sample of community-dwelling Italian adolescents. *Personality and Mental Health*, 11(1), 23–32. <https://doi.org/10.1002/pmh.1353>
- Speranza, M., Revah-Levy, A., Cortese, S., Falissard, B., Pham-Scottet, A. ve Corcos, M. (2011). ADHD in adolescents with borderline personality disorder. *BMC Psychiatry*, 11(1). <https://doi.org/10.1186/1471-244x-11-158>
- Stepp, S. D., Lazarus, S. A. ve Byrd, A. L. (2016). A systematic review of risk factors prospectively associated with borderline personality disorder: Taking stock and moving forward. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 7(4), 316–323. <https://doi.org/10.1037/per0000186>
- Storebø, O. J. ve Simonsen, E. (2013). Is ADHD an early stage in the development of borderline personality disorder? *Nordic Journal of Psychiatry*, 68(5), 289–295. <https://doi.org/10.3109/08039488.2013.841992>
- Streeck-Fischer, A. (2013). Adolescence and borderline behavior-between personality development and personality disorder. *Adolescent Psychiatry*, 3(3), 220-232. <https://doi.org/10.2174/2210676611303030003>
- Van der Kolk, B. A. (2005). Developmental trauma disorder: Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatric Annals*, 35(5), 401–408.
- Viinämäki, A., Marttunen, M., Fröjd, S., Ruuska, J. ve Kaltiala-Heino, R. (2012). Subclinical bulimia predicts conduct disorder in middle adolescent girls. *European Eating Disorders Review*, 21(1), 38-44. <https://doi.org/10.1002/erv.2168>
- Winsper, C., Lereya, S. T., Marwaha, S., Thompson, A., Eyden, J. ve Singh, S. P. (2016). The aetiological and psychopathological validity of borderline personality disorder in youth: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 44, 13-24. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.12.001>
- Yucel, B., Polat, A., İkiz, T., Dugor, B. P., Elif Yavuz, A. ve Sertel Berk, O. (2011). The Turkish version of the eating disorder examination questionnaire: Reliability and validity in adolescents. *European Eating Disorders Review*, 19(6), 509-511. <https://doi.org/10.1002/erv.1104>
- Zanarini, M. C. (2003a). *Childhood Interview for DSM-IV borderline personality disorder (CI-BPD)*. Belmont, MA: McLean Hospital.
- Zanarini, M. C. (2003b). Zanarini Rating Scale for borderline personality disorder (ZAN-BPD): A continuous measure of DSM-IV borderline psychopathology. *Journal of Personality Disorders*, 17(3), 233-242. <https://doi.org/10.1521/pedi.17.3.233.22147>
- Zanarini, M. C., Horwood, J., Wolke, D., Waylen, A., Fitzmaurice, G., ve Grant, B. F. (2011). Prevalence of DSM-IV borderline personality disorder in two community samples: 6,330 English 11-year-olds and 34,653 American adults. *Journal of Personality Disorders*, 25(5), 607–619. <https://doi.org/10.1521/pedi.2011.25.5.607>

Gelişimsel Niş Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi

Adapting the Evolved Developmental Niche History to Turkish and Investigating Its Psychometric Properties

Esin Şener¹ , Gülperembe Yüceol Akşit² , A. Berna Aytac³ ,
Ayşe Vildan Acar Bayraktar⁴ , Zeynep Çakmak⁵ , Suzan Çen Yağız⁶

¹Öğretim Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Eskişehir-Türkiye

²Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara-Türkiye

³Doktor Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara-Türkiye

⁴Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara-Türkiye

⁵Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara-Türkiye

⁶Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara-Türkiye

ORCID: E.S. 0000-0001-6740-8033;
G.Y.A. 0000-0003-0719-4242;
A.B.A. 0000-0002-3565-3269;
A.V.A.B. 0000-0001-5769-8524;
Z.C. 0000-0003-0457-6855;
S.Ç.Y. 0000-0002-5882-3654

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Esin Şener,
Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, 26470, Tepebaşı / Eskişehir-Türkiye
E-posta/E-mail:
esinsener@anadolu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.12.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

05.05.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

03.02.2022

Kabul/Accepted: 08.02.2022

Citation/Atf: Şener, E., Yüceol Akşit, G., Aytac, A.B., Acar Bayraktar, A.V., Çakmak, Z., ve Çen Yağız, S. (2022). Gelişimsel Niş Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 42(2), 397-426.
<https://doi.org/10.26650/SP2021-847567>

ÖZ

Yaşam boyu gelişim sürecini birey-bağlam etkileşimine odaklanarak incelemeyi amaçlayan güncel psikolojik çalışmalar için gelişimsel niş kavramı ve bu kavramın farklı psikolojik değişkenlerle ilişkisini değerlendirmek önemlidir. Ulusal alanyazında aile ortamını ve ilişkilerini değerlendirmek için kullanılan ölçüm araçları incelendiğinde, bireyin içinde yaşadığı aile bağlamının özelliklerini ve gelişimsel niş yapısını değerlendiren bir ölçüm aracına ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda mevcut araştırmanın amacı, Narvaez ve arkadaşları (2016b) tarafından geliştirilen, bireyin 18 yaşına kadar içinde yaşadığı aile bağlamını değerlendiren Gelişimsel Niş Ölçeği'ni (GNÖ) Türkçeye uyarlamak ve psikometrik özelliklerini incelemektir. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması iki farklı çalışma temelinde yürütülmüştür. Açımlayıcı faktör analizi ve geçerlik analizlerinin yürütüldüğü ilk çalışmada örneklem, 224'ü kadın (%71.3), 90'ı erkek (%28.7) 314 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 20.63'tir ($SS = 1.99$). Doğrulayıcı faktör analizleri ise ikinci çalışmada yürütülmüştür. İkinci çalışmanın örneklemi, 271'i kadın (%82.9), 56'sı erkek (%17.1) 327 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 20.86'dır ($SS = 2.65$). Ölçek orijinalinde 20 maddeden oluşmaktadır ve tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Bulgular, ölçeğin Türkçe formunun 19 madde ve dört faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, GNÖ'nün yapı geçerliğini sınamak için, Aile İklimi Ölçeği, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi ve Aile Çevresi Kaos Ölçeği kullanılarak farklı yapılarla ilişkileri incelenmiştir. GNÖ ile bu yapılar arasındaki korelasyonların ağırlıklı olarak orta düzeyde olması ölçeğin yapı geçerliğine yönelik kanıt sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, GNÖ'nün iç tutarlık katsayıları tüm ölçek için .90, faktörler için .67 ile .83 arasında değişmektedir. Sonuç olarak, mevcut çalışmanın bulguları bu ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu yönünde kanıtlar sunmuştur. Bu doğrultuda mevcut araştırmanın gelişimsel niş kavramının çalışılabilirliği için işlevsel bir ölçme aracının uyarlanmasıyla ulusal alanyazına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelişimsel Niş Ölçeği, Aile, Bağlam, Geçerlik, Güvenirlik

ABSTRACT

Having studies that emphasize the mutual relations between individuals and contexts in lifespan development evaluate the concept of developmental niche and its associations with different constructs is important. The scales that evaluate the family environment in the Turkish literature were examined, and a need has been observed for a scale that assesses the characteristics of the family context and developmental niche. For this aim, this study intends to adapt and evaluate the psychometric properties of the Evolved Developmental Niche History (EDNH), a measure developed by Narvaez et al. (2016b). The study has been conducted in two parts to assess the EDNH's psychometric properties. The first part of the study conducts exploratory factor analyses (EFA) and validity analyses. The sample includes a total of 314 university students, 224 (71.3%) of whom are female and 90 (28.7%) who are male. The participants' mean age is 20.63 years (SD = 1.99). The second part of the study conducts a confirmatory factor analysis (CFA) over a sample consisting of 327 participants, of whom 271 (82.9%) are female and 56 (17.1%) are male. The participants' mean age is 20.86 years (SD = 2.65). The scale originally consisted of 20 items with one factor. The findings reveal the scale to have 19 items and four factors in the Turkish sample. The relationships the EDNH has with the Family Climate Scale (Gönül et al., 2018); the Parent-Child Relationship Scale (Aytaç et al., 2018); and the Confusion, Hubbub, and Order Scale (Methany et al., 1982) were examined to test the construct validity. The correlations between these scales and the EDNH were mainly moderate. These results support the construct validity. In addition, Cronbach's alpha for the overall EDNH is .90 and ranges from .67 to .83 for each of the factors. As a result, the findings from the present study provide evidence that this scale is a valid and reliable measurement tool. The adaptation of this scale is thought to be able to contribute to the Turkish literature for studying the concept of developmental niche.

Keywords: Evolved Developmental Niche History, family, context, validity, reliability

EXTENDED ABSTRACT

The concept of niche is widely used in conjunction with the concept of habitat in natural sciences and is used to describe the interaction processes of species within their natural environment. In this respect, the concept of niche contradicts the traditional evolutionary view of the concept of passive organisms and brings a very dynamic perspective to the field (Flynn et al., 2013; Stotz, 2010). With this perspective, the concept of niche becomes involved in psychological approaches that examine the developing individual contextually (Lerner, 2006; Super & Harkness, 1986). In line with all this knowledge, Narvaez et al. (2016b) introduced the concept of evolved developmental niche and developed the Evolved Developmental Niche History (EDNH) as a retrospective measure of early life experiences that includes questions about affectionate touch, corporal punishment, play, family togetherness, and positive and negative home climate. The scale evaluates the familial factors that can contextually affect development. In this respect, the scale corresponds to the current theoretical frameworks at the level of interaction between the individual and contexts. To the best of our knowledge, however, no adapted and/or developed instrument that specifically measures developmental niche by retrospectively evaluating family mechanisms is found in Turkey. The primary aim of the current study is to adapt the EDNH into to Turkish and to evaluate its psychometric properties.

Method

The first part of the study conducts an exploratory factor analysis as well as validity analyses. The sample for this part of the study consists of university students continuing their undergraduate education in Ankara or Eskişehir. The sample includes a total of 314 university students, of whom 224 (71.3%) are female and 90 (28.7%) are male. The participants' mean age is 20.63 years ($SD = 1.99$). The relationships the EDNH has with the Family Climate Scale (Gönül et al., 2018), the Parent-Child Relationship Scale (Aytaç et al., 2018), and the Confusion, Hubbub, and Order Scale (Methany et al., 1982) has been examined to test the construct validity. The data from this part of the study have been analyzed using the program SPSS 23.

The second part of the study conducts a confirmatory factor analysis (CFA) over a sample consisting of 327 participants, of whom 271 (82.9%) are female and 56 (17.1%) are male. The participants' mean age is 20.86 ($SD = 2.65$). The data from this part of the study have been analyzed using the program AMOS.

Results

According to the item-total correlation analysis, correlations for the scale's items were calculated between .34 and .75. Cronbach's alpha of internal consistency as obtained for the overall scale is .90, with alphas obtained for the individual factors as follows: .83 for supportive family, .67 for participation in activities, .81 for negative home climate, and .78 for positive home climate. The total score from the EDNH has been negatively correlated with the Confusion, Hubbub, and Order Scale ($r = -0.61$) and the Parent-Child Relationship Scale's subscale of negative relationship ($r = -0.28$) while being positively correlated to the Family Climate Scale's subscale of emotional adjustment ($r = .66$) and the Parent-Child Relationship Scale's subscale of positive relationship ($r = .64$). A similar pattern was observed for the EDNH's four subscales. As a result, these findings provide satisfactory evidence for the construct validity of the EDNH.

A CFA model was formed in order to test the structure that was obtained from the EFA analysis. Correlated errors were added after examining the modifications. The findings show the model with four factors to fit the data well ($\chi^2_{(327)} = 290.136$; $df = 127$, $CFI = .91$, $RMSEA = .06$, $GFI = .91$). Factor loadings in terms of the standardized regression weights range from .36 to .89. The model was tested with Item 4, which confirmed Item 4 to not be significantly loaded on the relevant factor. Thus, Item 4 has been removed from the final model.

Discussion

The findings indicate the Turkish version of the EDNH to have a different factor structure than the original scale. The Turkish EDNH has four factors and 19 items instead of one factor and 20 items. Family relations are represented with a broader and more integrative perspective within the EDNH. For this reason, the construct validity of the EDNH was tested by examining its relationships with other scales that evaluate different aspects of the concept of family. The physical characteristics of the individual's home environment and family routines have been evaluated using the Confusion, Hubbub, and Order Scale; the nature of the relationship between mother and child (e.g., warmth, conflict) has been evaluated using the Parent-Child Relationship Scale; and emotional harmony among all individuals in the family has been evaluated using the Family Climate Scale. The results were in the theoretically expected direction. Specifically, the EDNH has been positively correlated to the scales evaluating positive and supportive family relationships and negatively correlated to a chaotic family environment and adverse parent-child relationships. This finding indicates the adapted scale to be usable for assessing different aspects of the family environment in which the individual has grown up in Turkish culture.

Gelişim psikolojisi alanında yürütülen çalışmalar, bireyin içinde yaşadığı ailenin ve kültürün yaşam boyu gelişim süreci üzerindeki etkilerini farklı kuramsal perspektifler ışığında çok yönlü olarak incelemektedir. İnsanı bağlam içerisinde incelemeyi amaçlayan psiko-kültürel yaklaşımlarda, aile yaşantılarıyla ilgili çerçeve kavramlardan biri, “gelişimsel niş” (developmental niche) kavramıdır. Gelişimsel niş kavramı, kültürün çocuğun gelişim sürecini nasıl şekillendirdiğini tanımlayan bir kavramdır (Super ve Harkness, 1986). Bu kavram, gelişimi kültürel öğelerin etkileşimi kapsamında incelemeyi amaçlayan, bu doğrultuda aileyi bir bağlam değişkeni olarak ele alan güncel psikolojik araştırmalar için önemlidir. Ancak bireyin doğup büyüdüğü aile bağlamının özelliklerini gelişimsel niş kavramı çerçevesinde değerlendiren Türkçe bir ölçüm aracının, ulaşılabildiği kadarıyla, olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda mevcut araştırma, Narvaez ve arkadaşları (2016b) tarafından geliştirilen Gelişimsel Niş Ölçeği'nin (The Evolved Developmental Niche History Scale) Türkçeye uyarlanması amacını taşımaktadır. Bireyin 18 yaşına kadar içinde yaşadığı gelişimsel yapıya dair deneyimlerini ve duygularını bir arada değerlendirme imkânı sunan, bireyin yaşadığı aile bağlamının özelliklerini geniş kapsamlı değerlendiren bir ölçüm aracının ulusal alanyazına kazandırılmasıyla elde edilecek bulguların, insan gelişimi, aile çalışmaları gibi alanlarda yürütülecek araştırmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Gelişimsel Niş Kavramı

Niş kavramı, en genel anlamıyla insanın gelişim yolculuğunun çevreyle olan etkileşimini açıklamak için kullanılan disiplinler-arası bir kavramdır. Psikoloji biliminde güncel olarak gelişimsel niş olarak adlandırılan kavram, çocuğun gelişiminin ve öğrenme deneyimlerinin meydana geldiği fiziksel ve sosyal çevre olarak kavramsallaştırılmaktadır (Super ve Harkness, 1986). Bu tanımlamayı detaylandırmadan önce niş kavramının biyolojiden antropolojiye farklı perspektiflerin bakış açılarıyla nasıl zenginleştiğini ve bu birikimin psikoloji bilimine olan yansımalarını gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Doğa bilimlerinde habitat kavramıyla birlikte yaygın olarak kullanılan niş kavramı, bir türün doğal çevresindeki tüm elementlerle olan etkileşimlerini kapsayan geniş kapsamlı bir terime karşılık gelmektedir (Day ve ark., 2003); Petren, 2001). Biyolojik düzeyde düşünüldüğünde, organizmalar yaşamsal faaliyetlerini sürdürürken (örn., beslenme döngüsünü tamamlarken veya bir yerden bir yere göç ederken), kendisinin ve diğer organizmaların çevresel şartlarına ufak müdahalelerde bulunarak birikimli bir şekilde evrim sürecinin yönünü ve dinamiklerini değiştirebilir (Flynn ve ark., 2013). Bu

yönüyle niş kavramının geleneksel evrim görüşünden farklılaştığı ve alana oldukça dinamik bir bakış açısı sağladığı ifade edilmektedir (Flynn ve ark., 2013; Lloyd ve Feldman, 2002; Stotz, 2010). Geleneksel görüşe göre türler, doğal seleksiyonun etkisiyle hayatta kalmayı sağlayacak en iyi özellikleri sergileyecek biçimde evrimleşirler (Flynn ve ark., 2013). Buna göre, organizmalar kendisini çevreye uyumlu hale getiren veya getirmemesi durumunda yok olan görece pasif bir kalıba yerleştirilmektedir. Oysa evrimsel biyolojideki niş kavramsallaştırmasına göre, organizmaların çevresel durumları değiştirme kapasitesi sayesinde kendi evrimlerini yönlendiren ve şekillendiren bir potansiyele sahip oldukları ifade edilmektedir (Day ve ark., 2003; Flynn ve ark., 2013).

Gelişim psikolojisi alanı özelinde, çocuğun gelişim sürecini ve ebeveynliği kültürel olarak anlamaya çalışan psiko-kültürel yaklaşımlar ve meta-teoriler gelişimsel niş kavramsallaştırmasına ilişkin anlayışımızı tamamlamaktadır. Bu doğrultuda gelişimsel niş kavramını daha iyi açıklayabilmek amacıyla, kavramın kuramsal arka planını oluşturan iki önemli yaklaşım detaylı olarak ele alınmıştır. İlk olarak, kültürün çocuğun gelişimsel süreçlerini nasıl şekillendirdiğini anlamaya odaklanan Super ve Harkness'ın (1986) Gelişimsel Niş Modeli'nden söz edilmiştir. Sonrasında da gelişim biliminde önemli meta-teorilerden biri olan ve Gelişimsel Niş Ölçeği'nin de temel alınarak geliştirildiği yaklaşım olan ilişkisel gelişimsel sistemler kuramı (Lerner, 2006; Overton, 2015; Overton ve Lerner, 2012) açıklanmıştır.

Gelişimsel Niş Modeli

Gelişimsel niş modeli Super ve Harkness (1986) tarafından farklı kültürel bağlamlardaki bebeklik ve erken çocukluk dönemi gelişimini anlamak için öne sürülmüştür. Kültürel öğelerin, ana babalığı ve çocuğun gelişim sürecini nasıl şekillendirdiğini analiz etmek için bir çerçeve sağlayan bu model, birbiriyle etkileşim halinde çalışan üç bileşene sahiptir: Çocuğun yaşadığı fiziksel ve sosyal ortamlar (settings of life), çocuk bakımı ve çocuk yetiştirme gelenekleri (customs of care) ve birincil bakım verenlerin psikolojisi (caretaker psychology) (Harkness ve Super, 1983, 1994; Super ve Harkness, 1986). Bileşenlerden birincisi, çocuğun içinde yaşadığı fiziksel ve sosyal çevre ile günlük aktivitelerine karşılık gelmektedir. Bu bileşen, çocukların günlük aktivitelerini nasıl bir ortamda ve kimlerle geçirdiği gibi doğrudan gözlemlenebilecek bilgileri içermektedir. Örneğin, bir bulaşıcı hastalık tehlikesine karşı alınan tedbirler sonrasında hastalığın yayıldığı bölgede yaşayan ailelerin günlük yaşamlarının değişmesi bu bileşen kapsamında değerlendirilmektedir. İkinci bileşen, ebeveynlerin çocuk yetiştirme gelenekleridir. Bu

bileşen, içinde bulunulan kültürde yaygın şekilde kabul gören ve uygulanan davranış örüntülerini içermektedir. Ebeveynlerin rasyonel bir temel olmaksızın, öğrenebildikleri şekilde bu davranışları sergiledikleri belirtilmektedir. Örneğin nazar boncuğunun koruyuculuğuna inanma gibi günlük pratikler bu bileşende değerlendirilmektedir. Üçüncü bileşen, anne babaların çocuk gelişimi, aile yaşantısı ve ebeveynlikle ilgili kültürel olarak şekillenmiş bilişleri ve bu bilişlerle bağlantılı duygu durumunu içeren psikolojileridir. Bu bileşenin, anne babaların bakım verme sürecini ve çocukların günlük yaşam ortamlarını düzenlerken rol oynadığı belirtilmektedir. Örneğin, bazı kültürlerde ebeveynlerin uyuma ve itaate dayalı değerlere, bazı kültürlerde ise özerklik ve bireysellik ilişkili değerlere daha çok önem vermesi bu bileşende değerlendirilebilir. Bahsedilen üç bileşen, insan gelişiminin kültürle etkileşim içerisinde nasıl şekillendiğini analiz etmeye yönelik bir kavramsallaştırma sağlamaktadır. Gelişimsel niş modeli, bireyin çevresindeki kültürel temelli bağlamsal yapıları ayrıştırarak incelemesi bakımından oldukça özgün ve verimli bir çalışma alanı sağlamaktadır. Bu bakımdan modelin temel önermeleri, kültürel antropoloji ve gelişim psikolojisi disiplinlerine ait kavram ve bulguların bütünleşerek zenginleşmesini sağlamaktadır (Harkness ve Super, 1983, 1994; Super ve Harkness, 1986).

İlişkisel Gelişimsel Sistemler Kuramı Çerçevesinde Gelişimsel Niş Kavramı

İlişkisel gelişimsel sistemler kuramı (Overton, 2015) insan gelişimini ilişkicilik (relationism) temelinde anlamaya ve açıklama dayanan bir meta-teoridir. Bu paradigma gelişimsel tartışmalardaki kalıtım-çevre gibi düalistik görüşleri reddederek, insan gelişimini oluşturan öğelerin yaşam boyu süren bir etkileşim içerisinde olması nedeniyle birbirinden ayrıştırılarak incelenemeyecek yapıda olduğunu önermektedir (Lerner, 2006; Overton, 2015; Overton ve Lerner, 2012). Bu doğrultuda ilişkisel gelişimsel sistemler kuramı “hangi” gelişimsel öğenin daha fazla etkili olduğunu değil, öğeler arasındaki etkileşimin “nasıl” olduğunu anlamaya odaklanan bir üst kuramsal bakış açısidir (Overton, 2015; Overton ve Lerner, 2012). Daha detaylı bir anlayış sağlamak için kuramın bazı temel ilkelerini kısaca gözden geçirmek yararlı olabilir. Buna göre (1) aktif organizma ilkesi (active organism), tüm canlıların kendi gelişimlerini aktif olarak düzenleyen ve yönlendiren yapıda olduklarını; (2) bütünsellik ilkesi (holism), gelişimsel olayların içine gömülü oldukları bağlamsal bütün çerçevesinde açıklanabileceğini; (3) epigenesis ilkesi, gelişimsel sistemin herhangi bir öğesinin rolünün, iç içe geçmiş ve birlikte hareket eden biyolojik, sosyal ve kültürel diğer tüm öğelerin ortak işlevi sonu-

cunda ortaya çıktığını; (4) ilişkisel analiz ilkesi (relational analysis), gelişimsel değişimin doğrusal olmayabileceğini ve sistem içerisindeki öğelerin karşılıklı etkileşimlerinin incelenmesi sonucunda anlaşılabilceğini ifade etmektedir (Bell, 2019; Lerner ve ark., 2015a; Overton, 2015).

İlişkisel gelişimsel sistemler kuramı, en geniş anlamıyla, yaşam boyu gelişimin birey-bağlam etkileşimine odaklanarak anlaşılmasını öneren bir meta-teoridir. Kuram bu vurgusu gereği insan gelişiminin tam olarak anlaşılabilmesi için, bireyi ve içinde yer aldığı bağlamı çok düzeyli yönleriyle inceleyen araştırma alanlarının sentezlenmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Overton, 2015). Bu çerçevede gelişim psikolojisi alanında, pozitif gençlik gelişimi (Lerner ve ark., 2015b), aile ilişkileri (Bell, 2019; Lerner ve ark., 2015a), gelişimsel psikopatoloji (Santostefano, 2010), ahlak gelişimi (Carpendale ve ark., 2013) gibi konularda kuramın önermelerinin görgül araştırmalara nasıl uygulanabileceğine yönelik yöntem ve yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Benzer şekilde ilişkisel gelişimsel sistemler kuramının evrimsel psikoloji için de işlevsel bir çalışma çerçevesi sağladığı belirtilmektedir (Overton ve Lerner, 2012). Kuramın bireyi kendi gelişimini şekillendiren, esnek ve uyarlanabilir bir sistem olarak kavramsallaştırması, güncel evrimsel çalışmalardaki organizmaların kendi evrimlerini şekillendiren bir potansiyele sahip oldukları yönündeki bulgularla örtüşmektedir (Day ve ark., 2003; Flynn ve ark., 2013). Örneğin epigenetik çalışmalar genlerin günlük seçimlerimize ve deneyimlerimize bağlı dinamik süreçlerle nasıl aktive edildiğini ya da bastırıldığını ortaya koymaktadır (Gottlieb, 1991; Oyama ve ark., 2001). Bu doğrultuda araştırmacılar ilişkisel gelişimsel sistemler kuramı ile evrimsel çalışmalardan elde edilen bilgi birikimini bütünleştirerek “evrimleşmiş gelişimsel niş” (evolved developmental niche) kavramını ortaya koymuşlardır (Narvaez ve ark., 2013; 2016b). Araştırmacılar bu kavramla evrimsel mirasımıza dayanan ve tüm çocukların gelişimi üzerinde benzer etkiler göstereceği öngörülen gelişimsel niş yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadırlar. Bu yapı küçük çocuklar için sık ve uzun süreli emzirme, şefkatli dokunma, çocuğun ihtiyaçlarına cevap verme, oyun oynama, olumlu sosyal iklim ve aile birlikteliği özelliklerini içermektedir (Narvaez ve ark., 2016b). Anılan özellikler, çocukların evrim süreci boyunca şekillenmiş biyolojik ihtiyaçlarına duyarlı ebeveyn davranışları ve aile ortamı özellikleri olarak kavramsallaştırılmaktadır. Çocukluk dönemindeki gelişimsel niş özelliklerinin olumlu nitelikte olmasının bireyin optimal gelişimine katkı sağladığı belirtilmektedir (Narvaez ve ark., 2016a; 2016b). Bu kavramı geliştiren araştırmacılar temel aldıkları ilişkisel ge-

lişimsel sistemler kuramının önermeleri doğrultusunda, birey ve gelişimsel niş yapısının karşılıklı bir etkileşim süreciyle gelişimi şekillendirdiğini önemle vurgulamaktadır. Bu yönüyle evrimleşmiş gelişimsel niş kavramı, “uyarlanabilir ve etkileşimsel yapıda bir sistem” olarak tanımlanmaktadır (Narvaez ve ark., 2016b, s. 296).

Psikoloji araştırmalarında, ebeveynlik uygulamaları (Aquilino ve Supple, 2001), bağlanma (Waters ve ark., 2000), kardeş ilişkileri (Waldinger ve ark., 2007), aile-içi problemler (Auersperg ve ark., 2019), çocukluk dönemindeki olumsuz yaşantılar (Patten ve ark., 2016) gibi aile ilişkilerinin pek çok farklı yönünün yetişkinlik dönemindeki gelişimsel seyri nasıl etkilediği incelenmektedir. Gelişimsel niş kavramıyla ilgili araştırmalar ise, ilişkisel gelişimsel sistemler kuramı çerçevesinde gelişimsel ve evrimsel perspektifleri sentezleyerek, bireyin doğup büyüdüğü yakın aile çevresinin tüm insanlık için optimal gelişimle ilişkili olabilecek yönlerini bütünsel bir kavramsallaştırma çerçevesinde inceleyerek bu bilgi birikimine katkı sunmaktadır.

Bu kapsamda Narvaez ve arkadaşları (2016b), bu kavramı yetişkinlerin bildirimine dayalı olarak retrospektif biçimde değerlendiren bir ölçme aracı olan Gelişimsel Niş Ölçeği’ni geliştirmişlerdir. Bu ölçme aracıyla yürütülen araştırmalarda olumlu gelişimsel niş özelliklerinin, yetişkinlerin fiziksel sağlıklarıyla olumlu yönde (Narvaez ve ark., 2016a); depresyon ve kaygı düzeyleriyle olumsuz yönde ilişkili olduğu (Narvaez ve ark., 2016b) ortaya konmuştur. Araştırmacılar gelişimsel niş özelliklerinin, evrimsel temelli biyolojik ihtiyaçlarımızla bağlantılı olması nedeniyle fiziksel ve psikolojik sağlık için önemli bir bileşen olabileceğini belirtmektedirler (Narvaez ve ark., 2013; 2016a; 2016b). Bu bulgulara ek olarak araştırmacılar, gelişimsel niş özelliklerinin bazı değişkenler aracılığıyla yetişkinlerin ahlaki yönelimleriyle (ethical orientations) ilişkili olduğunu da göstermiştir (Narvaez ve ark., 2016a). Narvaez (2008) tarafından yapılan araştırmada ahlaki yönelimler, ahlaki davranış sergilerken kullanılan motivasyonel eğilimler olarak tanımlanmış ve üç başlıkta incelenmiştir: Sosyal karşıtlık (social opposition), sosyal geri çekilme (social withdrawal) ve sosyal sorumluluk (social engagement). Araştırmacılar olumlu gelişimsel niş özelliklerinin güvenli bağlanma düzeyi ve empati becerileri aracılığıyla, sosyal sorumluluk yönelimiyle ilişkili olduğunu göstermektedir (Narvaez ve ark., 2016a). Elde edilen bulgular, çocukluk döneminde destekleyici bir aile ikliminde büyüyen bireylerin, gelişimsel destek sistemleri ve sosyal beceriler aracılığıyla, daha olumlu bir ahlaki motivasyona sahip olabileceğine işaret etmektedir (Narvaez ve ark., 2016a). Özetlenen araştırma bulgularının yetişkin gelişiminde aile

bağlamının etkilerinin niş kavramı perspektifiyle incelenmesine yönelik olarak, verimli bir araştırma alanı sunduğu düşünülmektedir.

Mevcut Çalışma

Ulusal alanyazında bireyin aile ortamını farklı yönleriyle ve çeşitli kuramsal anlayışlarla inceleyen ölçekler bulunmaktadır. Örneğin, Aile Çevresi Kaos Ölçeği'nde (Sümer ve ark., 2013) ev ortamındaki karmaşa ve düzensizlik değerlendirilmektedir. Aile İklimi Ölçeği (Gönül ve ark., 2018), aile sistemleri kuramı temelinde aile iklimini ve ilgili mekanizmaları ölçmektedir. Çocuklar için Aile İlişkileri Ölçeği'nde ise (Demirtaş-Zorbaz ve Korkut-Owen, 2013) destekleyici ve engelleyici aile ilişkileri incelenmektedir. Bu ölçüm araçlarının yanı sıra, Aile Ortamı Ölçeği (Usluer, 1989), aile ortamını birlik-beraberlik ve denetim boyutlarında değerlendirmekte; Aile Değerlendirme Ölçeği (Bulut, 1990) ise ailenin işlevlerinin hangi alanlarda işlevsel olduğunu ölçmektedir. Bu ölçek ailenin yapısal ve örgütsel özelliğini ve aile üyeleri arasındaki etkileşimi sağlıklı-sağlıksız olarak ayırt etmeye yardım etmektedir. Son olarak, Aile Yapısını Değerlendirme Aracı (Gülerce, 1996), aile içi ilişkileri, gereksinimleri, ailenin yapısını ve bütünsel işleyişini ölçmek amacıyla geliştirilmiş bir ölçüm aracıdır.

Alanyazında aile ortamını ve ilişkilerini değerlendirmek amacıyla kullanılan ölçme araçlarının zenginleşmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle mevcut araştırmada, Gelişimsel Niş Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. GNÖ'yü aile ilişkileriyle ilgili diğer ölçeklerden farklı kılan yön, ölçeğin, bireyin 18 yaşına kadar içinde yaşadığı gelişimsel yapıya dair deneyimlerini ve duygularını gelişimsel niş kavramı çerçevesinde değerlendirmesidir. Gelişimsel niş kavramını ölçmek için geliştirilmiş ya da uyarlanmış Türkçe bir ölçek mevcut değildir. Böylece mevcut çalışmayla, aileyi bir bağlam değişkeni olarak ele alan, bu bağlamın çeşitli yönlerini gelişimsel niş modeli çerçevesinde daha kapsayıcı ve bütünlendirici bir bakış açısıyla değerlendiren bir ölçme aracının ulusal alanyazına kazandırılması hedeflenmektedir.

GNÖ yetişkinlere yönelik geliştirilen, 0-18 yaş arası dönemde yakın aile ilişkilerindeki yaşantıları ve duyguları bir arada inceleyen bir ölçme aracıdır. Ölçeğin maddeleri kuramsal olarak gelişimsel niş kavramını kapsayan altı boyuttan oluşmaktadır: Emzirme ("breastfeeding", bir madde), dokunma ("touch" iki madde), destekleyici aile ortamı ("responsive social environment" üç madde), etkinliklere katılım ("play" iki madde),

aile birlikteliği (“social embeddedness” iki madde), olumlu/olumsuz aile iklimi (“positive/negative home climate” on madde). Ölçek maddeleri kuramsal arka plan temel alınarak geliştirilmiştir. Ölçeğin geliştirildiği ve psikometrik özelliklerinin sınıandığı orijinal araştırmannın (Narvaez ve ark., 2016b) örneklemini Amerika’da yaşayan 606 üniversite öğrencisi ve 400 yetişkinden oluşmaktadır. Bu araştırmada ölçekte yer alan altı gelişimsel niş boyutu arasındaki korelasyonların .66 ile -.46 arasında değiştiği bulunmuştur. Aynı araştırmada ölçeğin tek faktörlü ve iki faktörlü yapısı doğrulayıcı faktör analizleriyle incelenmiş; tek faktörlü yapının istatistiksel olarak daha iyi model uyum indekslerine sahip olduğu ortaya konmuştur. Ölçeğin tek faktörlü yapısının güvenilirliği, Narvaez ve arkadaşları (2016a) tarafından yürütölen bir araştırmada incelenmiş, iki farklı yetişkin örneklemini için .88 ve .82 olarak bulunmuştur. Araştırmacılar yürüttükleri çalışmada tek faktörlü yapıyı önermekle birlikte, gelişimsel nişin kültürle oldukça yakından ilişkili bir olgu olması nedeniyle, ölçeğin psikometrik özelliklerinin farklı kültürlerden örneklemelerde incelenmesinin önemini de vurgulamaktadırlar.

Ölçeğin geliştirildiği araştırmada (Narvaez ve ark., 2016b) özel olarak ölçeğin geçerliğini sınamak amacıyla bir analiz yapılmamıştır. Sonraki yıllarda araştırmacılar gelişimsel nişin optimal gelişime katkı sağlayan bir yapı olduğu yönündeki kuramsal bilgilerden hareketle, ölçek puanlarının yetişkinlik dönemindeki psikolojik sağlıkla ve ahlaki becerilerle olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermişlerdir (Narvaez ve ark., 2016b). Söz konusu bulguların ölçeğin geçerliğine yönelik kanıtlar sağladığı düşünülebilir.

Mevcut araştırmada GNÖ’nün psikometrik özelliklerini test etmek ve ölçeği Türkçeye uyarlamak amaçlanmaktadır. Bu amaçla farklı örneklemlerle gruplarıyla iki çalışma yürütölmüştür. Birinci çalışmada ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analiziyle, güvenilirliği Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanarak incelenmiştir. Ek olarak birinci çalışmada, GNÖ ile aile bağlamını farklı yönleriyle temsil eden değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi yoluyla da yapı geçerliği değerlendirilmiştir. GNÖ’de aile yaşantılarına dair duygular, aile üyelerinden algılanan destek, aileyle yapılan etkinlikler gibi boyutlar bir arada ele alınmaktadır. Bu doğrultuda ölçeğin yapı geçerliği değerlendirmeleri için ebeveyn-çocuk ilişkileri, aile üyeleri arasındaki uyum ve ev ortamı kaosu yapıları kullanılmıştır. Gelişimsel niş özelliklerinin optimal gelişime katkı sağlayan, çocukların ihtiyaçlarına duyarlı aile ortamı özellikleri olduğuna yönelik bilgi ve bulgular göz önünde bulundurulduğunda (Narvaez ve ark., 2013; Narvaez ve ark.,

2016a; 2016b), GNÖ'nün olumlu ebeveyn-çocuk ilişkisi ve aile uyumu yapılarıyla olumlu yönde; olumsuz ebeveyn çocuk ilişkisi ve ev ortamı kaosu yapılarıyla olumsuz yönde bir ilişki göstermesi beklenmektedir. İkinci çalışmada ise ölçeğin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analiziyle değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ ÇALIŞMA

Yöntem

Katılımcılar

Birinci çalışmanın örneklemini Ankara, Eskişehir, İzmir, İstanbul, Kütahya, Aydın ve Sinop illerinde farklı devlet üniversitelerinde ve farklı fakültelerde (Psikoloji, Sosyal Hizmetler, PDR, Beslenme ve Diyetetik, Yaşlı Bakımı, Aile ve Tüketici Bilimleri, Ecza-ne Hizmetleri, Elektrik Mühendisliği, Endüstri Mühendisliği, İnşaat Mühendisliği, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Konservatuvar, Medya ve İletişim, Tarih, Tıp, Spor Bilimleri fakülteleri) eğitimine devam eden 314 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların 224'ü (%71.3) kadın, 90'ı (%28.7) erkektir¹; yaş ortalaması ise 20.63'tir ($SS = 1.99$). Öğrencilerin 129'u (%41.1) birinci sınıf, 54'ü (%17.2) ikinci sınıf, 66'sı (%21) üçüncü sınıf, 59'u (%18.8) dördüncü sınıf ve 6'sı (%1.9) hazırlık sınıfı öğrencisidir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların yaşı, öğrenim gördükleri üniversite ve bölüm, gelir düzeyi gibi sorulardan oluşan bir demografik bilgi formu kullanılmıştır.

Gelişimsel Niş Ölçeği

Narvaez ve arkadaşları (2016b) tarafından geliştirilen Gelişimsel Niş Ölçeği, bireyin 18 yaşından önce yaşadığı bağlamın özelliklerini ve deneyimlerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen bir ölçme aracıdır. Ölçek orijinalinde yetişkinlerin öz-bildirimine dayanan 20 maddeden oluşmakta ve 5 dereceli Likert üzerinden değerlendirilmektedir

1 Shapiro-Wilk normallik testi sonuçlarına göre cinsiyet değişkeni normal dağılım göstermemektedir, $W(314) = 0.45, p < .001$. Bu nedenle çalışmada kullanılan tüm ölçeklerden alınan puanların cinsiyet açısından bir farklılık olup olmadığı bağımsız gruplar t-testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, Gelişimsel Niş Ölçeği'nin faktörlerinde (destekleyici aile faktörü $t(312) = .87, p > .05$; etkinliklere katılım faktörü $t(312) = .62, p > .05$; olumsuz duygusal iklim faktörü $t(312) = .01, p > .05$; olumlu duygusal iklim faktörü $t(312) = .60, p > .05$) ve toplam puanında ($t(311) = .65, p > .05$) cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Araştırma kapsamında kullanılan Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği (olumlu ilişki faktörü için, $t(312) = .25, p > .05$; olumsuz ilişki faktörü için $t(312) = -.41, p > .05$), Aile İklimi Ölçeği ($t(312) = -.98, p > .05$) ve Aile Çevresi Kaos Ölçeği'nde de ($t(312) = .69, p > .05$) cinsiyet açısından anlamlı farklılık bulunmamıştır.

(1= hiç, 5= çok fazla). Ölçekteki ilk on madde “Aşağıdaki soruları lütfen çocukluğunuzu ve büyürken yaşadığınız deneyimleri düşünerek cevaplayınız (18 yaş öncesi)” yönergesi ile sunulurken; ikinci on madde “Lütfen, çocukken (0-18 yaş) büyüdüğünüz ev ortamında aşağıdaki duygu setlerini ne sıklıkla hissettiğinizi değerlendiriniz” yönergesi ile sunulmaktadır. Ölçeğin maddeleri kuramsal olarak gelişimsel niş kavramını kapsayan altı başlıktan oluşmaktadır: Emzirilme, dokunma, destekleyici aile ortamı, etkinliklere katılım, aile birlikteliği, olumlu/olumsuz aile iklimi. Kuramsal olarak gelişimsel niş kavramının içinde yer alan, küçük çocuklar için sık ve uzun süreli emzirilme özelliği ölçeğin orijinal halinde yer almış ancak katılımcıların yarısından fazlası bu madde (“Emzirildiniz mi? Evet ise ne kadar süreyle emzirildiniz?”) için “hatırlamıyorum” seçeneğini işaretlemiş veya maddeyi boş bırakmıştır. Bu nedenle araştırmacılar bu maddeyi analizlere dahil etmemişlerdir. Araştırmacılar söz konusu başlıkları ayrı boyutlar olarak değerlendirmeyip; ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu ve genel bir toplam puan kullanılabileceğini belirtmektedirler (Narvaez ve ark., 2016b). Buna göre bireyin ölçekten aldığı puanın artması, sahip olduğu gelişimsel nişin olumlu niteliğinin de arttığına işaret etmektedir.

Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği

Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği, anne-çocuk arasındaki ilişkinin özelliklerini değerlendirmek amacıyla Hetherington ve Clingempeel (1992) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 15 maddeden oluşmakta ve 5 dereceli Likert üzerinden değerlendirilmektedir (1= hiç, 5= aşırı). Ölçeğin iki faktörü bulunmaktadır. Olumlu ebeveyn çocuk ilişkisi faktörü, ilişkinin sıcaklık, ilgi ve duyarlılık düzeyini değerlendirmektedir (örn., “Anneniz size sevgisini kolaylıkla gösterebilir miydi?”). Olumsuz ebeveyn çocuk ilişkisi faktörü ise ilişkinin çatışma ve olumsuz etkileme gibi özelliklerini içermektedir (örn., “Anneniz sizinle ne sıklıkta görüş ayrılığı yaşardı?”). Olumlu ebeveyn çocuk ilişkisi faktöründen alınan puanların artması ebeveyn çocuk ilişkisindeki olumlu ilişki niteliğinin artması; olumsuz ebeveyn çocuk ilişkisi faktöründen alınan puanların artması ise ebeveyn çocuk ilişkisindeki olumsuz ilişki niteliğinin artması anlamına gelmektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması Aytaç ve arkadaşları (2018) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışmasında, ölçeğin orijinalindeki iki faktörlü yapı elde edilmiş; Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları ise olumlu ilişki faktörü için .81 ve olumsuz ilişki faktörü ise .80 olarak bulunmuştur. Ölçeğin mevcut araştırma örneklemindeki Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları olumlu ilişki faktörü için .89, olumsuz ilişki faktörü için .80 olarak tespit

edilmiştir. Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği maddeleri, bireyin 0-18 yaş arası dönemini değerlendirmesini sağlayacak şekilde güncellenerek uygulanmıştır.

Aile İklimi Ölçeği

Aile İklimi Ölçeği nesiller arası bir bakış açısı ile aile iklimini ve bu iklimden etkilenen mekanizmaları incelemek amacıyla Björnberg ve Nicholson (2007) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması Gönül ve arkadaşları (2018) tarafından yapılmıştır. Mevcut çalışmada GNÖ'nün yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla aile içi ilişkisellik faktörünün yalnızca duygusal uyum maddeleri kullanılmıştır. Duygusal uyum sekiz maddeden (örn., “Bu ailede aile üyeleri birbirine karşı sıcaktır.”) oluşmakta ve 5 dereceli Likert üzerinden değerlendirilmektedir (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum). Alınan yüksek puan, bireyin ailesi içinde duygusal uyumun önemsendiğini ve sık olarak deneyimlendiğini göstermektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasında, duygusal uyum maddelerinin içinde bulunduğu aile içi ilişkisellik faktörünün Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .95'tir. Anılan maddelerin mevcut çalışmadaki Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ise .91 olarak bulunmuştur. Aile İklimi Ölçeği maddeleri, bireyin 0-18 yaş arası dönemini değerlendirmesini sağlayacak şekilde güncellenerek uygulanmıştır.

Aile Çevresi Kaos Ölçeği

Aile ya da ev ortamındaki düzensizlik ve karmaşa düzeyini ölçmek amacıyla Matheny ve arkadaşları (1995) tarafından geliştirilen Aile Çevresi Kaos Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 15 maddeden oluşmakta (örn., “Ailecek ne planlarsak planlayalım, genelde gerçekleştiremeyiz”) ve 6 dereceli Likert üzerinden değerlendirilmektedir (1= hiç doğru değil; 6= çok doğru). Ölçekten alınan yüksek puanlar aile içinde yüksek düzeyde karışıklık ve kaos olduğuna işaret etmektedir. Yapılan faktör analizi sonuçlarına göre ölçek tek faktörlüdür. Sümer ve arkadaşları (2013) tarafından yürütülen Türkçe uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .82 olarak rapor edilmiştir. Mevcut araştırma örnekleminde elde edilen Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ise .88'dir. Aile Çevresi Kaos Ölçeği maddeleri, bireyin 0-18 yaş arası dönemini değerlendirmesini sağlayacak şekilde güncellenerek uygulanmıştır.

İşlem

İlk olarak GNÖ'yü geliştiren araştırmacılar ile e-posta yoluyla temas kurulmuş ve ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmasının yürütülmesi için izin alınmıştır. Daha sonra ölçe-

ğın maddeleri araştırmacılar tarafından birbirlerinden bağımsız olarak Türkçeye çevrilmiştir. Orijinal maddeleri temsil eden en iyi çeviri maddeleri seçilmiştir; Türkçe ve İngilizceye aynı derecede hâkim bir psikolog tarafından yeniden İngilizceye çevrilen maddeler, orijinal maddelerle kıyaslanarak son haline getirilmiştir. GNÖ'nün uyarlama araştırmasının yürütülebilmesi için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli izinler (17 Temmuz 2018 tarih; 35853172-900 sayılı etik izin) alınmıştır. Gerekli izinlerin alınmasının ardından çalışmada kullanılacak ölçekleri içeren çevrimiçi araştırma linki oluşturulmuş (Google Forms); farklı üniversitelerde lisans eğitimlerine devam eden öğrencilere sosyal medya araçları ve platformları kullanılarak ulaşılmıştır. Öğrenciler araştırmaya ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle araştırmacıların çalıştığı üniversiteler aracılığıyla dahil olmuşlardır. Katılımcılar ilk olarak araştırmanın amacını ve önemini anlatan Bilgilendirilmiş Onam Formu'nu okumuş ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul edenler ile uygulama gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, Bilgilendirilmiş Onam Formu'nu doldurduktan sonra sırasıyla Demografik Bilgi Formu, Gelişimsel Niş Ölçeği, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği, Aile İklimi Ölçeği ve Aile Çevresi Kaos Ölçeği'ni yanıtlamışlardır. Katılımcılara uygulamanın başında “Sizlerden bu soruları cevaplar larken çocukluk ve büyüme döneminizi (18 yaş öncesi) düşünerek bu ifadelerin kendiniz ve aileniz için ne derece geçerli olduğunu cevaplandırmanız istenmektedir.” şeklinde yönerge verilmiştir. Uygulama yaklaşık 20 dakika sürmüştür.

Veri Analizi

Birinci çalışmada ölçeğin madde analizi için madde toplam puan korelasyonları incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analiziyle, güvenilirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanarak incelenmiştir. Ek olarak GNÖ ile aile yaşantılarını değerlendiren ölçekler arasındaki ilişkilerin incelenmesi yoluyla da yapı geçerliği değerlendirilmiştir. Araştırmanın verileri SPSS 23 ve AMOS 20 programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Geçerlik ve güvenilirlik analizlerine geçilmeden önce Tabachnick ve Fidell (2007) tarafından önerilen işlemler ile veri analize hazır hale getirilmiştir. Çalışmada katılımcı olarak yer alabilmek için çevrimiçi ortamda ölçeğin tamamının doldurulması koşulu belirlendiğinden, herhangi bir kayıp veri yoktur ($N = 321$). Sonrasında veri setinde aykırı değerler olup olmadığını test etmek için, katılımcıların ölçeklerden aldıkları Z puanlar hesaplanarak çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Bu analizler sonucu GNÖ (iki katılımcı), Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği (üç katılımcı) ve Aile

İklimi Ölçeği'nde (iki katılımcı) üç standart sapma değerinin üzerinde ya da altında puan alan toplam yedi katılımcı analizlerden çıkarılmış, analizlere örneklem bölümünde ayrıntıları verilen 314 katılımcı ile devam edilmiştir.

Bulgular

Madde Analizi

Ölçek maddelerinin temsil gücünü ve ölçülen yapıya uygunluğunu belirlemek amacıyla madde-toplam puan korelasyonları incelenmiştir. Ölçek maddelerinin madde-toplam puan korelasyonları .34 ile .75 arasında değişmektedir (Bkz. Tablo 1).

Gelişimsel Niş Ölçeği'nin Açımlayıcı Faktör Yapısı

GNÖ'nün faktör yapısını belirlemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yürütülmüştür. KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değerinin .88 ve Barlett Testi sonucunun da ($\chi^2 = 2326.67, p < .001$) anlamlı olması, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Worthington ve Whittaker, 2006). Ölçeğin faktör yapısı 20 madde üzerinde Varimax döndürme yöntemi kullanılarak temel bileşen faktör analizi ile incelenmiştir.

Faktör sayısına karar verilirken özdeğerler, açıklanan varyans oranı, madde dağılımı ve çizgi grafiği (scree plot) göz önünde bulundurulmuştur. Faktör sayısı sınırlanmadan yapılan analiz sonuçları, özdeğerleri (eigenvalue) 1'den büyük, varyansın %58.53'ünü açıklayan, dört faktörlü bir yapı ortaya koymuştur. Açıklanan varyanslar incelendiğinde, ilk faktörün toplam varyansın %20.32'sini, ikinci faktörün %16.16'sını, üçüncü faktörün %11.72'sini ve dördüncü faktörün %10.34'ünü açıkladığı görülmüştür. Ölçeğin madde dağılımları ve yüklenme değerleri (component matrix) incelenmiştir. Analiz sonucunda "olumsuz duygu iklimi" olarak adlandırılan üçüncü faktöre yüklenen 4. madde fiziksel davranışı değerlendiren cümle biçiminde bir maddedir. Ancak ilgili faktör altındaki diğer maddeler birer kelimeyle temsil edilen duygu ifadelerinden oluşmaktadır (korku, suçluluk, öfke gibi). Bu doğrultuda dördüncü maddenin "olumsuz duygusal iklim" faktörüyle biçimsel ve kavramsal olarak örtüşmediği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, dördüncü madde ölçekten çıkarıldıktan sonra faktörün güvenilirlik değeri .64'ten .81'e yükselmiştir. Bu kriterler göz önüne alınarak dördüncü maddenin ölçeğin Türkçe formundan çıkarılmasına karar verilmiştir. Dördüncü madde analizden çıkarıldıktan sonra 19 madde üzerinde tekrar faktör analizi yapılmıştır. Dört faktörün açıkladığı toplam varyansın %59.73'e yükseldiği gözlenmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan nihai dört faktör ve bu faktörlerin altındaki maddeler, açıkladıkları varyans ve özdeğerleri Tablo 1'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1*Gelişimsel Niş Ölçeği'nin Faktör Analizi Sonuçları*

Ölçek Maddeleri	Faktörler				
	Destekleyici Aile Ortamı	Etkinliklere Katılım	Olumsuz Duygusal İklim	Olumlu Duygusal İklim	Madde-Toplam Korelasyonu
1.Ne sıklıkla ailenizle birlikte EV DIŞINDA bir şeyler yapardınız (örn., bayram ziyaretleri, sosyal etkinlikler, parka gitmek veya seyahat etmek)?	.54				.44
2.Ne sıklıkla ailenizle birlikte EV İÇİNDE bir şeyler yapardınız (örn., birlikte yemek yemek, günlük ev işlerini birlikte yapmak veya oyun oynamak)?	.57				.50
3.Ne sıklıkla ebeveynleriniz veya bakım verenlerinizden en az biri sizi sevgiyle kucaklar, öper veya size sarılırdı?	.69				.58
8.Genel olarak çocukluğunuzda ne kadar mutluydunuz?	.71				.73
9.Çocukluğunuzda ne kadar sevgi ve destek gördünüz?	.74				.75
10.Ebeveynleriniz veya bakım verenleriniz sizin ihtiyaçlarınıza ne kadar duyarlıydı?	.73				.62
5.Ne sıklıkla bir yetişkin önderliğinde düzenlenen etkinliklere katılırdınız (örn., spor faaliyetleri, kulüpler, kurslar, izcilik veya müzik/dans dersleri)?		.36			.37
6.Ne sıklıkla EV DIŞINDA başka çocuklarla birlikte oyun oynardınız (çocukların kurduğu oyunlar; serbest etkinlikler)?		.74			.34
7.Ne sıklıkla EV İÇİNDE başka çocuklarla birlikte oyun oynardınız (çocukların kurduğu oyunlar; serbest etkinlikler)?		.81			.43
11.Keder (Mutsuz, üzgün veya yalnız)			.48		.57
12.Aşağılama (Aşağılanmış, küçük düşürülmüş veya utanmış)			.61		.58
13.Suçluluk (Utanmış, suçlu veya kabahatli)			.60		.57
14.Korku (Ürkmüş, gergin, endişeli veya korkmuş)			.55		.56
15.Öfke (Öfkeli, düşmanca, sinirli veya küçümseyici)			.53		.52
16.Hissizlik (Kayıtsız, duygu hissetmeme, pasif veya kendini kapatmış)			.38		.48
17.Neşe (Heyecanlı, mutlu, keyifli veya hayat dolu)				.89	.70
18.Dışadönük (Açık, eğlenceli veya yaratıcı)				.69	.52
19.Kendinden Emin (Gururlu, kendine güvenen veya korkusuz)				.62	.55
20. Sakin (Dingin, rahat veya huzurlu)				.51	.52
Özdeğer	2.43	1.13	6.60	1.19	

Açıklanan Varyans (%)	16.75	10.87	19.73	12.39
Cronbach Alfa Katsayısı	.83	.67	.81	.78

Not. Ölçeğin toplam puanı olumsuz duygusal iklim faktöründeki maddeler ters puanlandıktan sonra ortalama puan alınarak hesaplanmaktadır. Ölçekten alınan puanın artması, bireyin çocukluğundaki gelişimsel niş yapısının daha olumlu nitelikte olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü gibi ölçek orijinal formundaki tek faktörlü yapıdan farklı olarak, Türkçe formunda dört faktörlü bir yapı göstermiştir. Buna göre ilk faktör “destekleyici aile ortamı” faktörüdür ve toplam varyansın %16.75’ini açıklamıştır. İkinci faktör, “etkinliklere katılım” olarak adlandırılmış ve toplam varyansın %10.87’sini açıklamıştır. Üçüncü faktör toplam varyansın %19.73’ünü açıklamış ve “olumsuz duygusal iklim” şeklinde isimlendirilmiştir. Dördüncü faktör toplam varyansın %12.39’unu açıklamış ve “olumlu duygusal iklim” olarak tanımlanmıştır.

Yapılar Arası İlişki

GNÖ’nün yapı geçerliğini incelemek amacıyla ölçeğin toplam puanı ve faktörleri ile Aile Çevresi Kaos Ölçeği, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği ve Aile İklimi Ölçeği’nin duygusal uyum maddeleri arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Bu ilişkilere dair korelasyon katsayıları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Gelişimsel Niş Ölçeği’nin Diğer Ölçeklerle Arasındaki Korelasyonlar

Gelişimsel Niş Ölçeği Faktörleri	Aile Çevresi Kaos Ölçeği	Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği / Olumlu İlişki Faktörü	Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği / Olumsuz İlişki Faktörü	Aile İklimi Ölçeği / Duygusal Uyum Faktörü
1- Destekleyici Aile	-.50**	.65**	-.22**	.65**
2- Etkinliklere katılım	-.18**	.34**	-.00	.22**
3- Olumsuz duygusal iklim	.57**	-.40**	.31**	-.51**
4- Olumlu duygusal iklim	-.48**	.50**	-.23**	.51**
5- Toplam GNÖ puanı	-.61**	.64**	-.28**	.66**

** $p < .01$

Elde edilen sonuçlar GNÖ ve diğer ölçekler arasındaki ilişkilerin kuramsal olarak beklenen yönde olduğunu göstermektedir. GNÖ’nün toplam puanı, Aile Çevresi Kaos Ölçeği ile negatif yönde ve orta düzeyde; Ebeveyn Çocuk İlişkisi Ölçeği’nin olumlu ilişki faktörüyle pozitif yönde ve orta düzeyde; Ebeveyn Çocuk İlişkisi Ölçeği’nin olumsuz ilişki faktörüyle negatif yönde ve zayıf düzeyde; Aile İklimi Ölçeği’nin duygusal uyum maddeleriyle pozitif yönde ve orta düzeyde ilişkilidir. GNÖ’nün faktörleri ile diğer ölçekler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, sadece etkinliklere katılım faktörü ile

Ebeveyn Çocuk İlişkisi Ölçeği'nin olumsuz ilişki faktörü arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bunun haricinde destekleyici aile, etkinliklere katılım ve olumlu duygusal iklim faktörleri, ölçeğin toplam puanıyla benzer bir korelasyon örüntüsüne sahiptir. Olumsuz duygusal iklim faktörü ise Aile Çevresi Kaos Ölçeği ve Ebeveyn Çocuk İlişkisi Ölçeği'nin olumsuz ilişki faktörüyle pozitif yönde; Ebeveyn Çocuk İlişkisi Ölçeği'nin olumlu ilişki faktörü ve Aile İklimi Ölçeği'nin duygusal uyum maddeleriyle negatif yönde ilişkilidir. GNÖ'nün faktörleri ve diğer ölçekler arasındaki korelasyonlar zayıf ve orta düzey aralığında değişmektedir. Sonuç olarak GNÖ'nün aile yaşantılarının çeşitli yönlerini temsil eden ölçeklerle arasındaki ilişkilere yönelik elde edilen bu bulgular, ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin kanıtlar sunmaktadır.

Güvenirlilik Bulguları

Yapılan analiz sonuçlarına göre (Bkz. Tablo 1) ölçeğin toplam puanı için elde edilen Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .90 olarak bulunmuştur. Faktörler için elde edilen Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları ise destekleyici aile faktörü için .83, etkinliklere katılım faktörü için .67, olumsuz duygusal iklim faktörü için .81, olumlu duygusal iklim faktörü için ise .78 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar, araştırma örnekleminde GNÖ'nün faktörler ve toplam puan bazında yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğuna yönelik kanıt sağlamaktadır.

İKİNCİ ÇALIŞMA

Yöntem

Katılımcılar

İkinci çalışmaya Ankara (%50.5) ve Eskişehir (%49.5) illerinde farklı devlet üniversitelerinin farklı fakültelerinde (Psikoloji, Sosyal Hizmetler, PDR, Yaşlı Bakımı, Çocuk Gelişimi, Biyoloji, Eczane Hizmetleri, Sosyoloji, Felsefe, İşletme ve Spor Bilimleri fakülteleri) öğrenim gören öğrenciler katılmıştır. Katılımcılar 271'i (%82.9) kadın, 56'sı (%17.1) erkek toplam 327 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 20.86'dır ($SS = 2.65$). Öğrencilerin 126'sı (%38.5) birinci sınıf, 197'si (%60.2) ikinci sınıf, 4'ü (%1.2) üçüncü sınıftır.

Veri Toplama Araçları

İkinci çalışmada katılımcılar Demografik Bilgi Formu ve Gelişimsel Niş Ölçeği'ni doldürmüşlardır. Ölçme araçlarıyla ilgili gerekli bilgiler birinci çalışmanın veri toplama araçları başlığı altında sunulmuştur.

İşlem

İkinci çalışma kapsamındaki veri toplama işlemi, birinci çalışma ile oldukça benzer biçimde yürütülmüştür. Bu çalışmada da üniversite öğrencilerine sosyal medya araçları ve çevrimiçi platformlar kullanılarak ulaşılmıştır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden katılımcılar Demografik Bilgi Formu ve Gelişimsel Niş Ölçeği'ni doldurmuşlardır. Uygulama yaklaşık 10 dakika sürmüştür.

Veri Analizi

İkinci çalışmada ölçeğin yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yürütülmüş; ölçeğin faktörlerinin birbiriyle ve ölçeğin toplam puanıyla korelasyonları incelenmiştir. Araştırmanın verileri SPSS 23 ve AMOS 20 programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmada katılımcı olarak yer alabilmek için çevrimiçi ortamda ölçeğin tamamının doldurulması koşulu belirlendiğinden, herhangi bir kayıp veri yoktur ($N = 327$). Sonrasında veri setinde aykırı değerler olup olmadığını test etmek için, katılımcıların ölçeklerden aldıkları Z puanlar hesaplanarak çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Bu analizler sonucu GNÖ puanında üç standart sapma değerinin altında ya da üzerinde olan katılımcı olmadığından analizlere 327 katılımcı ile devam edilmiştir.

Bulgular

Gelişimsel Niş Ölçeği'nin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Mevcut çalışmada Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile doğrulanmaya çalışılan modeller için istatistiksel uyum ölçütlerinden χ^2/df , CFI, RMSEA ve GFI kullanılmıştır. Bu ölçütler sırasıyla $GFI > 0.90$, $CFI > 0.90$, $RMSEA < 0.08$ ve $\chi^2/df < 5.0$ değerlerini sağlamalıdır (Hu ve Bentler, 1999). İlk olarak, DFA ile ölçeğin orijinal formunda olduğu üzere tek faktörlü yapısı test edilmiş ve uyum indeksleri incelenmiştir. Ancak kontrol edilen indekslerin iyi uyum değerlerine sahip olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, standartlaştırılmış faktör yükleri incelendiğinde, bazı maddelerin yüklenme katsayılarının düşük olduğu görülmüştür.

Bunun üzerine mevcut çalışmada açımlayıcı faktör analizi ile incelenen dört faktörlü yapının model uyum indeksleri test edilmiştir. Model uyum indekslerinin birkaçının kabul edilebilir düzeyde olmadığı görülmüş; bu nedenle modifikasyon indeksleri kontrol

edilerek bazı değişimler yapılmıştır. Bu amaçla “olumlu duygusal iklim” faktöründen 18. ve 19. madde ve “destekleyici aile” faktöründen ise 1. ve 2. madde arasındaki hata kovaryansı ilişkilendirilmiştir. İstatistiksel olarak önerilen maddeler arasındaki bu ilişkilendirmeler, kuramsal olarak da desteklenmektedir. İlgili maddeler incelendiğinde, 18. ve 19. maddelerin sırasıyla “dışa dönük olma” ve “kendinden emin olma” duyguları olduğu ve olumlu duygusal aile iklimini temsil ettiği görülmektedir. Olumlu duygusal aile iklimindeki diğer maddeler ise “neşe” ve “sakin olma” duygularıdır. İlgili maddeler incelendiğinde, “dışa dönük olma” ve “kendinden emin olma” maddelerinin daha çok kişilik özelliği olarak; “neşe” ve “sakin olma” maddelerinin ise doğrudan duygu ifadesi olarak değerlendirilmesine ve bu nedenle ilişkilendirilmesine karar verilmiştir. Bu kovaryanslar modele eklendikten sonra, uyum indeksleri tekrar kontrol edilmiştir. Bu kovaryansları içeren modelin daha düşük χ^2/df , daha yüksek CFI ve GFI değerlerine sahip olması, modelin daha iyi bir uyumunun olduğunu düşündürmüştür. Bu nedenle bu model, nihai model olarak kabul edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre elde edilen faktör yükleri .34 ile .95 arasında değişmektedir. İstatistiksel uyum indeksleri incelenen modellere ait uyum değerleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3
DFA ile İncelenen Modeller ve İstatistiksel Uyum İndeksleri

İncelenen Modeller	GFI	CFI	RMSEA	χ^2/df
Model1 (Tek Faktör)	.75	.68	.12	5.71
Model2 (4 Faktör)	.90	.89	.07	2.56
Model3 (Hata kovaryanslarının eklenmesi sonrası)	.91	.91	.06	2.28

Son olarak yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla ölçeğin faktörlerinin birbiriyle ve ölçeğin toplam puanıyla korelasyonları incelenmiştir. Tablo 4’te görüldüğü gibi ölçek toplam puanı, “etkinliklere katılım” faktörüyle orta düzeyde, diğer üç faktörle yüksek düzeyde korelasyon göstermektedir. Faktörler arasında ise zayıf ve orta düzey aralığında değişen korelasyonlar bulunmuştur. Bu bulgular ölçekteki faktörlerin ölçülmesi istenen özellikle ilişkili olduğuna işaret etmektedir ve ölçeğin yapı geçerliğine yönelik kanıt sağlamaktadır.

Tablo 4*Gelişimsel Niş Ölçeği'nin Faktörleri Arasındaki Korelasyonlar*

Gelişimsel Niş Ölçeği Faktörleri	1	2	3	4	5
1- Destekleyici Aile	(.85)	.46**	-.49**	.61**	.87**
2- Etkinliklere katılım		(.64)	-.12*	.43**	.58**
3- Olumsuz duygusal iklim			(.74)	-.38**	-.73**
4- Olumlu duygusal iklim				(.77)	.79**
5- Toplam GNÖ puanı					(.87)

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$. Tabloda parantez içinde verilen değerler ilgili faktörlere ve ölçeğin tamamına ait Cronbach alfa katsayılarını temsil etmektedir ($N=327$).

Tartışma

Bu araştırmada Narvaez ve arkadaşları (2016b) tarafından geliştirilen GNÖ'nün Türkçeye uyarlanmasının yapılması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, ölçeğin Türkiye örnekleminde orijinal faktör yapısından farklı bir yapı göstermekle birlikte, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabilmesine yönelik kanıtlar sağlamıştır. Mevcut araştırma gelişimsel niş kavramının çalışılabilmesi için işlevsel bir ölçme aracını ulusal alanyazına kazandıran, bilindiği kadarıyla, ilk araştırma niteliğindedir. Ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının yöntemsel katkılarının yanı sıra kavramsal tartışmalara yönelik katkıları göz önünde bulundurularak (DeVellis, 2012), bu bölümde ölçeğin kuramsal arka planı ile psikometrik bulgularına yönelik tartışmalar birlikte ele alınmıştır.

Gelişimsel niş kavramı çocuğun gelişiminin ve öğrenme deneyimlerinin meydana geldiği yapı içerisinde, evrimsel süreç boyunca şekillenmiş biyolojik ihtiyaçlara duyarlı bazı ebeveyn davranışlarını ve aile ortamı özelliklerini kapsamaktadır (Narvaez ve ark., 2016b). Gelişimsel niş kavramı temel alınarak geliştirilen GNÖ, bireyin 18 yaşına kadar içinde yaşadığı gelişimsel yapıya dair deneyimlerini ve duygularını değerlendiren retrospektif bir ölçektir. Bu bilgiler çerçevesinde ölçeğin kullanılabilmesi alanlar ve potansiyel katkıları şu başlıklar altında toparlanabilir. Bunlardan birincisi, psikoloji araştırmalarında kullanımınıdır. GNÖ psikoloji alanında yetişkinlerin katılımıyla yürütülecek ve aile özelliklerinin retrospektif biçimde değerlendirileceği araştırmalarda kullanılabilir bir ölçme aracıdır. Ölçeğin dayandığı kuramsal temel bakımından psikolojinin farklı alt alanlarındaki (evrimsel psikoloji, gelişim psikolojisi, kültürel psikoloji vb.) bilgileri bütünleştirme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Bu çerçevede ölçek, aile özelliklerini doğrudan gelişimsel niş kavramı çerçevesinde ölçmeyi amaçlayan veya aileyi detaylı ölçümlerle değil daha genel bir bağlam değişkeni olarak değer-

lendirmeyi hedefleyen araştırmalarda kullanılabilir. Ölçeğin ikinci kullanım alanı kültürler arası araştırmalardır. GNÖ'nün dayandığı üst kuramsal bakış açısı, bireyin içinde bulunduğu kültür bağlamıyla karşılıklı etkileşimini vurgulamakta, gelişimsel deneyimi kültür içinde anlamaya yönelik bir çalışma çerçevesi sunmaktadır. Paralel şekilde gelişimsel niş, evrimsel mirasımıza dayanması bakımından gelişim üzerinde benzer etkileri olabileceği düşünölen ancak bağlama göre “uyarlanabilir ve etkileşimsel yapıda bir sistem” olarak tanımlanmaktadır (Narvaez ve ark., 2016b, s. 296). Ancak alanyazında bu kapsamlı kuramsal açıklamalara yönelik görgöl bulgular yetersizdir. GNÖ'nün farklı kültürlerde yürütölecek ve/veya kültürlerarası araştırmalarda kullanılması, söz konusu kuramsal bilgilerin sınanmasına ve beraberinde yeni bilimsel soruların üretilmesine katkı sağlayacaktır. Son olarak, ölçek disiplinler arası araştırmalarda kullanılabilir. Gelişimsel niş kavramı daha önce de sözü edildiği gibi evrimsel biyoloji, psikoloji, antropoloji gibi farklı disiplinlerin katkılarıyla zenginleşen bir değişken olma özelliği taşımaktadır. Psikoloji biliminde çocuğun gelişiminin meydana geldiği aile ortamı özellikleri oldukça detaylı ölçümlerle değerlendirilmektedir. Ancak GNÖ bu yapıları disiplinler arası bir kavram olan gelişimsel niş kavramı temelinde, daha kapsayıcı ve genel bir temsille ölçmeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle ölçek disiplinler arası araştırmalar için oldukça elverişli ve pratik bir ölçme aracı olarak değerlendirilebilir.

Orijinal çalışmada ölçek maddelerinin toplam puanı hesaplanmış, tek faktörlü yapıdan oluşan haliyle kullanılması önerilmiştir (Narvaez ve ark., 2016b). Bununla birlikte, ölçeği geliştiren araştırmacılar gelişimsel nişin kültürle oldukça yakından ilişkili bir olgu olması nedeniyle, ölçeğin psikometrik özelliklerinin farklı kültürlerden örneklemelerde incelenmesinin önemi vurgulamışlardır. Ancak orijinal çalışmada ölçeğin psikometrik özelliklerini kapsamlı biçimde inceleyen analizler yer almamaktadır; yalnızca kuramsal olarak belirtilen altı boyuta yönelik bir faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Mevcut çalışmada ise ölçeğin psikometrik özellikleri açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile detaylı biçimde incelenmiş, madde toplam korelasyonları ve faktör yapıları ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, orijinal çalışmada kuramsal temelden yola çıkılarak önerilen gelişimsel niş boyutlarının içeriği büyük ölçüde aynı kalmıştır. Ancak ölçeğin Türkçe formunun tek faktörlü bir yapı sergilemediği, dört faktörlü bir yapıya sahip olduğu görölmüştür. GNÖ'nün Batı kültürlerinde ve farklı kültürlerde yürütölecek kapsamlı geçerlik güvenirlik analizlerinden elde edilecek bulgular ışığında, Türkiye kültüründe elde edilen faktör yapısıyla ilgili daha detaylı kuramsal ve istatistiksel açıklamalar yapılabileceği düşünölmektedir.

Ölçeğin Türkçe formundaki bir diğer değişiklik dördüncü maddenin (*Ebeveyniniz veya bakım vereniniz tarafından hiç fiziksel ceza aldınız mı?, örn., vurma, şaplak atma, tokat atma veya çimdikleme*) ölçek kapsamından çıkarılmış olmasıdır. Söz konusu maddenin çıkarılmasına kavramsal ve istatistiksel örüntüler birlikte değerlendirilerek karar verilmiştir. Özellikle bu madde çıkarıldıktan sonra ölçeğin iç tutarlılık katsayısının önemli ölçüde iyileştiğinin saptanması, dördüncü maddenin ölçekteki maddelerden daha farklı bir kavramsal yapıyı temsil ettiğine işaret etmektedir. Fiziksel cezayı değerlendiren bu maddenin Türkiye kültüründe gelişimsel nişi temsil eden aile ortamı özellikleri kapsamında algılanmamış olabileceği ve bu nedenle uyarlama çalışmasında etkin biçimde çalışmadığı düşünülmektedir.

Mevcut araştırmada GNÖ'nün faktör yapısı doğrulanırken analiz sonuçlarından yararlanılarak modelin iyileşmesine yönelik bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile bazı maddelerin hata değerleri ilişkilendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre önerilen ilk değişiklik 18. ve 19. maddelerin hata değerleri ile ilgilidir. 18. ve 19. madde olumlu duygusal iklimi temsil eden “dışa dönük olma” ve “kendinden emin olma” duygularıdır. İlgili faktördeki diğer olumlu duygular ise “neşe” ve “sakin olma” maddeleridir. Maddeler incelendiğinde, “dışa dönük olma” ve “kendinden emin olma” özelliklerinin duygu ifadesinden ziyade kişilik özellikleri olarak (McCrae ve Costa, 1991); “neşe” ve “sakin olma”nın ise kişilik özellikleri olarak değil duygu ifadesi olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür (Fridlund ve ark., 1987). Bu nedenle “dışadönük ve kendinden emin olma” özellikleri arasındaki kovaryans modele eklenmiştir. Modeli daha iyi hale getirmek için analiz sonuçlarının önerdiği bir diğer düzenleme birinci ve ikinci maddeler ile ilgilidir. Birinci ve ikinci maddeler aile ile birlikte hem ev içinde hem de ev dışında birlikte yapılan aktiviteler ile ilgilidir (örn., *birlikte yemek yemek veya bayram ziyaretleri*). Yemek yemek, aile ile birlikte hem içerde hem de dışarda yapılacak bir aktivite olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle iki maddenin hata kovaryanslarının ilişkilendirilmesinin uygun olduğu düşünülmüştür. GNÖ'nün 19 madde ve dört faktörlü bir yapıda Türkçe formunun oluşturulmasına karar verilmiştir. Sonuç olarak yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, uyarlanan ölçeğin orijinal yapısından belirli yönlerden farklılaşmakla birlikte sağlıklı bir faktör dağılımı gösterdiğine ve ölçeğin Türkiye’de geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğine yönelik kanıt sağlamaktadır. Ölçeğin faktörleri arasındaki korelasyonların ve faktörlerin toplam puanla arasındaki korelasyonların orta ve yüksek düzeyde olması (Bkz. Tablo 3), yapı geçerliğinin bir türü olan iç tutarlılığa yönelik kanıt sağlamaktadır.

GNÖ'nün yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla diğer ölçeklerle ilişkilerinin incelendiği analiz sonuçları, gelişimsel niş kavramının kuramsal alt yapısıyla oldukça tutarlı bir örüntü sergilemektedir. Korelasyon analizinden elde edilen sonuçlara göre GNÖ'den alınan toplam puanlar, tüm ölçüt ölçeklerle beklenen yönde ve Ebeveyn Çocuk İlişkisi Ölçeği'nin olumsuz ilişki faktörü hariç tümüyle orta düzeyde ilişkilidir. GNÖ ile Ebeveyn Çocuk İlişkisi Ölçeği'nin olumlu ilişki faktörü arasında orta düzeyde olumsuz ilişki faktörü arasında ise zayıf düzeyde korelasyon saptanmıştır. Bu bulgunun nedenlerinden biri, olumsuz ilişki faktörü ile GNÖ'de değerlendirilen yapılar arasındaki kavramsal örtüşmenin az olması olabilir. Olumsuz ebeveyn çocuk ilişkisi faktörü, anne-çocuk ilişkisine özgü çatışma, eleştirisellik, cezalandırma gibi davranış ve uygulamaları kapsamaktadır (örn., *Anneniz sizi ne sıklıkta eleştirirdi?*). GNÖ kapsamında ise ailedeki genel iklim ve yaşantılara yönelik duygu ve deneyimler ölçülmektedir (örn., *Genel olarak çocukluğunuzda ne kadar mutluydunuz?*). Bu yönüyle GNÖ'nün olumsuz ilişki faktörüne göre olumlu ilişki faktöründe değerlendirilen sıcaklık, ilgi gibi yapılarla kavramsal ve istatistiksel olarak daha uyumlu olması açıklanabilir bir bulgudur.

GNÖ'nün faktörleri ve yapı geçerliği için kullanılan diğer ölçekler arasındaki ilişkiler, ölçeğin toplam puanıyla elde edilen ilişki örüntüsüyle büyük ölçüde paraleldir. Bu bulgularda dikkat çeken bir nokta, etkinliklere katılım faktörünün diğer ölçeklerle ilişkilerinin diğer faktörlere göre düşük düzeyde olmasıdır. Bu bulgu da aile üyelerinin birlikte yaptığı faaliyetlerle ilgili bir ölçümün diğer ölçeklerde olmamasıyla açıklanabilir. Ölçeğin yapı geçerliğine dair elde edilen tüm bulgular, uyarlanan ölçme aracının bireyin yetiştiği aile ortamının farklı yönlerini temsil edilebildiğine ve bununla bağlantılı olarak aileyi daha bütünsel bir bağlam değişkeni olarak değerlendirebildiğine işaret etmesi bakımından önemli görülmektedir. Bu bağlamda araştırmadan elde edilen bulgularla, GNÖ'nün ulusal alanyazında bağlam içinde gelişen insanı, beliren yetişkinlik veya orta yetişkinlik gibi farklı gelişim dönemlerinde retrospektif biçimde incelemeyi amaçlayan araştırmalarda geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabilmesi için bilimsel kanıtlar toplanmıştır. Ölçme aracının bu yönü, başat olarak toplulukçu bir kültür yapısına sahip Türk kültüründe yaşam boyu gelişim süreci boyunca ailenin merkezi rolü düşünlüğünde (Kağıtçıbaşı, 2010) daha da önem kazanmaktadır.

GNÖ'nün güvenilirliğine ilişkin analiz sonuçları, ölçeğin faktörleri ve toplam puanına ait iç tutarlılık katsayılarının yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçeğin etkinliklere katılım faktörünün iç tutarlılık katsayısı (birinci ve ikinci çalışma için sırasıyla .67 ve

.64) kabul edilebilir düzeyde olmakla birlikte diğer faktörlere göre daha düşüktür. Etkinliklere katılım faktörü üç maddeyle temsil edilmektedir. Madde sayısının iç tutarlılık katsayısı üzerindeki etkisi dikkate alındığında, faktörün iç tutarlılığının makul düzeyde olduğu söylenebilir (Field, 2013).

Elde edilen tüm bu bulgular ve ölçeğin sağlayabileceği potansiyel katkılarla birlikte, mevcut çalışmanın sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bu sınırlılıklardan biri, araştırmanın örnekleminin 18-24 yaşında aralığında olan ve çoğunluğu kadın üniversite öğrencilerinden oluşmasıdır. Örneklemin özellikle cinsiyet açısından dengeli olmaması nedeniyle ek analiz yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak analiz sonuçları uyarlanan GNÖ'den alınan puanların cinsiyet açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulguların genellenebilirliğine katkı sağlayacağı düşüncesiyle, uyarlanan ölçme aracının psikometrik özelliklerinin farklı yaş gruplarından yetişkin katılımcılar üzerinde incelenmesi önerilmektedir.

Sınırlılık olabileceği düşünülen bir diğer konu, katılımcılardan bilgilerin retrospektif bir biçimde alınmasıdır. Bu tür çalışmaların en temel kısıtlılığı, geçmişteki deneyimlerin yeniden hatırlanması sırasında anıların kısmen değişmiş ya da unutulmuş olabilmesidir (Erber, 2013). Geçmiş yaşantıların yeniden değerlendirilmesi ve hatırlama yanlılığı sonuçları etkileyebilir. Bu sınırlılığa rağmen retrospektif yöntemin yetişkinlerin, çocukluk ya da ergenlikteki aile deneyimlerini değerlendirmenin geçerli ve yaygın bir yöntemi olduğu da belirtilmiştir (Raffaelli ve Ontai, 2004). Bunun yanı sıra mevcut çalışmada ölçeğin geçerlik sınaması için aile bağlamının farklı yönlerini temsil eden yapılar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ölçek geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında başvurulan diğer bir yöntem olan yordayıcı geçerlik de önemli geçerlik sınamalarından biridir. GNÖ'nün kullanılacağı sonraki çalışmalarda ölçekten alınan puanın ölçüt niteliğindeki bazı puanları yordama derecesinin incelenmesi ölçeğin geçerliğine yönelik ek kanıtlar sağlayacaktır.

Bu çalışmada ölçeğin güvenilirliği için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı temel alınmıştır. Ancak ileride yürütülecek çalışmalarda ölçümün güvenilirliğinin test-tekrar test yöntemiyle de incelenmesi önerilebilir. Ek olarak, kuramsal açıdan gelişimsel niş kavramının içinde yer alan ancak ölçekte yer almayan maddeyle ilgili (*Emzirildiniz mi? Evet ise ne kadar süreyle emzirildiniz?*) bir öneri verilebilir. Bu madde ölçeğin orijinal halinde katılımcıların çoğu tarafından cevaplanmadığı için analizlere dahil edilmemiştir. İlgili-

li maddede doğrudan kişinin bilgisine başvurulduğu için katılımcıların maddeyi boş bırakması oldukça beklendik bir durumdur. İleride yürütülecek araştırmalarda maddede ifade düzenlemesi yapılarak (örn., *Anneniz sizi emzirdiğini söyler miydi? Evet ise sizi ne kadar süreyle emzirdiğini söylerdi?*) ölçek tekrar değerlendirilebilir. Böylece gelişimsel niş kavramının bileşenlerinden biri olan küçük çocuklar için sık ve uzun süreli emzirme özelliğinin dahil edilmesiyle daha kapsamlı bir ölçüm sağlanabilir.

Özetle, mevcut araştırmanın en önemli sonucu bireyin içinde büyüdüğü aile bağlamını, deneyimler ve duygular açısından gelişimsel niş kavramı çerçevesinde değerlendiren bir ölçüm aracının alana kazandırılmasıdır. Güncel yaklaşımlar gelişimsel süreçlerin bağlam içinde değerlendirilmesinin öneminden söz etmektedir (Lerner, 2006; Overton, 2015). Mevcut çalışma ile kuramsal yaklaşımlarla tutarlı olarak, pratikte bu değerlendirmeyi yapmaya imkân veren bir ölçek alana kazandırılmıştır.

Etik Kurul Onayı: Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli izinler (17 Temmuz 2018 tarih; 35853172-900 sayılı etik izin) alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Veri Toplama- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Veri Analizi/Yorumlama- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Yazı Taslağı- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Son Onay ve Sorumluluk- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: The necessary permissions (dated 17 July 2018; 35853172-900 numbered ethical permission) were obtained from Hacettepe University Ethics Committee.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Data Acquisition- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Data Analysis/Interpretation- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Drafting Manuscript- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Critical Revision of Manuscript- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.; Final Approval and Accountability- E.Ş., G.Y.A., A.B.A., A.V.A.B., Z.Ç., S.Ç.Y.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declare that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aquilino, W. S. ve Supple, A. J. (2001). Long-term effects of parenting practices during adolescence on well-being: Outcomes in young adulthood. *Journal of Family Issues*, 22(3), 289–308. <https://doi.org/10.1177/019251301022003002>
- Auersperg, F., Vlasak, T., Ponocny, I. ve Barth, A. (2019). Long-term effects of parental divorce on mental health – A meta-analysis. *Journal of Psychiatric Research*, 119, 107-115. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2019.09.011>
- Aytaç, A., Çen, S. ve Yüceol, G. P. (2018). Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği geçerlilik ve güvenilirlik

- çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 25(3), 209-220.
- Bell, N. J. (2019). Relational developmental systems and family research: Considering qualitative applications. *Journal of Family Theory & Review*, 11(2), 230-242. <https://doi.org/10.1111/jftr.12305>
- Björnberg, Å. ve Nicholson, N. (2007). The family climate scales: Development of a new measure for use in family business research. *Family Business Review*, 20(3), 229-246. <https://doi.org/10.1111/j.1741-6248.2007.00098.x>
- Bulut, F. I. (1990). *Aile Değerlendirme Ölçeği el kitabı*. Ankara: Özgüzel Matbaası.
- Carpendale, J. I., Hammond, S. I. ve Atwood, S. (2013). A relational developmental systems approach to moral development. *Advances in Child Development and Behavior*, 45, 125-153. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-397946-9.00006-3>
- Day, R. L., Laland, K.N. ve Odling-Smee, F.J. (2003). Rethinking adaptation: The niche-construction perspective. *Perspectives in Biology and Medicine*, 46(1), 80-95. <https://doi.org/>
- Demirtaş-Zorbaz, S. ve Korkut-Owen, F. (2016). Çocuklar için Aile İlişkileri Ölçeği'nin geliştirilmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 58-67.
- DeVellis, R. F. (2012). *Scale development: Theory and applications* (3. Baskı). Sage Publications.
- Erber, J. T. (2013). *Aging and older adulthood* (3. Baskı). Wiley-Blackwell.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage Publications.
- Flynn, E. G., Laland, K. N., Kendal, R. L. ve Kendal, J. R. (2013). Target article with commentaries: Developmental niche construction. *Developmental Science*, 16(2), 296-313. <https://doi.org/10.1111/desc.12030>
- Fridlund, A. J., Ekman, P. ve Oster, H. (1987). Facial expressions of emotion. A. W. Siegman ve S. Feldstein (Ed.), *Nonverbal behavior and communication* içinde (s. 143-223). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Gottlieb, G. (1991). Experiential canalization of behavioral development: Theory. *Developmental Psychology*, 27(1), 4-13. <https://doi.org/>
- Gönül, B., Işık-Baş, H. ve Şahin-Acar, B. (2018). Aile İklimi Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik açıdan incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(50), 165-200.
- Gülerce, A. (1996). *Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Harkness, S. ve Super, C. M. (1983). The cultural construction of child development: A framework for the socialization of affect. *Ethos*, 11(4), 221-231. <https://doi.org/10.1525/eth.1983.11.4.02a00020>
- Hetherington, E. M. ve Clingempeel, W.G. (1992). Coping with marital transitions: A family systems perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(2/3), 1-207. <https://doi.org/10.2307/1166050>
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indices in covariance structural analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikoloji*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lerner, R. M. (2006). Developmental science, developmental systems, and contemporary theories of human development. R. M. Lerner ve W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* içinde (s. 1-17). John Wiley & Sons Inc.
- Lerner, R. M., Johnson, S. K., ve Buckingham, M. H. (2015a). Relational developmental systems-based theories and the study of children and families: Lerner and Spanier (1978) revisited. *Journal of Family Theory & Review*, 7(2), 83-104. <https://doi.org/10.1111/jftr.12067>
- Lerner, R. M., Lerner, J. V., Bowers, E. P., ve Geldhof, G. J. (2015b). Positive youth development and relational-developmental-systems. W. F. Overton, P. C. M. Molenaar, ve R. M. Lerner

- (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science: Theory and method* içinde (s. 607–651). John Wiley & Sons.
- Lloyd, E. A. ve Feldman, M. W. (2002). Evolutionary psychology: A view from evolutionary biology. *Psychological Inquiry*, 13(2), 150–156. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1302_04.
- Matheny, A. P., Wachs, T. D., Ludwig, J. L. ve Phillips, K. (1995). Bringing order out of chaos: Psychometric characteristics of the confusion, hubbub, and order scale. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 16(3), 429–444. [https://doi.org/10.1016/0193-3973\(95\)90028-4](https://doi.org/10.1016/0193-3973(95)90028-4).
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1991). Adding liebe und arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(2), 227–232. <https://doi.org/10.1177/014616729101700217>.
- Narvaez, D. (2008). Triune ethics: The neurobiological roots of our multiple moralities. *New Ideas in Psychology*, 26(1), 95–119. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2007.07.008>
- Narvaez, D., Panksepp, J., Schore, A. N. ve Gleason, T. R. (2013). *Evolution, early experience and human development: From research to practice and policy*. Oxford University Press.
- Narvaez, D., Thiel, A., Kurth, A. ve Renfus, K. (2016a). Past moral action and ethical orientation. D. Narvaez (Ed.), *Embodied morality: Protectionism, engagement and imagination* içinde (s. 99–118). Palgrave-Macmillan.
- Narvaez, D., Wang, L. J. ve Cheng, Y. (2016b). The evolved developmental niche in childhood: Relation to adult psychopathology and morality. *Applied Developmental Science*, 20(4), 294–309. <https://doi.org/10.1080/10888691.2015.1128835>.
- Overton, W. F. (2015). Processes, relations, and relational-developmental systems. W. F. Overton, P. C. M. Molenaar ve R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science: Theory and method* içinde (s. 9–62). John Wiley & Sons, Inc.
- Overton, W. F. ve Lerner, R. M. (2012). Relational-developmental systems: Paradigm for developmental science in the postgenomic era. *Brain and Behavioral Science*, 35(5), 375–376. <https://doi.org/10.1017/S0140525X12001082>.
- Oyama, S., Griffiths, P. E. ve Gray, R. D. (2001). *Cycles of contingency: Developmental systems and evolution*. MIT Press.
- Patten, S. B., Wilkes, T. C., Williams, J. V., Lavorato, D. H., El-Guebaly, N., Wild, T. C., Colman, I. ve Bulloch, A. G. (2016). Childhood adversity and subsequent mental health status in adulthood: Screening for associations using two linked surveys. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 25(2), 160–170. <https://doi.org/10.1017/S204579601500010>
- Petren, K. (2001). The concepts of the habitat and the niche. *Encyclopedia of Biodiversity*, 3, 303–315. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-384719-5.00069-1>.
- Raffaelli, M. ve Ontai, L. L. (2004). Gender socialization in Latino/a families: Results from two retrospective studies. *Sex Roles*, 50(5), 287–299. <https://doi.org/10.1023/B:SERS.0000018886.58945.06>
- Santostefano, S. (2010). Developmental psychopathology—Self, embodiment, meaning: A holistic-systems perspective. W. F. Overton ve R. M. Lerner (Ed.), *The handbook of life-span development, Vol. 1. Cognition, biology, and methods* içinde (s. 792–836). John Wiley & Sons.
- Stotz, K. (2010). Human nature and cognitive–developmental niche construction. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 9(4), 483–501. <https://doi.org/10.1007/s11097-010-9178-7>.
- Super, C. M. ve Harkness, S. (1986). The developmental niche: A conceptualization at the interface of child and culture. *International Journal of Behavioral Development*, 9(4), 545–569. <https://doi.org/10.1177/016502548600900409>.
- Sümer, N., Solak, N. ve Harma, M. (2013). *İşsiz yaşam: İşsizliğin ve iş güvencesizliğinin birey ve aile*

üzerindeki etkileri. Koç Üniversitesi Yayınları.

- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5. Baskı). Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Usluer, S. (1989). *The reliability and validity of the Turkish Family Environment Questionnaire* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Waldinger, R. J., Vaillant, G. E. ve Orav, E. J. (2007). Childhood sibling relationships as a predictor of major depression in adulthood: A 30-year prospective study. *American Journal of Psychiatry*, 164(6), 949–954.
- Waters, E., Merrick, S., Treboux, D., Crowell, J. ve Albersheim, L. (2000). Attachment security in infancy and early adulthood: A twenty-year longitudinal study. *Child Development*, 71(3), 684–689. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00176>

Psikoloji Öğrencilerinin Kariyer Uyum Yetenekleri: Demografik Faktörler, Kişilik ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Rolü

The Career Adaptability of Psychology Students: The roles of Demographic Variables, Personality, and Positive Psychological Capital

Selma Arıkan¹

¹Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: S.A. 0000-0002-9603-8243

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Selma Arıkan,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/ Psikoloji Bölümü
Ünalın Mah. E 5 Karayolu Üstü, Edebiyat Fakültesi, Kuzey Kampüsü E Blok Oda: 107 Üsküdar, İstanbul
E-posta/E-mail:
selma.arikan@medeniyet.edu.tr

Başvuru/Submitted: 19.09.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

19.01.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:

23.06.2022

Kabul/Accepted: 24.06.2022

Online Yayın/Published Online: 11.08.2022

Citation/Atf: Arıkan, S. (2022). Psikoloji öğrencilerinin kariyer uyum yetenekleri: Demografik faktörler, kişilik ve pozitif psikolojik sermayenin rolü. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 42(2): 427-471.
<https://doi.org/10.26650/SP2022-997542>

ÖZ

Psikoloji lisans programlarının sayısında ve mevcut programların kontenjanlarındaki artış psikoloji öğrencileri için mezuniyet sonrası kariyer fırsatları açısından rekabetin artması anlamına gelmektedir. Rekabetin arttığı koşullarda kişinin iş bulabilmesi, kariyer başarısı ve memnuniyeti gibi faktörler açısından sahip olduğu kariyer uyum yeteneği önem arz etmektedir. Bu araştırma kapsamında, İstanbul'da eğitimlerine devam eden 355 psikoloji lisans öğrencisinin katılımıyla, kariyer yapılandırma kuramının varsayımlarından yola çıkılarak oluşturulan araştırma modeli test edilmiştir. Bu model çerçevesinde katılımcıların ailelerinin sosyoekonomik statüleri ve yetiştikleri ortam ile ilişkili bazı demografik değişkenlerin, kişilik özelliklerinin ve pozitif psikolojik sermayenin kariyer uyum yeteneği üzerindeki yordayıcılığı ve bu ilişkilerde pozitif psikolojik sermayenin aracılık rolü incelenmiştir. Yapılan analizlerde demografik değişkenlerden katılımcının yaşamının çoğunu geçirdiği yerin idari bütünlüğünün kariyer uyum yeteneğini düşük ancak pozitif yönde, babanın eğitim düzeyinin de yine düşük ancak negatif yönde yordadığı gözlenmiştir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklığın, özdisiplinin, dışa dönüklüğün ve uyumluluğun kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde, nevrotiliğin ise negatif yönde yordadığı; ayrıca pozitif psikolojik sermayenin beş kişilik faktörü ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkilerde aracı değişken olduğu bulunmuştur. Bütün değişkenler dikkate alındığında kariyer uyum yeteneği üzerinde açıklayıcılığı en yüksek olan değişken pozitif psikolojik sermayedir. Bu nedenle üniversite eğitimi sürecinde kariyer merkezleri tarafından öğrencilerin pozitif psikolojik kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yatırımlar yapılması gençlerin çalışma hayatına hazırlanması açısından iyi bir strateji olabilir. Kariyer yapılandırma sürecinde demografik faktörlerin etkisini anlayabilmek için katılımcıların orta ve lise eğitimine ilişkin değişkenlerin; ailenin etkisini anlayabilmek için de ebeveynlerin kişilik özellikleri, ailenin kariyere verdiği önem ve çocuklara atfedilen değer gibi değişkenlerin yapılacak araştırmalara dâhil edilmesi önerilir. Test edilen kuramsal modele ilaveten, katılımcıların kariyer hedeflerine ilişkin betimsel veriler de incelenmiş ve katılımcıların

%97.2'sinin yüksek lisans yapmayı planladığı, %54.6'sının klinik psikoloji alanında uzmanlaşmayı istediği gözlenmiştir. Lisans kontenjanlarına kıyasla yüksek lisans kontenjanlarının azlığı dikkate alındığında bu bulgu, katılımcıların önemli bir kısmının mezuniyet sonrası kariyerlerini yönetirken daha esnek davranması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer uyum yeteneği, beş faktör kişilik modeli, demografik değişkenler, pozitif psikolojik sermaye, kariyer hedefleri

ABSTRACT

The growing number of psychology undergraduate programs and increased quotas for existing programs mean increased competition among psychology students for post-graduation career opportunities. Career adaptability becomes an important factor for a person's employability, career success, and satisfaction under competitive conditions. This study tests a research model formed based on career construction theory with the participation of 355 psychology undergraduates from Istanbul. This model examines participants' demographic variables regarding their family's socioeconomic status, childhood environment, personality traits, and positive psychological capital (PsyCap) as antecedents of career adaptability as well as PsyCap's mediating role in these associations. The results show that, regarding demographic variables, the administrative size of the place where participants spent most of their life positively predicts career adaptability at a low level. Father's education level was found to have a small negative effect on career adaptability. Openness to experience, conscientiousness, extroversion, and agreeableness are the personality traits that positively predict career adaptability, while neuroticism negatively does. PsyCap acts as a mediator between the five personality traits and career adaptability. Among all the variables, the strongest predictor of career adaptability is PsyCap. As such, making investments in developing university students' positive psychological resources using university career centers would be a better strategy for preparing young adults for work life. Future studies are recommended to include demographic variables related to middle and high school education and family-related variables such as parents' personalities, family's career orientations, and values attributed to children in order to better understand the roles demographic and family-related variables have on career construction. In addition to the theoretical model, data pertaining to the participants' career objectives were also analyzed. The analysis results reveal 97.2% of the participants to be planning to apply for a master's degree and 54.6% to have declared pursuing a career in clinical psychology. Considering the scarcity of postgraduate quotas compared to undergraduate quotas, this finding indicates that a significant portion of the participants should be more flexible in managing their post-graduate careers.

Keywords: Career adaptability, big five personality traits, demographic variables, positive psychological capital, career objectives

EXTENDED ABSTRACT

In Turkey, psychology has become a popular major over the last 20 years. Due to this ascending demand, new undergraduate psychology programs were founded, and the Turkish Higher Education Institution has increased quotas for existing programs (Arık, 2015). After graduation, psychology students will likely face fierce competition for master's programs and employment opportunities. As the core concept of career construction theory (Savickas, 2013), career adaptability is important for the employability, career success, and satisfaction of graduates and employees (Nilforooshan & Salimi, 2016). Considering the increasing number of psychology students and graduates, this study aims to depict the antecedents of psychology undergraduates' career adaptability by testing the predictive roles of demographic factors and personality traits on career adaptability and the mediating role positive psychological capital (PsyCap) has in these associations.

Career adaptability incorporates exploring one's abilities and interests accurately, inquiring into prospective career paths, making the right career decisions, and being able to cope with the changes in work life (Nilforooshan & Salimi, 2016). Career adaptability comprises four dimensions: concern, control, curiosity, and confidence, each of which encompasses the necessary attitudes, beliefs, and competencies for fostering adaptive behaviors in career-related changes, transitions, and traumas (Savickas, 2013).

Demographic variables such as age, education level, and SES have been emphasized in the literature on career development (Ünsal, 2014). Family-related variables also play an important role in individuals' self-construction as well as career construction (Savickas, 2013). Among these demographic variables, parents' education levels, family income level, and childhood neighborhood have the potential to affect undergraduates' career adaptability, as these variables influence their social networks, self-development and career development, and opportunities. The big five personality traits have been extensively studied as precursors of job performance and career success. Among those five traits, conscientiousness (Rudolph et al., 2017), openness to experience (Zacher, 2014b), and extroversion have been found to be positively associated and neuroticism to be negatively associated (Nilforooshan & Salimi, 2016; Zacher, 2014b) with career adaptability, while controversial findings have been found regarding agreeableness (Bozionelos, 2004; Gelissen & de Graaf, 2006).

Luthans et al. (2004) coined the overarching term of PsyCap to express self-efficacy, hope, resilience and optimism and emphasized its importance in today's competitive work environment. Both demographic variables and personality traits are relatively stable compared to PsyCap (Luthans et al., 2007a). The existing literature has indicated demographic variables (e.g., Schelleman-Offermans & Massar, 2020) and personality (e.g., Bozgeyikli, 2017) to be likely to precede PsyCap. In addition, PsyCap has been reported to have a unique explanatory power over work-related attitudes and behaviors (Avey et al., 2010b). Taking these into account, this study scrutinizes the mediating role PsyCap has on the relationship between the career adaptability and the predictors of demographic variables and personality.

Method

The data were gathered from 355 psychology undergraduates in Istanbul, Turkey. Participants responded to online surveys comprised of the Big Five Inventory (John et al., 1991), the Positive Psychological Capital Questionnaire (Luthans et al., 2007a), the Career Adapt-Abilities Scale (Savickas & Porfeli, 2012), and a demographic information form that also includes questions regarding the participants' career objectives.

Results

The hypothesis testing was conducted using Model 4 in the software PROCESS Macro (Hayes, 2021). The analyses pertaining to the effect the demographic variables have on career adaptability reveal the administrative size of the place where the participants spent most of their life to positively predict career adaptability ($R^2 = .014$, $F = 4.911$, $B = 1.254$, $t = 2.216$, $p < .05$). Despite its significant predictive value on career adaptability, the hypothesis regarding father's education level was rejected, as it negatively predicted career adaptability ($R^2 = .011$, $F = 3.965$, $B = -0.980$, $t = -1.991$, $p < .05$). The results do not support PsyCap having a mediating role on the relationship between the demographic variables and career adaptability.

Among the big five personality traits, openness to experience ($R^2 = .153$, $F = 63.843$, $B = 0.633$, $t = 7.990$, $p < .01$), conscientiousness ($R^2 = .194$, $F = 84.945$, $B = 0.845$, $t = 9.217$, $p < .01$), extroversion ($R^2 = .098$, $F = 38.130$, $B = 0.643$, $t = 6.175$, $p < .01$), and agreeableness ($R^2 = .062$, $F = 23.387$, $B = 0.512$, $t = 4.836$, $p < .01$) were found to positively predict career adaptability, while neuroticism was found to have a negative effect on career adaptability ($R^2 = .015$, $F = 5.215$, $B = -0.236$, $t = -2.284$, $p < .05$). The results regarding the indirect effects personality traits have on career adaptability reveal PsyCap to act as a mediator in these associations. Both the correlation and mediation analyses also revealed that, among the antecedent variables, PsyCap has the strongest association with career adaptability.

Discussion

Among the antecedents of career adaptability, the demographic variables had minor effects, while personality and in particular PsyCap explained most of the variance in the level of career adaptability. Findings about PsyCap are especially promising, as PsyCap can be improved with intervention programs (e.g., Luthans et al., 2010). University career counsellors should consider implementing career development programs that involve interventions for developing undergraduates' PsyCap pre-graduation. Such intervention programs not only have the potential to positively affect university students' prospective careers but may also have positive influences over all aspects of their lives.

İnsan hayatının büyük bir kısmı mesleki faaliyetler ile geçmektedir. Kişinin mesleki faaliyetlerinden ve kariyerinden memnun olması yaşamından aldığı doyumunu etkileyen önemli faktörlerden biridir (Lounsbury ve ark., 2004). Bu nedenle gençlerin ilgileri doğrultusunda memnun olabilecekleri bir meslek seçimi yapmaları, çalışma hayatına başlamadan önce mesleklerini ve kariyerlerini yönetmeye yönelik beceriler kazanmaları önemlidir. Üniversitelerin asli görevi bilim üretmek ve ilgili bilim alanlarında yeni nesilleri yetiştirmek olsa da üniversiteler aynı zamanda belirli alanlarda kazandırdıkları yeterlilikler ile gençleri iş hayatına hazırlamaktadır. Psikoloji bölümleri de bu konuda aktif olarak çalışan ve son yıllarda öğrenciler tarafından çok tercih edilen bölümlerden biridir. Ülkemizde son 20 yılda psikoloji bölümlerinin sayısı katlanarak artmıştır (Arkan, 2018; Arık, 2015; YökAtlas, 2022). Psikoloji lisans programlarının sayısı 2000 yılında 13 iken (Arık, 2015), günümüzde Kuzey Kıbrıs'taki üniversitelerin lisans programları da dâhil edildiğinde 130 civarında psikoloji bölümünün mevcut olduğu görülmektedir (YökAtlas, 2022). Ayrıca hem mevcut olan hem de yeni açılan bölümlerin kontenjanlarındaki artış da dikkat çekicidir (Arık, 2015; YökAtlas, 2022). Bu koşullar değerlendirildiğinde önümüzdeki yıllarda psikoloji lisans mezunu pek çok gencin iş arıyor olacağı ve son derece rekabetçi bir ortamda kariyerlerini yönetmeye çalışacağı söylenebilir.

Günümüzün çalışma koşullarında başarı için zorunluluk haline gelen esneklik ve uyum sağlama becerisini en iyi yansıtan kavramın kariyer uyum yeteneği olduğu düşünülmektedir (Johnston, 2018). Bu nedenle Savickas'ın kariyer yapılandırma kuramının merkezine yerleştiği kariyer uyum yeteneğinin öncel ve sonuçlarına yönelik pek çok araştırma yapılmaktadır (Johnston, 2018; Rudolph ve ark., 2017). Kariyer uyum yeteneğinin çalışan performansı, kariyer başarısı ve çalışan esenliğine yönelik olumlu katkıları (Johnston, 2018; Ohme ve Zacher, 2015) bu yapının öncellerinin kariyer yapılandırma kuramının varsayımları doğrultusunda tespit edilmesini önemli kılmaktadır. Bu tarz çalışmalar güncel bir kuram olan kariyer yapılandırma kuramının gelişmesine katkı sağlamanın yanında; kariyer danışmanları, üniversitelerin kariyer merkezleri ve insan kaynaklarındaki eğitim ve kariyer yönetimi uzmanları tarafından öğrencilerin ve çalışanların kariyer uyum yeteneklerini artırmaya yönelik uygun müdahale programlarının geliştirilebilmesine de imkân sunacaktır.

Örgütlerin ve çalışanların birbirlerine eskisi kadar vefalı davranmadığı ve aynı iş veya kurumda yaşam boyu kariyer olanağının sona erdiği profesyonel hayatta, çalışan-

lar sorumluluk alarak kariyerlerini inşa eden aktif bireyler olmak zorundadır (Savickas, 2013). Mezuniyet sonrası ister bir örgüte bağlı olarak çalışmayı hedeflesinler, isterlerse lisansüstü eğitimlerini tamamlayarak uzman oldukları alanlarda kendi işletmelerini kur-sunlar psikoloji mezunları da belirsiz, rekabetçi ve kendini güncellemenin önemli oldu-ğu çalışma koşullarına maruz kalacaklardır. Ayrıca psikoloji mezunları, psikolojinin farklı koşullarda çeşitli iş imkânları sağlaması nedeniyle çalışma hayatında diğer alan-lardan mezun olanların aksine daha radikal kariyer değişiklikleri yapabilme imkânına sahiptir. Örneğin bir şirkette insan kaynakları alanında çalışan bir psikolog anaokulunda çalışmaya veya klinik psikoloji alanında yüksek lisans yaparak klinik psikolog olmaya karar verebilir. Alanın artışı olarak görülebilecek bu imkân bile değişen çalışma koşulla-rına yönelik esnekliği ve uyum becerisini gerektirmektedir. İlâveten, psikolojinin farklı alanlarında uzmanlaşan kişiler, günümüzün sınırsız (boundaryless) ve çok yönlü (prote-an) kariyer tanımlarına (Bkz. Sullivan ve Baruch, 2009) uygun şekillerde, aynı anda serbest çalışan olarak farklı projelerde çalışabilmektedir (örn., tr.freelancer, 2022). Joh-nston'a (2018) göre çok yönlü kariyer yönelimi kariyer uyum yeteneğini anlamak ve teoriye katkıda bulunmak için önemli bir imkân sağlamaktadır. Psikoloji alanında eği-tim alan öğrenciler de alanın çok yönlü kariyer fırsatları sunması nedeniyle kariyer uyum yeteneğinin çalışılması konusunda uygun bir hedef kitledir. Bu araştırmanın tem-el amacı psikoloji lisans öğrencileri özelinde kariyer uyum yeteneğinin öncellerinin incelenmesidir.

Üniversite öğrencileri için yetiştikleri ortam, ebeveynlerinin eğitim düzeyi ve ailele-rinin ekonomik durumu gibi demografik faktörler kariyer uyum yeteneği açısından be-lirleyici olabilecek değişkenler olmalarına rağmen bu konularda yeterli çalışma yapılmamıştır. Kişilik ve kariyer uyum yeteneği ilişkisine yönelik araştırmalar ise ge-nelde korelasyon ilişkilerini inceleyen çalışmalar ile sınırlı kalmıştır (örn., Rossier ve ark.,2012; Teixeira ve ark.,2012). Ayrıca, demografik faktörler ve kişilik özellikleri gibi değişkenlerin kariyer uyum yeteneği üzerindeki yordayıcılığında kariyer uyum yetene-ğinin geliştirilmesine katkı sağlayacak aracı değişkenlerin tespit edilmesine ihtiyaç du-yulmaktadır. Bu nedenle mevcut araştırma, psikoloji öğrencilerinin yetiştikleri ortam ve aileleri ile ilgili temel demografik değişkenlerin ve kişilik özelliklerinin pozitif psikolo-jik sermaye aracılığıyla kariyer uyum yetenekleri üzerindeki yordayıcılığını inceleyerek kariyer yapılandırma kuramına ve kariyer danışmanlığına yönelik uygulamalara katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Kariyer Yapılandırma Kuramı ve Kariyer Uyum Yeteneği

Yaşanılan toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile birlikte kariyer kavramı, kariyer gelişim süreci ve kariyer yönetimine yönelik bakış açısı da değişmektedir. Özellikle son 25 yıldaki teknolojik gelişmeler ve yeni ihtiyaçlar, çalışanlar ve işverenler arasındaki ilişkileri farklılaştırmış ve kariyerin anlamını değiştirmiştir (Savickas, 2013; Sevinç ve Siyez, 2018). Birkaç on yıl önce, çoğu zaman eğitim hayatından sonra bir kuruma girip orada yükselmek ve zamanı gelince emekli olmak anlamına gelen kariyer, günümüzde belirsiz bir ortamda, farklı organizasyonlarda, farklı mesleki rolleri, farklı sözleşme biçimleriyle icra etmek anlamına gelebilmektedir (Savickas, 2013). Postmodern ekonomik koşullarda kurumlar artık 30 yıllık iş güvencesi, emeklilik sonrası maaş ve sağlık sigortası garantisi sunmamaktadır (Savickas, 2011). Bu bağlamda kariyer yönetimine yönelik sorumluluk da kurumlardan bireye geçmiş ve çalışan birey artık kendi kariyer hikâyesinin yazarı konumuna gelmiştir (Savickas, 2013; Sevinç ve Siyez, 2018). Küreselleşmenin etkisiyle çok kültürlülüğün ve çeşitliğin arttığı, kariyerin sınırlarının belirsizleştiği günümüz iş dünyasında Parson, Holland ve Super gibi kuramcıların klasik kariyer gelişim kuramları, çalışanların kariyer problemlerine yönelik ihtiyaçlarını karşılamakta yetersizdir (Sevinç ve Siyez, 2018). Bu ihtiyaçtan dolayı Savickas (2013), Holland'ın ve Super'ın kariyer gelişim kuramlarını ve kendi fikirlerini sosyal yapılandırmacı bakış açısıyla sentezleyerek kariyer yapılandırma kuramını oluşturmuştur. Kariyer yapılandırma kuramına göre kişinin kariyer gelişim süreci; bireyin bir aktör olarak benlik algısının oluşması (self as an actor), bir fail olarak (self as an agent) ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşturduğu hedefler ile ilgili görevleri yerine getirmesi, çalışma yaşamının değişen koşullarına adapte olması ve en nihayetinde eğitim ve çalışma hayatında yaptığı eylemleri, katkıları ve sahip olduğu pozisyonları anlamlı ve bütünlümlü bir kariyer hikâyesine dönüştürmesinden (self as author) oluşur (Savickas, 2011, 2013). Ancak birey bu süreçte yalnız değildir. Bireyin benlik algısının oluşumundan başlayarak belirli bir teması olan kariyer hikâyesini oluşturduğu süreçte çevresi ile etkileşimleri önemlidir; yani kariyer yapılandırma süreci hem kişisel hem de sosyal yapılandırma sürecinin bir kesişimidir (Savickas, 2013). Kişi; ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda mesleki gelişiminin ve iş ile ilgili faaliyetlerde bulunurken kronolojik gelişim sürecinin ve sosyal beklentilerin bir parçası olarak, mesleki değişim ve geçiş süreçleri nedeniyle, bazen de beklenmedik iş kaynaklı travmalarla (örn., iş kazası, mesleki yaralanma, sözleşme ihlalleri vb.) kendini değişen koşullara adapte olmak zorunda bulur. Böyle dönemlerde birey yeniden kariyer gelişimine odaklanmak ve değişen koşullara adapte olabilmek

için gerekli psikososyal kaynaklara sahip olmalı ve uyum sağlamaya yönelik davranışlarda bulunmalıdır (Savickas, 2013; Savickas ve ark.,2018). Kariyer yapılandırma kuramı çerçevesinde çalışma hayatıyla ilgili değişen koşullara uyum sağlamaya yönelik psikososyal kaynaklar, kariyer uyum yeteneği olarak tanımlanmıştır (Savickas, 2013; Savickas ve ark., 2018).

Savickas (2013) kariyer uyum yeteneğini bireyin uygun meslekte ve ortamda çalışmasına imkân veren ve değişen koşullara adapte olmasını sağlayan tutumları, becerileri ve davranışları kapsayan çok boyutlu bir psikolojik yapı olarak ele almaktadır. Kariyer uyum yeteneği bireylerin kariyer başarısını ve memnuniyetini etkileyebilecek en temel özelliklerden biri olarak da değerlendirilmektedir (Zacher, 2014a). Kariyer uyum yeteneği, hem meslek seçimi aşamasındaki ergen ve genç yetişkinler hem gelecekteki kariyerleri ile ilgili alternatifleri değerlendirmeye çalışan üniversite öğrencileri hem de son derece değişken bir iş ortamında kariyerlerini yönetmeye çalışan yetişkinler için önemli bir kaynaktır (Savickas ve ark., 2018). Kariyer uyum yeteneği ilgi ve yetenekleri doğru bir şekilde keşfedebilmeyi, farklı kariyer alternatifleri hakkında araştırmalar yapabilmeyi, iş hayatına hazırlanırken ve iş hayatında karşılaşılabilecek değişiklikler ile baş edebilmeyi, bu değişikliklere ve farklı iş rollerine uyum göstermeyi sağlamaktadır (Hirschi, 2009; Nilforooshan ve Salimi, 2016; Savickas ve Porfeli, 2012). Araştırmalar; kariyer uyum yeteneğinin yeni mezunların ilk işlerinin niteliğini (Koen ve ark., 2012, Akt. Zacher, 2014b), iş arayanların yeniden iş bulabilmesini (Koen ve ark., 2010, akt. Zacher, 2014b) ve çalışanların kariyer başarısına yönelik değerlendirmelerini (Zacher, 2014a) olumlu yönde yordadığını göstermektedir.

Kariyer yapılandırma kuramına göre dört temel kariyer uyum yeteneği boyutu *ilgi*, *kontrol*, *merak* ve *güvendir* (Savickas ve Porfeli, 2012; Savickas, 2013). Bu dört temel boyut bireyin kariyerine ilişkin tutum, inanç ve yeterliklerini kapsamakta olup bireyin uygun başa çıkma ve adapte olma davranışları göstermesine olanak sağlar. Bu tutum, inanç ve yeterliklerin gelişim sürecinde bireysel ve çevresel faktörler etkilidir; yani kariyer uyum yeteneğinin gelişmesinde bireysel farklılıklar, öz yapılandırma ve sosyal yapılandırma süreçleri etkileşim halindedir (Savickas, 2013).

İlgi

Kişinin kendi mesleki geleceğine ve kariyer gelişimine ne kadar ilgi gösterdiğiyle alakalı bu boyut kariyer uyum yeteneğinin en temel boyutudur (Savickas, 2013). İlgi

gelecek odaklı olmayı, bireyin bugün kariyerinde sahip olduklarının geçmiş tutum ve davranışlarının bir sonucu olduğuyula ilgili farkındalığını ve mesleki geleceğe yönelik hazırlık yapma konusunda istekli olmayı içerir (Rudolph ve ark., 2017; Savickas, 2013). İlgi boyutu, tutum ve inanç olarak planlı olma ve iyimserliği de kapsamaktadır. Bu boyutla ilgili en temel yetkinlik planlamadır. İlgi boyutuyla bağlantılı başa çıkma davranışları da farkında ve uyanık olmak, kariyer konularıyla ilgili olmak ve geleceğe yönelik hazırlık yapmak olarak tanımlanmıştır (Savickas, 2013).

Kontrol

Kontrol kişinin kariyer gelişimi ile alakalı sorumluluk alması ve kariyerinin kendi kontrolünde olduğuna yönelik farkındalık düzeyi ile ilişkili boyuttur (Nilforooshan ve Salimi, 2016). Bu boyut kişinin bağımsız, özerk, iç kontrol odaklı olması ve kendi kaderini tayin etmesi gibi özellikleri de kapsar. Kariyer yapılandırma kuramında kontrol, kişinin kendi içsel süreçlerini düzenlemesi, iç disipline sahip olması, kariyeriyle ilgili süreçlerde aklı başında, kararlı ve düzenli davranması anlamına gelmektedir (Savickas 2011, 2013). Kontrol, bireylerin mesleki gelişim süreçleriyle ilgili sorumlulukları üstlenmesini (Savickas, 2013) ve kariyerlerini şekillendirmede özerk ve kendi hedefleri doğrultusunda hareket etmesini sağlar (Rudolph ve ark., 2017). Ayrıca kontrol, pozitif olma, kendi başına karar verme, sorumluluk ve yeterlik ile bağlantılıdır (Savickas ve Porfeli, 2012). Kontrol boyutunun atılgan, disiplinli, istekli ve kararlı davranışlar ile kendini göstererek kariyer problemlerine adaptasyonu kolaylaştırdığı belirtilmiştir (Savickas, 2013).

Merak

Kariyerle ilgili merakın özünde bireyin arzu ve ilgileri doğrultusunda mesleki fırsatları araştırması ve değerlendirme isteği yatar (Rudolph ve ark., 2017; Savickas, 2013; Savickas ve Porfeli, 2012). Daha önceki önemli kariyer gelişim kuramlarında da aynı yapı, araştırma ve bilgiyi arama gibi kavramlarla ifade edilmiştir (Savickas, 2013). Merak kişinin kariyerinin geleceğiyle ilgili alternatifleri ve olasılıkları araştırmasını içerir. Kariyer konusunda merakı yüksek olan bir birey farklı kariyer alternatiflerini ve bu alternatiflerin kendisine ne kadar uygun olduğunu araştırır (Nilforooshan ve Salimi, 2016); gelecekte hangi olası pozisyonlarda olabileceğini, mesleki gelişimiyle ilgili fırsatları nasıl artırabileceğini değerlendirir ve kendisine kariyer gelişim fırsatları yaratır (Rudolph ve ark., 2017). Merak sorgulamayı, yeni durumlara ve alternatiflere açık olmayı, farklı iş rollerini deneyimlemeyi de kapsar. Bu yeni deneyimler sayesinde bireyin

kendisi ve çevresi ile ilgili bilgisi ve tecrübesi artar, birey kendi çevresini ve kariyer olasılıklarını genişletir. Araştırmak, risk almak ve sorgulamak merak boyutu ile ilişkili uyum davranışlarıdır (Savickas, 2013).

Güven

Kişinin kariyer hedeflerine ulaşabileceğine dair inancını ve kendi kapasitesine güvenini temsil etmektedir (Nilforooshan ve Salimi, 2016). Savickas'a (2013) göre bireylerin kendi ilgileri ve istekleri doğrultusunda hareket edebilmeleri için güvene ihtiyaçları vardır. Kariyer yapılandırma kuramında güvenin tanımı özyeterlik algısına benzemektedir ve güven kişinin kariyeri ile ilgili uygun eğitimleri ve mesleki kararları alabileceğine yönelik inancını temsil eder (Rudolph ve ark., 2017; Savickas, 2013). Aynı zamanda kariyer konusunda karşılaşılan engelleri aşabilmeye yönelik inanç ve başarı odaklı olmak da güven ile ilgilidir (Negru-Subtrica ve ark., 2015). Güven, günlük hayatta karşılaşılan problemlerin altından başarıyla kalktıkça gelişir. Güvenin gelişmesinde çocukluk ve ergenlik dönemindeki deneyimler, sorumluluklar, hobi ve ilgi alanları da önemlidir. Güvenle birlikte artan keşfedici davranışlar bireyin daha fazla yeni deneyim elde etmesini ve gelişimini destekler (Savickas, 2013).

Savickas (2013), kariyer uyum yeteneğinin bu dört boyutundaki gelişimin aynı hızda ve düzeyde gerçekleşmeyebileceğini ve bazı boyutların gelişiminde durağanlık ve yetersizlik olabileceğini belirtmiştir. Kariyer uyum yeteneğinin gelişmesindeki yetersizlikler ve dengesizlikler bireyin kariyeri ile ilgili konularda ilgisiz, kararsız, gerçek dışı, çekimser ve tutuk davranmasına yol açarak kişinin kariyer gelişim sürecini olumsuz etkileyebilir (Savickas, 2013).

Kariyer Uyum Yeteneğinin Öncellerine Yönelik Çalışmalar

Savickas (2013), kariyer uyumunu sırasıyla uyuma hazır bulunuşluk, uyum kaynakları, uyum tepkileri ve uyum sonuçları kavramlarını içeren süreç ile açıklamıştır. Bu süreçte uyum kaynakları kariyer uyum yeteneğine karşılık gelmektedir. Kariyer uyum yeteneğinin öncel ve sonuçlarına yönelik çoğu çalışma da kuramdaki bu süreci dikkate alarak kurgulanmıştır ve hazır bulunuşluk ile bağlantılı değişkenler öncel olarak ele alınmıştır (Johnston, 2018). Hazır bulunuşluk değişime yönelik istek ve esnekliği kapsamaktadır (Savickas, 2013; Savickas ve Porfeli, 2012). Kariyer uyum yeteneğinin öncellerine yönelik çalışmalarda da değişime ve uyuma yönelik motivasyonla ilişkili olabilecek hedef odaklılık, hedefe ilişkin esneklik, gelişim odaklılık, kariyer iyimserliği,

temel benlik değerlendirmeleri ve umut gibi değişkenlere odaklanılmıştır (Tolentio ve ark., 2014; Hirschi ve ark., 2015; Wilkins ve ark., 2014, akt., Johnston, 2018). Bu çalışmalar dışında kontrol algısı, duygusal zekâ, işsizlik (Duffy, 2010; Coetzeeve Harry, 2014; Johnston ve ark., 2016, akt., Jonston, 2018), mesleki adanmışlık (Negru-Subtirica ve ark., 2015), eğitim (Zacher, 2014b), benlik saygısı, proaktif kişilik ve sosyal destek (Fawehinmi ve ark., 2020) gibi bireysel faktörler öncel değişkenler olarak incelenmiştir. Ayrıca çalışanlar için kişi örgüt uyumu ve yöneticilerin geri bildirim vermesine imkân tanıyan örgüt iklimi gibi ortamsal değişkenler de yordayıcı olarak değerlendirilmiştir (Gong ve ark., 2022). İlaveten aile ile ilişkili olarak ebeveynler ile pozitif etkileşim (Sorensen ve ark., 2014), güvenli bağlanma (Ramos ve Lopez, 2018) ve ebeveynlerin kariyere yönelik davranışları (Guan ve ark., 2015) da araştırma konusu olan öncel değişkenlerdir.

Savickas'ın (2013) benlik ve kariyer yapılandırma sürecinin gelişimine yönelik açıklamaları dikkate alındığında aileye ilişkin temel demografik faktörlerin ve bireyin yetiştiği ortamdaki imkânların da kariyer uyum yeteneğini yordaması beklenir ancak literatürde bu konudaki çalışmalarda eksiklik bulunmaktadır. Diğer taraftan kişilik ve kariyer uyum yeteneği ilişkisi de genelde korelasyon ilişkileri olarak incelenmiş (örn., Rossier ve ark., 2012; Teixeira ve ark., 2012) ya da araştırmalarda beş faktör modelinden farklı kişilik modelleri kullanılmıştır (örn., Nilforooshan ve Salimi, 2016; Rusu ve ark., 2015). Ülkemizde yakın zamanda yapılan iki çalışmada (Özler ve ark., 2016; Sarıtık ve Koca-Ballı, 2020) ise kariyer uyum yeteneği boyutlarına odaklanılmış ve bu iki araştırmada aynı nitelikteki örneklem üzerinde çalışılmasına rağmen bazı farklı bulgulara da ulaşılmıştır. Ayrıca literatürde kariyer uyum yeteneğinin öncelleri arasındaki ilişkileri ve bu öncellerin kariyer uyum yeteneği ile ilişkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak aracı veya biçimleyici değişkenleri içeren araştırmalar konusunda da bir eksiklik vardır. Bu ihtiyaçtan yola çıkılarak mevcut araştırma kapsamında demografik faktörler ve kişilik özellikleri öncel değişkenler olarak incelenirken aracı değişken olarak da pozitif psikolojik sermaye ele alınmıştır. Günümüzde kariyer uyum yeteneğini artırmak için çeşitli bireysel kariyer danışmanlığı müdahaleleri kullanılmaktadır (Del Corso ve Rehfuß, 2011; Scholl ve Cascone, 2010, Akt. Johnson, 2018). Oysa pozitif psikolojik sermaye gibi geliştirilebilen bir kaynağın (Luthans ve ark., 2007a) aracı değişken olarak kariyer uyum yeteneğine katkı sağlayabiliyor olması, üniversite öğrencilerine yönelik toplu psikoeğitim uygulamaları ile pozitif psikolojik sermayenin ve dolayısıyla

kariyer uyum yeteneğinin artırılabilceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla araştırma kapsamında incelenen model hem kariyer uyum yeteneğinin öncelleri konusunda teoriye hem de pratik hayata katkı sağlayabilecek niteliktedir.

Demografik Özellikler ve Kariyer Uyum Yeteneği

Kariyer yapılandırma kuramında bireyin yakın çevresinin etkisi vurgulanmakta, benlik ve kariyer yapılandırma sürecinde öz ve sosyal yapılandırmanın etkileşim halinde olduğu belirtilmektedir. Öncelikle benlik algısının (self) oluşumunda kişiler arası etkileşimler önemlidir; çünkü benlik algısının oluşum süreci bireyden çevreye doğru değildir, aksine çevreden gelen etkilerin özü şekillendirdiği bir süreçtir (Savickas, 2013). Bu süreç şu şekilde işlemektedir: Çocuklar aile içindeki sosyal etkileşimlerle ve kendi doğuştan getirdikleri biyolojik özellikleri ve yetenekleriyle ailelerini ve çevrelerindeki kültürel söylemleri özümserler. Gelişim sürecinde ebeveynlerin bazı özellik ve davranışları içselleştirilerek özümser ve birey yakın çevresindeki rol modellerinin arasından seçimler yaparak bazı tutum ve davranışları benimser. Ardından bireyler ön plana çıkan tutumları, davranışları, yetenek ve ilgileri doğrultusunda elde ettiği başarılarıyla sosyal çevre içerisinde belirli tanımlamalar ile konumlandırılır. Dolayısıyla kendimizi diğerleri arasında konumlandığımız ve çevremizi algıladığımız süreçte ailemiz ve sosyal çevremiz büyük öneme sahiptir. Kendimiz ve çevremiz ile ilgili gerçekliğimiz, sosyal çevremizle aramızdaki etkileşimden bağımsız olmayan bir yapılandırma sürecinin eserdir (Savickas, 2013). Ebeveynlerimizin eğitim durumu ve meslekleri, ailemizin sosyoekonomik statüsü (SES), yakın çevremiz, aldığımız eğitim ve arkadaşlarımız bu bağlamda kendimizle ilgili algımızın oluşumunda ve kariyer yapılandırma sürecinde önemlidir; yani demografik faktörlerin meslek seçimi ve kariyer gelişim sürecinde etkili olması beklenir.

Bazı çalışmalarda demografik değişkenler ve kariyer ile ilgili değişkenler arasındaki bağlantılar araştırılmış ve anlamlı ilişkiler raporlanmıştır (örn., Çizel, 2018; Judge ve ark., 1995). Kariyer gelişimi ve danışmanlığı literatüründe de özellikle yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve sosyoekonomik düzey gibi değişkenlerin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Ünsal, 2014). Kariyer yapılandırma kuramının da varsayımları doğrultusunda, üniversite öğrencilerinin kariyer uyum yeteneği üzerinde, hem benliğin oluşumunda önemli bir aktör olan hem de karşılaşılan yaşam taleplerine karşı en önemli sosyal destek kaynağı olan aile ile ilgili demografik faktörlerin etkili olması beklenebilir. Örneğin daha yüksek SES'e sahip öğrenciler kendilerini maddi yönden rahat hissettikleri için

kariyerleri ile ilgili konularda daha rahat davranabilirler ve kariyer seçimlerinde daha güvenli ve özgür hissedebilirler. Ebeveynlerin eğitim durumları ve meslekleri ile ilişkili olarak ailenin sahip olduğu sosyal çevre, öğrencilerin mezuniyet sonrası kariyer fırsatı olarak daha fazla alternatifte sahip olmasını sağlayabilir. Büyükşehirde yaşama ve yüksek SES kişinin kendini tanıması, ilgi ve yeteneklerini keşfetmesi, farklı meslekler ve kariyer imkânları hakkında araştırmalar yapıp bilgi edinebilmesi, kendini geliştirecek eğitim ve kurslara katılabilmesi açısından daha çok kaynak ve imkâna sahip olması anlamına gelebilir.

Öğrencilerin lisans eğitimlerinin kaçınıcı yılında olduğu da eğitim aldıkları alanla ilgili bilgi ve ilgi düzeylerini, yükseköğretime ne kadar adapte olabildiklerini, alanlarıyla ilgili kariyer imkânları hakkındaki farkındalıklarını etkileyebilir. Psikoloji lisans eğitimi özelinde bu durum belirgindir. Birinci sınıfta “Psikolojiye Giriş” dersi dışında daha çok bölüm dışından zorunlu dersler alınırken, ikinci sınıfta “Sosyal Psikoloji”, “Öğrenme Psikolojisi”, “Bilişsel Psikoloji”, ve “İstatistik” gibi psikolojinin tüm alanları için temel teşkil eden dersler alınır. Üçüncü ve dördüncü sınıfta ise psikolojinin farklı alt alanlarıyla ilgili seçmeli ve zorunlu dersler sunulmaktadır (örn., Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü, 2022). Psikoloji öğrencilerinin farklı kariyer imkânları ile ilgili bilgisinin eğitim hayatları boyunca giderek artması kariyer uyum yeteneğine etki edebilecek bir faktör olabilir.

Kariyer yapılandırma kuramı ve yukarıda belirtilen olasılıklar dikkate alındığında öğrencilerin ailelerinin ekonomik durumlarına yönelik algıları, yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerin büyüklüğü (köy, kasaba, şehir vb.), ebeveynlerinin eğitim düzeyi ve öğrencilerin eğitimlerine devam ettikleri sınıf gibi önemli demografik değişkenler ile kariyer uyum yetenekleri arasında doğrusal ilişkiler olması beklenmektedir. Bu doğrultuda mevcut araştırmanın ilk hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H1. Katımcıların kariyer uyum yeteneğini (H1a) ailelerinin ekonomik durumlarının güçlü oluşu, (H1b) yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerin idari açıdan büyüklüğü, (H1c) babalarının eğitim düzeyindeki artış, (H1d) annelerinin eğitim düzeyindeki artış, (H1e) lisansta buldukları sınıf düzeyi pozitif yönde yordar.

Pozitif Psikolojik Sermaye ve Kariyer Uyum Yeteneği

Luthans ve arkadaşlarına (2004) göre, küresel rekabetin arttığı ve ekonomik koşulların zorlaştığı günümüz çalışma hayatında başarı için klasik kaynaklardan fazlası gerek-

mektedir. Bireylerin güçlü psikolojik yönlerini ortaya çıkaran pozitif psikolojik sermaye, hem çalışanlar (Avey ve ark., 2010a) hem de çalışma hayatına hazırlanan öğrenciler açısından (Siu ve ark., 2014) önemlidir. Pozitif psikolojik sermaye özyeterlik, umut, iyimserlik ve psikolojik sağlamlık gibi özellikleri kapsayan üst bir psikolojik yapı olarak olumlu psikolojik durumu ifade eder (Luthans ve ark., 2004, 2007a, 2007b). Pozitif psikolojik sermayenin, beş faktör modelindeki kişilik özellikleri veya temel benlik değerlendirmeleri gibi yapılara kıyasla nispeten esnek olduğu ve çeşitli müdahalelerle geliştirilebileceği belirtilmiştir (Luthans ve ark., 2007a, 2007b). Günümüzün rekabetçi emek piyasasında hem çalışan adayı gençlerin hem de çalışanların kariyerlerini doğru bir şekilde yönetebilmeleri ve değişen çalışma koşullarına uyum sağlayabilmeleri için özyeterliklerinin olması, umutlarını yitirmemeleri, olayları iyimser olarak değerlendirmeleri ve aksilikler karşısında psikolojik sağlamlıklarını korumaları önemlidir (Safavi ve Bouzari, 2019). Pozitif psikolojik sermayeyi oluşturan dört temel boyutu incelediğimizde bu özelliklerin kariyer uyum yeteneğine olumlu etki edebileceğini düşünmek mümkündür.

Pozitif psikolojik sermayenin özyeterlik boyutu zorlayıcı hedeflere yönelik aksiyon almamızı (Bandura, 1982; Luthans ve ark., 2007a), hedeflerimize ilerlerken karşılaştığımız engeller nedeniyle pes etmememizi, daha stratejik ve ısrarcı davranmamızı sağlayan bilişsel bir değişkendir. Diğer boyut olan umut da Snyder ve arkadaşları (1991) tarafından interaktif bir şekilde oluşan ve belirli bir amaç doğrultusunda başarılı olabileceğine dair eyleme sevk eden, çözüm yolları bulmayı sağlayan ve güdülenmeyi artıran bilişsel bir donanım olarak tanımlanmıştır. Ayrıca umut, arzu edilen hedef doğrultusunda başarılı olmak için ihtiyaç duyulan azmin ve çözüm üretmenin kaynağıdır (Akt. Luthans ve ark., 2007a). Psikolojik sağlamlık da olumsuz durumlarla başa çıkabilme becerisi ve adapte olabilmekle ilişkili olup çalışma hayatına uyarlandığında belirsizlik, çatışma, değişim ve olumsuzluk içeren durumlarda kendini kısa sürede toparlamayı ve uyum sağlamayı içerir (Luthans ve ark., 2007a). Psikolojik sağlamlık bu açıdan kariyer uyum yeteneği ile benzerlik taşımaktadır. Nitekim Bimrose ve Hearne'ın (2012) İngiltere, İrlanda ve Norveç'te yapılan dört nitel araştırmayı değerlendirdikleri çalışmalarında psikolojik sağlamlık ve kariyer uyum yeteneğinin birbirlerini tamamladıkları belirtilmiştir. Olayları açıklama tarzımızla ilişkili olan iyimserlik ise olumlu olayları içsel, kalıcı ve yaygın; olumsuz olayları da dışsal, geçici ve özgül olarak açıklamak olarak tanımlanmıştır (Seligman, 2007). İyimser bir açıklama tarzı pozitif duyguları ve motivasyonu

destekler (Luthans ve ark., 2007a). Pozitif duygular da Fredrickson'ın (2013) genişletme ve inşa etme kuramına (the broaden-and-built theory) göre biliş ve eylem dağarcığımızı genişleterek kişisel gelişim ve olumlu dönüşüm için kaynak yaratır ve karşılaştığımız problemlere çözümler bulmamızı sağlar.

Pozitif psikolojik sermayenin çalışan performansı (Luthans ve ark., 2007a) ve iyi oluşu (Avey ve ark., 2010a) üzerindeki olumlu katkısı yukarıda belirtilen boyutlarının herbirinden daha fazladır. Pozitif psikolojik sermaye iyi oluşu destekleyerek (Avey ve ark., 2010a) ve dolayısıyla değişim süreçlerinde kişisel gelişim ve dönüşüm için kaynak yaratarak (Fredrickson, 2013) kariyer uyum yeteneğinin artmasını ve dolayısıyla da çalışan performansının artmasını sağlayabilecek bir değişkendir. Nitekim bazı araştırmalar pozitif psikolojik sermayenin çalışma hayatındaki değişim süreçlerinde uyum sağlamayı kolaylaştırdığını göstermektedir. Örneğin, organizasyonel dönüşüm sürecinde Çinli çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ile iş performansları arasında pozitif ilişki olduğu raporlanmıştır (Luthans ve ark., 2005). Mercan'ın (2016) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada da pozitif psikolojik sermaye ve kariyer uyum yeteneği alt boyutları arasında pozitif ilişkiler gözlenmiştir. Safavi ve Bouzari'nin (2019) turizm sektöründe yapılan çalışmasında da pozitif psikolojik sermaye ile kariyer uyum yeteneği arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Demografik Faktörler, Pozitif Psikolojik Sermaye ve Kariyer Uyum Yeteneği

Özellikle SES ile bağlantılı demografik değişkenler kişilerin fizyolojik sağlıkları ve pozitif psikolojik özellikleri üzerinde etkilidir (Chen ve Paterson, 2006; Taylor ve Seeman, 1999). Schelleman-Offermans ve Massar'ın (2020) Hollanda'da yaptıkları araştırmada maddi gelir elde etmenin ve yüksek düzeyde eğitimin pozitif psikolojik sermaye ile olumlu ilişkisi gösterilmiştir. Chen ve Paterson'ın (2006) çalışmasında da ailenin ve yaşanılan çevrenin SES'inin düşük olması ile olumsuz psikolojik özellikler arasında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur. Han ve arkadaşlarının (2015) lise öğrencileri ile yaptıkları araştırmada ebeveynlerin eğitim düzeyleri, ailenin aylık toplam geliri, anne ve baba mesleği gibi sosyoekonomik göstergelerin sosyal sermayeyi ve özyeterliliği pozitif yönde yordadığı gözlenmiştir. Sosyal sermaye kişinin işe yarayacak sosyal bağlantılarının olması ile ilgilidir, bu aynı zamanda sosyal destek anlamına gelir ve iyi oluşu olumlu etkiler (Sheffield ve ark., 1994). Özyeterliliğin ve umudun SES'ten etkilendiğine yönelik bulgulara da ulaşılmıştır (Yang ve ark., 2020). Mevcut araştırmalar doğrultusunda üniversite öğrencilerinin pozitif psikolojik sermayelerinin özellikle SES ile ilişkili faktör-

lerden etkilenebileceği düşünülmektedir. Ayrıca Savickas'ın (2013) da belirttiği gibi benliğimiz ve çevremizle ilgili biliş ve tutumların oluşumunda ailemiz ve sosyal çevremizle etkileşimlerimizi içeren sosyal ve bireysel yapılandırma süreci etkilidir. Bu yapılandırma süreci, kariyer hikâyemizin araştırma ve kurma aşamasını içeren üniversite öğrenciliği döneminde pozitif psikolojik sermaye düzeyimizi de yordayabilir. Yukarıda belirtilen araştırmalar (örn., Luthans ve ark., 2005; Mercan, 2016; Safavi ve Bouzari, 2019) doğrultusunda pozitif psikolojik sermayenin de kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordaması beklenmektedir. Dolayısıyla, katılımcıların SES ile bağlantılı demografik özellikleri ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide pozitif psikolojik sermayenin aracı rolü olduğu düşünülmektedir.

H2. Katılımcıların (H2a) ailelerinin ekonomik durumları, (H2b) yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerin idari açıdan büyüklüğü, (H2c) babalarının eğitim düzeyi ve (H2d) annelerinin eğitim düzeyi ile kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkilerde pozitif psikolojik sermaye aracı değişkendir.

Kişilik Özellikleri ve Kariyer Uyum Yeteneği

Kişilik özellikleri bireylerin kariyer seçimlerini, hangi işte daha uyumlu ve başarılı olduklarını, hangi alanlarda çalışmaktan keyif aldığını belirleyebilmektedir (Barrick ve Mount, 1991; Ünsal, 2014). Literatürde Holland'ın (1997) RIASEC¹ modeli ile yapılmış çalışmaların yanında, beş faktör modeli ile kariyer seçimi ve gelişimiyle ilgili değişkenler arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmalara rastlanmaktadır (örn., Judge ve ark., 1999). Beş faktör modeli özellikle iş ve örgüt psikolojisi alanında hem uygulamada (örn., personel seçme ve yerleştirme, kariyer yönetimi) hem de araştırmalarda çok kullanılan kişilik modellerinden biridir (Dilchert ve ark., 2006). Model, sözlük çalışmaları ile elde edilmiş özellik belirten ifadelere uygulanan faktör analizleri sonucunda elde edilmiş olan beş büyük kapsayıcı kişilik özelliğine odaklanır ve Cattell'in 16 kişilik faktörü ile de uyumludur (Campbell, 2008; Dilchert ve ark., 2006; McCrae ve Costa, 1985). Büyük beşli olarak tanımlanan kişilik özellikleri deneyime açıklık, özdisiplin, dışa dönüklük, uyumluluk ve nevrozizm olarak ifade edilmektedir (McCrae ve Costa, 1985).

Deneyime açıklık; yaratıcılığı, hayal gücü ve entelektüel merakları yüksek düzeyde olan bireyleri, alışılmış yöntemleri kullanmayı tercih eden bireylerden ayırt eden faktördür. Deneyime açık bireyler meraklıdır, yeni deneyimler elde etmekten hoşlanırlar ve

1 Holland'ın mesleki ilgi alanları ile ilişkili altı kişilik tipinden bahsettiği modeldir. Her bir harf modeldeki kişilik tiplerinden birinin İngilizce baş harfine karşılık gelmektedir. Bu kişilik tiplerinin Türkçesi sırası ile gerçekçi tip, araştırmacı tip, sanatçı tip, sosyal tip, girişimci tip ve geleneksel tip olarak ifade edilebilir.

belirsizliğe karşı toleranslıdırlar (Judge ve ark., 1999; McCrae ve Costa, 1987). Literatürde deneyime açıklığı yüksek olan bireylerin stres toleransının, stresörler karşısında duygu yönetiminin ve bedenlerinin strese verdiği fizyolojik tepkilerin daha iyi olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (örn., Ó'Súilleabháin ve ark., 2018; Soye ve Ó'Súilleabháin, 2019). Ayrıca deneyime açıklık yeni koşullara adaptasyon gerektiren durumlarda daha iyi karar verme performansı ile ilişkilidir (Le Pine ve ark., 2000). Bu bağlamda deneyime açıklığı yüksek olan bireylerin kariyer yapılandırma kuramında belirtilen mesleki gelişim, değişim veya travma gibi kritik dönemlerde (Savickas, 2013) değişen koşullara daha kolay adapte olabilmeleri beklenebilir; çünkü yeni koşullara adapte olunması gereken dönemlerde stres toleransı, duygu yönetimi ve doğru karar verme becerisi önemlidir. Doğru karar verme becerisi kariyer uyum yeteneği boyutlarından kontrol için gerekli temel yetkinlik olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda kariyer uyum yeteneği boyutlarından merak; yeni deneyimlere açık olma, araştırma, sorgulama ve risk alma özelliklerini içermektedir (Savickas, 2013). Deneyime açık öğrenciler farklı alanlarda yaptıkları stajlar ve yarı zamanlı işler ile ilgi duydukları alanları tespit ederek daha sağlıklı kariyer planları yapabilirler, farklı kariyer fırsatlarından faydalanabilirler. Tayvan'da (Feng, 2012) ve Florida'da (Zaccardi ve ark., 2012) üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmalarda staj yapma, kulüp faaliyetlerine dâhil olma ve profesyonel iletişim ağı geliştirme ile deneyime açıklık arasında pozitif ilişkiler raporlanmıştır. Öğrencilik hayatında yapılan stajlar ve kulüp faaliyetleri öğrencilerin kendileri, ilgileri ve yetenekleri ile ilgili farkındalıklarını artırır. Farkındalık, hazırlık yapma ve planlama gibi beceriler de kariyer uyum yeteneğinin ilgi boyutunu kapsamaktadır (Savickas, 2013). Li ve arkadaşları (2015) ile Van Vianen ve arkadaşlarının (2012) çalışmalarında da deneyime açıklık ve kariyer uyum yeteneği arasında pozitif ilişki olduğuna dair bulgular sunulmuştur. Ülkemizde yapılan iki çalışmada da (Özler ve ark., 2016; Sartık ve Koca-Ballı, 2020) deneyime açıklığın kariyer uyum yeteneğinin ilgi, kontrol, merak ve güven boyutlarını yordadığı bulunmuştur. Bu çalışmada da deneyime açıklığın kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordaması beklenmektedir.

H3a. Katılımcıların deneyime açıklık düzeyi kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordar.

Özdisiplin; kendini disipline edebilme, sorumluluk ve başarı odaklılık ile ilgilidir. Özdisiplini yüksek olan bireyler düzenli, planlı ve programlı olmaya eğilimlidirler, gelecekteki başarıları için haz almayı erteleyebilirler, kariyer ve başarı odaklıdırlar (Bozionelos, 2004; Judge ve ark., 1999; McCrae ve Costa, 1987). Özdisiplin pek çok

araştırmada akademik motivasyon ve başarı ile en yüksek düzeyde pozitif ilişkiye sahip kişilik özelliği olarak bulunmuştur (örn., Hazrati-Viari ve ark., 2012; Poropat, 2009). Eğitim ve iş deneyiminin kariyer başarısına dönüşmesinde özdisiplinin önemli bir rolü olduğu da gösterilmiştir (Ng ve Feldman, 2010). Kariyer uyum yeteneğinin özellikle ilgi ve kontrol boyutlarında disiplinli ve planlı olmanın önemi vurgulanmaktadır (Savickas, 2013). İlgi boyutu gelecek odaklı olmayı ve gelecekteki kariyer başarısı için şu anda hazırlık yapmayı içerir. Kontrol boyutunda da kişinin içsel süreçlerini düzenlemesi, özdisiplin, planlı ve düzenli olma, hedef odaklılık, düşünerek harekete geçme gibi özelliklere atıf yapılmıştır. Ayrıca, güven boyutu ile ilgili adaptasyon davranışlarının da pes etmemek, mücadeleci olmak, gayretli ve çalışkan olmak olduğu belirtilmiştir (Savickas, 2013). Bu özelliklerin hepsi özdisiplin ile ilişkilidir. Nitekim bazı araştırmalarda özdisiplin ve kariyer uyum yeteneği arasında düşük veya orta düzeyde pozitif ilişkiler olduğu bulunmuştur (Rudolph ve ark., 2017; Zacher, 2014b). Ülkemizde yapılan çalışmalardan birinde de özdisiplinin kariyer uyum yeteneğinin merak ve güven boyutunu yordadığı bulunmuşken (Özler ve ark., 2016), diğer çalışmada dört kariyer uyum yeteneği boyutunu yordadığı bulunmuştur (Sartık ve Koca Ballı, 2020). Bu araştırma kapsamında özdisiplinin kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordaması beklenmektedir.

H3b. Katılımcıların özdisiplin düzeyi kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordar.

Beş faktör modeli ile uyumlu kişilik envanterlerinde dışa dönüklük boyutundan yüksek puan alanların konuşkan, atılgan ve enerji dolu olması, diğer insanlar ile kolay iletişim kurması beklenir (Bozionelos 2004; Judge ve ark., 1999; McCrae ve Costa, 1987). Dışa dönüklüğü yüksek insanlar daha sosyaldir ve yüksek pozitif duygulanıma sahiptir (McCrae ve Costa, 1991). Hem öğrencilik hem de çalışma hayatında farklı insanlar ile rahat iletişim kurmak, geniş bir sosyal çevreye sahip olmak kariyer fırsatlarını çeşitlendirmek açısından önemlidir. Winstone ve arkadaşlarının (2020) İngiltere’de yaptığı araştırmada üniversite öğrencilerinde dışa dönüklük ve müfredat dışı sosyal aktivitelere katılım arasında pozitif ilişki olduğu gözlenmiştir. Shiah ve arkadaşları’nın (2013) çalışmasında da benzer bir bulgu Çinli lise ve üniversite öğrencileri için raporlanmıştır ve müfredat dışı sosyal okul aktiviteleri ile kariyer gelişim becerileri arasında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur. Müfredat dışı sosyal aktivitelere ve kulüp çalışmalarına katılan üniversite öğrencileri çevrelerini genişleterek staj ve yarı zamanlı iş imkânlarından daha kolay haberdar olabilirler ve mezun olmadan çalışma hayatı ile ilgili tecrübe kazanma fırsatları bulabilirler. Stajlar ve yarı zamanlı işler öğrencilerin ilgi alanları, beklentileri

ve farklı çalışma koşulları arasındaki uyumu değerlendirmeleri için birer fırsattır (Brooks ve ark., 1995; Knouse ve Fontenot, 2008). Bu tarz deneyimler öğrencinin kariyer hayatıyla ilgili farkındalığını artırır, doğru hazırlık yapmasını sağlar, problem çözme becerilerini geliştirir ve kendine güvenini artırır (Knouse ve Fontenot, 2008). Bunların tamamı kariyer uyum yeteneğine olumlu etki edebilecek faktörlerdir. Nitekim Zacher'in (2014b) çalışmasında dışa dönüklük ve kariyer uyum yeteneği arasında düşük ama pozitif bir ilişki bulunmuştur. Dışa dönüklük, Özler ve arkadaşlarının çalışmasında (2016) kariyer uyum yeteneğinin bütün alt boyutlarını yordarken, Sartık ve Koca-Ballı'nın (2020) çalışmasında sadece ilgi ve kontrol boyutlarını yordamıştır. Bu doğrultuda mevcut araştırmada dışa dönüklüğün kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordaması beklenmektedir.

H3c. Katılımcıların dışa dönüklük düzeyi kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordar.

Nevrotiklik faktörü stres toleransı ve duygusal kontrol ile ilişkilidir. Nevrotiklik puanı yüksek kişiler tehdit, engellenmişlik ve stres yaratan durumlarda daha çabuk üzüntü, kaygı, huzursuzluk, öfke gibi olumsuz duygular göstermeye ve duygularını yönetmekte zorlanmaya eğilimlidir (Judge ve ark., 1999; Lahey, 2009). Nevrotikliğin kariyer uyum yeteneği ve kariyer gelişimini destekleyen davranışları kapsayan kariyer bağlılığı ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur (Nilforooshan ve Salimi, 2016). Sartık ve Koca-Ballı'nın (2020) çalışmasında da nevrotiliğin zıddı olan duygusal dengenin kariyer uyum yeteneğinin kontrol ve güven boyutlarını pozitif yönde yordadığı bulunmuştur. Kariyer uyum yeteneğinin çalışma hayatında karşılaşılan mesleki gelişim basamakları, değişiklikler ve travmalar gibi zorluklarla başa çıkabilme becerisi (Savickas, 2013) olduğu düşünüldüğünde, stresle başa çıkabilme becerisini olumsuz etkileyen nevrotiliğin (Gunther ve ark., 1999) kariyer uyum yeteneğini de olumsuz etkilemesi beklenir.

H3d. Katılımcıların nevrotilik düzeyi kariyer uyum yeteneğini negatif yönde yordar.

Uyumluluk boyutundan yüksek puan alan bireyler rekabet yerine iş birliğini tercih eden, düşünceli, nazik ve yardım sever bireylerdir (Bozionelos 2004). Kariyer başarısı ve uyumluluk ilişkisi ile ilgili yapılan araştırmalarda farklı sonuçlar bulunmuştur. Örneğin Gelissen ve de Graaf'ın (2006) çalışmasında uyumluluk ile kariyer başarısı arasında ilişki gözlenmemişken; Bozionelos'un (2004) çalışmasında uyumluluğun terfi ve ücret gibi dışsal başarı faktörleriyle negatif, memnuniyet gibi içsel başarı faktörleri ile pozitif

ilişkili olduğu bulunmuştur. Li ve arkadaşlarının (2015) araştırmasında da uyumluluğun kariyer uyum yeteneğinin alt boyutları ve kariyer araştırma davranışı ile pozitif ilişkili olabileceği gözlenmiştir. Kariyer uyum yeteneği boyutlarından kontrolde azimli olma, kararlılık ve atılganlık ön plana çıkarılırken; güven boyutunda da ısrarcılık ve hırsla vurgu yapılmaktadır (Savickas, 2013). Özellikle ısrarcılık ve hırsla uyumluluk ile çok örtüşmemektedir. Diğer taraftan uyumlu insanların çevreleri tarafından sevilme ve popüler olma olasılıkları yüksektir (De Vries ve ark., 2020). Popülerlik ve sevilme hem öğrencilik hem iş hayatında geniş bir çevre ve sosyal destek anlamına gelip kariyer uyumu konusunda faydalı olabilir. Ancak uyumlulukla ilgili çelişen bulguları da dikkate aldığımızda, uyumluluğun kariyer uyum yeteneği üzerindeki yordayıcılığı hakkında net bir ifade bulunmak çok mümkün görünmemektedir. Bu araştırma kapsamında uyumluluğun kariyer uyum yeteneği üzerindeki yordayıcılığı araştırma sorusu olarak incelenecektir.

Kişilik Özellikleri, Pozitif Psikolojik Sermaye ve Kariyer Uyum Yeteneği

Kişilik özellikleri insanların yaşadıkları olayları nasıl değerlendirdiklerini ve çevrelerine nasıl tepki verdiklerini şekillendiren nispeten durağan özelliklerken (McCrae and Costa, 1991; Luthans ve ark., 2007a); pozitif psikolojik sermaye görece esnek ve gelişime açık durum-benzeri (state-like) bir özelliktir (Luthans ve ark., 2007b; Luthans ve ark., 2007a). Mizaç ve kişilik özelliklerinin oluşmasında kalıtım (Van Gestel ve Van Broeckhoven, 2003) ve çocukluk deneyimleri (Fletcher ve Schurer, 2017) etkilidir. Bu durumda nispeten esnek olan ve yaşam boyunca geliştirilebilen pozitif psikolojik sermayenin, kalıtımsal tarafı da bulunan ve görece durağan olan kişilik özellikleri tarafından yordanması beklenebilir. Örneğin nevrozlu kişilerin kendilerine güvenlerinin daha yüksek, olaylar karşısında daha umutlu ve iyimser, zorluklar karşısında daha dayanıklı olmaları beklenebilir. Dışa dönük, deneyime açık ve uyumlu olmak da kişinin kendine güvenini, umudunu, iyimserliğini ve psikolojik dayanıklılığını olumlu yönde etkileyebilir. Yakın zamanda yapılan bazı çalışmalar kişilik özelliklerinin pozitif psikolojik sermayenin alt boyutları olan özyeterlik (Barańczuk, 2021) ve psikolojik sağlamlık (Kocjan ve ark., 2021) ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Türkiye’de de öğretmenlerin katılımıyla gerçekleştirilen bir çalışmada kişilik özelliklerinin pozitif psikolojik sermayeyi yordadığı gözlenmiştir (Bozgeyikli, 2017). Pozitif psikolojik sermayenin çalışanlarda işe yönelik tutum ve davranışları yordamada demografik faktörler, kişilik, kişi-örgüt uyumu gibi değişkenlerin ötesinde ekstra ve kendine has bir açıklayıcılığı ol-

duğu da bildirilmiştir (Avey ve ark., 2010). Literatür pozitif psikolojik sermayenin kişilik ve çalışmaya yönelik tutum ve davranışlar arasında aracı değişken olma potansiyelini göstermektedir. Kariyer uyum yeteneğinin çalışmaya yönelik tutum ve davranışlar üzerindeki açıklayıcılığı dikkate alındığında (örn., Coetsee ve Stoltz, 2015; Fiori ve ark., 2015), kişilik özellikleri ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide pozitif psikolojik sermayenin aracı değişken olması beklenebilir.

H4. Kariyer uyum yeteneğinin (*H4a*) deneyime açıklık, (*H4b*) özdisiplin, (*H4c*) dışa dönüklük, (*H4d*) nevroitiklik ve (*H4e*) uyumluluk ile arasındaki ilişkilerde pozitif psikolojik sermaye aracı değişkendir.

Özetle bu araştırmada demografik değişkenler ve beş faktör modelindeki kişilik özelliklerinin kariyer uyum yeteneği üzerindeki yordayıcılığı ve pozitif psikolojik sermayenin bu ilişkilerdeki aracılık rolü incelenmektedir. Ayrıca araştırma kapsamında katılımcıların kariyer hedeflerine yönelik bilgiler de toplanmıştır. Araştırmada test edilen hipotezlere ilaveten katılımcıların kariyer hedeflerine ilişkin betimsel veriler de değerlendirilmiştir ve ek bulgular olarak sunulacaktır.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmaya İstanbul'da bulunan biri devlet ikisi vakıf olmak üzere toplam üç ayrı üniversiteden 355 psikoloji lisans öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların 159'u (%44.8) devlet, 196'sı (%55.2) vakıf üniversitelerinde psikoloji lisans eğitimine devam etmektedir. Psikoloji bölümlerinin mevcut durumu ile uyumlu olarak araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu kız öğrencilerden (%85.5, $N = 303$) oluşmaktadır. Katılımcıların yaşlarının ortalaması 21.81 ($SS = 4.006$) olarak hesaplanmıştır. Psikoloji, 261 (%73.5) katılımcının ilk tercih ettiği bölümdür ve 317 (%89.3) katılımcı ilk defa bir lisans eğitimi almaktadır. Katılımcıların 38'i (%10.7) ise daha önce başka bir lisans programından mezun olduğu halde tekrar sınava girerek psikoloji bölümüne kayıt olmuştur. Araştırma modeli kapsamında incelenen demografik değişkenler (ailenin ekonomik durumu, katılımcının yaşamının çoğunu geçirdiği yer, ebeveynlerin eğitim düzeyi) ile ilgili frekans bilgileri Tablo 1'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekanslar

Sınıf	1	2	3	4					
Ailenin Ekonomik Durumu	93	80	148	34	<i>Alt</i>	<i>Ortanın Altı</i>	<i>Orta</i>	<i>Ortanın Üstü</i>	<i>Üst</i>
Yaşamının Çoğunu Geçirdiği Yer	6	38	173	113	25				
Ailenin İkamet Ettiği Yer	<i>Köy</i>	<i>Kasaba</i>	<i>Şehir</i>	<i>İstanbul Dışı Metropol</i>	<i>İstanbul</i>	<i>Yurt Dışı</i>			
Anne Eğitim Düzeyi	17	14	116	39	162	7			
Baba Eğitim Düzeyi	<i>Köy</i>	<i>Kasaba</i>	<i>Şehir</i>	<i>İstanbul Dışı Metropol</i>	<i>İstanbul</i>	<i>Yurt Dışı</i>			
	17	19	125	54	132	10			
	<i>Okur-Yazar</i>	<i>İlkokul</i>	<i>Ortaokul</i>	<i>Lise</i>	<i>Lisans</i>	<i>Yüksek Lisans</i>	<i>Doktora</i>		
	23	110	49	82	77	8	6		
	<i>Okur-Yazar</i>	<i>İlkokul</i>	<i>Ortaokul</i>	<i>Lise</i>	<i>Lisans</i>	<i>Yüksek Lisans</i>	<i>Doktora</i>		
	11	57	55	105	94	18	15		

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Bu formda yaş, cinsiyet, öğrenci tarafından algılandığı şekliyle ailesinin ekonomik durumu, ebeveynlerinin eğitim durumu, en uzun süre ikamet edilen yer (köy, kasaba, şehir, büyükşehir), gidilen üniversitenin devlet veya vakıf olması, bölüme ilk tercih olarak girilmesi ve öğrencinin devam ettiği sınıfa ilişkin sorular bulunmaktadır. Öğrencilerin ailelerinin ekonomik durumları alt, orta alt, orta, üst orta ve üst şeklindeki seçeneklerden birinin seçilmesi ile değerlendirilmiştir; “alt” seçeneği “1” ve “üst” seçeneği “5” puana karşılık gelecek şekilde veriler sayısal hale getirilmiştir. Öğrencilerin yaşamının çoğunu geçirdiği yerin büyüklüğü ve ailenin ikamet ettiği yerin büyüklüğü değişkenleri köy (1), kasaba (2), şehir (3), İstanbul dışı metropol (4), İstanbul (5), yurt dışı (6) olacak şekilde sayısallaştırılmıştır. Anne ve babanın eğitim düzeyleri ise okur-yazardan doktora doğru 1 ile 7 arasında derecelendirilmiştir. Ayrıca, araştırmaya katılan psikoloji lisans öğrencilerinin kariyer hedeflerini tespit etmek için dört soru sorulmuştur. Bu sorular öğrencilerin lisans programını tamamladıktan sonra yüksek lisans

yapmayı arzu edip etmedikleri, istiyorlar ise hangi alanda yüksek lisans yapmayı istedikleri, mezuniyet sonrası çalışmayı istedikleri ortam ve lisansı bitirir bitirmez ne yapmayı arzu ettikleri ile ilgilidir.

Kariyer Uyum Yeteneği Ölçeği

Katılımcıların kariyer uyum yeteneği düzeylerini tespit etmek amacıyla Savickas ve Porfeli (2012) tarafından geliştirilen ve Kanten (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan 24 maddelik Kariyer Uyum Yeteneği Ölçeği (Career Adapt-Abilities Scale, CAAS) kullanılmıştır. Ölçeğin ilgi, kontrol, merak ve güven olmak üzere dört faktörü bulunmaktadır. Kanten'in (2012) ölçeği Türkçeye adapte ettiği çalışmasında ilgi faktörü kaygı olarak tercüme edilmiştir. Ancak hem kuram kapsamında hem de ölçek maddelerinde bu faktörün kaygıdan ziyade kişinin kariyerine yönelik konulara ne kadar önem verdiği ve ilgi duyduğu ile ilişkili olduğu görülmektedir. Ölçek maddeleri katılımcılar tarafından beşli Likert skalasına göre değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamındaki 355 katılımcının ölçek verilerine uygulanan iç tutarlılık analizleri sonucunda 24 maddelik ölçeğin Cronbach α katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca güvenirlik katsayıları ilgi, kontrol, merak ve güven faktörleri için sırasıyla .83, .85, .84, .89 şeklinde hesaplanmıştır. Değişkenler arasında korelasyonlar incelenirken hem ölçeğin toplam puanı hem de dört faktörü dikkate alınmıştır. Hipotez testlerinde ise sadece kariyer uyum yeteneği ölçeğinden elde edilen toplam puan kullanılmıştır.

Beş Faktör Kişilik Ölçeği

Kişilik değişkenini ölçmek amacıyla John, Donahue ve Kentle'nin (1991) geliştirdiği, Alkan (2007) tarafından Türkçeye uyarlanan 44 maddelik Beş Faktör Kişilik Ölçeği (BFKÖ, Big Five Inventory, BFI) kullanılmıştır. Ölçek beş faktör modelindeki deneyime açıklık, özdisiplin, dışa dönüklük, uyumluluk ve nevroitiklik faktörlerini değerlendirmektedir. Toplam 44 maddeden oluşan ölçekte her bir madde katılımcılar tarafından altılı değerlendirme skalasına göre değerlendirilmiştir. Bu araştırmadan elde edilen veriler kullanılarak ölçeğe uygulanan iç tutarlılık analizlerinde Cronbach α değerleri dışa dönüklük için .73, uyumluluk için .70, özdisiplin için .76, nevroitiklik için .71 ve deneyime açıklık için .84 olarak hesaplanmıştır.

Psikolojik Sermaye Ölçeği

Luthans ve arkadaşları (2007a) tarafından geliştirilen Psikolojik Sermaye Ölçeği'nin (PsyCap Questionnaire, PCQ) Türkçeye uyarlama çalışmaları Çetin ve Basım (2012) tara-

findan yapılmıştır. Ölçekte katılımcılardan verilen ifadelerin kendi düşüncelerine uygunluklarını 1 ile 6 arasında değerlendirmeleri istenmektedir. Araştırmada ölçeğin Türkçe adaptasyonu sonucunda Çetin ve Basım'ın (2012) geçerli ve güvenilir bulduğu 21 maddelik versiyon kullanılmıştır. Ancak ölçeğin çalışan örneklem için kullanılan versiyonundaki “işimdeki” ifadeleri bu araştırma kapsamında üniversite öğrencilerine uygulama yapıldığı için “hayatımdaki” olarak düzenlenmiştir. Bu çalışmanın verileri ile ölçeğe iç tutarlılık analizi yapıldığında da Cronbach α değerinin .96 olduğu bulunmuştur.

İşlem

Araştırma için etik kurul onayı İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 02.06.2021 tarihli 2021/35 sayılı kararla alınmıştır. Anket çevrimiçi platforma yüklenmiş ve ardından anketin linki sosyal medya, e-posta vb. araçlar ile araştırmanın hedef kitlesi olan öğrenciler ile paylaşılarak katılımcılara ulaşılmıştır. İlgili araştırma linkine tıklayan öğrenciler öncelikle bilgilendirilmiş onam formunu okumuş ve araştırmaya katılmak isteyenler gerekli onayı verdikten sonra anket sorularını cevaplamışlardır.

Veri Analizi

Verilerin analizinde IBM SPSS Statistics22 programı ve Hayes (2021) tarafından geliştirilen PROCESS Macro eklentisi versiyon 3.3 kullanılmıştır. Demografik değişkenlerin analizi, veri toplama araçları bölümünde sunulan ölçeklerin iç tutarlılık analizleri, Pearson r korelasyon analizleri ve *H1e*'yi test etmek için basit regresyon analizi IBM SPSS Statistics22 ile yapılmıştır. *H1e* dışındaki hipotezleri test etmek için ise SPSS programına eklenen Hayes'in (2021) PROCESS Macrosundaki Model 4'ten faydalanılmıştır.

Bulgular

Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson r korelasyon analizleri ile incelenmiştir. Öğrencilerin demografik değişkenleri ile diğer araştırma değişkenleri olan kişilik özellikleri, pozitif psikolojik sermaye ve kariyer uyum yeteneği (faktörler ve toplam puan) birlikte analizlere dâhil edilmiştir.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi ailenin algılanan ekonomik durumundaki artış katılımcıların pozitif psikolojik sermaye düzeyi ve dışa dönüklük puanları ile pozitif ilişkilidir.

Öğrencinin yaşamının çoğunu geçirdiği yerin büyüklüğü ile kariyer uyum yeteneği ve kariyer uyum yeteneğinin merak faktörü arasında düşük düzeyde olmakla birlikte pozitif bir ilişki bulunmuştur. Öğrencinin sınıfı arttıkça kariyer uyum yeteneğinin merak faktöründen alınan puanlarda artış gözlenmiştir.

Tablo 2

Değişkenler Arasındaki İlişkilere dair Pearson r Korelasyon Tablosu

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1. Aile Ekon.	-	.35**	.29**	.14**	.11*	.19**	.18**	.00	.08	-.07	-.10	.12*	.02	-.04	.10	.04	-.02
2. Anne Eğt.		-	.63**	.12*	.09	.11*	.05	-.12*	-.00	-.03	.00	.10	.04	-.03	.05	.07	.04
3. Baba Eğt.			-	.15**	.12*	.04	.01	-.07	-.05	.02	.02	-.05	-.11*	-.13*	-.09	-.09	-.05
4. Yaşam Yeri B.				-	.80**	.12*	.07	.01	.09	-.08	.09	.07	.12*	.07	.10	.14**	.10
5. Aile İkamet B.					-	.12*	.07	.00	.05	-.10	-.10	.06	.08	.05	.08	.09	.08
6. Sınıfı						-	-.04	-.11*	-.09	-.01	-.10	.07	.07	.06	.04	.14*	.01
7. Dışa dönük.							(.73)	.37**	.33**	-.09	.37**	.45**	.31**	.22**	.32**	.26**	.28**
8. Uyumluluk								(.70)	.29**	-.08	.30**	.28**	.25**	.22**	.22**	.19**	.24**
9. Özdisiplin									(.76)	-.17**	.29**	.48**	.44**	.35**	.37**	.38**	.42**
10. Nevrotiklik										(.71)	.08	-.21**	-.12**	-.05	-.23**	-.03	-.11*
11. D. Açıklık											(.84)	.44**	.39**	.24**	.31**	.40**	.40**
12. P. Psi. Ser.												(.96)	.77**	.54**	.75**	.67**	.67**
13. Kar. Uy. Y.													(.94)	.85**	.86**	.88**	.85**
14. İlgi														(.83)	.62**	.70**	.59**
15. Kontrol															(.85)	.65**	.68**
16. Merak																(.84)	.68**
17. Güven																	(.89)

* $p < .05$ ** $p < .01$, Parantez içinde verilen değerler ölçeklere uygulanan iç tutarlılık analizlerinde elde edilen Cronbach α katsayılarıdır.

Not. Aile Ekon.: Ailenin Ekonomik Durumu, Anne Eğt.: Annenin Eğitim Düzeyi, Baba Eğt.: Babanın Eğitim Düzeyi, Yaşam Yeri B.: Katılımcının Yaşamının Çoğunu Geçirdiği Yerin İdari Büyüklüğü, Aile İkamet B.: Katılımcının Ailesinin İkamet Ettiği Yerin İdari

Büyüklüğü, Dışa dönük.: Dışa dönüklük, D. Açıklık.: Deneyime Açıklık, P. Psi. Ser.: Pozitif Psikolojik Sermaye, Kar. Uy. Y.: Kariyer Uyum Yeteneği

Kişilik özelliklerinden dışa dönüklük, özdisiplin, uyumluluk ve deneyime açıklığın hem pozitif psikolojik sermaye hem de kariyer uyum yeteneği ve kariyer uyum yeteneğinin faktörleri ile pozitif ilişkili olduğu; nevrozluğun ise negatif ilişkili olduğu bulgular arasındadır. Öğrencilerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ile kariyer uyum yeteneği ve kariyer uyum yeteneğinin faktörleri arasında da orta ve yüksek düzeyde pozitif ilişkiler bulunmuştur.

Demografik Değişkenlerin Kariyer Uyum Yeteneği Üzerindeki Yordayıcılığı ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü

Hayes'in (2021) PROCESS Macrosundaki Model 4 ile aynı anda hem bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki yordayıcılığı test edilebilirken hem de aracı değişken üzerinden dolaylı etkiyi test etmek mümkündür. Bu nedenle $H1$ 'e ilişkin analizler ile birlikte pozitif psikolojik sermayenin aracılık rolüne ilişkin $H2$ ile ilgili analizler bir arada yapılmıştır ve bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

Demografik Değişkenlerin Kariyer Uyum Yeteneği Üzerindeki Yordayıcılığı ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracılığına Yönelik Analiz Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R²	F	B	t	p	Güven Aralığı
Aile Ekonomi	Kar. Uy. Yet.	0.000	0.181	0.355	0.425	.671	[-1.288, 1.998]
Aile Ekonomi	Poz. Psi. Ser.	0.013	4.754	2.572	2.180	.030	[0.252, 4.892]
Aile Ekonomi	Kar. Uy. Yet.	0.590	252.958	-1.043	-1.934	.054	[-2.104, 0.018]
Poz. Psi. Ser.				0.544	22.483	.000	[0.496, 0.591]
Dolaylı Etki:	1.398	Boot sh:	0.763	BootASGV:	-0.093	BootUSGV:	2.920
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R²	F	B	t	p	Güven Aralığı
Yaşam Yeri B.	Kar. Uy. Yet.	0.014	4.911	1.254	2.216	.027	[0.141, 2.366]
Yaşam Yeri B.	Poz. Psi. Ser.	0.005	1.826	1.091	1.351	.178	[-0.497, 2.680]
Yaşam Yeri B.	Kar. Uy. Yet.	0.589	252.476	0.670	1.827	.069	[-0.051, 1.391]
Poz. Psi. Ser.				0.535	22.208	.000	[0.488, 0.582]
Dolaylı Etki:	0.584	Boot sh:	0.443	BootASGV:	-0.268	BootUSGV:	1.453
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R²	F	B	t	p	Güven Aralığı
Baba Eğitim	Kar. Uy. Yet.	.011	3.965	-0.980	-1.991	.047	[-1.948, -0.012]
Baba Eğitim	Poz. Psi. Ser.	.003	1.002	-0.703	-1.001	.318	[-2.085, 0.679]
Baba Eğitim	Kar. Uy. Yet.	.590	252.789	-0.603	-1.897	.059	[-1.229, 0.022]
Poz. Psi. Ser.				0.536	22.272	.000	[-1.946, -0.012]
Dolaylı Etki:	-0.377	Boot sh:	0.421	BootASGV:	-1.180	BootUSGV:	0.466
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R²	F	B	t	p	Güven Aralığı
Anne Eğitim	Kar. Uy. Yet.	.002	0.541	0.355	0.735	.463	[-0.595, 1.305]
Anne Eğitim	Poz. Psi. Ser.	.009	3,292	1.241	1.814	.071	[-0.104, 2.586]
Anne Eğitim	Kar. Uy. Yet.	.587	249.678	-0.316	-1.009	.314	[-0.931, 0.299]
Poz. Psi. Ser.				0.541	22.317	.000	[0.493, 0.588]
Dolaylı Etki:	0.671	Boot sh:	0.405	BootASGV:	-0.103	BootUSGV:	1.450

Not. Aile Ekonomi: Ailenin Ekonomik Durumu, Poz. Psi. Ser.: Pozitif Psikolojik Sermaye, Yaşam Yeri B.: Katılımcının Yaşamının Çoğunu Geçirdiği Yerin İdari Büyüklüğü, Baba Eğitim: Babanın Eğitim Düzeyi, Anne Eğitim: Annenin Eğitim Düzeyi

Tablo 3'te de görüldüğü gibi katılımcıların ailelerinin ekonomik durumlarının güçlü oluşu kariyer uyum yeteneğini yordamamaktadır. Bu durumda *H1a* desteklenmemiştir. Diğer taraftan katılımcıların pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ailelerinin ekonomik durumları tarafından pozitif yönde yordanmaktadır. Bağımsız ve aracı değişkenin bir arada değerlendirildiği regresyon analizinde, pozitif psikolojik sermayenin kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordadığı, ancak ailenin ekonomik durumundaki artışın anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Analizin son aşamasında yeniden örnekleme (bootstrap) yöntemi ile yapılan değerlendirmede dolaylı etkiye ilişkin sonucun güven aralıkları arasında sıfır değerinin bulunduğu gözlenmiştir. Bu bulgu ailenin ekonomik durumu ve kariyer uyum yeteneği arasında pozitif psikolojik sermayenin aracı değişken olmadığını ve *H2a*'nın desteklenmediğini göstermektedir.

H1b ve *H2b* için yapılan analizde katılımcıların yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerin idari açıdan büyüklüğünün kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı gözlenmiştir ve *H1b* desteklenmiştir. Ancak katılımcıların yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerin idari açıdan büyüklüğü aracı değişken olarak test edilen pozitif psikolojik sermayeyi anlamlı olarak yordamamaktadır. Yeniden örnekleme yöntemi ile dolaylı etki için yapılan değerlendirmede güven aralıkları arasında sıfır değeri olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre katılımcıların yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerin idari açıdan büyüklüğü ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide pozitif psikolojik sermaye aracı değişken değildir ve *H2b* desteklenmemektedir.

PROCESS Model 4 kullanılarak *H1c* ve *H2c* için yapılan analizde güven aralıkları arasında sıfır değeri bulunmadığı için katılımcıların babalarının eğitim düzeyindeki artışın kariyer uyum yeteneğini negatif yönde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bulgu negatif yönde olduğu için *H1c* desteklenmemektedir. Ayrıca babanın eğitim düzeyindeki artış pozitif psikolojik sermayeyi de yordamamaktadır. Yeniden örnekleme yöntemi ile yapılan değerlendirmede de babanın eğitim düzeyindeki artışın pozitif psikolojik sermaye üzerinden kariyer uyum yeteneğini dolaylı olarak yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır ve *H2c* desteklenmemiştir.

Tablo 3'te de görüldüğü üzere *H1d* ve *H2d* için yapılan analizde anne eğitim düzeyindeki artışın kariyer uyum yeteneğini anlamlı olarak yordamadığı bulunmuştur. Bu durumda *H1d* desteklenmemiştir. Annenin eğitim düzeyindeki artış katılımcıların pozitif psikolojik sermaye düzeylerini de yordamamaktadır. Ayrıca dolaylı etkinin yeniden örnekleme yöntemi ile test edildiği analizde, annenin eğitim düzeyindeki artış ve kariyer uyum yeteneği arasında pozitif psikolojik sermayenin aracı değişken olmadığı görülmektedir. Bu durumda *H2d* desteklenmemiştir.

H1e'yi test etmek için basit regresyon analizi uygulanmıştır. Uygulanan analiz sonucunda lisansta devam edilen sınıfın kariyer uyum yeteneğini yordamadığı bulunmuştur. Bu bulguya göre *H1e* desteklenmemiştir.

Kişilik Özelliklerinin Kariyer Uyum Yeteneği Üzerindeki Yordayıcılığı ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü

Kişilik özelliklerinin kariyer uyum yeteneği üzerindeki yordayıcılığı ve pozitif psikolojik sermayenin bu ilişkilerdeki aracılık rolü yine PROCESS Macro'da bulunan Model 4 ile test edilmiştir. Bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

Kişilik Özelliklerinin Kariyer Uyum Yeteneği Üzerindeki Yordayıcılığı ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracılığına Yönelik Analiz Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	B	t	p	Güven Aralığı
D. Açıklık	Kar. Uy. Yet.	0.153	63.843	0.633	7.990	.000	[0.477, 0.789]
D. Açıklık	Poz. Psi. Ser.	0.189	82.302	1.000	9.072	.000	[0.783, 1.216]
D. Açıklık	Kar. Uy. Yet.	0.590	252.841	0.117	1.908	.057	[-0.004, 0.238]
Poz. Psi. Ser.				0.516	19.347	.000	[0.464, 0.569]
Dolaylı Etki:	0.519	Boot sh:	0.059	BootASGV:	0.400	BootUSGV:	0.632
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	B	t	p	Güven Aralığı
Özdisiplin	Kar. Uy. Yet.	0.194	84.945	0.845	9.217	.000	[0.665, 1.025]
Özdisiplin	Poz. Psi. Ser.	0.232	106.669	1.314	10.328	.000	[1.063, 1.564]
Özdisiplin	Kar. Uy. Yet.	0.592	255.446	0.180	2.409	.017	[0.033, 0.326]
Poz. Psi. Ser.				0.507	18.534	.000	[0.403, 0.560]
Dolaylı Etki:	0.665	Boot sh:	0.067	BootASGV:	0.536	BootUSGV:	0.800
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	B	t	p	Güven Aralığı
Dışa dönüklük	Kar. Uy. Yet.	0.098	38.130	0.643	6.175	.000	[0.438, 0.846]
Dışa dönüklük	Poz. Psi. Ser.	0.204	90.475	1.322	9.512	.000	[1.049, 1.596]
Dışa dönüklük	Kar. Uy. Yet.	0.587	249.884	-0.086	-1.091	.276	[-0.242, 0.069]
Poz. Psi. Ser.				0.552	20.414	.000	[0.498, 0.605]
Dolaylı Etki:	0.729	Boot sh:	0.079	BootASGV:	0.577	BootUSGV:	0.887
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	B	t	p	Güven Aralığı
Nevrotiklik	Kar. Uy. Yet.	0.015	5.215	-0.236	-2.284	.023	[-0.439, -0.033]
Nevrotiklik	Poz. Psi. Ser.	0.045	16.661	-0.590	-4.082	.000	[-0.875, -0.306]
Nevrotiklik	Kar. Uy. Yet.	0.587	250.328	0.086	1.248	.213	[-0.049, 0.220]
Poz. Psi. Ser.				0.545	22.096	.000	[0.496, 0.593]
Dolaylı Etki:	-0.322	Boot sh:	0.088	BootASGV:	-0.502	BootUSGV:	-0.155
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	B	t	p	Güven Aralığı
Uyumluluk	Kar. Uy. Yet.	0.062	23.387	0.512	4.836	.000	[0.304, 0.720]
Uyumluluk	Poz. Psi. Ser.	0.081	31.007	0.829	5.568	.000	[0.536, 1.122]
Uyumluluk	Kar. Uy. Yet.	0.587	249.583	0.071	0.970	.333	[-0.073, 0.215]
Poz. Psi. Ser.				0.531	21.125	.000	[0.482, 0.581]
Dolaylı Etki:	0.441	Boot sh:	0.075	BootASGV:	0.295	BootUSGV:	0.587

Not. D. Açıklık: Deneyime Açıklık, Poz. Psi. Ser.: Pozitif Psikolojik Sermaye, Kar. Uy. Yet.: Kariyer Uyum Yeteneği

İlk analiz ile *H3a* ve *H4a* test edilmiştir. Analiz sonucunda deneyime açıklığın hem kariyer uyum yeteneğini hem de pozitif psikolojik sermayeyi anlamlı olarak yordadığı gözlenmiştir. Bu durumda *H3a* desteklenmektedir. Analizin son aşamasında deneyime açıklığın ve pozitif psikolojik sermayenin kariyer uyum yeteneği üzerindeki etkisi aynı anda incelendiğinde, deneyime açıklığın kariyer uyum yeteneği üzerindeki anlamlı etkisi ortadan kalkmıştır. Yeniden örnekleme yöntemi ile deneyime açıklığın pozitif psiko-

lojik sermaye üzerinden kariyer uyum yeteneği üzerindeki dolaylı etkisi incelendiğinde güven aralıkları arasında sıfır değerinin bulunmadığı görülmektedir. Bu durumda deneyime açıklık ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide pozitif psikolojik sermaye aracı değişkendir, dolayısıyla *H4a* desteklenmiştir.

H3b ve *H4b*'yi test etmek için yapılan analizde özdisiplinin kariyer uyum yeteneğini anlamlı olarak pozitif yönde yordadığı bulunmuştur ve *H3b* desteklenmiştir. Ayrıca özdisiplin pozitif psikolojik sermayeyi de yordamaktadır. Her iki değişken de analize dâhil edildiğinde özdisiplinin anlamlı etkisi devam etmektedir ancak *B* katsayısı azalmıştır. Yeniden örnekleme yöntemi kullanılarak hesaplanan dolaylı etkinin güven aralıkları arasında sıfır değeri bulunmamakta olup, bu da aracı değişken üzerinden dolaylı etkinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre pozitif psikolojik sermaye özdisiplin ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide aracı değişkendir yani *H4b* desteklenmiştir.

H3c ve *H4c* için aynı analiz yapıldığı zaman, dışa dönüklüğün kariyer uyum yeteneğini anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur ve *H3c* desteklenmiştir. Aynı kişilik değişkeni pozitif psikolojik sermayeyi de pozitif yönde yordamaktadır. Analizin üçüncü aşamasında kariyer uyum yeteneği üzerinde dışa dönüklüğün yordayıcılığı pozitif psikolojik sermayenin devreye girmesi ile anlamsız hale gelmiştir. Dışa dönüklüğün kariyer uyum yeteneği üzerindeki dolaylı etkisi yeniden örnekleme yöntemi ile yapılan analize göre güven aralıkları arasında sıfır değeri bulunmadığı için anlamlıdır. Bu sonuçlara göre pozitif psikolojik sermaye dışa dönüklük ve kariyer uyum yeteneği arasında aracı değişken rolüne sahiptir, yani *H4c* desteklenmiştir.

H3d ve *H4d* için yapılan analizde nevroitiklik kariyer uyum yeteneğini negatif yönde yordamıştır ve *H3d* desteklenmiştir. Ayrıca nevroitikliğin pozitif psikolojik sermayeyi de negatif yönde yordadığı gözlenmiştir. Nevrotiklik ve pozitif psikolojik sermaye aynı anda denkleme dâhil edildiğinde sadece pozitif psikolojik sermaye kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordamıştır. Dolaylı etkiye yönelik yeniden örnekleme yöntemi ile yapılan analizde güven aralıkları arasında sıfır değeri bulunmadığı ve nevroitiklik ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide pozitif psikolojik sermayenin aracı değişken olduğu gözlenmiştir ve *H4d* desteklenmiştir.

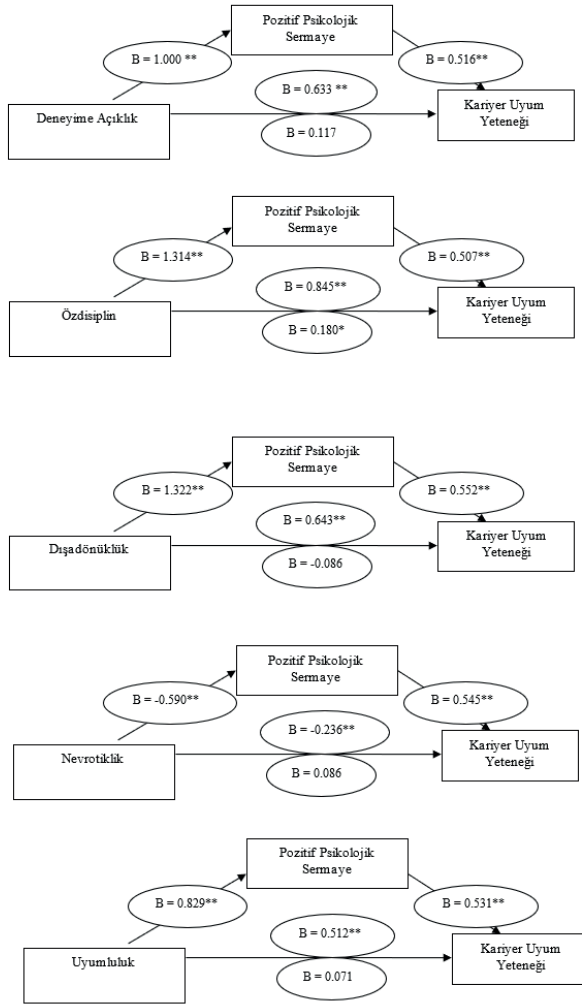
Uyumluluğun kariyer uyum yeteneği üzerindeki yordayıcılığına ilişkin araştırma sorusu ve *H4e*'ye yönelik analiz için de aynı yöntem kullanılmıştır. Analiz sonucunda uyumluluğun kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordadığı gözlenmiştir. Uyumluluk

aynı zamanda pozitif psikolojik sermayeyi de anlamlı olarak pozitif yönde yordamaktadır. Her iki değişken denkleme dâhil edildiğinde kariyer uyum yeteneğinin sadece pozitif psikolojik sermaye tarafından anlamlı olarak yordandığı görülmektedir. Dolaylı etkiyi incelemeye yönelik yeniden örnekleme yöntemi ile yapılan analizin sonuçlarında da güven aralıkları arasında sıfır değeri bulunmaması uyumluluk ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide pozitif psikolojik sermayenin aracı değişken olduğunu göstermektedir ve *H4e* desteklenmektedir.

Özetle beş kişilik faktörü kariyer uyum yeteneğini yordamaktadır ve pozitif psikolojik sermaye kişilik özellikleri ile kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkilerde aracı değişkendir. Beş kişilik faktörü ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide pozitif psikolojik sermayenin aracılık rolüne ilişkin bulgular Şekil 1’de görselleştirilmiştir.

Katılımcıların Kariyer Hedeflerine Yönelik Bulgular

Frekans sonuçlarına göre 345 (%97.2) katılımcı yüksek lisans yapmayı planlamaktadır. Katılımcılardan 194 tanesi (%54.6) klinik psikoloji alanında yüksek lisans yapmayı hedeflemektedir. Bunu sırasıyla adli psikoloji ($N = 40$), gelişim psikolojisi ($N = 30$), iş/endüstri ve örgüt psikolojisi ($N = 24$), sinirbilim ($N = 24$), sosyal psikoloji ($N = 15$), deneysel psikoloji ($N = 12$) alanlarında yüksek lisans yapmak isteyenler izlemektedir. Mezuniyet sonrası hedefleri olarak da katılımcılardan 96 tanesi kendi danışmanlık merkezini kurarak psikoterapist olarak çalışmayı, 69 tanesi akademisyen olmayı, 61 tanesi bir danışmanlık merkezine bağlı olarak psikologluk yapmayı, 29 tanesi büyük bir şirkette işe girerek insan kaynakları, kurumsal iletişim vb. alanlarda kariyer yapmayı, 18 tanesi de kendi danışmanlık merkezini açarak çocuk yetiştirme ve çocuk psikolojisi konusunda danışmanlık hizmetleri sunmayı istediğini belirtmiştir.

Şekil 1: Kişilik Özellikleri ve Kariyer Uyum Yeteneği Arasındaki İlişkide Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü

Tartışma

Ülkemizde zaman zaman bazı mesleklerle ilgili bölümler popüler olmakta, öğrencilerin bu bölümlere ilgisi artmakta ve zamanla mezun sayısındaki artışla birlikte piyasa doygunluğa ulaşmaktadır. Bu da bu mesleği seçen kişilerin kariyerlerini yönetmesini daha zorlu hale getirmektedir. Psikoloji bölüm ve öğrenci sayılarındaki hızlı artışla birlikte psikoloji lisans mezunları için de böyle bir risk bulunduğundan araştırma kapsamında psikoloji lisans öğrencilerinin kariyer uyum yeteneklerini yordayan değişkenlerin

tespit edilmesi amaçlanmıştır. Oluşturulan modelde demografik faktörler ve kişilik özellikleri ile kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkide, geliştirilebilen ve pratik açıdan da uygulamalara katkısı olabilecek bir değişken olan, pozitif psikolojik sermayenin aracılık rolü incelenmiş ve bazı önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırmanın bulguları incelenen demografik değişkenlerin çoğunun hem pozitif psikolojik sermayeyi hem de kariyer uyum yeteneğini anlamlı olarak yordamadığını göstermiştir. Sadece katılımcıların yaşamının çoğunu geçirdiği yerin idari açıdan büyüklüğü ve babanın eğitim düzeyindeki artış kariyer uyum yeteneğini yordamıştır. Ancak, babanın eğitim düzeyi kariyer uyum yeteneğini negatif yönde yordadığından bu bulgu araştırma hipoteziyle uyuşmamaktadır. Hem Savickas'ın (2013) kuramında hem de kariyer uyum yeteneğinin öncelleri ile ilgili araştırmalarda ebeveyn tutum ve davranışlarının önemi vurgulanmaktadır. Araştırmalara göre ailelerin çocuklarının kariyer gelişimine yönelik davranışları (örn., Guan ve ark., 2015; Parola ve Marcionetti, 2021) ve ebeveyn desteği (örn., Guan ve ark., 2015; Hirschi, 2009) kariyer uyum yeteneğini yordamaktadır. Garcia ve arkadaşları da (2019) üç ayrı neslin kariyer uyum yeteneğini incelemiş ve kariyer uyum yeteneğinde aile içi rol modellerinin ve sosyalleşmenin önemini göstermişlerdir. Literatürdeki bu bulgular kariyer gelişim sürecini sosyal yapılandırmacı bakış açısıyla ele alan kariyer yapılandırma kuramı ile uyumludur. Bu araştırma kapsamında da bu tutum ve davranışları etkileyebilecek bir faktör olduğundan ebeveynlerin eğitim düzeyi incelenen değişkenler kapsamına alınmıştır. Ancak bulgular ebeveynlerin eğitim düzeylerinin katılımcıların kariyer uyum yeteneklerini beklenen şekilde yordamadığını göstermiştir. Ebeveynlerin çocuklarının kariyer gelişimine yönelik destekleyici tutumlarının ortaya çıkmasında ve bu tutumların çocuklarının kariyer uyum yeteneklerine olumlu yönde yansımada muhtemelen eğitim düzeyi dışındaki faktörler de etkilidir. Bu faktörler ebeveynlerin kişilik özellikleri, hayattaki deneyimleri, ebeveynlik rollerini ne kadar benimsedikleri, sahip oldukları değerler, eğitim ve kariyere ne kadar önem verdikleri, evlilik doyumu ve çocuklarına attiklerileri değerler gibi değişkenler olabilir. Bu değişkenlerin ailenin kariyer gelişimi üzerindeki etkisi ile ilgili yapılacak araştırmalarda değerlendirmeye alınması kariyer gelişimi ve danışmanlığı literatürüne önemli katkılar sunabilir. Ayrıca ebeveynlerin eğitim düzeyleri ile çocuklarının kariyer uyum yeteneğini yordayabilecek yukarıda belirttiğimiz diğer olası değişkenler arasındaki ilişkiler de incelenebilir.

Katılımcıların yaşamının çoğunu geçirdiği yerin idari açıdan büyüklüğü ile ilgili bulgu hipotezler ile uyumludur. Hem korelasyon hem de regresyon analizleri katılımcıların

yaşamının çoğunu geçirdikleri yani yetiştikleri yerin idari açıdan büyüklüğünün düşük de olsa kariyer uyum yeteneği ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Korelasyon bulgularında da görüldüğü gibi bu değişken özellikle kariyer uyum yeteneği boyutlarından merak ile ilişkilidir. Merak boyutu kariyer alternatiflerini ve mesleki fırsatları araştırmak ile bağlantılıdır (Savickas, 2013) ve farklı kariyer imkânları şehirlerde ve metropollerde yoğunlaşmaktadır. Ülkemiz özelinde de şehirlerde ve özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerde çocukların ve gençlerin ilgi ve yeteneklerini keşfetmesini sağlayacak, meraklarını ve entelektüel gelişimlerini destekleyecek daha fazla imkânlar bulunmaktadır. Bu imkânlarla kolay ulaşabilmek kariyer uyum yeteneğinin pozitif yönde yordanmasının nedeni olabilir.

Katılımcıların ailelerinin ekonomik durumunun güçlü olmasının kariyer uyum yeteneğini yordadığına dair hipotez de desteklenmemiştir. Ailelerinin ekonomik gücünün katılımcıların pozitif psikolojik sermaye düzeyini düşük de olsa pozitif yönde yordadığı gözlenmiştir. Pozitif psikolojik sermayenin yordanmasına ilişkin bulgu mevcut literatür ile uyumludur (örn., Schelleman-Offermans ve Massar, 2020). Ancak bulgulara göre katılımcıların ailelerinin ekonomik gücünün pozitif psikolojik sermaye üzerindeki açıklayıcılığı kariyer uyum yeteneğine olumlu yansıyacak kadar güçlü değildir.

Katılımcıların lisans eğitiminde devam ettikleri sınıfın kariyer uyum yeteneği üzerinde anlamlı bir yordayıcılığı olmadığı da gözlenmiştir. Demek ki eğitim alınan alan ve farklı uygulamalar hakkında artan teorik bilgi kariyer uyum yeteneğine önemli bir katkı sağlamamaktadır. Kişilik ve pozitif psikolojik sermaye ile ilgili bulguların da gösterdiği gibi daha çok olay ve olgulara nasıl yaklaştığımız, hayata karşı olumlu tutumumuz ve pozitif psikolojik kaynaklarımız kariyer uyum yeteneğini yordamaktadır. Uzmanlar da çalışma hayatında başarılı olmak için alan uzmanlığı bilgisini de içeren teknik yetkinliklerin (hard skills) gerekli olduğunu ama yeterli olmadığını; kariyer başarısında fark yaratanın iletişim, esneklik ve uyum sağlama, takım çalışması, karar verme, liderlik, yenilikçilik vb. becerilerin ve tutumların sentezi olan yetkinlikler (soft skills) olduğunu belirtmektedir (Stewart ve ark., 2016). Bu bağlamda eğitimin hem önceki aşamalarında hem de üniversite aşamasında akademik ve teknik bilgi ve becerilerin yanında bu yetkinliklerin, olumlu tutumların ve psikolojik kaynakların gelişmesine yönelik de yatırım yapılmalıdır.

Bulgulara göre kişilik özelliklerinin kariyer uyum yeteneği üzerindeki açıklayıcılığı demografik faktörlere göre çok daha yüksektir. Mevcut araştırmanın hipotezleriyle ve literatürdeki ilişki çalışmaları uyumlu olarak deneyime açıklık (Li ve ark., 2015;

Van Vianen ve ark., 2012), özdisiplin (Rudolph ve ark., 2017; Zacher, 2014b) ve dışa dönüklük (Zacher, 2014) kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordamıştır. Nevrotiklik kariyer uyum yeteneğini negatif yönde yordarken, araştırma sorusu olarak incelenen uyumluluk özelliğinin de kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordadığı gözlenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre beş faktör kişilik özellikleri arasında kariyer uyum yeteneğini en iyi açıklayan özdisiplindir. Özdisiplini sırası ile deneyime açıklık ve dışa dönüklük izlemiştir. Özdisiplinin bilişsel beceriler ile birlikte kariyer başarısı ve iş performansı üzerindeki en güçlü değişken olduğu (Ng ve Feldman, 2010) dikkate alındığında bu bulgu şaşırtıcı değildir. Ayrıca özdisiplin daha önce de belirtildiği gibi kariyer uyum yeteneğinin dört alt boyutu ile ilişkili tutum ve davranışları besleyebilecek bir kişilik özelliğidir. Özdisiplini yüksek bireyler hedef odaklı, planlı, gayretli ve mücadelecidir (McCrae ve Costa, 1987). Dolayısıyla özdisiplini yüksek öğrencilerin de kariyerlerinin sorumluluklarını almaları, kendi alanlarındaki kariyer imkânlarına yönelik ilgi ve meraklarının yüksek olması, kariyer fırsatlarını araştırmaları ve kariyerleri için mücadeleciler olmaları olağandır. Ayrıca özdisiplini yüksek olan lisans öğrencileri genelde eğitim hayatlarında daha başarılı olduğundan (Conard, 2006; Poropat, 2009) özyeterlikleri ve muhtemelen kariyer hedeflerine ulaşma konusundaki güvenleri de daha yüksek olmaktadır. Nitekim Sartık ve Koca-Ballı'nın (2020) çalışmasında da özdisiplinin² kariyer uyum yeteneğinin tüm alt boyutlarını yordadığı bulunmuştur. Pozitif psikolojik sermayenin kişilik özellikleri ve kariyer uyum yeteneği arasındaki aracılık rolüne yönelik yapılan analizlerde de diğer kişilik özelliklerinden farklı olarak özdisiplinin kariyer uyum yeteneğini hem pozitif psikolojik sermaye üzerinden hem de doğrudan yordadığı gözlenmiştir.

Merak, belirsizliğe karşı yüksek tolerans, esneklik (Judge ve ark., 1999; McCrae ve Costa, 1987) yeni koşullarda daha iyi stres yönetimi (Ó'Súilleabháin ve ark., 2018; Soye ve Ó'Súilleabháin, 2019) ve karar verme (Le Pine ve ark., 2000) ile ilişki olan deneyime açıklık, kişilik özellikleri arasında kariyer uyum yeteneğinin ikinci en güçlü yordayıcısıdır. Özdisiplin daha çok hedef odaklılık ve motivasyonla ilişkili bir kişilik özelliği iken, deneyime açıklık hayattaki değişimlerle daha kolay başa çıkmamızı sağlayan bir kişilik özelliğidir. Deneyime açıklığın kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordadığına ilişkin bulgu da Sartık ve Koca-Ballı'nın (2020) bulguları ile uyumludur. Diğer taraftan sosyal desteğimizi artırarak hayata karşı umudumuzu ve mutluluğumuzu

2 İlgili çalışmada sorumluluk olarak ifade edilmiştir.

olumlu yönde etkileyen dışa dönüklük de (Tan, Low ve Viapude, 2018) kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordamıştır ve bu bulgu da hipotezler ve literatür ile uyumludur (Özler ve ark., 2016; Zacher, 2014b)

Bulgulara göre nevroitiklik ve uyumluluk kişilik özellikleri de diğer özelliklere göre daha düşük olmasına rağmen kariyer uyum yeteneğindeki varyansı anlamlı olarak açıklayabilmektedir. Hatta bu iki değişken de pozitif psikolojik sermaye üzerinden kariyer uyum yeteneğine dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır. Nevrotiklik doğası itibariyle pozitif psikolojik sermayenin psikolojik sağlamlık boyutu ile olumsuz ilişkilidir. Lü ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında nevroitikliğin negatif duygulanım ile pozitif ilişkili iken pozitif duygulanım, psikolojik sağlamlık ve mutluluk ile belirgin düzeyde negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Scioli ve arkadaşlarının (1997) çalışmasında da nevroitiklik ile iyimserlik arasında negatif ilişki bulunmuştur. Schmitt'in (2007) çalışmasında da nevroitikliğin özyeterlik ve akademik başarı ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Ülkemizde de Bozgeyikli'nin (2017) çalışmasında nevroitikliğin pozitif psikolojik sermaye ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Bulgulara göre literatürle uyumlu olarak bu araştırmada da nevroitiklik pozitif psikolojik sermayeyi olumsuz olarak yordamış ve aynı olumsuz etki pozitif psikolojik sermaye üzerinden kariyer uyum yeteneğine de taşınmıştır. Literatürde çelişkili bulgular nedeniyle hipotez kurgulamadığımız uyumluluğun da kariyer uyum yeteneğini pozitif yönde yordadığı gözlenmiştir. Bu bulgu da uyumluluk ile kariyer uyum yeteneği alt boyutları ve kariyer başarısı arasında pozitif ilişkiler bulan (Li ve ark. 2015) ve uyumluluğun kontrol ve merak boyutlarını yordadığını gösteren (Özler ve ark. 2016; Sartık ve Koca-Ballı, 2020) çalışmalarla paraleldir.

Mevcut araştırmada incelenen değişkenler arasında kariyer uyum yeteneğinin en güçlü yordayıcısı pozitif psikolojik sermayedir. Kısmen kişilik özelliklerinden de etkilenen pozitif psikolojik sermaye, kişilik özellikleri ve kariyer uyum yeteneği ilişkisinde aracı değişkendir ve kariyer uyum yeteneğindeki varyansı büyük oranda açıklamaktadır. Aslında bu durum sevindiricidir, çünkü kişinin kontrolü dışında olan bazı demografik değişkenlerin ve nispeten daha durağan olan kişilik özelliklerinin aksine pozitif psikolojik sermaye kısa sürede geliştirilebilmektedir. Örneğin Luthans ve arkadaşları (2008) iki saatlik çevrim içi bir eğitimle pozitif psikolojik sermayenin geliştirilebildiğini göstermişlerdir. Luthans ve arkadaşları (2010) tarafından yürütülen kontrol gruplu başka bir çalışmada da kurumsal eğitim yoluyla yapılan müdahalenin pozitif psikolojik sermayeyi

geliştirerek çalışanların performansına olumlu katkı sağladığı gösterilmiştir. Pozitif psikolojik sermayenin bir ara değişken olarak araştırma modeline dâhil edilmesinin nedenlerinden biri pozitif psikolojik sermayenin pratik açıdan geliştirilebilir olması ve bireylerin eğitim, iş ve genel yaşamına yönelik olumlu yansımalarıdır (örn., Avey ve ark., 2010a; Avey ve ark., 2010b). Bir diğer neden ise sonuçları ile ilgili pek çok araştırma bulgusu olan bu kavramın öncelleri ile ilgili araştırmalara duyulan ihtiyaçtır (Avey, 2014). Nitekim bu araştırmanın ara değişken analizine yönelik bulguları ailenin ekonomik durumu ve kişilik özelliklerinin pozitif psikolojik sermayenin önceli olabileceğini göstererek kısmen bu ihtiyaca da karşılık vermektedir.

Pozitif psikolojik sermayenin üniversite öğrencilerinin kariyer uyum yeteneği üzerindeki potansiyel olumlu etkisinin ayrıca daha büyük ve kapsayıcı örneklemeler kullanılarak veya deneysel yöntemler ile test edilmesi önerilir. Örneğin öğrencilerin pozitif psikolojik sermayesini artırmaya yönelik müdahale programlarının geliştirilmesi ve etkinliklerinin test edilmesi pratik açıdan faydalı olacaktır. Geliştirilebilecek bu tarz uygulamalar üniversitelerin kariyer merkezleri tarafından kariyer ve iş hayatına hazırlık programları kapsamına alınabilir ve böylelikle gençler mezuniyet sonrası çalışma hayatına daha iyi hazırlanabilir. Üniversite öğrencilerinin umut, özyeterlik, psikolojik sağlamlık ve iyimserlik gibi psikolojik kaynaklarının geliştirilmesi sadece kariyer gelişimleri ve çalışma hayatları için değil, yaşamlarının geneli için de faydalı olacaktır.

Katılımcıların kariyer hedefleri ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde neredeyse tamamının yüksek lisans yapmayı planladığı görülmektedir. Bu bulgu muhtemelen psikoloji biliminin kendine has nitelikleri ile ilgilidir. Psikolojinin çok kapsamlı bir alan olması nedeniyle uzmanlaşma için yüksek lisans eğitimi gerekmektedir. Klinik alanında çalışmak isteyen psikoloji lisans mezunları da mevzuata göre klinik psikoloji alanında en az yüksek lisans derecesine sahip olmalıdır (Türk Psikologlar Derneği, 2021). Psikoloji lisans programlarından mezun olan öğrenci sayıları ile yüksek lisans programlarının sayısı ve kontenjanları kıyaslandığında, yüksek lisans programlarına girebilmek için mezunlar arasında kıyasıya bir rekabet olması kaçınılmazdır. Katılımcıların neredeyse tamamının (%97.2) yüksek lisans yapma planı çok gerçekçi görünmemektedir. Lisans sonrası yüksek lisans programına giremeyen katılımcılar kariyerlerini yönetebilmek için esnek davranmak ve mevcut koşullara adapte olup kendilerine uygun kariyer planları oluşturmak zorunda kalabilir.

Uzmanlaşmak istenen alanlar incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlasının klinik psikolojiyi tercih ettiği görülmüştür. Kliniği sırasıyla adli, gelişim, iş/endüstri ve örgüt alanları izlemiştir. Sinirbilim, sosyal psikoloji, deneysel/bilişsel psikoloji alanında uzmanlaşmak isteyenlerin sayısı daha da azdır. Klinik psikolojiye ilginin çok fazla olması, ülkemizde halen psikolog kelimesinin klinik psikolog ile eşdeğer görülmesi (Arcan, 2018) ve öğrencilerin bu bölümü klinik psikolog olmak için tercih etmesiyle bağlantılı olabilir. Uzmanlaşmak istenen alanlarda adli psikoloji ikinci sıradadır. Oysa köklü üniversitelerimizin psikoloji bölümlerinin akademik kadroları incelendiğinde bile adli psikoloji konusunda uzman ve doktoralı öğretim üyesi sayısının çok az olduğu veya hiç olmadığı, müfredatlar incelendiğindeyse adli psikolojinin ancak bazı üniversitelerde seçmeli ders olarak açıldığı görülmektedir (örn., İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü, 2022). Kahramanlarını adli psikoloji uzmanlarının oluşturduğu polisiye filmler ve diziler gençleri bu alana yönelik motive eden unsurlardan olabilir. Bu durum, bir yandan da gençlerin psikolojiyi ne kadar bilinçli olarak tercih ettikleri sorusunu akla getirmektedir. Psikolojinin tercih edilmesi ve uzmanlaşmak istenen alan ile ilgili altta yatan güdülerini anlayabilmek için de çalışmalara ihtiyaç vardır.

Gelişmiş ülkelerde psikoloji mezunları çok uzun zamandır klinik dışındaki alanlarda da uzmanlaşarak uygulamalar yapmaktadır (IAAP, 2022). Ayrıca yeni ve farklı alanlarda psikologlara duyulan ihtiyaç da artmaktadır. Pappas'ın (2022) Amerikan Psikoloji Birliği'nin web sayfasında yayınlanan yazısında psikologlara spor alanında, eğlence sektöründe ve siyaset arenasında da ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir. Psikoloji eğitimine ilginin arttığı ülkemizde de hem uygulamada hem de akademik alanda klinik dışında uzmanlaşmış psikologlara ihtiyaç olacaktır. Psikoloji lisans öğrencilerinin yeni ve farklı uygulama alanları ve iş imkânları hakkında bilgi sahibi olması ileride beklentileri karşılanmadığı zaman farklı kariyer alternatiflerine yönelmelerini de mümkün kılabilir.

Araştırmanın bazı açılardan sınırlılıkları mevcuttur. Bu çalışmada sadece aileye yönelik demografik değişkenlere odaklanılmış olması bu sınırlılıklardan biridir. Öğrencilerin devam ettikleri eğitim kurumları (Negru-Subtirica, Pop ve Crocetti, 2015), arkadaş çevreleri (Şahin ve Kırdök, 2018) ve aile dışındaki rol modelleri (Savickas, 2013) de bireyin kariyer yapılandırma sürecinde ve kariyer uyum yeteneği üzerinde etkili olabilecek faktörlerdir. Savickas'ın da etkilendiği kariyer gelişim kuramcılarının biri olan Supper'ın yaşam dönemleri kuramına göre, 1-14 yaş arası dönemi kapsayan gelişim evresinde, aile ve okuldaki rol modelleri benlik kavramının oluşumunda ve kariyer geli-

şim sürecinde önemlidir. Super'a göre 14 yaşından 25 yaşına kadar devam eden dönem keşif evresidir. Bireyin kendisini değerlendirdiği, ilgi alanları ile çevresindeki fırsatları keşfettiği bu evrede okul, yarı zamanlı işler ve stajlar, müfredat dışı sosyal aktiviteler ve diğer boş zaman etkinlikleri bireyin kariyer gelişim sürecinde etkilidir (Akt. Ünsal, 2014). Araştırmada demografik değişkenler kapsamında eğitim alınan okullar, iş ve staj tecrübesi gibi verilerin ele alınmamış olması bu bağlamda bir eksikliklerdir. İleride yapılacak çalışmaların bu değişkenleri de kapsamaya önerilir. Gençlerde kariyer uyum yeteneğinin gelişmesine olumlu veya olumsuz katkısı olabilecek bir diğer faktör de akran gruplarıdır. Gençlerin kimleri arkadaş olarak seçtiği, kimlerle özdeşleştiği, arkadaş çevresinin eğitim ve kariyer konusundaki tutum ve davranışları da kariyer uyum yeteneği konusunda etkili olabilecek faktörlerdir ve ileriki araştırmalarda bu faktörlerin de ele alınması önerilir.

Bu araştırmanın en önemli sınırlılığı kesitsel ve ilişkisel nitelikte olmasıdır, bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında nedensellik çıkarımı yapılmamalıdır. Lisans dönemi ve lisans mezuniyeti sonrası kariyer gelişimini dikkate alınarak yapılacak boylamsal çalışmalar araştırma modelinde ele alınan değişkenlerin etkisini anlayabilmek için daha faydalı olacaktır. Ayrıca randomize kontrollü deneysel tasarım kullanılarak ön-test, son-test ve izlem ölçümlü müdahale çalışmaları yapıldığı takdirde pozitif psikolojik sermayenin kariyer uyum yeteneğine etkisi daha net anlaşılabilir.

Araştırmada tüm değişkenlerin verileri aynı kişilerden toplandığı için ortak yöntem yanılması (common method bias) riski de bulunmaktadır. Örneklemin İstanbul'da eğitim alan öğrenciler ile sınırlı olduğu da unutulmamalıdır. Türkiye'de psikoloji bölümlerinin ve öğrencilerinin sayısı dikkate alındığında psikoloji öğrencilerinin kariyer uyum yetenekleri ve kariyer hedefleri ile ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılmasına ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın hem yeni araştırma önerileriyle hem de bulunduğu anlamlı ilişkilerle literatüre bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Ayrıca pozitif psikolojik sermayenin kişilik özelliklerinin üzerine katkı yaparak kariyer uyum yeteneğindeki varyansı açıklaması pratikte kariyer merkezlerinin uygun kariyer gelişim programları geliştirmesi açısından da faydalı olabilecek bir bulgudur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alkan, N. (2007). *Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. [Yayımlanmamış Araştırma]. Ankara.
- Arcan, K. (2018). Bir çekim alanı olarak psikoloji bilgisi ve eğitimi (Psikolojinin popülaritesi). *T.C. Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 6-35.
- Arik, E. (2015, 23-25, Kasım). *2023 Hedeflerinin Psikoloji Bölümlerine Etkileri* [Sözlü Sunum]. 14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara, Türkiye.
- Avey, J. B. (2014). The left side of psychological capital: New evidence on the antecedents of PsyCap. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 21(2), 141-149. <https://doi.org/10.1177/1548051813515516>
- Avey, J. B., Luthans, F., Smith, R. M., ve Palmer, N. F. (2010a). Impact of positive psychological capital on employee well-being over time. *Journal of Occupational Health Psychology*, 15(1), 17. <https://doi.org/10.1037/a0016998>
- Avey, J. B., Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2010b). The additive value of positive psychological capital in predicting work attitudes and behaviors. *Journal of Management*, 36(2), 430-452. <https://doi.org/10.1177/0149206308329961>
- Bandura, A. (1982). Self efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37, 122-147. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.37.2.122>
- Barańczuk, U. (2021). The Five-Factor Model of personality and generalized self efficacy: A meta-analysis. *Journal of Individual Differences*, 42(4), 183-193. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000345>
- Barrick, M. R. ve Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44(1), 1-26. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1991.tb00688.x>
- Bimrose, J. ve Hearne, L. (2012). Resilience and career adaptability: Qualitative studies of adult career counseling. *Journal of Vocational Behavior*, 81(3), 338-344. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.08.002>
- Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü (2022). Undergraduate Program. http://www.boun.edu.tr/trTR/Content/Akademik/Lisans_Katalogu/FenEdebiyat_Fakultesi/Psikoloji_Bolumu adresinden 11 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bozgeyikli, H. (2017). Big Five Personality Traits as the predictor of teachers' organizational psychological capital. *Journal of Education and Practice*, 8(18), 125-135.
- Bozionelos, N. (2004). The relationship between disposition and career success: A British study. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(3), 403-420. <https://doi.org/10.1348/0963179041752682>

- Brooks, L., Cornelius, A., Greenfield, E. ve Joseph, R. (1995). The relation of career-related work or internship experiences to the career development of college seniors. *Journal of Vocational Behavior*, 46(3), 332-349. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1995.1024>
- Campbell, J. B. (2008). Modern personality theories: What have we gained, what have we lost? G. Boyle, G. Matthews, ve D. Saklofske (Ed.) *SAGE Handbook of personality theory and assessment. Personality theories and models içinde* (C. 1, s. 190-212). Sage Publishers.
- Chen, E. ve Paterson, L. Q. (2006). Neighborhood, family, and subjective socioeconomic status: How do they relate to adolescent health?. *Health Psychology*, 25(6), 704-714. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.25.6.704>
- Coetzee, M. ve Stoltz, E. (2015). Employees' satisfaction with retention factors: Exploring the role of career adaptability. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 83-91. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2015.04.012>
- Conard, M. A. (2006). Aptitude is not enough: How personality and behavior predict academic performance. *Journal of Research in Personality*, 40(3), 339-346. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2004.10.003>
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Çizel, R. B. (2018). Gender and emotional intelligence as predictors of tourism faculty students' career adaptability. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR) An International Journal of Akdeniz University Tourism Faculty*, 6(2), 188-204. <https://doi.org/10.30519/ahtr.431014>
- De Vries, R. E., Pronk, J., Olthof, T. ve Goossens, F. A. (2020). Getting along and/or getting ahead: Differential HEXACO personality correlates of likeability and popularity among adolescents. *European Journal of Personality*, 34(2), 245-261. <https://doi.org/10.1002/per.2243>
- Dilchert, S., Ones, D. S., Van Rooy, D. L. ve Viswesvaran, C. (2006). Big five factors of personality. J. H. Greenhaus ve G. A. Callanan (Ed.), *Encyclopedia of career development içinde* (s. 36-42) . Sage.
- Fawahinmi, O., Yahya, K. K., Yusliza, M. Y. ve Muhammad, Z. (2020). Dataset on the antecedents of career adaptability among undergraduate students in Malaysia. *Data in Brief*, 32, 106211. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.106211>
- Feng, H. Y. (2012). The relationship of Taiwanese university students' personality traits, motivations on overseas internship and their achievements. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 1(2), 176.
- Fiori, M., Bollmann, G. ve Rossier, J. (2015). Exploring the path through which career adaptability increases job satisfaction and lowers job stress: The role of affect. *Journal of Vocational Behavior*, 91, 113-121. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2015.08.010>
- Fletcher, J. M. ve Schurer, S. (2017). Origins of adulthood personality: The role of adverse childhood experiences. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 17(2). <https://doi.org/10.1515/bejeap-2015-0212>
- Fredrickson, B. L. (2013). Positive emotions broaden and build. P. Devine ve A. Plant (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology içinde*. (C. 47, s. 1-53). Academic Press.
- Garcia, P. R. J. M., Restubog, S. L. D., Ocampo, A. C., Wang, L. ve Tang, R. L. (2019). Role modeling as a socialization mechanism in the transmission of career adaptability across generations. *Journal of Vocational Behavior*, 111, 39-48. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.12.002>
- Gelissen, J. ve de Graaf, P. M. (2006). Personality, social background, and occupational career success. *Social Science Research*, 35(3), 702-726. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2005.06.005>
- Gong, Z., Gilal, F. G., Gilal, N. G., Van Swol, L. M. ve Gilal, R. G. (2022). A person-centered

- perspective in assessing career adaptability: Potential profiles, outcomes, and antecedents. *European Management Journal*. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2022.03.009>
- Guan, Y., Wang, F., Liu, H., Ji, Y., Jia, X., Fang, Z., Li, Y., Hua, H. ve Li, C. (2015). Career-specific parental behaviors, career exploration and career adaptability: A three-wave investigation among Chinese undergraduates. *Journal of Vocational Behavior*, 86, 95-103. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.10.007>
- Gunther, K. C., Cohen, L. H. ve Armeli, S. (1999). The role of neuroticism in daily stress and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(5), 1087.
- Han, J., Chu, X., Song, H. ve Li, Y. (2015). Social capital, socioeconomic status and self-efficacy. *Applied Economics and Finance*, 2(1), 1-10. <http://dx.doi.org/10.11114/aef.v2i1.607>
- Hayes Process Macro Org. (2021). Erişim adresi <https://www.processmacro.org/version-history.html> adresinden 15 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.
- Hazrati-Viari, A., Rad, A. T. ve Torabi, S. S. (2012). The effect of personality traits on academic performance: The mediating role of academic motivation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 32, 367-371. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.01.055>
- Hirschi, A. (2009). Career adaptability development in adolescence: Multiple predictors and effect on sense of power and life satisfaction. *Journal of Vocational Behavior*, 74(2), 145-155. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.01.002>
- Holland, J. L. (1997) *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*. (3. Baskı), Psychological Assessment Resources.
- IAAP (2022). Divisions. Erişim adresi <https://iaapsy.org/> adresinden 20 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır
- İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü (2022). Akademik Kadro. <https://psikoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/akademikkadro> adresinden 11 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- John, O., Donahue, E. ve Kentle, R. (1991). *The "Big Five" Inventory—Versions 4a and 54*. Technical report, institute of personality assessment and research. University of California, Berkeley.
- Johnston, C. S. (2018). A systematic review of the career adaptability literature and future outlook. *Journal of Career Assessment*, 26(1), 3-30. <https://doi.org/10.1177/1069072716679921>
- Judge, T. A., Cable, D. M., Boudreau, J. W. ve Bretz Jr, R. D. (1995). An empirical investigation of the predictors of executive career success. *Personnel Psychology*, 48(3), 485-519. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1995.tb01767.x>
- Judge, T. A., Higgins, C. A., Thoresen, C. J. ve Barrick, M. R. (1999). The big five personality traits, general mental ability, and career success across the life span. *Personnel Psychology*, 52(3), 621-652. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1999.tb00174.x>
- Kanten, S. (2012). Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (16), 191-205.
- Knouse, S. B. ve Fontenot, G. (2008). Benefits of the business college internship: A research review. *Journal of Employment Counseling*, 45(2), 61-66. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1920.2008.tb00045.x>
- Kocjan, G. Z., Kavčič, T. ve Avsec, A. (2021). Resilience matters: Explaining the association between personality and psychological functioning during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 21(1), 100198. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2020.08.002>
- Lahey, B. B. (2009). Public health significance of neuroticism. *American Psychologist*, 64(4), 241-256. <https://doi.org/10.1037/a0015309>
- Le Pine, J. A., Colquitt, J. A. ve Erez, A. (2000). Adaptability to changing task contexts: Effects of general cognitive ability, conscientiousness, and openness to experience. *Personnel Psychology*,

- 53(3), 563-593. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2000.tb00214.x>
- Li, Y., Guan, Y., Wang, F., Zhou, X., Guo, K., Jiang, P., Mo, Z. Li, Y. ve Fang, Z. (2015). Big-five personality and BIS/BAS traits as predictors of career exploration: The mediation role of career adaptability. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 39-45. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2015.04.006>
- Lounsbury, J. W., Park, S. H., Sundstrom, E., Williamson, J. M. ve Pemberton, A. E. (2004). Personality, career satisfaction, and life satisfaction: Test of a directional model. *Journal of Career Assessment*, 12(4), 395-406. <https://doi.org/10.1177/1069072704266658>
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J. ve Peterson, S. J. (2010). The development and resulting performance impact of positive psychological capital. *Human Resource Development Quarterly*, 21(1), 41-67. <https://doi.org/10.1002/hrdq.20034>
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B. ve Norman, S. M. (2007a). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541-572. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x>
- Luthans, F., Avey, J. B. ve Patera, J. L. (2008). Experimental analysis of a web-based training intervention to develop positive psychological capital. *Academy of Management Learning & Education*, 7(2), 209-221. <https://doi.org/10.5465/amle.2008.32712618>
- Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O. ve Li, W. (2005). The psychological capital of Chinese workers: Exploring the relationship with performance. *Management and Organization Review*, 1(2), 249-271. <https://doi:10.1111/j.1740-8784.2005.00011.x>
- Luthans, F., Luthans, K. W. ve Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47 (1), 45-50. <https://doi.10.1016/j.bushor.2003.11.007>
- Luthans, F., Youssef, C.M. ve Avolio, B.J. (2007b). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press.
- Lü, W., Wang, Z., Liu, Y. ve Zhang, H. (2014). Resilience as a mediator between extraversion, neuroticism and happiness, PA and NA. *Personality and Individual Differences*, 63, 128-133. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.015>
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1985). Updating Norman's" adequacy taxonomy": Intelligence and personality dimensions in natural language and in questionnaires. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3), 710-721.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.81>
- McCrae, R. R. ve Costa Jr, P. T. (1991). Adding Liebe und Arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(2), 227-232. <https://doi.org/10.1177/014616729101700217>
- Mercan, N. (2016). Psychological capital research for relations with career adaptability. *PressAcademia Procedia*, 2(1), 434-442. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2016118663>
- Negru-Subtirica, O., Pop, E. I. ve Crocetti, E. (2015). Developmental trajectories and reciprocal associations between career adaptability and vocational identity: A three-wave longitudinal study with adolescents. *Journal of Vocational Behavior*, 88, 131-142. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2015.03.004>
- Ng, T. W. ve Feldman, D. C. (2010). Human capital and objective indicators of career success: The mediating effects of cognitive ability and conscientiousness. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(1), 207-235. <https://doi.org/10.1348/096317909X414584>
- Nilforooshan, P. ve Salimi, S. (2016). Career adaptability as a mediator between personality and career

- engagement. *Journal of Vocational Behavior*, 94, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2016.02.010>
- O'Connell, D. J., McNeely, E. ve Hall, D. T. (2008). Unpacking personal adaptability to work. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 14, 248-259. <https://doi.org/10.1177/1071791907311005>
- Ohme, M. ve Zacher, H. (2015). Job performance ratings: The relative importance of mental ability, conscientiousness, and career adaptability. *Journal of Vocational Behavior*, 87, 161-170. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2015.01.003>
- Ó'Súilleabháin, P. S., Howard, S. ve Hughes, B. M. (2018). Openness to experience and adapting to change: Cardiovascular stress habituation to change in acute stress exposure. *Psychophysiology*, 55(5), e13023. <https://doi.org/10.1111/psyp.13023>
- Özler, D. E., Mercan, N. ve Yeni, Z. (2016). Y kuşağının beş faktör kişilik özelliklerinin kariyer uyum yetenekleri üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *İş Gücü, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(4), 145-162.
- Pappas, S. (2022). The rise of psychologists: Psychological expertise is in demand everywhere. <https://www.apa.org/monitor/2022/01/special-rise-psychologists> adresinden 1 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Parola, A. ve Marcionetti, J. (2021). Career decision-making difficulties and life satisfaction: The role of career-related parental behaviors and career adaptability. *Journal of Career Development*, 0894845321995571. <https://doi.org/10.1177/0894845321995571>
- Poropat, A. E. (2009). A meta-analysis of the five-factor model of personality and academic performance. *Psychological Bulletin*, 135(2), 322-338.
- Ramos, K. ve Lopez, F. G. (2018). Attachment security and career adaptability as predictors of subjective well-being among career transitioners. *Journal of Vocational Behavior*, 104, 72-85. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2017.10.004>
- Rossier, J., Zecca, G., Stauffer, S. D., Maggiori, C. ve Dauwalder, J. P. (2012). Career Adapt-Abilities Scale in a French-speaking Swiss sample: Psychometric properties and relationships to personality and work engagement. *Journal of Vocational behavior*, 80(3), 734-743. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.004>
- Rudolph, C. W., Lavigne, K. N. ve Zacher, H. (2017). Career adaptability: A meta-analysis of relationships with measures of adaptivity, adapting responses, and adaptation results. *Journal of Vocational Behavior*, 98, 17-34. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2016.09.002>
- Rusu, A., Măirean, C., Hojbotă, A. M., Gherasim, L. R. ve Gavriloiacii, S. I. (2015). Relationships of career adaptabilities with explicit and implicit self-concepts. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 92-101. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2015.05.003>
- Safavi, H. P. ve Bouzari, M. (2019). The association of psychological capital, career adaptability and career competency among hotel frontline employees. *Tourism Management Perspectives*, 30, 65-74. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.02.001>
- Sartık, H., ve Koca-Ballı, A. İ. K. (2020). Kişilik özelliklerinin kariyer uyum yeteneğine etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 68-86.
- Savickas, M. L. (2011). Constructing careers: Actor, agent, and author. *Journal of Employment Counseling*, 48(4), 179-181. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1920.2011.tb01109.x>
- Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. R. W. Lent ve S. D. Brown (Ed.) *Career development and counselling: Putting theory and research into works* içinde (s. 147-183). John Willey & Sons Inc.
- Savickas, M. L. ve Porfeli, E. J. (2012). Career Adapt-Abilities Scale: Construction, reliability, and

- measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 661-673. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.011>
- Savickas, M. L., Porfeli, E. J., Hilton, T. L. ve Savickas, S. (2018). The student career construction inventory. *Journal of Vocational Behavior*, 106, 138-152. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.01.009>
- Schelleman-Offermans, K. ve Massar, K. (2020). Explaining socioeconomic inequalities in self-reported health outcomes: The mediating role of perceived life stress, financial self-reliance, psychological capital, and time perspective orientations. *PLoS One*, 15(12), e0243730. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243730>
- Schmitt, N. (2007). The interaction of neuroticism and gender and its impact on self-efficacy and performance. *Human Performance*, 21(1), 49-61. <https://doi.org/10.1080/08959280701522197>
- Scioli, A., Chamberlin, C. M., Samor, C. M., Lapointe, A. B., Campbell, T. L., Macleod, A. R. ve McLenon, J. (1997). A prospective study of hope, optimism, and health. *Psychological Reports*, 81(3), 723-733. <https://doi.org/10.2466/pr0.1997.81.3.723>
- Seligman, M. E. P. (2007). *Öğrenilmiş iyimserlik*. (S. K. Akbaş, Çev.). HYB Basım Yayın. (Orijinal yayın tarihi 1990).
- Sevinç, A. ve Siyez, D. M. (2018). Öğrenci Kariyer Yapılandırma Envanteri'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 157-168. <https://doi.org/10.18394/iid.349410>
- Sheffield, D., Dobbie, D. ve Carroll, D. (1994). Stress, social support, and psychological and physical wellbeing in secondary school teachers. *Work & Stress*, 8(3), 235-243. <https://doi.org/10.1080/02678379408259995>
- Shiah, Y. J., Huang, Y., Chang, F., Chang, C. F. ve Yeh, L. C. (2013). School-based extracurricular activities, personality, self-concept, and college career development skills in Chinese society. *Educational Psychology*, 33(2), 135-154. <https://doi.org/10.1080/01443410.2012.747240>
- Siu, O. L., Bakker, A. B. ve Jiang, X. (2014). Psychological capital among university students: Relationships with study engagement and intrinsic motivation. *Journal of Happiness Studies*, 15(4), 979-994. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9459-2>
- Snyder, C. R., Irving L., Anderson J. (1991). Hope and health: Measuring the will and the ways. C. R. Snyder ve D. R. Forsyth (Ed.), *Handbook of social and clinical psychology* içinde. (s. 285-305). Pergamon.
- Soresi, S., Nota, L. ve Ferrari, L. (2012). Career Adapt-Abilities Scale-Italian Form: Psychometric properties and relationships to breadth of interests, quality of life, and perceived barriers. *Journal of Vocational Behavior*, 80, 705-711. doi:10.1016/j.jvb.2012.01.020
- Soye, A. ve O'Súilleabháin, P. S. (2019). Facets of openness to experience are associated with cardiovascular reactivity and adaptation across both active and passive stress exposures. *International Journal of Psychophysiology*, 140, 26-32. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2019.03.016>
- Stewart, C., Wall, A. ve Marciniac, S. (2016). Mixed signals: Do college graduates have the soft skills that employers want? *Competition Forum*, 14 (2), 276-281.
- Sullivan, S. E. ve Baruch, Y. (2009). Advances in career theory and research: A critical review and agenda for future exploration. *Journal of Management*, 35(6), 1542-1571. <https://doi.org/10.1177/0149206309350082>
- Şahin, I. ve Kırdök, O. (2018). Investigation of relationship between high school students' career adaptability, subjective well-being and perceived social support. *International Education Studies*, 11(8), 127-135.
- Tan, C. S., Low, S. K. ve Viapude, G. N. (2018). Extraversion and happiness: The mediating role of

- social support and hope. *PsyCh Journal*, 7(3), 133-143. <https://doi.org/10.1002/pchj.220>
- Taylor, S. E. ve Seeman, T. E. (1999). Psychosocial resources and the SES-health relationship. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 896(1), 210-225. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1999.tb08117.x>
- Teixeira, M. A. P., Bardagi, M. P., Lassance, M. C. P., de Oliveira Magalhães, M. ve Duarte, M. E. (2012). Career adapt-abilities scale—Brazilian form: Psychometric properties and relationships to personality. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 680-685. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.007>
- Tr.freelancer (2022). Psikoloji Jobs for April. <https://www.tr.freelancer.com/jobs/psychology/adresinden-15-Nisan-2022-tarihinde-alinmistir>.
- Türk Psikologlar Derneği. (2021). Sıkça sorulan sorular. <https://www.psikolog.org.tr/tr/kurumsal/sikca-sorulan-sorular-x716-adresinden-15-Eylul-2021-tarihinde-alinmistir>.
- Ünsal, P. (2014). *Kariyer gelişim kuramları ve kariyer danışmanlığı*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Van Gestel, S. ve Van Broeckhoven, C. (2003). Genetics of personality: Are we making progress?. *Molecular Psychiatry*, 8(10), 840-852.
- Van Vianen, A. E., Klehe, U. C., Koen, J. ve Dries, N. (2012). Career adapt-abilities scale—Netherlands form: Psychometric properties and relationships to ability, personality, and regulatory focus. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 716-724. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.002>
- Winstone, N., Balloo, K., Gravett, K., Jacobs, D. ve Keen, H. (2020). Who stands to benefit? Wellbeing, belonging and challenges to equity in engagement in extra-curricular activities at university. *Active Learning in Higher Education*, 1469787420908209. <https://doi.org/10.1177/1469787420908209>
- Yang, Y., Xu, X., Liu, W. ve Pang, W. (2020). Hope and creative self-efficacy as sequential mediators in the relationship between family socioeconomic status and creativity. *Frontiers in Psychology*, 11, 438. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00438>.
- YökAtlas. (2022). Psikoloji programı bulunan üniversiteler. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10169-adresinden-31-Mayıs-2022-tarihinde-alinmistir>.
- Zaccardi, M. C., Howard, C. M. ve Schnusenberg, O. (2012). Student preparation and personality traits in the job market. *Academy of Educational Leadership Journal*, 16, 35-53.
- Zacher, H. (2014a). Career adaptability predicts subjective career success above and beyond personality traits and core self-evaluations. *Journal of Vocational Behavior*, 84(1), 21-30. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2013.10.002>
- Zacher, H. (2014b). Individual difference predictors of change in career adaptability over time. *Journal of Vocational Behavior*, 84, 188-198. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.01.001>

The Relationship between Gender Gap in Employment and Hofstede's Culture Dimensions depending on Country Scores

Ülke Verilerine göre İşgücüne Katılımda Cinsiyet Ayrımı ve Hofstede'nin Kültür Boyutları arasındaki İlişki

Hilal Terzi¹ , Fatih Özdemir² , Türker Özkan³

¹Dr., Department of Business Administration, Middle East Technical University, Ankara, Türkiye

²Dr., Visiting Researcher, Department of Social Psychology, University of Amsterdam, Amsterdam, the Netherlands

³Prof. Dr., Department of Psychology, Middle East Technical University, Ankara, Türkiye

ORCID: H.T. 0000-0001-6561-3973;
F.Ö. 0000-0003-1013-5366;
T.Ö. 0000-0002-5501-9257

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Hilal Terzi,
Department of Business Administration,
Middle East Technical University, 06800,
Ankara, Türkiye

E-mail/E-posta:
hterzi@metu.edu.tr

Submitted/Başvuru: 01.06.2021

Revision Requested/Revizyon Talebi:
05.04.2022

Last Revision Received/Son Revizyon:
23.06.2022

Accepted/Kabul: 24.06.2022

Published Online/Online Yayın: xx.08.2022

Citation/Atf: Terzi, H., Ozdemir, F., & Ozkan, T. (2022). The relationship between gender gap in employment and Hofstede's culture dimensions depending on country scores.

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology, 42(2): 473-507.
<https://doi.org/10.26650/SP2021-941054>

ABSTRACT

Why is there a significant gender gap in the global labor force participation? Is there a way to reduce vulnerable employment? May cultural values explain the gender gap in employment and male-dominant work structure? This research examined the associations between Hofstede's culture dimensions (including power distance, individualism, masculinity, uncertainty avoidance, and long-term orientation) and gender gap in employment indicators (women's and men's labor force participation and vulnerable employment rates) after controlling the economy. Secondary data were obtained from Hofstede's culture dimensions and World Bank databases. When the countries with missing data are excluded, remaining data of 60 countries make up the data set of the study. Two-step hierarchical regression analyses were performed, in which economic development was entered in the first step and study variables were included in the model in the second step. The main results indicated that after controlling economic development, women's labor force participation rate was negatively related to country scores on uncertainty avoidance. In contrast, men's labor force participation rate was negatively associated with country scores on power distance, individualism, and uncertainty avoidance. Besides, both women's and men's vulnerable employment rates were negatively related to country scores on individualism. The fact that more women and men participate in the labor force in countries with low power distance and uncertainty avoidance can be interpreted as women's labor force participation creates new job opportunities that both women and men benefit from. The results may be useful for researchers who aim to see the current gender-based labor force participation patterns in different countries and understand the culture dynamics of economic gender gap.

Keywords: Gender gap in employment, labor force participation, vulnerable employment, Hofstede's culture dimensions

ÖZ

Küresel işgücüne katılım oranlarında neden belirgin bir cinsiyet farkı var? Kırılgan istihdamı azaltmanın bir yolu var mı? Kültür değerleri işgücüne katılımı cinsiyet ayrımını ve erkek egemen çalışma yapısını açıklayabilir mi? Bu araştırma, ekonomi kontrol edildikten sonra Hofstede'nin kültür boyutları (güç mesafesi, bireycilik, erillik, belirsizlikten kaçınma ve uzun dönem yönelimlilik) ile işgücüne katılımı cinsiyet ayrımı belirteçleri (kadınların ve erkeklerin işgücüne katılımı ve kırılgan istihdam oranları) arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmanın verileri Hofstede'nin kültür boyutlarından ve Dünya Bankası veritabanından elde edilmiştir. Eksik verisi olan ülkeler çalışma kapsamı dışına çıkarıldığında çalışmanın veri setini 60 ülkenin verisi oluşturmaktadır. Modele ilk aşamada ekonomik kalkınma verisi kontrol değişkeni olarak eklenirken, ikinci aşamada çalışmanın değişkenleri eklenerek veriler iki aşamalı hiyerarşik regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgular, ekonomik kalkınmayı kontrol ettikten sonra, kadınların işgücüne katılım oranının belirsizlikten kaçınma ülke puanlarıyla negatif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan, erkeklerin işgücüne katılım oranı ülkelerin güç mesafesi, bireycilik ve belirsizlikten kaçınma boyut puanlarıyla negatif ilişkili bulunmuştur. Ayrıca hem kadınların hem de erkeklerin kırılgan istihdam oranları, ülkelerin bireycilik konusundaki puanları ile olumsuz yönde ilişkili bulunmuştur. Güç mesafesinin ve belirsizlikten kaçınmanın düşük olduğu ülkelerde daha fazla kadın ve erkeğin işgücüne katıldığı bulunması, kadınların işgücüne katılımının hem kadınların hem de erkeklerin yararlandığı yeni iş fırsatları yarattığı şeklinde yorumlanabilir. Bulgular, farklı ülkelerdeki cinsiyet temelli işgücüne katılım modellerini ve ekonomik cinsiyet ayrımının kültür dinamiklerini anlamayı amaçlayan araştırmacılar için faydalı olabilir.

Anahtar Kelimeler: İşgücüne katılımı cinsiyet ayrımı, işgücüne katılım, kırılgan istihdam, Hofstede'nin kültür boyutları

Gender gap is defined as the difference between women and men as reflected in social, political, intellectual, cultural, or economic attainments or attitudes (Harris, 2017), and has four sub-dimensions (World Economic Forum [WEF], n.d.). Among these sub-dimensions, this study focuses on the gender gap in employment, the difference between women and men in labor force participation rates of the Economic Participation and Opportunity sub-index. Over the past thirty years, the labor force participation rate has decreased by 4.87 percent worldwide, and only six out of 10 people of working age, defined as everyone aged 15 and above, have joined the labor force in 2019 (World Bank Data, 2020d). Although this decline affects both men and women, the difference in labor force participation by gender has declined to only 27 percent, with a two percent decline in the past thirty years (World Bank Data, 2020b, 2020c). While women's labor force participation rate was 47.14 percent in 2019, it was 74.20 percent for men (World Bank Data, 2020b, 2020c). This shows that 1.4 billion of the 3.5 billion people that make up the global labor force were women (World Bank Data, 2020e).

People of working age fall into one of the following groups based on their labor force status: Employed, unemployed, and those outside of the labor force. Only those who belong to the first two groups make up the labor force (Gammarano, 2019). Six percent of people in the third group in the world (neither employed nor unemployed), around 120 million in 2019 (International Labor Organization [ILO], 2020), constitute the potential labor force that includes people who are unemployed and available but not seeking jobs or unemployed and seeking jobs but currently unavailable to work (Gammarano, 2019). According to 2018 data, the ratio of unemployment to the potential labor force was lower for women worldwide, interpreted as women face additional barriers for job-search or being available for employment (Gammarano, 2019). Nevertheless, the difficulties women face when entering or after entering the labor force are not the same in every country. While in some countries women face fewer barriers to labor force participation, in some countries, they face more barriers that may be social, political, legal, and cultural. To understand why gender gap in employment is higher in some countries, it is necessary to understand the cultural structure that feeds these systems.

This study aims to understand the culture dynamics of gender gap in global employment by examining the relationship between Hofstede's culture dimensions

(power distance, individualism, masculinity, uncertainty avoidance, and long-term orientation) and employment rates of women and men, by performing two-stage hierarchical regression analyses using secondary data. But above all, it provides an overview of the extent of the economic gender gap in global employment.

Employment

The standard form of employment in the labor market is particularly continuous and full-time paid jobs. Nevertheless, with increased flexibility in the market over time, non-standard forms of employment such as temporary work (including term/contract, seasonal, and casual/other), part-time work, and occasional work performed at home emerged. Although non-standard forms of employment have emerged over the years, the ‘ideal worker’ norm, frequently expressed in professional settings, has not had its share of this change. It is still used for full-time jobs and requires prioritization of work over family with long working hours, continuous availability, and complete devotion to work with the exclusion of obligations in private life (Gupta, 2017; Holt & Lewis, 2011; Lewis, 2001; Reid, 2015; Williams et al., 2013). The ideal worker norm is interpreted as a masculine concept wherein many societies around the world, having a job, being the ‘breadwinner’ of the family, is traditionally associated with men through gender socialization (Gupta, 2017; James, 2007). Living up to the ideal worker norm does not eliminate responsibilities in private life creating the need for someone to fulfill those responsibilities and to provide basic care in private life. Therefore, it is the same gender socialization that imposes taking care of children and the elders and domestic work such as cooking, cleaning, and washing to women and holds them accountable. This traditional role, called the ‘family-devotion’ schema in the literature, expects women to prioritize their devotion to family (Blair-Loy, 2003; Stone, 2007; Turco, 2010).

On average, men entered the workforce much earlier than women who remained outnumbered in the labor force. While the ideal worker norm is the only requirement that working men have to meet, working women are also expected to fulfill the requirements of the family-devotion schema (Blair-Loy, 2003; Coltrane & Adams, 2008; Cornwall et al., 2008; Stone, 2007). Yet, many studies revealed the belief of being devoted to the family conflicts with the ideal worker norm, perceived as the reason of being perceived as less competent and successful, leads to a lower recruitment of women, less professional advancement and work-life imbalance for many women professionals (i.e., Benard & Correll, 2010; Correll et al., 2007, 2014; Cuddy et al., 2004; Ely et al., 2014; Fuegen et al., 2004; Padavic et al., 2020).

The difficulty women experience in complying with the ideal worker norm and the family-devotion schema causes them to work in less demanding jobs that do not require overtime work, unlimited commitment, and availability. Women, therefore, have been overrepresented in low-paying jobs such as informal sector jobs with lack of social protection, rights at work, and decent working conditions (ILO, 2016; ILO Workquality, 2019; Pan American Health Organization [PAHO], 2010), while underrepresented in political offices, corporate boards, and other high-level leadership positions (Catalyst, 2020; Milazzo & Goldstein, 2017; World Bank, 2012; WEF, 2018). Women who can participate in the labor force despite the family-devotion schema do not only have to work in less competitive positions, but they also earn less than men working in these positions. Regardless of whether they are at the bottom or the top of the labor force, there is a large pay gap between men and women (Blau & Kahn, 2017). Although the gender pay gap has decreased, women continue to earn significantly less than men in most G20 countries where the pay gap ranges between 10 percent (in France, Turkey, and Italy) and 30-35 percent (in the Republic of Korea and India) (ILO Workquality, 2019). The pace of gender pay gap closing has stalled in some G20 countries in recent years, despite the slow progress in most countries (ILO Workquality, 2019).

Part-Time Employment

All over the world, women spend more hours than men do when it comes to the time devoted to domestic work (Ortiz-Ospina et al., 2018). Among G20 countries, women spend between one and a half hour and four and a half hours more time on domestic work than men do (ILO Workquality, 2019). Across G20 countries, the time women spend for domestic work per day peaks at five hours 30 minutes (in Turkey), while the longest time men devote to housework is two hours 52 minutes (in Australia), 16 minutes less than women who devote the shortest time for domestic work (in the Republic of Korea) (ILO Workquality, 2019). In an environment where they spend significantly more time on domestic work, it can also be inferred that there is less time left for women to have paid work. The increased flexibility in the market in recent years has created many part-time work opportunities that offer more time to pursue something else, flexible time, and opportunities to work in a less stressful environment. Studies have shown that flexible working opportunities provide a better work-life balance by reducing the distress employees go through (Beham et al., 2012; Roeters & Craig, 2014; Oishi et al., 2015). Although part-time working opportunities are increasing, it seems

that more women prefer these job opportunities. Such that, 2019 statistics show women work in part-time jobs 3.3 times more than men (OECD Data, 2020).

Besides its appealing features mentioned above, part-time work also has a dark side called the ‘flexibility stigma’ nurtured by the ideal worker norm. The flexibility stigma causes negative career outcomes, such as lower earnings (Blair-Loy & Wharton, 2004; Coltrane et al., 2013; Williams et al., 2013) and less favorable performance evaluations (Wharton et al., 2008) which may deter both working women and men from using existing work-family benefits (Blair-Loy & Wharton, 2002; Jacobs & Gerson, 2004). As the flexibility stigma penalizes those who remain in part-time jobs by negative career outcomes, it encourages women to find a way to fulfill the requirements of both the ideal worker norm and the family-devotion schema without using work-family benefits, while encouraging men to fulfill the requirements of the ideal worker norm, and if they do not, it encourages them not to participate in the labor force.

Vulnerable Employment

According to the World Bank, unpaid workers and family workers, as well as self-employed and wage earners, are also within the scope of vulnerable employment (World Bank Data, 2020j, 2020k). Work and workplace conditions separate formal and vulnerable jobs. Most of the vulnerable jobs originate from the unorganized sector that is not registered and has no fixed employment terms, such as plantation labor and fishermen (Adeleye et al., 2019; Saunders, 2006). Similar to self-employment and voluntary family work, unregistered and no fixed terms of employment are unprotected under prevailing labor laws about employment and social protection (Saunders, 2006). With unregulated working conditions and the lack of employment security, those engaged in vulnerable work are often invisible workers who lack a formal form of voice and representation (e.g., unionization) (Adeleye et al., 2019; Burgess & Connell, 2015). Having a job rather than being unemployed may seem like a better option, even if it is a vulnerable job. Yet, working irregular and for long hours do not contribute to those employed in vulnerable jobs in terms of skills and training, as well as in terms of sufficient income and career development to drag them or their families out of poverty (Adeleye et al., 2019; Burgess & Connell, 2015). Statistics of the ones working in vulnerable jobs show the severity of this situation. Almost a fifth of workers worldwide in 2019, more than 630 million workers, did not earn enough to free themselves and their families from extreme or moderate poverty (ILO, 2020).

While it is estimated that around 1.4 billion workers were employed in vulnerable employment in 2017 (ILO, 2018), this number is thought to have increased by 600 million by 2020 to nearly two billion, almost 61 percent of the global labor force (ILO, 2020). Among 107 countries, women in developing countries work in vulnerable jobs, while men in emerging countries (countries in transition) make up the majority (ILO, 2016). Three out of every four workers in developing countries work in a vulnerable job, while this number falls to almost one in two in emerging countries (ILO, 2018). Although their employment rates are close to each other in the world, women and men are concentrated separately within the subcategories of vulnerable employment (World Bank Data, 2020j, 2020k). It has been observed that the majority of women in vulnerable employment are family workers, and the area dominated by the majority of men is self-employment (Gokhool et al., 2018; ILO, 2018; Kring, 2017). Women are twice as likely to contribute to family workers, which accounts for one-third of the total informal employment in developing countries (ILO, 2018). Contributing family workers are not considered business partners, although they live in the same household with the business founder. The fact that these people are mostly women and the men are self-employed can be argued to be in line with traditional gender roles. The slight increase in self-employed women and the decrease family workers' rate over the past decade can also be interpreted as women starting to establish their own businesses (ILO, 2017, 2018). Although shifting from one form of vulnerable employment to another does not seem to make a difference in terms of vulnerable employment, women's transition from worker to employer can be interpreted as a positive change that empowers women in society and the workplace.

Unemployment

Job loss and subsequent unemployment is a common threat to all workers. However, they are punished differently according to their gender. Since breadwinning is traditionally linked to men, they determine their self-worth through breadwinning (Chesley, 2011; Legerski & Cornwall, 2010; Townsend, 2002), and they experience a greater social pressure and heavy stigma to quickly return to paid work because they are expected to be in uninterrupted full-time employment for many years (Damaske, 2020). Perhaps for this reason, men spend more time looking for work than women (Kulik, 2000). Unlike men's experience, women's job loss does not pose a threat to their gender roles; instead, it appears to have a reinforcing effect that triggers women to regress to

domestic work (Legerski & Cornwall, 2010; Seguino, 2010). Since working women are also expected to fulfill the family-devotion schema, being fired triggers questions about whether they should return to work (Blair-Loy, 2003; Cha, 2010), and those who can return to work are only those who can find someone for childcare (Damaske, 2011). Women, laid off at much higher rates than men, generally experience more difficulty getting a new job and remain unemployed in longer durations, although the structural adjustments in the economy is in their favor (Appleton et al., 2002; Giles et al., 2006; Korinek, 2005). This perhaps explains why more women remain in the potential labor force category.

Yet, when it comes to job search, refusing a job offer is more common among women when there is a conflict with domestic work (Kulik, 2000), indicating that women consider more criteria, such as the search area, when seeking new jobs. They constrain their job search to immediate areas under their control, even though the likelihood of getting a job offer is limited due to fewer positions with lower wages (Eriksson & Lagerström, 2012). Moreover, studies documented that being a woman, being married, and/or being a mother seem to lead to being unfavored in recruitment. Being married makes women less suitable, competent, and committed to employment (Benard et al., 2008; Correll et al., 2007; Jordan & Zitek, 2012; Ridgeway & Correll, 2004), while it makes men more suitable, successful, and committed to employment (Jordan & Zitek, 2012). Their parental role makes men be perceived as more mature, stable, and suited up for higher positions (Coltrane, 2004). Women's commitment is expected to decrease following marriage; therefore, single women are preferred over married ones (Jordan & Zitek, 2012). Women with children, but not men with children, are rated as less competent and deemed less valuable for recruitment (Cuddy et al., 2004). Similarly, in a study with real employers, it was found that women with children are half as likely to receive a response to their job applications than women without, whereas men's parental role does not affect their likelihood of receiving a response for their job applications (Correll et al., 2007). This shows that women with children who are unemployed for some reason are much less likely to find a job again than men with children.

Economic Gender Gap and Countries' Economic Development

Since the labor supply is an important determinant of economic growth, women's labor force participation has some impact on economies. Based on Gross National Income (GNI) scores, countries are classified into four different economic states: Low

income, lower-middle income, upper-middle income, and high-income economies (World Bank Data Team, 2018). The McKinsey Global Institute (2018) suggested that encouraging women's labor force participation would benefit countries more by moving upward from low-income economies to high-income economies or maintaining their positions as high-income economies. Globally, only 36 percent of GDP (gross domestic product) came from women's contribution in 2015 (Statista, 2015). The female share of GDP falls within a range of 11 percent in India to 41 percent in Eastern Europe and Central Asia, and China (Statista, 2015). Closing the worldwide gender gap could deliver \$11.7 trillion in additional GDP in 2025, equal to an 11 percent increase in the collective annual GDP worldwide (McKinsey Global Institute, 2018). If they could advance women's equality, the African countries could benefit from a 10 percent increase (an extra \$0.3 trillion), while the Asia Pacific countries could benefit from a 12 percent increase (an extra \$4.5 trillion) in their collective annual GDP by 2025 (McKinsey Global Institute, 2018, 2019). This additional \$4.5 trillion GDP was something equal to Germany and Austria's combined economic size each year (McKinsey Global Institute, 2018). Therefore, economically, reducing the gender gap and providing equal job opportunities for women and men has been crucial for countries to have a faster economic growth and better prosperity. However, of that expected an extra 12 percent collective annual GDP increase among Asia Pacific countries by 2025, 58 percent of the increase could come from raising the labor force participation of women, and the remaining could come from gender equality (McKinsey Global Institute, 2018). The expected increase in annual GDPs shows that reducing the gender gap is a necessity for economic growth and better welfare.

Culture

The decision to join the labor force is not just an individual matter. Cultural attitudes and beliefs that can shape societies, the roles assigned to women and men, and the value attributed to women and girls are among the factors that can affect women's participation in the labor force and their positions (Dicke et al., 2019). Thus, the decision is heavily influenced by the social, political, legal, and cultural systems in which that individual was raised. In many countries, women legally do not have the same rights as men. For instance, in some countries such as Saudi Arabia and Egypt, women still need to get a male figure's (i.e., husband, father, or even son) consent to work (Coker, 2018; Musawah, 2018; World Bank Group, 2015). Similarly, in Syria one needs to have a

license called ‘gedik’ to practice trade, and the right to trade belongs only to the men of the family (Littrell & Bertsch, 2013). In the absence of a male figure at home, women could inherit the gedik and sell or rent it, but they cannot use it. However, countries are aware of the fact that the ongoing practices contribute to the maintenance of gender gap. Therefore, 40 countries have aimed to reduce the economic gender gap and increase economic efficiency with more than 60 reforms since 2017 (World Bank, 2020). In countries where laws provide greater equal opportunities to decrease the economic gender gap, more women participate in the labor force (World Bank, 2020). Yet, in only eight economies (Belgium, Canada, Denmark, France, Iceland, Latvia, Luxembourg, and Sweden) that scored full points out of 190 economies, women and men are equal before the law (World Bank, 2020).

National and gender cultures have much deeper roots than other types of culture (i.e., organizational and professional culture) because individuals are exposed to social cultures from a very early age. In most countries, men’s primary role is to be the provider while domestic work, nurturing and childrearing, is seen as women’s primary responsibility (PAHO, 2010). Housework is still seen as women’s responsibility, even though men have started to contribute. Social norms and culture discourage women from joining the labor force by imposing gender roles and providing discouraging options for those who still want to work outside the home (Das & Kotikula, 2019; Gupta, 2017). Just because they could only find ‘inferior’ jobs and perform below their potential does not mean they are not capable. Although there is no way of knowing which causes the other, seeing more women in the informal sector reinforces the distorted notion that women are inferior to men and cannot be successful outside of their homes (PAHO, 2010). Even seven years after the PAHO study, IPSOS data from 17,551 adults in 2017 showed that one-fifth believe women are inferior to men and should not seek for opportunities to do anything outside home (Kaur-Ballagan & Skinner, 2017).

Parallel to how deeply gender socialization and social norms affect individuals’ thoughts and behaviors, World Values Survey (Wave 6) results revealed that 38.8 percent of respondents globally agree that men deserve priority if jobs are scarce (Inglehart et al., 2014). Almost half of the participants (46.6 percent) believe that children will be harmed if their mothers work in paid work (Inglehart et al., 2014). Also, 30.3 percent of those surveyed believed that a woman earning more than her husband would cause a problem because it is the duty of a man to ‘make a living’. Forty-three percent of

respondents believe men make better business executives than women do, and almost half (48.5 percent) of respondents believe men make better political leaders than women (Inglehart et al., 2014). While some claim that these consequences are just beliefs, these beliefs are embodied by women's underrepresentation in executive positions and parliaments. Because values and social norms are learned at an early age (Solbes-Canales et al., 2020), their long-lasting impact on an individual's decision can be passed on to successive generations, even if they are outdated. In a study of second-generation immigrants, Fernandez and Fogli (2009) showed that the labor force participation among second-generation immigrant women is strongly associated with women's labor force participation in their country of origin. Thus, although these second-generation immigrant women were raised in another country and culture, and had equal opportunities with men in employment, leadership, and decision-making at all levels, they could benefit from institutional and labor market opportunities only if women have had similar opportunities in their country of origin (Alesina et al., 2013; Fernandez & Fogli, 2009).

Social norms play an important role in women's labor force participation, having equal opportunities with men for employment, leadership, and decision-making at all levels (Dicke et al., 2019). It was essential for countries to understand the role of culture in the economic gender gap when developing national-level policies and public awareness. The elimination of the gender gap will only be achieved as people's beliefs, values and behaviors change, which takes years to achieve. Perhaps, for this reason, it is estimated that another 202 years will be required to close the gender gap in the workplace (WEF, 2018). Some years, this difference has progressed slowly, and in some years even reversed, making it difficult to close (WEF, 2018). Yet, culture is a construct with different sub-dimensions. Understanding which sub-dimensions are related to the gender gap is also essential for countries to shape their policies.

Hofstede's National Culture Dimensions

Although many anthropologists and sociologists defined culture in many different ways, this paper examined culture using Hofstede's National Culture dimensions. After the analyses of data collected from 116,000 IBM workers between 1967 and 1973, Hofstede categorized the culture into four dimensions: *Power Distance*, *Individualism*, *Masculinity*, and *Uncertainty Avoidance*. Later, *the Long-term Orientation* was added as the fifth dimension (Hofstede & Bond, 1988), followed by *Indulgence*, the sixth culture dimension (Hofstede et al., 2010). Indulgence shows the extent to which individuals try

to control their desires and impulses depending on their upbringing, and was not included to this study because of the data unavailability. The hypotheses mentioned below are established on the two conditions that job opportunities in the formal market are limited, and according to the zero-sum rule, increasing employment opportunities of one gender decreases the possibility of the other. Although some culture dimensions also inherently support a reduction of the gender gap, women's labor force participation has also been supported by countries' labor market strategies and regulations. Similarly, countries enact laws and regulations to reduce vulnerable employment. As a result of these laws and regulations, employees are considered within the scope of labor force participation, not vulnerable employment. Thus, women's and men's vulnerable employment are expected to move in the same direction simultaneously, regardless of gender.

Power Distance

It is referred to what extent less powerful members of the society accept and expect power to be distributed unequally to maintain social order (Carl et al., 2004; Hofstede, 2001). Human inequality is perceived as the core component of the social order in countries with high power distance scores. Obedience is taught at home and in school, and less powerful members of the societies are expected to do what they are told. Gender roles are more pronounced in countries high on power distance (Best & Williams, 1994). In cultures with high power distance, there are wide status differences between subordinates and their superiors (Friedman, 2007). Moreover, members of advantageous groups tend to favor those similar in status to maintain the status differences between advantageous and disadvantageous groups (Garcia et al., 2009). Inequality is unacceptable in countries where the power distance is low, such that children in these countries are treated as equals at home, and less powerful members have a say. As far as the gender gap is concerned, women are more likely to have equal employment opportunities with men in low power distance countries. Unlike in high power distance countries, men in low power distance countries do not perceive women's employment as a threat to authority, male authority, because in these countries women and men are treated equally. Favoring the status difference between advantaged and disadvantaged groups in countries where the power distance is high can be interpreted as more women and men participate in vulnerable employment in these countries. Therefore, the following hypothesis was proposed:

H1: (H1a) Women's labor force participation will be lower in high power distance cultures, while *(H1b)* men's labor force participation, and *(H1c)* women's and *(H1d)* men's vulnerable employment will be higher.

Individualism

This dimension indicates the extent of individuals' integration into their own groups that can be loose in individualistic cultures and tight in collectivist cultures (Hofstede, 2011). Individualistic cultures attach importance to horizontal relationships while valuing independence and self-sufficiency (Hofstede, 2011). And the justification of the status quo is weaker in individualistic cultures where people are not limited by group constraints (Garcia et al., 2009). However, the hierarchy is more important in collectivistic cultures in which sacrificing personal interests, showing conformity, and preserving harmony are valued (Hofstede, 2001). Together with the power distance, the hierarchical nature of collectivistic cultures could foster gender inequality by supporting the disproportionate distribution of power (Triandis, 1995). Some empirical studies showed women are subordinated to men in collectivist societies (Hofstede, 2001; Triandis, 1995). Similarly, in a study of how national culture influences preferences for employment-related decisions, Garcia and colleagues (2009) found that countries with higher collectivism are more likely to prefer males over females. Women's labor force participation can be expected to be high in individualistic cultures where independence and self-sufficiency are promoted. Higher representation of women in the formal sector and lower gender inequality are expected in individualistic cultures. Women's access to the work pool gives men the flexibility to prioritize their personal interests as they do not have to be the only breadwinner. In individualistic cultures, men and women are expected to prefer jobs protected under labor laws. Therefore, the following hypothesis was proposed:

H2: (H2a) Women's labor force participation will be higher in individualistic cultures, while *(H2b)* men's labor force participation, and *(H2c)* women's and *(H2d)* men's vulnerable employment will be lower.

Masculinity

The masculinity dimension focus on the dominant gender role patterns of masculine (e.g., independence, dominance) or feminine values and behaviors (e.g., interdependence, empathy, openness) (Cheung & Chan, 2007; Hofstede, 2001; Jeknić, 2014). The clear

differentiation of gender roles, distinct occupational differences, independent performance, achievement, and ambition are the characteristics of masculine societies, while feminine cultures promote equal sex roles, less occupational differences, cooperation, quality of life, and trust (Cheung & Chan, 2007; Garcia et al., 2009; Hofstede, 2001; Wagner & Hollenbeck, 2005). Unlike in masculine cultures, both men and women could be the breadwinners as gender roles overlapped in feminine ones (Arrindell et al., 2003; Hofstede, 2001, 2011). As explained in Hofstede's study (2001), there is a small gender culture gap in feminine societies, and socialization is directed towards non-traditional gender roles. Thus, women's labor force participation is expected to be high in feminine societies. The proportion of women in professional and technical jobs and at the management level is greater in feminine societies. Similarly, more women hold seats in parliament in feminine societies (Cheung & Chan, 2007). Men's labor force participation is expected to be higher in masculine societies. The distinct occupational differences in masculine cultures may cause women and men who cannot find a place for themselves in limited labor market positions to seek a job in vulnerable employment. Therefore, the following hypothesis was proposed:

H3: (H3a) Women's labor force participation will be lower in masculine societies, whereas *(H3b)* men's labor force participation, and *(H3c)* women's and *(H3d)* men's vulnerable employment will be higher.

Uncertainty Avoidance

This dimension focused on society's latitude toward ambiguity and uncertainty (Hofstede, 2011). Societies high in uncertainty avoidance showed less risk-taking behaviors, more respect for authority, resistance toward change, and great value on stability and certainty (Hofstede, 2011; Littrell & Bertsch, 2013). Cultures high in uncertainty avoidance enforce strict rules, laws, policies, and regulations to reduce or minimize uncertainty. These societies have better labor standards, stricter employment protection, and more generous notice and severance provisions (Black, 1999). Yet, developmental growth opportunities that might require learning new skills or relocation are perceived as risk-taking behaviors which employees may avoid (Friedman, 2007), while managers are also unwilling to invest in training programs (Kirkpatrick, 2006; Tyler, 2002). Cultures with low uncertainty avoidance are more comfortable with risk, more willing to move forward without knowing all the contingencies that lie ahead, and have a flexible nature that allows tolerance toward different attitudes and behaviors

(Friedman, 2007; Hofstede, 2011). Cultures low in uncertainty avoidance are expected to give women more opportunities to participate in the labor force, which in turn decreases men's employment opportunity. In countries with high uncertainty avoidance, unemployment is not a risk people can bear. Thus, instead of seeking a job that matches their skills, they are expected to accept any job even if it means vulnerable employment. For this reason, an increase in uncertainty avoidance is expected to trigger a rise in women's and men's vulnerable employment. Therefore, the following hypothesis was proposed:

H4: (H4a) Women's labor force participation will be lower in countries with high uncertainty avoidance, while *(H4b)* men's labor force participation, and *(H4c)* women's and *(H4d)* men's vulnerable employment will be higher.

Long-term Orientation

The term orientation categorizes societies based on the prioritization of their past over their future or vice versa (Hofstede, 2011). Short-term oriented cultures are focused on the present or the past, honoring tradition and consuming resources to meet current needs by showing hesitant behavior towards change and preserving their ongoing traditions and norms (Friedman, 2007). Long-term oriented cultures gave higher importance to the future by focusing on the pragmatic approaches where resources are saved to meet future contingencies (Hofstede, 1984, 2011). Women's participation in the labor force may be perceived as incompatible with traditional gender roles. Since long-term oriented cultures focus on economic development and create conditions to lift workers out of poverty, fewer women and men are expected to take part in vulnerable employment. Therefore, the following hypothesis was proposed:

H5: (H5a) Women's labor force participation will be higher in long-term oriented cultures, while *(H5b)* men's labor force participation, and *(H5c)* women's and *(H5d)* men's vulnerable employment will be lower.

Aim of the Current Study

The purpose of the study was to explore the culture dynamics of the gender gap in employment. Therefore, this study investigated the relationship between Hofstede's culture dimensions dimensions (power distance, individualism, masculinity, uncertainty avoidance, and long-term orientation) and women's and men's labor force participation rate of the population older than the age of 15 at the country level, and women's and men's vulnerable employment rates after controlling the economy.

Table 1*Hypothesized Relationship among Study Variables*

Variables	Women's Labor Force Participation	Men's Labor Force Participation	Women's Vulnerable Employment	Men's Vulnerable Employment
Power distance	-	+	+	+
Individualism	+	-	-	-
Masculinity	-	+	+	+
Uncertainty avoidance	-	+	+	+
Long-term orientation	+	-	-	-

Note. + = positive significant association; - = negative significant association

Method

Data Set and Measure

The gender gap in employment indicators selected for this study were women's and men's labor force participation and their vulnerable employment ratios. By definition, labor force participation includes people who are currently employed and people who are unemployed but seeking work, as well as first-time job-seekers (World Bank Data, 2020b, 2020c). Therefore, the labor force participation indicator shows the percentage of women/men in the labor force among women/men over the age of 15. However, not everyone who works is included in the labor force participation ratios. Unpaid workers, family workers, and students are often omitted. Yet, another ratio, vulnerable employment, includes unpaid workers and family workers as well as own-account workers and wage salaried workers as the indicators (World Bank Data, 2020j, 2020k). In this study, the vulnerable employment represents the percentage of women/men in vulnerable jobs out of the total women/men employed over the age of 15. Since the World Bank updates country classifications (low-income, lower-middle income, upper-middle income, and high-income economies) each year, GNI levels were classified according to the revised cut-off levels (World Bank Data Team, 2018). The 2019 data sets of countries' economic progress (Gross National Income [GNI]), women's labor force participation, men's labor force participation, women's vulnerable employment, and men's vulnerable employment rates are taken from World Bank databases (World Bank Data, 2020a, 2020b, 2020c, 2020j, 2020k). Hofstede's five culture dimensions (including power distance, individualism, masculinity, uncertainty avoidance, and long-term orientation) were used to measure cultural variables at the country level. The data set of countries' culture dimensions, re-adjusted between 0 and 100, was obtained from Hofstede's website (Geert Hofstede, 2015).

Procedure

Publicly available data, secondary data, were used in this study. Countries without data on culture dimensions from one hundred and eighty-nine countries were excluded from the data set. Countries with missing data on women's and/or men's employment rates have been neglected. Two countries (the Iran Islamic Republic and Venezuela RB) without economic datum were removed from the analysis. Therefore, the data set of this study covers 60 countries (see Table 2).

Data Analysis

Bivariate correlation analysis was conducted to assess the relationship between study variables and Hofstede's five culture dimensions. In the hierarchical regression analyses, economy was entered in the first step and Hofstede's five culture dimensions were entered in the second step. All statistical analyses were conducted by using the SPSS 25.0 software program.

Table 2

Country Scores depending on Culture Dimensions, and the Proportions of Women's and Men's Employment

Country Name	Income Categories	WLFP	MLFP	WVuln	MVuln	PDI	IDV	MAS	UA	LTO
Argentina	Upper-Middle Income	50.72	72.73	20.10	23.06	49	46	56	86	20
Australia	High Income	60.30	70.86	8.13	12.81	38	90	61	51	21
Austria	High Income	55.06	66.57	6.85	7.85	11	55	79	70	60
Bangladesh	Lower-Middle Income	36.26	81.37	66.99	50.26	80	20	55	60	47
Belgium	High Income	48.61	58.70	8.42	11.72	65	75	54	94	82
Brazil	Upper-Middle Income	54.21	74.10	23.72	31.01	69	38	49	76	44
Bulgaria	Upper-Middle Income	49.24	61.98	6.33	9.06	70	30	40	85	69
Canada	High Income	60.84	69.42	9.40	11.86	39	80	52	48	36
Chile	High Income	51.80	73.97	22.90	22.54	63	23	28	86	31
China	Upper-Middle Income	60.45	75.27	48.85	42.65	80	20	66	30	87
Colombia	Upper-Middle Income	57.35	80.90	46.25	47.64	67	13	64	80	13
Croatia	High Income	45.45	57.49	6.51	7.91	73	33	40	80	58
Czech Republic	High Income	52.94	68.55	10.65	16.11	57	58	57	74	70
Denmark	High Income	58.25	66.29	3.58	6.07	18	74	16	23	35
El Salvador	Upper-Middle Income	45.32	75.74	42.95	27.80	66	19	40	94	20
Estonia	High Income	57.10	71.01	4.77	7.43	40	60	30	60	82
Finland	High Income	55.54	62.77	7.38	11.64	33	63	26	59	38
France	High Income	50.75	59.91	6.19	8.58	68	71	43	86	63
Germany	High Income	55.28	66.57	4.95	6.20	35	67	66	65	83
Greece	High Income	44.17	59.78	23.56	27.37	60	35	57	100	45
Hong Kong SAR, China	High Income	53.98	67.51	4.01	7.40	68	25	57	29	61
Hungary	High Income	48.47	65.50	5.35	6.59	46	80	88	82	58
India	Lower-Middle Income	20.52	76.08	76.09	73.81	77	48	56	40	51

Gender Gap in Employment and Culture

Indonesia	Upper-Middle Income	53.08	81.89	56.78	42.13	78	14	46	48	62
Ireland	High Income	55.97	68.36	5.64	14.84	28	70	68	35	24
Israel	High Income	59.69	68.55	7.56	8.91	13	54	47	81	38
Italy	High Income	40.76	59.00	13.39	19.40	50	76	70	75	61
Japan	High Income	52.74	71.28	7.89	8.64	54	46	95	92	88
Korea, Rep.	High Income	52.89	73.10	18.83	19.20	60	18	39	85	100
Latvia	High Income	55.72	68.38	6.96	7.33	44	70	9	63	69
Lithuania	High Income	56.54	67.74	7.61	10.70	42	60	19	65	82
Luxembourg	High Income	54.91	63.67	5.52	5.70	40	60	50	70	64
Malaysia	Upper-Middle Income	50.75	77.10	24.32	20.23	100	26	50	36	41
Malta	High Income	46.05	67.06	5.82	12.55	56	59	47	96	47
Mexico	Upper-Middle Income	44.19	78.45	29.30	25.51	81	30	69	82	24
Morocco	Lower-Middle Income	21.47	70.14	60.03	43.64	70	46	53	68	14
Netherlands	High Income	58.26	69.08	10.91	14.15	38	80	14	53	67
New Zealand	High Income	64.77	75.33	10.44	13.58	22	79	58	49	33
Norway	High Income	60.37	67.19	3.46	6.19	31	69	8	50	35
Pakistan	Lower-Middle Income	21.92	81.74	71.29	51.51	55	14	50	70	50
Peru	Upper-Middle Income	70.28	85.14	57.31	44.62	64	16	42	87	25
Philippines	Lower-Middle Income	46.10	73.26	37.31	29.79	94	32	64	44	27
Poland	High Income	48.63	65.46	13.12	18.43	68	60	64	93	38
Portugal	High Income	54.19	64.08	9.40	14.18	63	27	31	99	28
Romania	High Income	45.31	64.74	22.62	24.56	90	30	42	90	52
Russian Federation	Upper-Middle Income	54.82	70.25	4.79	5.88	93	39	36	95	81
Serbia	Upper-Middle Income	47.41	62.81	20.98	26.90	86	25	43	92	52
Singapore	High Income	61.97	78.30	6.57	11.88	74	20	48	8	72
Slovak Republic	High Income	52.18	67.44	8.15	14.79	100	52	100	51	77
Slovenia	High Income	53.40	63.43	9.50	12.64	71	27	19	88	49
Spain	High Income	51.85	63.43	8.38	13.12	57	51	42	86	48
Sweden	High Income	61.38	67.77	4.09	7.88	31	71	5	29	53
Switzerland	High Income	62.90	73.75	9.40	8.54	34	68	70	58	74
Thailand	Upper-Middle Income	59.20	76.08	49.81	47.35	64	20	34	64	32
Trinidad and Tobago	High Income	50.06	70.24	13.02	21.92	47	16	58	55	13
Turkey	Upper-Middle Income	34.01	72.59	32.09	24.68	66	37	45	85	46
United Kingdom	High Income	57.65	68.11	9.64	15.97	35	89	66	35	51
United States	High Income	56.13	68.19	3.36	4.24	40	91	62	46	26
Uruguay	High Income	55.58	73.32	21.73	26.41	61	36	38	98	26
Vietnam	Lower-Middle Income	72.71	82.36	60.57	48.11	70	20	40	30	57

Note. WLPF = women's labor force participation rate (% of female population ages 15+); MLFP = men's labor force participation rate (% of male population ages 15+); WVuln = women's vulnerable employment (% of the total employed female population ages 15+); MVuln = men's vulnerable employment (% of the total employed male population ages 15+); PDI = power distance (%); IND = individualism (%); MAS = masculinity (%); UA = uncertainty avoidance (%); LTO = long-term orientation (%). Low Income = <= \$995 GNI per capita; Lower-Middle Income = from \$996 to \$3,895 GNI per capita; Upper-Middle Income = from \$3,896 to \$12,055 GNI per capita; High Income = >= \$12,056 GNI per capita (World Bank Data Team, 2018). The scores of countries based on culture dimensions were obtained from Hofstede's country comparison data set (<https://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/08/6-dimensions-for-website-2015-12-08-0-100.xls>). The proportions of female's and male's employment ratios were received from World Bank database (<http://data.worldbank.org/indicator>).

Results

Correlations between Study Variables

Women's labor force participation rate had a negative correlation with power distance and uncertainty avoidance, and a positive correlation with income, while men's labor force participation rate had a negative correlation with individualism and uncertainty avoidance, and income. Women's vulnerable employment rates indicated a positive association with power distance, and negative association with individualism and income. Men's vulnerable employment rates showed a positive association with power distance, and negative association with individualism, long-term orientation, and income. Descriptive statistics and correlations of study variables were presented in Table 3.

Table 3

Descriptive Statistics and Correlations of Study Variables

Variables	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Women's labor force participation	51.97	9.97	-	.07	-.43**	-.41**	-.35**	.19	-.18	-.27*	.10
2. Men's labor force participation	70.03	6.46		-	.69**	.64**	.21	-.48**	.07	-.29*	-.22
3. Women's vulnerable employment	20.19	19.98			-	.97**	.44**	-.59**	.06	-.05	-.25
4. Men's vulnerable employment	20.39	15.13				-	.45**	-.57**	.09	-.04	-.28*
5. Power distance	57.37	21.30					-	-.64**	.14	.18	.08
6. Individualism	47.02	23.36						-	.06	-.18	.09
7. Masculinity	48.68	19.89							-	.02	.05
8. Uncertainty avoidance	66.82	23.03								-	-.03
9. Long-term orientation	49.99	21.68									-
10. Income categories	3.57	.67	.46**	-.60**	-.86**	-.80**	-.52**	.53**	-.06	.08	.22

Note. *N* = 60; **p < .01; *p < .05

Hierarchical Regression Analysis

Hierarchical regression analyses were conducted to investigate the relationship between Hofstede's culture dimensions and women's and men's (formal and vulnerable) employment rates. As it was shown in Table 4, after controlling the economy (income categories as low, lower-middle, upper-middle, and high income), Hofstede's culture dimensions explained 35.8% of the total variance in women's labor force participation ($\Delta R^2 = .15^{**}$, $F(6, 53) = 4.93$, $p < .01$) and 55% of the total variance in men's labor

force participation ($\Delta R^2 = .19^{**}$, $F(6, 53) = 10.78$, $p < .01$). F change scores indicated that Hofstede's culture dimensions significantly improved explained variances of women's and men's labor force participation, and the additional explained variances in the second steps differed significantly from the explained variances in the first steps. Only uncertainty avoidance showed a significant and negative association with women's labor force participation rate ($\beta = -.14$, $p < .01$), which supported *H4a*. Power distance, individualism, and uncertainty avoidance were negatively correlated with men's labor force participation rate ($\beta = -.09$, $p < .05$ for power distance, $\beta = -.13$, $p < .01$ for individualism, $\beta = -.08$, $p < .05$ for uncertainty avoidance), which supported *H2b*. Hofstede's culture dimensions explained 77.8% of the total variance in women's vulnerable employment ($\Delta R^2 = .04$, $F(6, 53) = 30.97$, $p < .01$) and 69.4% of the total variance in men's vulnerable employment ($\Delta R^2 = .05$, $F(6, 53) = 20.05$, $p < .01$) after controlling the economy (Table 4). F change scores indicated that Hofstede's culture dimensions did not significantly improve explained variances of women's and men's vulnerable employment, and the additional explained variances in the second steps did not differ significantly from the explained variances in the first steps. Only individualism was significantly associated with women's vulnerable employment rate ($\beta = -.22$, $p < .01$) and men's vulnerable employment rate ($\beta = -.16$, $p < .05$), which supported *H2c* and *H2d*.

Table 4*Hierarchical Regression Results*

Variables	% of Participation in Labor Force		% of Vulnerable Employment	
	Women	Men	Women	Men
	β	β	β	β
Step 1: Control Variable				
Income Categories	.46**	-.60**	-.86**	-.80**
<i>F(1,58)</i>	15.60**	32.73**	165.81**	105.49**
<i>ΔR2</i>	.21**	.36**	.74**	.65**
Step 2: Study Variables				
Power distance	-.17	-.28*	-.12	-.05
Individualism	-.25	-.48**	-.26**	-.25*
Masculinity	-.10	.12	.05	.08
Uncertainty avoidance	-.32**	-.30**	-.02	-.03
Long-term orientation	.02	-.07	-.05	-.11
<i>F(6,53)</i>	4.93**	10.78**	30.97**	20.05**
<i>ΔF(5,53)</i>	2.42*	4.45**	1.78	1.70
<i>ΔR2</i>	.15*	.19**	.04	.05

Note. $N = 60$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Discussion

The purpose of this study was to explore the relationship between Hofstede's culture dimensions and gender gap in employment indicators (women's and men's formal and vulnerable employment rates in 2019) using 60 different country-scores after controlling the economy. The findings of the study partially supported the proposed hypotheses (see Table 5). Numerous studies have provided evidence of a u-shaped relationship between women's labor force participation and countries' economic development (e.g., Goldin, 1995; Luci, 2009; Olivetti, 2013). Since this study mostly includes data from upper-middle-income and high-income countries, the results only took a snapshot of the upward trend of the well-known hypothesis of the u-shaped relationship. Accelerating economic development and providing more resources to invest in short and long-term goals for education, health, and employment could affect countries to have higher levels of labor force participation of women and lower levels of vulnerable employment men and women, and labor force participation of men. The negative correlation between economic development and vulnerable employments indicated that the demand for vulnerable job opportunities in economically developed societies would decrease. In line with the Ostry and colleagues' (2018) study, the absence of a relationship between women's and men's participation in the workforce showed that women's labor force participation does not cause the limited job opportunities to be distributed between women and men, but rather creates new job opportunities. Therefore, women's participation in the labor force does not decrease men's participation in the formal labor force. Likewise, women's participation in the labor force reduces the vulnerable employment of men. The negative correlation between women's labor force participation and women's vulnerable employment can be explained in two ways. The reason why women tend to work in vulnerable jobs could be their inability to find jobs in the formal sector. Yet, this relationship can be interpreted as an increase in women's labor force participation creates more job opportunities not only for men but also for women who were normally unable to find jobs in the formal sector. Moreover, the high correlation between female and male vulnerable employment suggests that vulnerable employment is an inclusive concept regardless of gender.

Table 5
Proposed Hypotheses and Study Results

Variables	Women's Labor Force Participation		Men's Labor Force Participation		Women's Vulnerable Employment		Men's Vulnerable Employment			
	Proposed Associations	Study Results	Proposed Associations	Study Results	Proposed Associations	Study Results	Proposed Associations	Study Results		
	Correlation Regression		Correlation Regression		Correlation Regression		Correlation Regression			
Power distance	-	n.s.	+	n.s.	-	n.s.	+	n.s.	+	n.s.
Individualism	+	n.s.	-	-	-	-	-	-	-	-
Masculinity	-	n.s.	+	n.s.	n.s.	n.s.	+	n.s.	+	n.s.
Uncertainty avoidance	-	-	+	-	-	n.s.	+	n.s.	+	n.s.
Long-term orientation	+	n.s.	-	n.s.	n.s.	n.s.	-	n.s.	-	n.s.

Note. + = positive significant association; - = negative significant association; n.s. = non-significant association

Power Distance

As gender inequality is based on the perception of men as superiors where women are inferior, power distance is expected to be strongly related to gender gap in employment. However, *H1* was not supported. Power distance could only explain men's labor force participation. Contrary to the expectations, men's labor force participation decreased in countries with high power distance, while women's labor force participation and vulnerable employment rates seemed unaffected, regardless of whether they were in a country with a high or low power distance. If being perceived as inferior in high power distance cultures is an issue for women, the burden of being the only breadwinner of the family is on men. This burden can lead men to seek a job regardless of its nature: formal or vulnerable. However, the results showed that when the superior position of men is strengthened in a society, that is, when they become the only breadwinner of the family, their labor force participation decreases. The correlation results also showed that more men have participated in vulnerable employment under high power distance. In a society where job opportunities are only offered to men, and women are expected to fulfill their traditional duties, the decrease in men's labor force participation and an increase in men's vulnerable employment may not make sense. However, this result can be interpreted as that in societies where the distribution of power between men and women is more equal, more job opportunities are created. Therefore, more men can participate in the labor force.

The power distance dimension is closely related to economic development (Hofstede, 2006, 2007), and non-significant results of women's labor force participation and vulnerable employment may be related to the method of analysis where Hofstede's culture dimensions entered into the system after the economy was controlled. The correlation results showed a moderate positive relationship between power distance and vulnerable employment rates, and a negative relationship between power distance and women's labor force participation (see Table 5). But, when the impact of economic development was removed from the picture, power distance lost its predictive power. Although there was no relationship between power distance and women's labor force participation, the negative correlation could be a sign that the assumptions on which the hypotheses are based, that job opportunities in the market are stable and distributed amongst the labor force, are not correct. Moreover, not providing enough opportunity for women to work could be the reason why any change in power distance does not affect women's employment. So, regardless of whether the job is formal or vulnerable,

women do not enter the labor force. This may be the case in cultures where women need the approval of male members in their families to work (Coker, 2018), as well as in societies where there are invisible barriers toward women's employment.

Individualism

In line with Garcia and colleagues (2009), the findings in this study also showed that the higher the level of collectivism, the higher the labor force participation of men (*H2b*). Given the strong negative correlation between individualism and power distance, this also indicates the patriarchal nature of collectivist cultures. These results can be interpreted as, in individualist cultures, men are not seen as the family's sole breadwinner. Although it has been hypothesized that there is a positive relationship between individualism and women's participation in the workforce, no findings supporting this relationship were found in this study (*H2a*). Individualism was also negatively correlated with vulnerable employment ratios, supporting *H2c* and *H2d*. The close relationship between individualism and economic development (Hofstede, 2006, 2007) can be interpreted as cultures will become more individualistic with increasing economic development and wealth (Hofstede, 1980), which in turn reduce the participation in the vulnerable jobs. Economic development may trigger both men and women to stay away from vulnerable employment, as more job opportunities and higher welfare make vulnerable jobs less favorable.

Masculinity

Knowing about the self, social values, norms, and expectations begin with enculturation (Brewer & Chen, 2007). There have been different practices, different perceptions of what a woman can and cannot do between one from Saudi Arabia (or in any Masculine culture) and another from the Netherlands (or in any Feminine culture). While there are no such restrictions for those born in the Netherlands, a woman born in Saudi Arabia learns that she needs a male guardian's consent to travel, to enroll in courses, or even to open a savings account (Coker, 2018). This study results indicated that the masculinity dimension was not associated with (formal and vulnerable) labor force participation. There could be two reasons for this. Although masculinity has a negative relationship with women's career advancement (such as holding managerial positions in professional and technical jobs, being elected political positions, and holding seats in the parliament; Cheung & Chan, 2007), it may not really have an impact on the previous step, individuals' (formal and vulnerable) labor force participation. It is

also possible that, different factors can affect (formal and vulnerable) labor force participation in masculine and feminine societies. Therefore, in feminine societies, the absence of a factor that affects participation in the labor force in masculine societies does not mean that other factor(s) will not affect these processes.

Uncertainty Avoidance

High uncertainty avoidance can strengthen dependence on existing traditional social hierarchy and respect for authority (Hofstede, 2011); because these countries show less risk-taking behaviors and less tolerance to change and deviants. These cultures use rules, laws, policies, and regulations; and put more policies into action to control unpredictability at a predictable level. Thus, as expected (*H4a*), there was a negative relationship between the uncertainty avoidance dimension and women's labor force participation. However, the significant negative relationship between men's labor force participation and uncertainty avoidance, contrary to what was hypothesized, showed that men also participate less in the labor force in cultures where uncertainty avoidance is high. There could be two reasons for this. The first may be that sustaining more traditional approaches with less technological developments creates fewer employment opportunities in these cultures. The second may be that the assumptions on which the hypotheses are based, that limited employment opportunities in the market are dispersed between women's and men's labor force participation, are not correct. Consistent with the second explanation, the Ostry and colleagues' (2018) study showed that men also benefited from an increase in women's labor force participation. Because women's participation in the labor force brings new skills to the workplace that complement men's skills in the production process, raise productivity, boost wages for everyone, this in turn increases the number of workers competing for jobs (Ostry et al., 2018). New skills in the workplace, resulting from women's labor force participation, could also trigger the opening of new job opportunities, both women's and men's participation in the labor force will benefit positively. Moreover, the absence of a link between uncertainty avoidance and vulnerable employment suggests that the decline in men's labor force participation rates in high uncertainty avoidance cultures does not have a spillover effect on men's vulnerable employment.

Long-term Orientation

Contrary to *H5*, the study results showed that regardless of what societies prioritized (either the past or the future), formal and vulnerable employment remained unaffected.

Compared to short-term oriented cultures, long-term oriented cultures have higher adaptive capabilities making them strong candidates for faster economic growth and better prosperity (Hofstede & Bond, 1988; Park & Lemaire, 2011). The correlation results showed that the only significant association that long-term orientation had was negative correlation with men's vulnerable employment. Men may not be able to cope with unemployment for long, as short-term oriented cultures have a narrow focus and traditional perspectives on meeting current needs. They are expected to fulfill the role of the sole breadwinner by getting a job, regardless of whether it is formal or vulnerable. Yet, when the high inverse correlation between vulnerable employment and economy is considered, it can be argued that the reason why the relationship between long-term orientation and men's vulnerable employment was not significant in the hierarchical regression is that the economy is controlled in the first stage.

The current study has some limitations that should be taken into consideration. One of these limitations is the number of countries included in this study. Hofstede's culture-based country comparison data set and World Bank databases were used to generate this overall data set. Out of one hundred eighty-nine countries with partial data, only 60 countries with full data were included in the analysis. However, given that there are 194 countries in the world (World Atlas, 2020), the findings of this study come from only a third of the countries.

Moreover, when these countries' nature was examined, 40 of them belonged to the high-income countries, and 14 countries were in the upper-middle-income country category. Although the economy was entered in the analyses as a control variable, it explained a 21% to 74% variance of the model in the first step. The absence of low-income countries and enough lower-middle-income countries in the data set may raise generalizability questions. Studies on gender gap can also be examined with different cultural classifications, such as the Schwartz's model (Schwartz, 2006), to increase the representation of low-income and low-middle-income economies in future studies.

Besides economic development, marital status is also related to female and male employment. Labor force participation by marital status in 2019 is available for only 32 countries (ILO, 2020), and only half of them (17 countries) were found to match the countries used in this data set. However, since it is not possible to make a meaningful comparison with 17 countries, labor force participation by marital status was not

included in this study. As more countries provide publicly available data on this issue, it will be possible to carry out these analyzes.

Also, an increase in years of education should be considered in studies that focus on reducing the gender gap at work. As primary education is compulsory in most countries, it is necessary to look at non-compulsory secondary and tertiary education to understand the years that girls and boys spend in education. Globally, the gross enrollment rate of women in tertiary schools (including universities, trade schools, and colleges) has increased by five times in 50 years to 41 percent, while for men this increase was 3.2 times, to 36 percent (World Bank Data, 2020h, 2020i). Although women outpaced men in the tertiary education level, the proportion of boys and girls is equal at the secondary education level; three out of every four children are enrolled in secondary education, regardless of their gender (World Bank Data, 2020f, 2020g).

Increasing the years women spend in education (higher secondary and tertiary education) will increase their chances of being promoted to management and senior positions in the long term, it will also delay their participation in the labor force, leaving fewer women available for work at younger age groups (Kannan & Raveendran, 2012). It should be noted, however, that when highly-educated women enter the labor force, an immediate effect of education on the economic gender gap may not be seen, as women with limited education will still be in the labor force pool. For this reason, observing the effects of higher education on women labor force participation is possible over longer periods or in studies that divide labor force participation into age groups.

Which variable is the cause of another can only be understood by causal studies. For this reason, the correlational nature of this study does not allow any causal interpretation between study variables. As a suggestion, researchers can use the vast number of massive open-source databases waiting to be used on the internet more to conduct cross-cultural studies and to reach more generalizable findings in future studies.

In conclusion, this study demonstrated the relationship between the culture dimensions and the gender gap in employment indicators (formal and vulnerable labor force participation ratios) in 60 countries using country-based databases. The main results indicated that, after controlling for economic development, women's labor force participation rate was negatively related to country scores on uncertainty avoidance, whereas men's labor force participation rate was negatively related to country scores on

power distance, individualism, and uncertainty avoidance. In addition, both women's and men's vulnerable employment rates were only negatively related to country scores on individualism. The gender gap has been prevalent all around the globe. This study provides a deeper understanding of why the gender gap in employment exists and what culture dimensions it feeds on. Countries' economic development can be achieved or sustained by the participation of women and men in the labor force. The fact that women's and men's labor force participation rates are higher in countries with low power distance and uncertainty avoidance can be interpreted as women's participation in the workforce actually creates new job opportunities and not only women but also men benefit from it. Moreover, as mentioned in the assumptions and demonstrated in the study's correlation and regression results, women's and men's vulnerable employment move in the same direction. In countries where individualism and long-term orientation are low and power distance is high, there is an increase in women's and men's vulnerable employment rates. At the same time, individualism and power distance are closely related to the countries' economic development, indicating that increasing countries' economic development can be effective in reducing vulnerable employment. This can also be interpreted as there are more laws and regulations to reduce unprotected employment in economically developed countries. Countries need to develop some policies and strategies to reduce informal employment and encourage formal labor force participation, but their adoption depends on the beliefs, norms, and traditions of that country. Therefore, policies developed as incompatible with culture are doomed to fail. This study can be considered as a guiding resource showing the culture dimensions that policymakers should consider when designing their strategies to eliminate the economic gender gap. The findings may be useful for researchers and practitioners who aim to see the current gender-based labor force participation patterns in different countries and understand the culture dynamics of the gender gap at work.

Ethics Committee Approval: XXXXXXXXXXXX.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- H.T., F.Ö., T.Ö.; Data Acquisition- H.T., F.Ö.; Data Analysis/ Interpretation- H.T., F.Ö.; Drafting Manuscript- H.T.; Revision of Manuscript- F.Ö., T.Ö.; Final Approval and Accountability- H.T., F.Ö., T.Ö.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declare that this study has received no financial support.

Etik Kurul Onayı: XXXX.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: XXXXXX.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Adeleye, N., Sultana, Y., Jamal, A., Nazeer, M., & Sankaran, A. (2019). Female vulnerable employment in India's informal sector. *International Journal of Gender and Women's Studies*, 7(2), 78-87. <https://doi.org/10.15640/ijgws.v7n2p8>
- Alesina, A., Giuliano, P., & Nunn, N. (2013). On the origins of gender roles: Women and the plough. *The Quarterly Journal of Economics*, 128(2), 469–530. <https://doi.org/10.1093/qje/qjt005>
- Appleton, S., Knight, J., Song, L., & Xia, Q. (2002). Labor retrenchment in China: Determinants and consequences. *China Economic Review*, 13(2-3), 252-275. [https://doi.org/10.1016/S1043-951X\(02\)00067-6](https://doi.org/10.1016/S1043-951X(02)00067-6)
- Arrindell, W.A., Eisemann, M., Richter, J., Oei, T.P.S., Caballo, V.E., vanderEnde, J., Sanavio, E., Bagés, N., Feldman, L., Torres, B., Sica, C., Iwawaki, S., Hatzichristou, C., (2003). Masculinity–Femininity as a national characteristic and its relationship with national agoraphobic fear levels: Fodor's sex role hypothesis revitalized. *Behaviour Research and Therapy*, 41, 795–807. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00188-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00188-2)
- Beham, B., Prag, P., & Drobnic, S. (2012). Who's got the balance? A study of satisfaction with the work-family balance among part-time service sector employees in five Western European countries. *The International Journal of Human Resource Management* 23(18), 3725–3741. <https://doi.org/10.1080/09585192.2012.654808>
- Benard, S., & Correll, S. J. (2010). Normative discrimination and the motherhood penalty. *Gender & Society*, 24(5), 616-646. <https://doi.org/10.1177/0891243210383142>
- Benard, S., Paik, I., & Correll, S. J. (2008). Cognitive bias and the motherhood penalty. *Hastings Law Journal*, 59, 1359-1388. https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol59/iss6/3
- Best, D. L., & Williams, J. E. (1994). Masculinity/femininity in the self and ideal self descriptions of university students in fourteen countries. In A.M. Bouvy, F.J.R. Van de Vijver, P. Boski, & P. Schmitz, (Eds.), *Journeys into cross-cultural psychology* (pp. 297-306). Swets & Zeitlinger.
- Black, B. (1999). National culture and labour-market flexibility. *International Journal of Human Resource Management*, 10(4), 592-605. <https://doi.org/10.1080/095851999340288>
- Blair-Loy, M. (2003). *Competing devotions: Career and family among women executives*. Harvard University Press.
- Blair-Loy, M., & Wharton, A. S. (2002). Employees' use of family-responsive policies and the workplace social context. *Social Forces*, 80(3), 813–845. <https://doi.org/10.1353/sof.2002.0002>
- Blair-Loy, M., & Wharton, A. S. (2004). Organizational commitment and constraints on work-family policy use: Corporate flexibility policies in a global firm. *Sociological Perspectives*, 47(3), 243-267. <https://doi.org/10.1525/sof.2004.47.3.243>
- Blau, F. D., & Kahn, L. M. (2017). The gender wage gap: Extent, trends, and explanations. *Journal of Economic Literature*, 55(3), 789–865. <https://doi.org/10.1257/jel.20160995>
- Brewer, M. B., & Chen, Y. R. (2007). Where (who) are collectives in collectivism? Toward conceptual clarification of individualism and collectivism. *Psychological Review*, 114, 133-151. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.114.1.133>
- Burgess, J., & Connell, J. (2015). Vulnerable work and strategies for inclusion: An introduction. *International Journal of Manpower*, 36(6), 794-806. <https://doi.org/10.1108/IJM-06-2015-0085>

- Carl, D., Gupta, V., & Javidan, M. (2004). Power Distance. In R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman, & V. Gupta (Eds.), *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies* (pp. 513–563). Sage Publications.
- Catalyst (2020, January 15). *Pyramid: Women in S&P 500 companies*. <https://www.catalyst.org/research/women-in-sp-500-companies>.
- Cha, Y. (2010). Reinforcing separate spheres: The effect of spousal overwork on men's and women's employment in dual-earner households. *American Sociological Review*, *75*(2), 303-29. <https://doi.org/10.1177/0003122410365307>
- Chesley, N. (2011). Stay-at-home fathers and breadwinning mothers. *Gender & Society*, *25*(5), 642-664. <https://doi.org/10.1177/0891243211417433>
- Cheung, H. Y., & Chan, A. W. H. (2007). How culture affects female inequality across countries: An empirical study. *Journal of Studies in International Education*, *11*(2), 157-179. <https://doi.org/10.1177/1028315306291538>
- Coker, M. (2018, June 22). How guardianship laws still control Saudi women. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2018/06/22/world/middleeast/saudi-women-guardianship.html>
- Coltrane, S. (2004). Elite careers and family commitment: It's (still) about gender. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, *596*(1), 214-220. <https://doi.org/10.1177/0002716204268776>
- Coltrane, S., & Adams, M. (2008). *Gender and families*. Rowman & Littlefield.
- Coltrane, S., Miller, E. C., DeHaan, T., & Stewart, L. (2013). Fathers and the flexibility stigma. *Journal of Social Issues*, *69*(2), 279-302. <https://doi.org/10.1111/josi.12015>
- Cornwall, A., Gideon, J., & Wilson, K. (2008). Introduction: Reclaiming feminism: Gender and neoliberalism. *IDS Bulletin*, *39*(6), 1–9. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2008.tb00505.x>
- Correll, S. J., Benard, S., & Paik, I. (2007). Getting a job: Is there a motherhood penalty? *American Journal of Sociology*, *112*(5), 1297–1338. <https://doi.org/10.1086/511799>.
- Correll, S. J., Kelly, E. L., O'Connor, L. T., & Williams, J. C. (2014). Redesigning, redefining work. *Work and Occupations*, *41*(1), 3–17. <https://doi.org/10.1177/0730888413515250>
- Cuddy, A. J. C., Fiske, S. T., & Glick, P. (2004). When professionals become mothers, warmth doesn't cut the ice. *Journal of Social Issues*, *60*(4), 701–718. <https://doi.org/10.1111/j.0022-4537.2004.00381.x>
- Damaske, S. (2011). *For the family? How class and gender shape women's work*. Oxford University Press.
- Damaske, S. (2020). Job loss and attempts to return to work: Complicating inequalities across gender and class. *Gender & Society*, *34*(1), 7–30. <https://doi.org/10.1177/0891243219869381>
- Das, S., & Kotikula, A. (2019). *Gender-based employment segregation: Understanding causes and policy interventions*. World Bank, Washington, DC. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/483621554129720460/pdf/Gender-Based-Employment-Segregation-Understanding-Causes-and-Policy-Interventions.pdf>
- Dicke, A.-L., Safavian, N., & Eccles, J. S. (2019). Traditional gender role beliefs and career attainment in STEM: A gendered story? *Frontiers in Psychology*, *10*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01053>
- Ely, R. J., Stone, P., & Ammerman, C. (2014, December). Rethink what you 'know' about high-achieving women. *Harvard Business Review*, *92*, 101–109. <https://hbr.org/2014/12/rethink-what-you-know-about-high-achieving-women>
- Eriksson, S., & Lagerström, J. (2012). Detecting discrimination in the hiring process: Evidence from an Internet-based search channel. *Empirical Economics*, *43*, 537–563. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0496-6>

- Fernandez, R., & Fogli, A. (2009). Culture: An empirical investigation of beliefs, work and fertility. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 1(1), 146–167. <https://doi.org/10.1257/mac.1.1.146>
- Friedman, B. A. (2007). Globalization implications for human resource management roles. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 19, 157–171. <https://doi.org/10.1007/s10672-007-9043-1>
- Fuegen, K., Biernat, M., Haines, E., & Deaux, K. (2004). Mothers and fathers in the workplace: How gender and parental status influence judgments of job-related competence. *Journal of Social Issues*, 60(4), 737–754. <https://doi.org/10.1111/j.0022-4537.2004.00383.x>
- Gammarano, R. (2019). Persons outside the labour force: How inactive are they really? Delving into the potential labour force with ILO harmonized estimates. ILOSTAT Spotlight on Work Statistics. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_714359.pdf
- Garcia, M. F., Posthuma, R. A., & Roehling, M. V. (2009). Comparing preferences for employing males and nationals across countries: extending relational models and social dominance theory. *The International Journal of Human Resource Management*, 20(12), 2471–2493. <https://doi.org/10.1080/09585190903363797>
- Geert Hofstede (2015). *Dimension data matrix*. [Data set]. <https://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/08/6-dimensions-for-website-2015-12-08-0-100.xls>
- Giles, J., Park, A., & Cai, F. (2006). Reemployment of dislocated workers in urban China: The roles of information and incentives. *Journal of Comparative Economics*, 34(3), 582–607. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2006.06.006>
- Gokhool, S., Kasseeah, H., & Tandrayen-Ragoobur, V. (2018). Vulnerable employment in Mauritius: Experience of an upper-middle-income country. *International Journal of Development Issues*, 17(2), 187–204. <https://doi.org/10.1108/IJDI-11-2017-0180>
- Goldin, C. (1995). The u-shaped female labor force function in economic development and economic history. In T. P. Schultz (Ed.), *Investment in women's human capital and economic development* (pp. 61–90). University of Chicago Press.
- Gupta, N. (2017). Gender inequality in the work environment: A study of private research organizations in India. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 36(3), 255–276. <https://doi.org/10.1108/EDI-04-2016-0029>
- Harris, B. (2017). What is the gender gap (and why is it getting wider)? Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2017/11/the-gender-gap-actually-got-worse-in-2017>
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Sage.
- Hofstede, G. (2006). What did GLOBE really measure? Researchers' minds versus respondents' minds. *Journal of International Business Studies (JIBS)*, 37(6), 882–896. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400233>
- Hofstede, G. (2007). A European in Asia. *Asian Journal of Social Psychology*, 10, 16–21. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2006.00206.x>
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1–26. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
- Hofstede, G., & Bond, M. H. (1988). The Confucius connection: From cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics*, 16, 4–21. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(88\)90009-5](https://doi.org/10.1016/0090-2616(88)90009-5)
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind* (Rev.3rd ed.). McGraw-Hill.

- Holt, H. & Lewis, S. (2011). You can stand on your head and still end up with lower pay: Gliding segregation and gendered work practices in Danish ‘family-friendly’ workplaces. *Gender, Work and Organization*, 18(S1), e202-e211. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2009.00501.x>
- ILO Workquality (International Labour Organization, 2019). *Women at Work in G20 countries: Progress and policy action since 2018*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_713373.pdf
- Inglehart, R., Haerper, C., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin E., & Puranen, B. et al. (Eds.). (2014). *World Values Survey: Round six-country-pooled data file 2010-2014*. JD Systems Institute. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>.
- International Labour Organization (ILO, 2016). *Women at Work Trends 2016*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_457317.pdf
- International Labour Organization (ILO, 2017). *World employment and social outlook: Trends for women 2017*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_557245.pdf
- International Labour Organization (ILO, 2018). *World employment social outlook: Trends for women 2018 – Global snapshot*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_619577.pdf
- International Labour Organization (ILO, 2020). *World employment and social outlook trends 2020*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_734455.pdf
- Jacobs, J., & Gerson, K. (2004). *The time divide: Work, family, and gender inequality*. Harvard University Press.
- James, C. G. (2007). Law’s response to pregnancy/workplace conflicts: A critique. *Feminist Legal Studies*, 15, 167-188. <https://doi.org/10.1007/s10691-007-9055-0>
- Jeknić, R. (2014). Gender equality, young women and culture in the context of the “masculinity/femininity” as a dimension in Geert Hofstede’s model of “national culture”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 51(3), 681-696. <https://hrcak.srce.hr/124141>
- Jordan, A. H., & Zitek, E. M. (2012). Marital status bias in perceptions of employees. *Basic and Applied Social Psychology*, 34(5), 474–481. <https://doi.org/10.1080/01973533.2012.711687>
- Kannan, K. P. & Raveendran, G. (2012). Counting and profiling of missing labour force. *Economic and Political Weekly*, 17(6), 77-80.
- Kaur-Ballagan, K., & Skinner, G. (2017). *Three in four women around the world believe there are unequal rights in their country*. <https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/three-four-women-around-world-believe-there-are-unequal-rights-their-country>
- Kirkpatrick, D. L. (2006). Seven keys to unlock the four levels of evaluation. *Performance Improvement*, 45(7), 5–9. <https://doi.org/10.1002/pfi.2006.4930450702>
- Korinek, J. (2005). *Trade and gender: Issues and interactions* (OECD Trade Policy Working Paper No. 24). Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). <https://doi.org/10.1787/826133710302>
- Kring, S. A. (2017). *Gender in employment policies and programmes: What works for women?* (ILO Working Paper No. 235). International Labor Office. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_613536.pdf
- Kulik, L. (2000). Jobless men and women: A comparative analysis of job search intensity, attitudes toward unemployment, and related responses. *Journal of Occupational and Organizational*

- Psychology*, 73(4), 487-500. <https://doi.org/10.1348/096317900167173>
- Legerski, E. M., & Cornwall, M. (2010). Working-class job loss, gender, and the negotiation of household labor. *Gender & Society*, 24(4), 447–474. <https://doi.org/10.1177/0891243210374600>
- Lewis, S. (2001). Restructuring workplace cultures: The ultimate work-family challenge?. *Women in Management Review*, 16(1), 21–29. <https://doi.org/10.1108/09649420110380256>
- Littrell, R. F., & Bertsch, A. (2013). UN Millennium Development Goals and gender equality in employment in the Middle East. *Foresight*, 15(4), 249-263. <https://doi.org/10.1108/fs-04-2012-0024>
- Luci, A. (2009). Female labour market participation and economic growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 4(2), 97-108. <https://doi.org/10.1504/IJISD.2009.028065>
- McKinsey Global Institute (2018). *The power of parity: Advancing women's equality in Asia Pacific*. <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Gender%20Equality/The%20power%20of%20parity%20Advancing%20womens%20equality%20in%20Asia%20Pacific/MGI-The-power-of-parity-Advancing-womens-equality-in-Asia-pacific-Executive-summary.ashx>
- McKinsey Global Institute (2019). *The power of parity Advancing women's equality in Africa*. <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Gender%20Equality/The%20power%20of%20parity%20Advancing%20womens%20equality%20in%20Africa/MGI-The-power-of-parity%20Advancing%20womens%20equality%20in%20Africa.pdf>
- Milazzo, A., & Goldstein, M. (2017). *Governance and women's economic and political participation: Power inequalities, formal constraints and norms*. World Development Report 2017 Background Paper. World Bank, Washington, DC. <http://documents.worldbank.org/curated/en/506661497953688370/pdf/WDR17-BP-Governance-and-Womens-Participation-Milazzo-Goldstein.pdf>
- Musawah (2018). Thematic report on Muslim family law and Muslim women's rights in Saudi Arabia. https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/SAU/INT_CEDAW_NGO_SAU_30191_E.pdf
- OECD Data (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2020). *Part-time employment rate* [Data set]. <https://data.oecd.org/emp/part-time-employment-rate.htm>
- Oishi, A.S., Chan, R. K. H., Wang, L. L., & Kim, J. (2015). Do part-time jobs mitigate workers' work-family conflict and enhance well-being? New evidence from four East-Asian Societies. *Social Indicators Research*, 121(1), 5–25. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0624-8>
- Olivetti, C. (2013). The female labor force and long-run development: The American experience in comparative perspective. https://www.bu.edu/econ/files/2012/11/olivetti_chapter_November2013_complete.pdf
- Ortiz-Ospina, E., Tzvetkova, S., & Roser, M. (2018, March). *Women's employment*. Our World in Data. <https://ourworldindata.org/female-labor-supply>
- Ostry, J. D., Alvarez, J., Espinoza, R. A., & Papageorgiou, C. (2018). Economic gains from gender inclusion: New mechanisms, new evidence. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2018/10/09/Economic-Gains-From-Gender-Inclusion-New-Mechanisms-New-Evidence-45543>
- Padavic, I., Ely, R. J., & Reid, E. M. (2020). Explaining the persistence of gender inequality: The work–family narrative as a social defense against the 24/7 work culture. *Administrative Science Quarterly*, 65(1), 61–111. <https://doi.org/10.1177/0001839219832310>
- Pan American Health Organization. (2010). The invisible economy and gender inequalities: The

- importance of measuring and valuing unpaid work. http://www1.paho.org/hq/dmdocuments/2010/unpaid_work.pdf
- Park, S., & Lemaire, J. (2011). Culture matters: Long-term orientation and the demand for life insurance. *Asia-Pacific Journal of Risk and Insurance*, 5(2), 2153-3792. <https://doi.org/10.2202/2153-3792.1105>
- Reid, E. (2015). Embracing, passing, revealing, and the ideal worker image: How people navigate expected and experienced professional identities. *Organization Science*, 26(4), 997–1017. <https://doi.org/10.1287/orsc.2015.0975>
- Ridgeway, C. L., & Correll, S. J. (2004). Unpacking the gender system: A theoretical perspective on gender beliefs and social relations. *Gender & Society*, 18(4), 510-531. <https://doi.org/10.1177/0891243204265269>
- Roeters, A., & Craig, L. (2014). Part-time work, women's work-life conflict, and job satisfaction: A cross-national comparison of Australia, the Netherlands, Germany, Sweden, and the United Kingdom. *International Journal of Comparative Sociology*, 55(3), 185–203. <https://doi.org/10.1177/0020715214543541>
- Saunders, R. (2006). *Risk and opportunities: Creating options for vulnerable workers*. Canadian Policy Research Networks.
- Schwartz, S. H. (2006). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *Comparative Sociology*, 5(2/3), 137–182. <https://doi.org/10.1163/156913306778667357>
- Seguino, S. (2010). The global economic crisis, its gender and ethnic implications and policy responses. *Gender and Development* 18(2), 179-199. <https://doi.org/10.1080/13552074.2010.491318>
- Solbes-Canales, I., Valverde-Montesino, S., & Herranz-Hernández, P. (2020). Socialization of gender stereotypes related to attributes and professions among young spanish school-aged children. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00609>
- Statista (2015, September). *Percentage of GDP contributed by female workers, as of 2015, by region*. <https://www.statista.com/statistics/523838/women-share-of-gdp-region>
- Stone, P. (2007). *Opting out? Why women really quit careers and head home*. University of California Press.
- Townsend, N. W. (2002). *The package deal: Marriage, work, and fatherhood in men's lives*. Temple University Press.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Westview.
- Turco, C. J. (2010). Cultural foundations of tokenism: Evidence from the leveraged buyout industry. *American Sociological Review*, 75, 894–913. <https://doi.org/10.1177/0003122410388491>
- Tyler, K. (2002, June 1). *Agenda/Training & Development: Evaluating evaluations*. HR Magazine. <https://www.shrm.org/hr-today/news/hr-magazine/pages/0602agn-traindev.aspx>
- Wagner, J. A., & Hollenbeck, J. R. (2005). *Organizational behavior. Securing competitive advantage*. Thomson South-Western.
- WEF (World Economic Forum, 2018). *The global gender gap report*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf
- Wharton, A. S., Chivers, S., & Blair-Loy, M. (2008). Use of formal and informal work– family policies on the digital assembly line. *Work and Occupations*, 35(3), 327–350. <https://doi.org/10.1177/0730888408316393>
- Williams, J. C., Blair-Loy, M., & Berdahl, J. L. (2013). Cultural schemas, social class, and the flexibility stigma. *Journal of Social Issues*, 69(2), 209–234. <https://doi.org/10.1111/josi.12012>
- World Atlas (2020, August 26). *How many countries are there in the world?* <https://www.worldatlas.com>

- com/articles/how-many-countries-are-in-the-world.html.
- World Bank (2012). *World development report 2012: Gender equality and development*. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4391>
- World Bank (2020). *Women, business and the law 2020. Women, Business and the Law*. Washington, DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1532-4>
- World Bank Data (2020a). *GNI per capita, Atlas method (current US\$)* (1120986). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.ATLS.CD>
- World Bank Data (2020b). *Labor force participation rate, female (% of female population ages 15+) (modeled ILO estimate)* (1121364). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS>
- World Bank Data (2020c). *Labor force participation rate, male (% of male population ages 15+) (modeled ILO estimate)* (1121745). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.MA.ZS>
- World Bank Data (2020d). *Labor force participation rate, total (% of total population ages 15+) (modeled ILO estimate)* (1506693). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.ZS>
- World Bank Data (2020e). *Labor force, total* (1496523). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN>
- World Bank Data (2020f). *School enrollment, secondary, female (% gross)* (1506272). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.SEC.ENRR.FE>
- World Bank Data (2020g). *School enrollment, secondary, male (% gross)* (1513414) [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.SEC.ENRR.MA>
- World Bank Data (2020h). *School enrollment, tertiary, female (% gross)* (1499262). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR.FE>
- World Bank Data (2020i). *School enrollment, tertiary, male (% gross)* (1506945). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR.MA>
- World Bank Data (2020j). *Vulnerable employment, female (% of female employment) (modeled ILO estimate)* (1121509). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.VULN.FE.ZS>
- World Bank Data (2020k). *Vulnerable employment, male (% of male employment) (modeled ILO estimate)* (1121519). [Data set]. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.VULN.MA.ZS>
- World Bank Data Team (2018, July 1). *New country classifications by income level: 2018- 2019*. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2018-2019>
- World Bank Group (2015). *Women, business and the law 2016: Getting to equal*. Washington, D.C: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0677-3>.
- World Economic Forum (WEF, n.d.). *Measuring the global gender gap*. Retrieved from <https://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2018/measuring-the-global-gender-gap/>

TANIM

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Psychology, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü tarafından, açık erişimli, hakemli, yılda üç kere, Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yayınlanan, 1956 yılından beri çıkarılan, uluslararası, bilimsel bir dergidir. Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI), TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin, Türk Psikiyatri Dizini, Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI) (2018'deki kabulden bu yana, geçmiş sayılar da WoS'a dahil edilmiştir; 2005'ten günümüze sayılar indekslenmektedir.), DOAJ (Directory of Open Access Journals), SOBIAD, EBSCO Academic Search Ultimate, EBSCO Central & Eastern European Academic Source ve ERIH PLUS'ta yer almaktadır. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkçe ya da İngilizce olmalıdır.

AMAÇ VE KAPSAM

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Psychology, temel ve uygulamalı alanların ürettiği bilgilerin birbirini beslemesine izin veren bir yayın platformu olma amacını taşımaktadır. Bu çerçevede gerek psikolojinin bütün alt alanlarındaki araştırmalara; gerekse Bilişsel Bilimler, Sinir Bilim, Genetik, Psikiyatri, Geriatri, Eğitim Bilimleri, İletişim Bilimleri, Antropoloji gibi alanları kapsayan disiplinler arası çalışmalara açıktır.

Derginin hedef kitlesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşları oluşturur.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi niceliksel ya da niteliksel yöntem kullanan görgül araştırmalara öncelik verir. Bunun yanında derleme makaleler ile kitap değerlendirmelerine de yer verir. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği, derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.

YAYIN DİLİ

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Psychology'nin yayın dili Türkçe ve İngiliz İngilizcesidir.

Genel İlkeler

- 1- Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.
- 2- Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede

- ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.
- 3- Makale Dergiye gönderildikten sonra tüm yazarların yazılı izni olmaksızın yazarlardan hiçbirinin ismi yazar listesinden silinemez; yeni bir isim yazar olarak eklenemez; yazar sırası değiştirilemez.
  - 4- Gönderilen makale genel olarak bilimsel standartlara ve biçimsel esaslara uygun ise hakem değerlendirmesine gönderilir. Uygun görülmeyen çalışmalar yazar(lar)a geri gönderilerek yeniden düzenlenmesi istenir ve yazar(lar)ın makaleyi yeniden göndermesi durumunda eğer gerekli düzenlemeler yapılmışsa hakem değerlendirme süreci başlatılır. Bu konularda karar hakkı editör(ler)e veya editör tarafından gerekli görülen durumlarda yayın kuruluna aittir.
  - 5- Hakem süreçlerinde çift taraflı kör değerlendirme sistemi kullanılır.
  - 6- Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.
  - 7- Eğer gönderilen çalışma, daha önce bir kongrede sunulmuş ya da yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise yazar tarafından dipnot olarak bildirilmelidir. Makalede kullanılan veriler daha önce yayınlanan başka bir makalede kullanılmışsa bu bilgi de belirtilmelidir.
  - 8- Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.
  - 9- **Telif Hakkında** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası ("<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>" CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

Yazar(ların) Sorumlulukları

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazar(ların) sorumluluğundadır. Yazar(lar) makaleyi gönderdikleri zaman orijinal olduğu; daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı; başka bir yer veya bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmadığı konusunda teminat vermiş sayılırlar.

Telif gerektiren materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Gerekli izinlerin alınıp alınmadığından yazar(lar) sorumludur. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir.

"Yazar" yayınlanan bir araştırmanın fikri çerçevesini ortaya koyan, çalışmayı planlayan, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan; yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan kimse(ler)dir. Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır veya yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir.

Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun yöneticiliği tek başına yazarlık hakkı

YAZARLARA BİLGİ

kazandırmaz. Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan kişilere (teknik destek, materyal veya finansman sağlama, genel rehberlik vb.) istenirse dipnotta yer alacak şekilde teşekkür edilir.

Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını temliknamede imzalı olarak belirtmek zorundadırlar. Belirtilmediği durumda soyadına göre alfabetik sıra kullanılır. Bütün yazarlar araştırma sonucunu ya da bilimsel kararı etkileyebilecek finansal ilişkileri ve çıkar çatışmasını açıklamalıdır.

Yazar(lar) editör tarafından gönderilen hakem raporları doğrultusunda gereken düzenlemeleri incelemek ve dikkate almak ile yükümlüdür. Yeniden düzenlenmiş makaleyi ve yapılan/yapılmayan düzenlemeleri gerekçelerini de yazarak bir liste halinde editöre göndermelidir.

Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

YAZARLARA BİLGİ

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

AÇIK ERIŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu "<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/turkish-translation>" BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası ("<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>" CC BY-NC 4.0) ("<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Ayrıca Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği de dikkate alınır. Türk Psikologlar Derneği üyesi olan yazarlar aynı zamanda Türk Psikologlar Derneği Etik Kuruluna karşı da sorumludur.

Araştırma Etiği

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığının belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Makale gönderimi online olarak ve <http://sp.istanbul.edu.tr> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, yazının yayınlanmak üzere gönderildiğini ifade eden, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili bilgileri içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) bir mektup; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı [Telif Hakkı Anlaşması Formu](#) eklenerek gönderilmelidir.

1. Web sayfası üzerinden başvuruyu gerçekleştiren yazar, değerlendirme ve yayın süreci boyunca iletişim kurulacak kişidir.
2. Makale taslağının hazırlanışı için MS Office Word programı ve .doc ya da .docx dosya formatı kullanılmalıdır. Tüm taslak; A4 sayfa boyutlarında, kenar boşlukları 3'er cm, yazı tipi 12 punto büyüklüğünde Times New Roman ve çift satır aralığı olacak şekilde düzenlenmelidir.
3. Makale taslağı -yazar(lar)a dair hiçbir kişisel bilgi bulunmamasına özen gösterilerek- şu sırayla hazırlanmalıdır:
  - 3.1. İlk sayfada en fazla 250-300 kelimelik bir makale özeti ve özetin altında 3-6 adet anahtar

- kelime olmalıdır.
- 3.2. İkinci sayfada İngilizce özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır.
  - 3.3. Üçüncü sayfada 650-850 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. İngilizce genişletilmiş özet Türkçe makaleler için zorunludur. İngilizce makaleler için genişletilmiş özet istenmez.
  - 3.4. Geniş özeti takiben yeni sayfadan itibaren makalenin ana metni, makalenin başlığıyla başlamalıdır. Başlığın altına parantez içinde kısa başlık yazılmalıdır.
  - 3.5. Araştırma makaleleri giriş, yöntem, bulgular ve tartışma bölümlerini içermelidir. Giriş bölümüne ayrıca giriş başlığı yazılmasına gerek bulunmamaktadır.
  - 3.6. Derleme makalelerde konunun çerçevesini çizen bir giriş bölümü (giriş başlığı yazılmaksızın) ve bir tartışma bölümü yer almalıdır.
  - 3.7. Bunların dışında yazar(lar), metnin akışında uygun gördükleri gibi başlık ve alt başlıklar oluşturabilir. Başlıklandırmada numara ya da harf sistemi kullanılmamalı, bunun yerine APA 7 versiyonundaki başlıklandırma sisteminden yararlanılmalıdır.
  - 3.8. Ana metin içinde şekil ve tabloların yer alması gereken yerler, şekil ve tablo numaraları belirtilerek işaretlenmelidir (“Şekil 3. Buraya Yerleştirilmelidir” gibi). Tablolar APA 7 formatına göre hazırlanmalıdır.
  - 3.9. Ana metinden sonra kaynakça kısmı ayrı bir sayfada başlamalıdır. Kaynakça, APA 7 formatı uyarınca düzenlenmeli ve dikkatlice kontrol edilmelidir. Kaynaklar, yazar soy ismine göre alfabetik sırayla sıralanmalıdır. Kaynakçada geçen her kaynak ana metinde, ana metinde geçen her atıf kaynakçada yer almalıdır.
  - 3.10. Kaynakçadan sonra her biri ayrı bir sayfada olmak üzere sırasıyla şekil ve tablolar -başlıkları ve varsa açıklamalarıyla birlikte- yer almalıdır.
4. Makale taslağında Word programının “yazım denetimi” dışında -özellikle otomatik numaralandırma gibi- hiçbir otomatik metin düzenleme özelliği kullanılmamalıdır.
  5. Makalelerin hakem sürecinden geçtikten sonraki nihai hali yayınlanmak üzere yukarıda açıklandığı gibi düzenlenmelidir. Özetten önce, bir kapak sayfasına makalenin başlığı, yazar(lar) ın ismi(isimleri), unvanları, kurum bilgileri, telefon, faks numaraları, e-mail adresleri eklenmelidir. Yazarların var ise teşekkür gibi notları dipnot olarak eklenerek Word belgesi şeklinde doğrudan baş editöre gönderilmelidir.
  6. Yayın evinden gelen yayın öncesi onay kopyası, iletilen yazarla paylaşılar ve belirtilen süre içinde kontrol edilip dizgi hataları varsa rapor edilmesi istenir. Yazar(lar)ın kontrol ettiği bu kopya, dizgi hataları varsa düzeltildikten sonra editöryal ekibin son onayından geçerek yayınlanır.
  7. Psikolojide ya da yakın alanlarda akademik çalışmalar yapmış tüm öğretim üyeleri Psikoloji Çalışmaları'nın hakemi olabilir. Hakemlik başvurusu için akademik özgeçmişinizi, baş editöre (sp@istanbul.edu.tr) gönderebilirsiniz.

Referans Stili ve Formatı

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA

YAZARLARA BİLGİ

(American Psychological Association) kaynak sitilinin 7. edisyonunu benimser. APA 7. Edisyon hakkında bilgi için:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (7th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org/>

Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıdaki örneklerdeki gibi gösterilmelidir.

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir. Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Esin ve ark., 2002; Karasar 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Akyolcu, 2007)

İki yazarlı kaynak;

(Sayiner ve Demirci, 2007)

İkiden çok yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk defa da dahil olmak üzere tüm kullanımlarda: (Ailen ve ark., 2000)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) Gönderilecek makalenin dili Türkçe ise

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8. Baskı). 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Türkçeye Çevrilmiş Kitap

Calhoun, A. (1999). *Duygu ve biliş* (2. Baskı). (A. Koca, Çev.). Zihin Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1990, 7. Baskı)

c) Editörlü Kitap

Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi*. Papatya Yayıncılık.

d) Çok Yazarlı Kitap

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme*. Total Bilişim.

e) Gönderilecek makalenin dili İngilizce ise

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. McGraw-Hill Education.

f) Gönderilecek makalenin dili İngilizce ise

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh University Press.

g) Gönderilecek makalenin dili Türkçe ise

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Dora Basım Yayın.

h) Yayıncının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Yazar.

Makale**a) Gönderilecek makalenin dili Türkçe ise**

Mutlu, B. ve Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) Gönderilecek makalenin dili İngilizce ise

de Cillia, R., Reisiğl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) 20'den Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atıf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Olarak Yayımlanmış Makale

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Popüler Dergi Makalesi

Semerçioğlu, C. (2015, Haziran). Sıradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri

a) Tezler

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

b) Web'de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* [Doctoral dissertation, University of California, Berkeley]. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

c) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

d) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: <http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27>

e) Düzenli Olarak Online Yayınlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593-12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

f) Kitap Şeklinde Yayınlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoğlu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134-140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

g) Kongre Bildirisi

Aydın, S. ve Yılmaz, A. (2010, Haziran, 8-12). *Olumsuz çocukluk yaşantılarının depresyon belirtileri üzerindeki etkisi* [Sözlü Sunum]. 32. Travma Kongresi, İstanbul, Türkiye.

Diğer Kaynaklar

a) Gazete Yazısı

Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). 'Unutma' notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Wikipedi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi
Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). *Runaways* [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Müzik Kaydı

Say, F. (2009). Galata Kulesi. *İstanbul senfonisi* [CD] içinde. İstanbul: Ak Müzik.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
  - Makalenin türü
  - Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
  - Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
  - İstatistik kontrolünün yapıldığı (araştırma makaleleri için)
  - İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
  - Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
  - Kaynakların APA7'ye göre belirtildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Makale kapak sayfası:
  - Makalenin kategorisi
  - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
  - Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
  - Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
  - Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni dosyasında olması gerekenler:
  - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
  - Özetler 250-300 kelime Türkçe ve 250-330 kelime İngilizce

YAZARLARA BİLGİ

- Anahtar Kelimeler: 3-6 adet Türkçe ve 3-6 adet İngilizce
- Makale Türkçe ise, İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 650-850 kelime
- Makale ana metin bölümleri
- Finansal Destek (varsa belirtiniz)
- Çıkar Çatışması (varsa belirtiniz)
- Teşekkür (varsa belirtiniz)
- Kaynaklar
- Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör : Prof. Dr. İlknur Özalp Türetgen
ilknuroz@istanbul.edu.tr
sp@istanbul.edu.tr

Yönetici Editörler : Esin Temeloğlu Şen
esin.sen@istanbul.edu.tr
Zeynep Büşra Coşar Yılmaz
zeynep.cosar@istanbul.edu.tr

Tel : + 90 212 455 57 00

Adres : İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Psikoloji Bölümü
İstanbul Üniversitesi
Ordu Cad. No. 196,
34459 Laleli
İstanbul - Türkiye

DESCRIPTION

Studies in Psychology – Psikoloji Çalışmaları is an open access, peer-reviewed, scholarly, international journal published triannually in April, August and December. It has been an official publication of by Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Pscyhology since 1956.The journal is covered in Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI), TÜBİTAK-ULAKBİM TR Index and Türk Psikiyatri Dizini (Turkish Psychiatry Index). The manuscripts submitted for publication in the journal must be scientific and original work in Turkish or English.

AIM AND SCOPE

Studies in Pscyhology-Psikoloji Çalışmaları aims to be a platform that enables knowledge generated within the fundamental and applied fields of psychology support each other. Within this frame, it welcomes both research articles from all sub fields of psychology and inter disciplinary studies covering fields such as cognitive sciences, neurology, genetics, psychiatry, geriatry, educationinal sciences, communication sciences and antropology.

The target group of the journal consists of academicians, researchers, professionals, students, related professional and academic bodies and institutions.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal gives priority to empirical research articles using quantitative or qualitative methods. Besides, it includes review articles and book reviews. The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal.

LANGUAGE

The language of the journal is both Turkish and British English.

General Principles

- 1- Only those manuscripts that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation. Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.
- 2- Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

- 3- Changing the name of an author (omission, addition or order) in manuscript submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.
- 4- Submitted manuscript which is conformed with the scientific standards and principles of formatting is sent to peer review. Manuscript considered non-conforming is returned to the author(s) and revision is requested. In case that the author(s) resubmits the manuscript having done all the required revisions, peer review process starts once again. Decision regarding all these editorial processes belong to the editor(s) or editorial board when regarded necessary.
- 5- Double blind peer review is used.
- 6- Rejected manuscripts, pictures and photos are not returned to author(s).
- 7- In case that the submitted manuscript was presented as a conference proceeding or produced from a master thesis or doctoral dissertation, it should be indicated in the footnote by the author. If the data in the manuscript was used in a previously published article, it must be indicated as well.
- 8- All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.
- 9- **Copyright Notice** Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license ("<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>" CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the manuscript is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Submitting their manuscripts, authors are deemed to ensure that submitted work is original and certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language.

Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. It is authors' responsibility to get necessary permissions. Applicable copyright laws and conventions must be followed.

The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) must meet all these criteria described above.

INFORMATION FOR AUTHORS

Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the signed [Copyright Agreement Form](#). If not indicated, alphabetical order according to surnames is used. All authors must disclose all issues concerning financial relationship and conflict of interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

Author(s) are to take into consideration the required revisions in accordance with the review reports sent by the editor. Author(s) must send the rearranged article to the editor together with the list of done/undone revisions writing the reasons.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor in chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

INFORMATION FOR AUTHORS

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

OPEN ACCESS STATEMENT

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the "<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>" BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International ("<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>" CC BY-NC 4.0) license.

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Studies in Psychology - Psikoloji Çalışmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

INFORMATION FOR AUTHORS

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Additionally, Ethics Codes of Turkish Psychological Association is taken into consideration. Authors who are members of Turkish Psychological Association are accountable to the Ethical Committee of Turkish Psychological Association.

Research Ethics

Studies in Psychology - Psikoloji Çalışmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

Manuscript is to be submitted online via <http://sp.istanbul.edu.tr> and it must be accompanied by a cover letter indicating that the manuscript is intended for publication, specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). In addition, [Copyright Agreement Form](#) that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The author who submitted the manuscript online becomes the corresponding author for the evaluation and publication process.
2. MS Office Word in either .doc or .docx file formats should be used for the manuscript preparation. Entire manuscript should be A4 paper sized with 3 cm page margins, 12 pt. Times New Roman and double spaced.
3. Manuscript that does not include any author information should be prepared as follows:
  - 3.1. The first page should include a summary (250-300 words) and 3-6 keywords beneath it.
  - 3.2. The second page should be composed of the English translation of abstract and keywords.
  - 3.3. The third page should include an extended abstract in English (650-850 words). Extended abstract in English is mandatory for the manuscripts in Turkish. It is not required for the manuscript is in English.
  - 3.4. The main text with title of the manuscript should start on the page following the abstracts/ extended abstract. Running head, in parentheses, should be written under title.
  - 3.5. Research articles should be composed of introduction, method, results and discussion sections. It is not necessary to put "introduction" heading in introduction section.
  - 3.6. Review papers should include an introduction section framing the issue (without an "introduction" heading) and a discussion section.
  - 3.7. The author(s) may create additional sub/headings that they found useful. Letters or numbers must not be used for heading. APA Style 7th edition's heading system should be utilized.
  - 3.8. The placement of tables and figures should be stated in main text with specific mention to its number (For instance, "Figure 3 should be placed here."). Tables should be prepared in line with the APA 7th edition guideline.
  - 3.9. References section must start on a separate page following main text. References must be in line with APA 7th edition guidelines and must be carefully checked. References must be ordered alphabetically by the author last names. Any reference in references section must have been mentioned in main text and any citation in main text must be mentioned in references section.
  - 3.10. Figures and tables, respectively, should be placed on separate pages following references section with any titles and explanations if it exists.
4. Any text editing except MS Word auto-check must not be used throughout the manuscript preparation (especially automatic numbering must not be used).
5. The final edition of the manuscript after peer-review process must be organized for publication as explained above. A cover page having the fully descriptive title of the manuscript and, affiliation,

title, e-mail address, postal address, phone and fax number of the author(s) must be added before abstract section. The note(s) of the author(s), such as acknowledgements, if any, should be added as a footnote as well. The resulting Word document should be directly sent to the editor-in-chief.

6. The pre-publish confirmation copy that was sent from the publisher is shared with the corresponding author. It is requested to be checked by author(s) within the highlighted timespan. Any possible typesetting errors should be reported. This latest copy that was checked by the author(s) is published after the correction of typesetting errors, if any, following the final confirmation of the editorial team.
7. Every academician who has studied in psychology or related fields may be a reviewer of the Studies in Psychology. You may send your academic CV to editor-in-chief (sp@istanbul.edu.tr) to apply to be a reviewer.

Reference Style and Format

Studies in Psychology- Psikoloji Çalışmaları complies with APA (American Psychological Association) style 7th Edition for referencing and quoting. For more information:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (7th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org>

Citations in the Text

Citations must be indicated with the author surname and publication year within the parenthesis.

If more than one citation is made within the same parenthesis, separate them with (;).

Samples:

More than one citation;

(Esin et al., 2002; Karasar, 1995)

Citation with one author;

(Akyolcu, 2007)

Citation with two authors;

(Sayıner & Demirci, 2007)

Citations with more than 2 authors;

(Çavdar et al., 2003)

Citations in the Reference

All the citations done in the text should be listed in the References section in alphabetical order of author surname without numbering. Below given examples should be considered in citing the references.

Basic Reference Types

Book

a) Turkish Book

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8th ed.) [Preparing research reports]. 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Book Translated into Turkish

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* [Mindsets] (A. Kotil, Trans.). İletişim Yayınları.

c) Edited Book

Ören, T., Üney, T., & Çölkesen, R. (Eds.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi* [Turkish Encyclopedia of Informatics]. Papatya Yayıncılık.

d) Turkish Book with Multiple Authors

Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* [Performance evaluation in Turkish search engines]. Total Bilişim.

e) Book in English

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. McGraw-Hill Education.

f) Chapter in an Edited Book

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh University Press.

g) Chapter in an Edited Book in Turkish

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi [Organization culture: Its functions, elements and importance in leadership and business management]. In M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi* [Organization sociology] (pp. 233–263). Dora Basım Yayın.

h) Book with the same organization as author and publisher

American Psychological Association. (2009). *Publication manual of the American psychological association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

Article

a) Turkish Article

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri [Source and intervention reduction of stress for parents whose children are in intensive care unit after surgery]. *Istanbul University Florence Nightingale Journal of Nursing*, 15(60), 179–182.

b) English Article

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Journal Article with DOI and More Than 20 Authors

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) Journal Article from Web, without DOI

Sidani, S. (2003). Enhancing the evaluation of nursing care effectiveness. *Canadian Journal of Nursing Research*, 35(3), 26-38. Retrieved from <http://cjr.mcgill.ca>

e) Journal Article with DOI

Turner, S.J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Publication

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Article in a Magazine

Henry, W. A., III. (1990, April 9). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28–31.

Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Presentation, Proceeding

a) Dissertation/Thesis from an Institutional Database

Zambrano-Vazquez, L. (2016). *The interaction of state and trait worry on response monitoring in those with worry and obsessive-compulsive symptoms* [Doctoral dissertation, University of Arizona]. UA Campus Repository. <https://repository.arizona.edu/handle/10150/620615>

b) Dissertation/Thesis from Web

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* [Doctoral dissertation, University of California, Berkeley]. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

c) Symposium Contribution

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

d) Conference Paper Abstract Retrieved Online

Liu, S. (2005, May). *Defending against business crises with the help of intelligent agent based early warning solutions*. Paper presented at the Seventh International Conference on Enterprise Information Systems, Miami, FL. Abstract retrieved from http://www.iceis.org/iceis2005/abstracts_2005.htm

e) Conference Paper - In Regularly Published Proceedings and Retrieved Online

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

f) Proceeding in Book Form

Parsons, O. A., Pryzwansky, W. B., Weinstein, D. J., & Wiens, A. N. (1995). Taxonomy for psychology. In J. N.

INFORMATION FOR AUTHORS

Reich, H. Sands, & A. N. Wiens (Eds.), *Education and training beyond the doctoral degree: Proceedings of the American Psychological Association National Conference on Postdoctoral Education and Training in Psychology* (pp. 45–50). Washington, DC: American Psychological Association.

g) Paper Presentation

Nguyen, C. A. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

Other Sources

a) Newspaper Article

Browne, R. (2010, March 21). This brainless patient is no dummy. *Sydney Morning Herald*, 45.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure. (1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

Ignition. (1989). In *Oxford English online dictionary* (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). *inFact: Conspiracy theories* [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

Egan, D. (Writer), & Alexander, J. (Director). (2005). Failure to communicate. [Television series episode]. In D. Shore (Executive producer), *House*; New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fuchs, G. (2004). Light the menorah. On *Eight nights of Hanukkah* [CD]. Brick, NJ: Kid Kosher.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
  - The category of the manuscript
  - Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
  - Including disclosure of any commercial or financial involvement.
  - Confirming that the statistical design of the research article is reviewed.
  - Confirming that last control for fluent English was done.
  - Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
  - Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with APA 7.
- Copyright Agreement Form

INFORMATION FOR AUTHORS

- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
  - The category of the manuscript
  - The title of the manuscript both in Turkish and in English
  - All authors' names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
  - Corresponding author's email address, full postal address, telephone and fax number
  - ORCID's of all authors.
- Main Manuscript Document:
  - The title of the manuscript both in Turkish and in English
  - Abstracts 250-300 words in Turkish, and 250-330 in English
  - Key words: 3 to 6 words both in Turkish and in English
  - Extended Abstract (650-850 words) in English (only for Turkish articles)
  - Main article sections
  - Grant support (if exists)
  - Conflict of interest (if exists)
  - Acknowledgement (if exists)
  - References
  - All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO

Editor : Prof. Dr. İlknur Özalp Türetgen
ilknuroz@istanbul.edu.tr
sp@istanbul.edu.tr

Managing Editors: Esin Temeloğlu Şen
esin.sen@istanbul.edu.tr
Zeynep Büşra Coşar Yılmaz
zeynep.cosar@istanbul.edu.tr

Phone : + 90 212 455 57 00
Address : Istanbul University
Faculty of Letters
Department of Psychology
Ordu Cad. No. 196,
34459 Laleli
Istanbul - Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Studies in Psychology
Dergi Adı: Litera: Psikoloji Çalışmaları

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)	
---	--

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar:	
--	--

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayımlanmasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılrken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar;	Signature / İmza	Date / Tarih
		...../...../.....

